

PERO MORAČA

ODBRANA
U
NOR

VOJNO DELO

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЗНА — БЕОГРАД

Сигна-
турн III-14-146 пр. 3

Инв.
Бр. 13737

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA TRINAESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

Branko BOROJEVIĆ, Martin DASOVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ,
Franja HERLJEVIĆ, Đoka IVANOVIĆ, Blaža JANKOVIĆ, Vasa
NIKOLIĆ, Milija STANIŠIĆ, Radoje SEKULIĆ,
Novo MATUNOVIĆ (odgovorni urednik)

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

Класификација
М-14-146 пр. 1
Има.
Бр. 1373

PERO MORAČA

ODBRANA U NOR

БЕОГРАД
1959

ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА У

БЕОГРАД

кат. III-12-14613

број 15952

PREDGOVOR

Narodnooslobodilačka vojska nije u rat ušla sa propisima i pravilima o vođenju ratnih i borbenih dejstava, koji bi činili njenu ratnu doktrinu i osnove njenog metoda ratovanja. Doktrinu i metod ratovanja, kao i sve druge vojske revolucije u istoriji, izgrađivala je u procesu same borbe na bazi oslobodilačke i revolucionarne politike rukovodeće snage rata i revolucije. Iz zahtjeva koje je ta politika postavljala pred oružane snage u datim međunarodnim i unutarnjim uslovima, među kojima na prvom mjestu treba istaći razvijanje masovnog oružanog ustanka i uporedo s tim stvaranje i jačanje revolucionarnog jedinstva radničke klase i širokih narodnih slojeva i bratstva naroda Jugoslavije, a, takođe, i izgradnje i neprekidnog jačanja oružanih snaga koje bi u onakvim specifičnim uslovima vodile uspješnu borbu protiv okupatora i domaće izdajničke reakcije, proizilazile su i njene osnovne strategiske, operativne i taktičke koncepcije. Bilo je očigledno da je u datim istoriskim uslovima takve zahtjeve moguće ostvarivati postepeno — kroz organizovanje partizanskog rata koji bi, uporedo sa postizanjem pojedinih ratnih i političkih ciljeva, izrastao u svenarodni rat za konačno oslobođenje i revolucionarni preobražaj zemlje. To je bila polazna osnova za izgradnju pogleda na vođenje rata, za stvaranje i razvijanje metoda ratovanja armije koja se radala. Taj metod ratovanja doživio je u procesu borbe

vanredno burnu evoluciju — od borbenih postupaka zasnovanih na primjeni načela partizanske taktike, preko u mnogo čemu specifičnog metoda ratovanja Narodnooslobodilačke vojske, do primjene načela frontalnog ratovanja. Ta evolucija uglavnom odražava tri perioda razvitka oružanih snaga Narodnooslobodilačkog pokreta — period partizanskih odreda, period Narodnooslobodilačke vojske i, najzad, period Jugoslovenske armije.

Obrada toga metoda ratovanja i karakteristika njegove evolucije predmet je istorije ratne vještine, kao jedne od naučnih disciplina vojne teorije. Ali ta obrada nema samo istorisko-teoretski značaj. Radi se o ratu koji je vođen u društveno-političkim uslovima čiji okviri još uvijek nisu prevaziđeni, o obliku rata koji se poput refrena ponavlja iz godine u godinu na raznim stranama svijeta sve do naših dana. To jasno potvrđuje da se ne radi o sporadičnoj pojavi, o nečemu što bi se moglo uzeti kao specifičnost jedne zemlje, već obrnuto — o pojavi koja je društveno-istoriski uslovljena i čije izvore treba tražiti u objektivnim društveno-političkim uslovima ove naše epohe. Tome svakako ide samo u prilog činjenica da danas malo koji vojni teoretičar ili oficijelno pravilo bilo koje armije negira aktuelnost toga oblika ratovanja sa stanovišta eventualnog budućeg rata i potrebe za praktičnim pripremanama bilo za njegovu primjenu ili za borbu protiv njega — već prema tome ko sa kakvih društveno-političkih pozicija prilazi problemima rata i ratovodstva. Na to prisiljava iskustvo iz najnovije istorije. Španska gerila 1812 godine bila je kroz skoro čitav vijek za mnoge buržoaske vojne istoričare i teoretičare nešto što je unosilo zabunu u oficijelnu vojnu misao, nešto što se nije dalo objasniti uobičajenim vojnim mjerilima i shvatanjima. Partizanski ratovi imperijalističke epohe — od Burskog do savremenog

Alžirskog natjerali su i buržoaske historičare i teoretičare da u tumačenju tih ratova uzimaju u obzir društveno-političke uslove koji ih ustvari čine zakonitim pojavama našega vremena.

Sem toga, danas se svi slažu u jednom — da će nova ratna tehnička sredstva do neslučenih razmjera produbiti djelovanje onih tendencija koje su se već sasvim očigledno ispoljile u praksi posljednjeg svjetskog rata, koje su se ogledale u povećanju pokretljivosti, u sve većoj nestabilnosti linija fronta, u sve znatnijoj prevazi manevarskog nad poziciskim oblicima ratovanja kako u strategiskim, tako i u operativno-taktičkim razmjerama. Kod takve fizionomije budućeg rata očekivati je da će oblik ratovanja o kome je riječ naći još širu primjenu osobito u otporu slabijeg brojno i tehnički jačem agresoru.

Zbog svega toga iskustva našeg Narodnooslobodilačkog rata imaju izvanredan značaj ne samo za nas već za ratnu vještinu uopšte. Kod toga je svakako od posebnog interesa izučavanje i teoretsko uopštavanje onog njegovog perioda u kome, tehnički i brojno daleko inferiornija Narodnooslobodilačka vojska, od onog dana kada je obrazovana prva grupa brigada, pa sve do završnih operacija za oslobođenje zemlje, uspjeva da nametne fašističkim oružanim snagama takav metod ratnih i borbenih dejstava, koji joj je omogućio da odnosi pobjede i da stvara uslove u kojima je bilo moguće rješavati jedan za drugim političke i strategiske zadatke koji su proizilazili iz oslobodilačke i revolucionarne politike KPJ. Brojno i tehnički nadmoćnije fašističke oružane snage mnogo puta su pokušavale da joj ofanzivnim operacijama preotmu inicijativu i da razbiju i unište njene pojedine grupacije, da bi na taj način slomile Narodnooslobodilački pokret. To im, međutim, ni u jednom slučaju nije pošlo za rukom. Narodnooslobodilačka vojska razbila

je ili osujetila svaku od tih ofanziva, izgrađujući u procesu borbi u mnogo čemu specifičan metod u organizaciji i vođenju defanzivnih i odbranbenih dejstava. Studija njenih defanziva, protivofanziva, protivudara i odbranbenih bojeva ističe prednost njenog metoda dejstava, njene organizacije i njenog borbenog morala u datim uslovima nad fašističkim oružanim snagama protiv kojih je ratovala. Ta studija predmet je ovoga rada. Pokušao sam da putem izučavanja vanredno šarolike i dinamične ratne prakse izvučem i uopštim ono što bi se moglo uzeti kao opštevažee u metodima i postupcima Narodnooslobodilačke vojske u razbijanju okupatorsko-kvislinških ofanziva, u organizaciji i vođenju odbranbene operacije i boja.

U analizama pojedinih pitanja koristio sam se pretežno ili, bolje rečeno, uvijek gdje sam mogao najpoznatijim primjerima — onim koji su istoriski obrađeni i dostupni široj čitalačkoj publici. U tom pogledu posebno sam koristio primjere iz operacija i bojeva Četvrte i Pete okupatorsko-kvislinške ofanzive. Štaviše, u analizi pojedinih problema, među kojima se posebno ističu dejstva u operativnom okruženju i organizacija i izvođenje operativnog proboja i odbranbena dejstva otsudnog karaktera, bio sam vezan za operacije i bojeve u tim ofanzivama i zbog toga što oni pružaju i najljepšu i najpotpuniju sliku istaknutih oblika dejstava.

Za izvore, gdje god je to bilo moguće, koristio sam dokumenta naših i neprijateljskih jedinica. Izložio sam niz primjera koje je na temelju raspoložive dokumentacije bilo moguće rekonstruisati. Ali, nažalost, ta dokumentacija

je često toliko štura i pruža tako malo podataka da mnogo puta nije moguće otkriti obostrane operativne, i, pogotovo, taktičke mjere i postupke. Veoma je čest slučaj da se nađe na primjere u kojima su jedinice NOV postizale izvanredne uspjehe, ali se pri tome ne mogu rekonstruisati mjere i postupci koji su pri tome primjenjeni. Zbog toga sam u opisivanju pojedinih primjera morao da se ograničim na ono što se moglo naći u dokumentima ili sam uzimao već obrađene primjere u do sada objavljenim radovima, ukazujući pri tome na izvore.

PRVI DIO

**MJESTO ODBRANE U DEJSTVIMA NARODNO-
OSLOBODILAČKE VOJSKE**

POJAVA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I KARAKTER NJENOG RATOVANJA

Iskustvo iz mnogobrojnih partizanskih ratova u istoriji, koje je već poodavno jasno formulisano i uopšteno u vojnoj teoriji, pokazuje da je osnovni zakon vođenja partizanskog rata neprekidna aktivnost i isključivo ofanzivni duh i da je odbrana nespojiva sa partizanskim dejstvima. U onom momentu kada partizani, iz bilo kojih razloga, prihvate odbranu ili pokušaju oponašati na bojištu regularnu armiju oni gube svoje najubojitije oružje, gube svoj prvobitni karakter i, na kraju, kako je pokazalo iskustvo, ostaju poraženi. Za ovo se obično uzimala kao klasičan primjer španska gerila, koja je u borbi protiv Napoleona, pod uticajem raznih faktora, u posljednjoj fazi svoga razvitka otpočela na bojištu da oponaša regularnu armiju.¹⁾ Ali su za ovo poučni i mnogobrojni ustanci protiv osvajača koji su otpočeli kroz pretežno partizansku formu borbe, da bi, u onom momentu kada se ustaničke snage omasove, u njihovom metodu borbenih dejstava naprosto stihijno i prirodno otpočele preovlađivati one forme borbe koje, suprotno gore pomenutom osnovnom zakonu partizanskog ratovanja, znače orijentaciju na rješavajuće bitke. Pa i naš Narodno-

¹⁾ Marks i Engels u članku „Revolucionarna Španjolska“ o tome kažu: „U trećem razdoblju gerile su oponašale regularnu armiju; njihovi su odredi ojačali od 3 do 6 tisuća ljudi... Ova je promjena sistema dala Francuzima velika preimućstva nad njima. Usljed svoje mnogobrojnosti gerilama je bilo onemogućeno da se sakrivaju kao prije i da opet iznenada iščezavaju, izbjegavajući sukobe...“ (Klasici marksizma-lenjinizma o partizanskoj borbi – izdanje Političke uprave Jugoslovenske armije, 1947.)

oslobodilački rat 1941—1945 godine pružio je u tom pogledu slična iskustva osobito tamo gdje je uporedo sa prvim akcijama partizanskih odreda već u ljeto 1941 godine došlo do masovnog oružanog ustanka kao što je bilo u Crnoj Gori, istočnoj Bosni, Hercegovini, Bosanskoj Krajini, Lici i zapadnoj Srbiji. U onom momentu kada su mali, brzo-pokretni i brzodejstvujući, isključivo ofanzivni partizanski odredi postali jezgro masovnog oružanog ustanka u procesu koga su stvoreni partizanski odredi od nekoliko hiljada boraca, počele su se u njihovom metodu dejstava javljati ozbiljne slabosti. Te krupne, teritorijalne formacije naoružanog naroda bile su suviše glomazne da bi i dalje mogle uspješno primjenjivati isključivo ofanzivnu taktiku malih partizanskih odreda — taktiku brzih, mnogobrojnih svakodnevnih akcija izvođenih kroz bezbroj formi — taktiku nametanja borbe neprijatelju i vještog izbjegavanja borbe koju ovaj želi da nametne, ali opet suviše slabe i brojno i organizaciono i tehnički da bi se mogle u frontalnim sudarima suprotstaviti savremenoj i moćnoj okupacionoj armiji. Stvorivši prostrane slobodne teritorije ove su se snage našle na njihovim granicama, a često djelimično i na „mrtvim blokadama“ većih neprijateljskih garnizona koje nisu bile u stanju uništiti. Iskustvo iz NOR pokazalo je da su takve snage, što su duže vremena bile vezane za frontalne borbe oko blokiranih garnizona ili na granicama oslobođene teritorije, postajale sve inertnije, gubeći postepeno one pozitivne kvalitete pokretljivosti, udarnosti, ofanzivnosti kojima su se u početnom periodu borbi odlikovale. Obrazovanje takvih frontova i „mrtvih blokada“ bio je ustvari izraz gubljenja inicijative i utoliko specifična forma stabilizacije, koja nije bila isključivo posljedica pojačanog otpora okupatorskih snaga, iako je taj faktor bio odlučujući, već uveliko i posljedica shvatanja ustaničke mase. Njoj je najviše odgovaralo da, pošto je otklonila neposrednu opasnost od svojih domova, osigura njihovu bezbjednost. Prenošenje borbe u druge oblasti kao i napuštanje frontova da bi se i dalje primjenjivala isključivo partizanska taktika bilo je suprotno tome shvatanju i moglo je biti prihvaćeno od masa samo poslije upornog političkog i organizacionog

rada rukovodećih snaga i na bazi iskustava koje će ta sama masa steći u procesu borbe.

Talas prvih okupatorsko-kvislinških ofanziva koji je uslijedio odmah pošto su se neprijateljske snage snašle i prikupile još je očiglednije pokazao da postojeća forma organizacije oružanih snaga ustanka, stvorena u procesu njegovog omasovljenja, ne pruža garanciju za njegov dalji uspješan razvoj. Ponovilo se ustvari ono što se događalo toliko puta u istoriji — neuporedivo brojnije, organizovanije i tehnički opremljenije snage okupatora nametnule su ustaničkim snagama na njihovim frontovima rješavajuće borbe, potisle, probile i razbile njihove frontove i najčešće ponovo okupirale oslobođene teritorije. Takav ishod borbe, zajedno sa strahovitim terorom i akcijom snaga kontrarevolucije, koje su iskoristile krizu na ustaničkim frontovima, donio je kolebanje i osipanje. Ustvari su te ofanzive razbile pomenute forme organizacije ustaničkih snaga. Forma ustaničke teritorijalne organizacije, stvorena prije svega na bazi spremnosti masa da učine sve kako bi osigurale bezbjednost stvorene slobodne teritorije, prestala je da postoji i oružane snage masovnog ustanka naroda kroz takvu formu više nikada nisu mogle biti obnovljene.²⁾ Trebalo je tražiti novu formu organizacije oružanih snaga koja bi omogućila primjenu novog, boljeg metoda borbenih dejstava.

Šta pokazuje ovo toliko puta u istoriji potvrđeno iskustvo? Ono, prije svega, pokazuje vanrednu složenost rješavanja problema organizacije i pobjedonosnog vođenja oružanog ustanka na bazi primjene taktike partizanskog ratovanja. Kolikogod je ta taktika najpodesnija za organizaciju i vođenje pokreta otpora ili za razvijanje dejstava u pozadini neprijatelja od strane djelova armije koja se bori na frontu, toliko njena primjena donosi često nerje-

²⁾ Već početkom avgusta 1941 g., čim su koncentrisane talijanske snage probile ustaničke frontove oko oslobođene teritorije u Crnoj Gori, uslijedilo je naglo povlačenje ustaničkih snaga i splasnjavanje ustanka. Ovo se ponovilo u toku jeseni 1941 godine u Hercegovini, zapadnoj Srbiji, Bosanskoj Krajini, Lici, a kasnije i u nekim drugim oblastima gdje je došlo do masovnog oružanog ustanka i obrazovanja teritorijalnih ustaničkih formacija i njihovih frontova.

šive teškoće ako se radi o oružanom ustanku, tj. o samostalnom pokretu jednog naroda koji je pred sebe postavio dalekosežne ratne i političke ciljeve kao što su oslobođenje zemlje i sprovođenje revolucije. To je sasvim prirodno ako imamo u vidu da sam pojam „oružani ustanak“ znači juriš na pozicije neprijatelja i nametanje njegovim snagama otsudne, rješavajuće bitke. Zbog toga, naravno, partizanska taktika i ne može do kraja biti osnovna forma oružanog ustanka, jer nju primjenjuje onaj koji želi da odloži juriš, da izbjegne rješavajuću bitku, jer to je osnovni smisao te taktike — njena vrijednost i njeno opravdanje. Otud uvijek kada je na bazi primjene te taktike došlo do masovnog oružanog ustanka njegove su snage, prirodno, otpupale od te taktike ispoljavajući sve više sklonost za rješavajućim sudarima. Ukoliko za takve sudare nije bilo svih potrebnih objektivnih uslova oni su se uvijek završavali porazom ustanka. Sasvim je drugačija situacija sa pokretima otpora i partizanskim dejstvima djelova armije u neprijateljskoj pozadini, jer se i u jednom i u drugom slučaju radi o ograničenim ciljevima, tj. ni u jednom ni u drugom slučaju ne radi se o rješavajućim, već pomoćnim dejstvima (kao što je, naprimjer, u toku Drugog svjetskog rata bio slučaj sa partizanskim dejstvima sovjetskog naroda na okupiranoj teritoriji, francuskih makija, engleskih komandosa itd.). Pod uslovima konjunktura takva dejstva mogla su da uzmu i veoma široke razmjere, ali su isto tako u pogoršanoj situaciji te snage mogle otpupati, dekoncentrisati se, smanjiti svoje jedinice do tog stepena da mogu ponovo primjenjivati princip „iščezavanja“ pred neprijateljskim koncentrisanim snagama, pa da i dalje budu sposobne da vrše pomoćnu ulogu u odnosu na glavni front.

Pitanja koja smo pokrenuli prelaze okvire teme koju razmatramo. Postavljena su samo zato da se jasnije sagleda problem odbrane u uslovima vođenja borbe koja za osnovu ima partizansku taktiku. Iz onog što je rečeno očigledno proizilazi da je odbrana nespojiva sa partizanskim dejstvima ne samo kada se radi o pokretu otpora ili dejstvu djelova armije u pozadini neprijateljskog fronta, već i kada se radi o oružanom ustanku koji ima dalekosežne ratne i političke ciljeve. Oružane snage ustanka koji se razvio na

bazi primjene partizanske taktike ili će preći u povoljnim uslovima na odlučan juriš tražeći konačno rješenje, tj. ili će napustiti partizansku taktiku kao osnovni vid borbe da bi prešle u odlučnu ofanzivu ili će, ako takvih uslova još nema, biti prinuđene da traže nova rješenja, jer preći u odbranu i u takvom ustanku, kao i u svakom ustanku uopšte, znači pretrpjeti poraz. I ovdje prema tome važi ono poznato načelo „odbrana je smrt oružanog ustanka“. Iskustvo iz Narodnooslobodilačkog rata pokazalo je da su partizanske snage pretrpile prve neuspjehe, pa i poraze, upravo onda kada su prešle u odbranu i to poraze koji su najozbiljnije ugrozili dalji razvoj borbe. Zbog toga se kao osnovno i nametnulo pitanje stvaranja takve forme organizacije oružanih snaga ustanka koje će biti sposobne da izbjegavaju nametnutu borbu, što je, prije svega, značilo da izbjegavaju odbranu, da neprijatelju nameću borbu, tj. da djeluju ofanzivno. To je bila suština rješenja koje je nađeno u stvaranju brigada. Stvaranjem brigada i kasnije divizija i korpusa, stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske, bio je, u uslovima još uvijek veoma nepovoljnog odnosa snaga, riješen problem očuvanja inicijative i ofanzivnog duha oružanih snaga ustanka, što je u ranijoj fazi bilo dovedeno u pitanje. Bilo je to ustvari vraćanje na principe partizanskog ratovanja. Ali — od posebnog je značaja da se to istakne — ne jednostavno vraćanje na one forme dejstava koje su primjenjivali mali, brzopokretni i brzodejstvujući partizanski odredi. Jer, vratiti se na te forme značilo bi priznati da je organizacija i razvijanje oružanog ustanka do pobjedonosnog završetka — do realizacije dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva — u datim uslovima nemoguća i da je jedino mogućan izlaz razvijanje pokreta otpora, kao oblika podrške snagama antihitlerovske koalicije od kojih bi se očekivalo konačno oslobođenje.

Stvaranje prvih brigada pokazalo je da je pronađena ona forma organizacije oružanih snaga ustanka koja je bila podesna za primjenu principa partizanske taktike na jednom kvalitativno višem nivou. To je potvrdila sama praksa na težištu ustanka već krajem 1941 i u prvim mjesecima 1942 godine. Dejstva njemačkih divizija u Prvoj ofanzivi na zapadnu Srbiju nisu bila ni završena a krupne

partizanske snage iz dotadašnjih partizanskih odreda Srbije pod rukovodstvom Vrhovnog štaba poslije povlačenja u Sandžak, zajedno sa mjesnim partizanskim snagama, oslobodile su novu teritoriju i nanijele neprijatelju ofanzivnim akcijama u toj oblasti niz udaraca. U toku tih borbi obrazovana je 22 decembra Prva proleterska brigada i odmah upućena u istočnu Bosnu sa zadatkom da podrži mjesne partizanske snage, razbije četnike i osigura u toj oblasti stvaranje novog žarišta oružanog ustanka. Već početkom januara 1942 godine ova brigada je svojim ofanzivnim akcijama rješila situaciju u toj oblasti u korist ustanka. Njemačka okupaciona komanda je odmah zatim intervenisala glavninom snaga jer je stvaranje partizanske baze u istočnoj Bosni shvatila kao pripreme partizanskih snaga za novi prodor u Srbiju, pored toga što su njihovim akcijama bili dovedeni u pitanje veoma značajni industrijski centri i komunikacije u istočnoj Bosni. Već 15 januara 1942 otpočela je nova neprijateljska ofanziva u ovoj oblasti, poznata kod nas pod imenom Druga ofanziva. Prva proleterska brigada nije primala borbu sa koncentrisanim snagama već je izvela maršmanevar na jug u oblast Foča—Kalinovik gdje je zajedno sa mjesnim snagama obezbijedila novo uporište. Već početkom marta glavnina Prve i Druge proleterske brigade, neposredno poslije povlačenja glavnih okupacionih snaga iz istočne Bosne (jer se smatralo da su partizanske snage u ovoj oblasti bile u toku januarske ofanzive razbijene) ponovo preuzima ofanzivnu akciju u ovoj oblasti. Ubrzo su bile razbijene slabe okupacione i kvislinške snage i oslobođena oblast od linije Sarajevo—Višegrad pa na sjever do Zvornika i planine Konjuh. Osnovni zadatak brigada bio je da ovdje stvore snažnu vojnu i političku bazu sa koje bi bilo moguće izvršiti prodor u zapadnu Srbiju. Okupaciona komanda je zbog toga već početkom aprila ponovo koncentrisala glavninu svojih snaga i otpočela novu ofanzivu na istočnu Bosnu kod nas poznatu pod imenom Treća ofanziva, koja će u toku maja i juna zahvatiti slobodnu teritoriju i u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. Glavnina partizanskih snaga nije primila borbe protiv koncentrisanih neprijateljskih divizija već je po planu Vrhovnog komandanta bila, uz zaštitničke borbe,

izvučena na prostoriju Maglić—Zelengora, gdje je obrazovana grupa brigada. Ta grupa je krajem juna otpočela istoriski pohod za zapadnu Bosnu, koji će se, poslije izvojevanih krupnih pobjeda, završiti stvaranjem Narodno-oslobodilačke vojske i Prvim zasjedanjem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije krajem 1942 godine.

Očigledno je da je jugoslovensko ratište stvaranjem brigada postepeno dobijalo novu fizionomiju. Inicijativa koju je neprijatelj bio preteo partizanskim odredima u toku prvih ofanziva na ustanička žarišta u toku ljeta i jeseni 1941 godine, nametnuvši im borbe na dugim, rasplintim frontovima, pojavom brigada i njihovim ofanzivnim dejstvima prešla je ponovo u ruke partizanskih snaga. Neprijatelj je na glavnom težištu ustanka morao već od početka 1942 godine parirati ofanzivna dejstva čiji su nosioci bili najprije Prva, a zatim Prva i Druga proleterska brigada. Ali ne radi se samo o tome. Prema zadacima koje su rješavale ove brigade i prema posljedicama koje su njihova dejstva imala i po razvoj ustanka i po okupatora i kvislinge ta dejstva proleterskih brigada nemaju više lokalni značaj, kao što je ranije bio slučaj sa dejstvima partizanskih odreda, već dobijaju širi vojni i politički značaj. Tim dejstvima Vrhovni štab planirao je ostvarenje takvih uspjeha koji bi osigurali rješavanje momentano najvažnijih zadataka, od kojih je zavisio dalji razvoj ustanka na ovom tada rješavajućem sektoru čitavog jugoslovenskog ratišta. Zato izložena dejstva proleterskih brigada imaju ustvari operativno—strategijski značaj ili, drugim rječima, ta dejstva izvođena po planu Vrhovnog štaba primaju, uprkos sve njihove osobenosti, karakter operacija. Takav značaj tih dejstava i takav njihov karakter potvrđuje i način na koji je okupaciona komanda na njih reagirala. U oba slučaja — najprije Nijemci, a zatim i Nijemci i Talijani, zajedno sa kvislinzima (Draža Mihajlović i Pavelić) usmjeravaju svoje glavne snage protiv brigada, s tim što njihove operacije imaju karakter protivofanzive (Druga i Treća ofanziva).

Prema tome, stvaranje brigada označava onaj kvalitativni prelom koji omogućuje da se, pored dotadašnjih

metoda „malog rata“, u načinu dejstava oružanih snaga ustanka pojavljuju i metodi pravog, velikog rata. U početnoj fazi borbe oružane snage ustanka — mnogobrojni, u pogledu izvođenja dejstava uglavnom samostalni, lokalni partizanski odredi — primjenjivale su tipična partizanska dejstva — zasjede, diverzije, sabotaze, prepade. U takvim uslovima samo se ukupnim zbirom tih nepovezanih akcija mogao postići efekat šireg političkog i strategiskog značaja. Ovdje, naravno, ne treba ispustiti iz vida napore Vrhovnog i nižih štabova da ta dejstva objedine u cilju ostvarivanja zamašnjih planova, kao što je, naprimjer, plan Vrhovnog štaba za stvaranje slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji. Pa i odluke savjetovanja u Stolicama su izraz težnje da se oružane snage osposobe za izvođenje krupnijih dejstava i realizaciju planova viših štabova. Ali time još nije bio ostvaren kvalitativni prelom. To je najbolje pokazalo iskustvo sa prvim okupatorsko-kvislinškim ofanzivama na ustanička žarišta i pogotovo iskustva iz Prve neprijateljske ofanzive na zapadnu Srbiju u periodu septembar—decembar 1941 godine. Realizacija pojedinih planova šireg značaja dok su postojali isključivo teritorijalni partizanski odredi bila je obezbjeđivana pretežno operativno nepovezanim i samostalnim dejstvima pojedinih odreda, tj. takve jedinice nisu bile podesne za vođenje dejstava operativnog i strategiskog značaja. Brigade su se, međutim, kako sama praksa potvrđuje, pokazale podesnim za izvođenje takvih dejstava iako je odnos snaga i dalje išao neuporedivo u korist okupatora i kvislinga.

U tome, treba vidjeti ono bitno novo što je Narodno-oslobodilački rat istakao na polju vojne teorije, ono čime je njegovo iskustvo obogatilo riznicu te teorije. On je pokazao da je moguće na bazi partizanske taktike kao osnovne forme ratovanja stvoriti takvu ratnu doktrinu, izgraditi takva strategiska, operativna i taktička načela, čija bi primjena osigurala vođenje rata do pobjedonosnog završetka, tj. do postizanja krajnjeg ratnog cilja — uništenja protivnika. Na taj način, uporedo sa takozvanim oficijelnim, „pravim“, frontalnim oblikom ratovanja i „malim“, gerilskim, partizanskim ratom koji mu je služio kao dopuna i pomoćni oblik dejstva, pojavio se još jedan oblik „pravog“ rata,

čijom primjenom pod određenim uslovima može i mali narod sa svojim brojno i tehnički slabijim snagama da vodi rat za postizanje konačnog rješenja.

Period od stvaranja brigada do završnih operacija za oslobodjenje zemlje pretstavlja u pogledu metoda ratovanja svojevrsnu kombinaciju dejstava regularne armije i mnogobrojnih, po čitavoj zemlji rasutih partizanskih odreda, s tim što su jedinice regularne armije pretežno izvršavale zadatke operativnog i strategiskog značaja, tj. pretežno dejstvovala po metodima pravog rata, a partizanski odredi pretežno izvršavali zadatke lokalnog značaja metodima i postupcima „malog rata“. U kombinaciji tih dejstava rješavajuća uloga pripadala je regularnoj armiji, koja je sve više dolazila do izražaja što se na ratištu pojavljivao veći broj brigada, divizija i korpusa. Njihovom upotrebom su Vrhovni i glavni štabovi rješavali ključne operativne i strategiske zadaće u pojedinim etapama razvitka rata. Dovoljno je da, pored Pohoda proleterskih brigada u Bosansku Krajinu i ofanzive koja se na njega nadovezala u 1942 godini, pomenemo razbijanje Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive u prvoj polovini 1943 godine, rješavanje situacije u istočnoj i srednjoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori u korist Narodnooslobodilačkog pokreta i razoružavanje talijanske okupacione armije u 1943 godini, rješavanje situacije u Srbiji u korist NOP-a 1944 godine itd.

Posmatrano sa političke tačke gledište — sa stanovišta sprovođenja revolucionarne političke linije KPJ — stvaranje brigada ima takođe preloman značaj. Pojavom brigada i kasnije divizija i korpusa stvorene su daleko šire mogućnosti za sprovođenje političkih, revolucionarnih zadataka — za razbijanje okupacionog sistema, a sa njim i sistema stare vlasti, za razbijanje vojne i političke organizacije snaga kontrarevolucije, za stvaranje novih oslobođenih teritorija i izgradnju i razvijanje novih organa revolucionarne vlasti na njima, za proširivanje i učvršćenje jedinstva narodnih snaga oko oslobodilačke i revolucionarne platforme KPJ, za razvijanje bratstva i jedinstva među narodima Jugoslavije. U tom smislu je odluka o stvaranju novih jedinica bila neposredan odraz dalje razrade revolucionarne političke linije KPJ u smislu neposredne realiza-

cije osnovnih ciljeva revolucije, tj. izgradnje nove revolucionarne vlasti i države („Fočanski propisi“ o stvaranju i izgradnji Narodnooslobodilačkih odbora i vojno-teritorijalnih organa, stvaranje revolucionarnog jedinstva naroda odozdo poslije neuspjeha da se to jedinstvo postigne i odozgo — putem sporazumijevanja sa vrhovima raznih građanskih partija i njihovim vojnim i drugim organizacijama). Nove jedinice i armija koja se postepeno njihovim stvaranjem pojavljivala pružale su kao sredstvo te politike daleko šire mogućnosti. Njihova pokretljivost omogućavala je da se koncentracijom krupnih snaga postigne nadmoćnost nad neprijateljskim jedinicama na određenom pravcu — u jednoj oblasti ili pokrajini, da se te snage razbiju zajedno sa sistemom okupacije i kvislinške vlasti, da se formira slobodna teritorija i na njoj razvije intenzivna aktivnost na stvaranju novih organa revolucionarne vlasti, na jačanju jedinstva naroda i njegovoj mobilizaciji za oružanu borbu. To je bio, prema tome, i način da se pospješi razvitak oružanog ustanka tamo gdje je iz bilo kojih razloga zastajao i da se pruži efikasna pomoć još nerazvijenim mjesnim snagama i omogući njihovo jačanje.

Mogućnost nanošenja udara koncentrisanim snagama na izabranom pravcu u uslovima rasparčanosti i vezanosti okupatorskih i kvislinških snaga za političke i privredne centre, industrijske rejone, komunikacije itd. u čitavoj zemlji bio je osnovni faktor koji je snagama NOV i POJ osigurao inicijativu. Okupator nije nikada bio načisto s tim koji je objekat sljedeći cilj dejstva tih snaga. Zbog toga je on bio primoran da sve objekte podjednako obezbjeđuje, a to je značilo da nijedan od njih nije bio sasvim siguran, jer, naravno, sem za odbranu izvjesnog broja najznačajnijih centara, nije bilo moguće angažovati dovoljno brojne snage koje bi bile u stanju izdržati napad nekoliko brigada, više divizija, pa i korpusa NOV. Na taj način snagama NOV polazilo je za rukom da, u uslovima veoma nepovoljnog i brojnog i tehničkog odnosa u opštim razmjerama, zauzimaju utvrđene i dobro posjednute gradove, presjecaju dobro branjene komunikacije i oslobađaju prostrane teritorije. Takvi su bili normalni odnosi na jugoslovenskom ratištu u periodu od 1942 godine pa do završnih operacija za

oslobođenje zemlje. Osnovna karakteristika tih odnosa — da je NOV imala inicijativu i bila u ofanzivi, a okupator i kvislinzi u odbrani — sve je više dolazila do izražaja i postajala vladajuća što se više brigada, divizija i korpusa javljalo na našem ratištu. Taj se odnos mijenjao samo povremeno i to onda kada su okupator i kvislinzi koncentrisali nadmoćnije snage na određenim pravcima da bi preduzeli ofanzivne operacije. I to su skoro redovno uspjevali — osobito kada se radilo o krupnijim ofanzivama — zahvaljujući tome što su dio snaga za takve operacije dovlačili sa strane — iz zemalja okupirane Evrope ili sa drugih frontova.

Otud je jasna uloga i mjesto koje je imala odbrana u dejstvima NOV. Ona načelno odbranu nije primala. Inicijativa i ofanzivni karakter njenog ratovanja bili su, kao što se iz gornjeg vidi, bitan uslov njenih pobjeda i njenog jačanja, a s tim zajedno i permanentnog jačanja snaga Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. Ali to ne znači da u njenim dejstvima nije bilo odbranbenih bojeva i operacija. Jasno je da je u jednom onako dinamičnom ratu u kome su vođeni mnogobrojni napadni bojevi i operacije, oslobađani gradovi, oblasti i pokrajine i razbijane neprijateljske ofanzive, makar i rijetko i povremeno, dolazilo i do situacije u kojima su snage NOV prihvatale odbranu i izvodile odbranbena dejstva. Izučavajući NOR moguće je ustanoviti pod kakvim su uslovima snage NOV načelno primale odbranu. Pogledajmo te uslove.

II

USLOVI POD KOJIMA JE NOV PRIMALA ODBRANU

1. OBEZBJEĐENJE OFANZIVNOG DEJSTVA

Fizionómija jugoslovenskog ratišta i neki postupci okupatorsko-kvislinških snaga u osiguranju branjenih pozicija bili su faktori koji su uslovili potrebu da se ofanzivna dejstva jedinica NOV dijelom snaga skoro redovno obezbjeđuju. Okupator i kvislinzi držali su mnogobrojne i po čitavoj teritoriji rasute posade u naseljenim mjestima, značajnim rejonima, duž komunikacija itd. Jedinice NOV i POJ najčešće su kontrolisale teritoriju između ovih objekata i bile uvijek u mogućnosti da ih napadaju. Zbog toga je neprijatelj težio da između jačih garnizona sistemom manjih uporišta, obično duž komunikacija koje ih vezuju, obezbijedi što bolje uslove za kontrolu terena i pružanje što efikasnije pomoći garnizonu koji bude napadnut. Ali što su snage NOV i POJ jačale to je bilo sve manje uslova da se sitnije posade održe, pa su ili uništavane ili su se povlačile u sastav jačih garnizona. Međutim i kasnije je neprijatelj imao uslova da ispoljava svoj uticaj na razvoj borbe oko napadnutog garnizona zahvaljujući tome što je raspolagao brzim transportnim sredstvima i motorizovanim jedinicama. Zbog toga ćemo rijetko naći primjer da je jedan garnizon bio napadnut, a da nije došlo do intervencije iz susjednih garnizona. Zato su prilikom napada na određeni garnizon dijelovi jedinica NOV i POJ primali zadatak da osiguraju napad od intervencije neprijateljskih snaga sa svih pravaca otkuda su se one mogle očekivati. Taj zadatak je mogao biti izvršen na dva načina: ili demon-

strativnim napadom na okolne garnizone u cilju vezivanja neprijateljskih snaga ili pak posjedanjem podesnih položaja za sprečavanje prodora tih snaga onim pravcima kuda se očekivao njihov napad. Iako je primjena aktivnog dejstva — demonstrativnog napada — bila dosta česta, ipak je obezbjeđenje napada glavnih snaga najčešće izvedeno odbranbenim dejstvima, jer su ova pružala obično više garancije da će i slabije jedinice efikasnije izvršiti dodjeljeni zadatak. Moglo bi se, na temelju izučavanja borbene prakse jedinica NOV, reći da su demonstrativni napadi u cilju vezivanja neprijateljskih snaga izvedeni samo pod izuzetnim okolnostima: ako se računalo na to da bi iznenadnim prepadom neprijatelj bio zbunjen i da bi za duže vrijeme bio onesposobljen za aktivno dejstvo, da bi u toku prepada bilo moguće postići takav rezultat (prodor u dubinu odbrane, zauzimanje neke značajne otporne tačke, nanošenje krupnih gubitaka i sl.), kojim bi neprijatelj bio paralisiran i primoran da se brani, ako se pretpostavljalo da bi uspjelim prepadom moglo doći i do likvidacije garnizona itd. U takvim uslovima uvijek je postojala opasnost da dio neprijateljskih snaga (koji je obično unaprijed bio određen i pripremljen za aktivno dejstvo ka napadnutom susjednom garnizonu), koristeći tenkove, kamione, oklopne ili obične vozove, izvrši, uprkos demonstrativnog napada, prodor ka napadnutom garnizonu, što je, kako kazuje iskustvo, skoro redovno dovodilo u pitanje uspjeh dejstva glavnih snaga. Najzad, treba istaći da se, osobito u kasnijem periodu (1943—1944 godine), broj od okupatora i kvislinga branjenih objekata smanjivao na račun brojnog i tehničkog jačanja garnizona i usavršavanja njihovog odbranbenog sistema, pa je bilo sve manje uslova za znatniji uspjeh u demonstrativnim napadima, tim prije što se kod NOV potreba za ekonomisanjem snaga odražavala uvijek na određivanje što je moguće skromnijih snaga i sredstava za izvršavanje pomoćnih zadataka.

Zbog toga je normalan oblik dejstava pomoćnih snaga koje obezbjeđuju napad bila odbrana. Orijehtacija na odbranu pod nizom povoljnih uslova (mogućnost da se na vrijeme i tajno posjednu najpovoljniji položaji, da se presjeku i razore komunikacije u cilju sprečavanja prodora motori-

zovanih jedinica ili oklopnih vozova, da se unaprijed planira uzastopni otpor na čitavoj dubini branjenog pravca itd.) pružala je mogućnost i manjim snagama da izvrše postavljene zadatke.

Prema tome, odbrana je u dejstvima NOV upravo zbog toga što je njen metod borbenih dejstava bio izrazito ofanzivan imala značajno mjesto, jer je ona ustvari bila redovan pratilac njenih ofanzivnih bojeva i operacija. Dok su glavne snage izvodile napade, pomoćne snage su obično obezbjeđivale te napade odbranbenim dejstvima. To je svakako bila značajna specifičnost ratovanja Narodnooslobodilačke vojske.³⁾

2. SLOBODNA TERITORIJA I PROBLEM NJENE ODBRANE

Shvatanje slobodne teritorije i odnos prema problemima njenog stvaranja, proširivanja i kontrole u Narodnooslobodilačkom ratu formiralo se na osnovi političkih ciljeva rata koji su proizilazili iz oslobodilačke i revolucionarne linije KPJ. Utoliko se već od samog početka ustanka javljaju bitne razlike između shvatanja toga problema u NOR-u i onih koja su karakteristična za gerilu, bilo da se radi o pokretu otpora ili o partizanskim dejstvima dijelova armije u neprijateljskoj pozadini. Za pokret otpora koji se

³⁾ U odbranbenim dejstvima često su bile angažovane znatne snage, jer je ponekad trebalo zatvoriti po 3, 4 pa i više pravaca sa kojih je moglo doći do intervencije ponekad daleko jačih snaga od onih koje su branile napadnuto mjesto. Upoređenje odnosa snaga angažovanih u napadu i za njegovo obezbjeđenje iz većeg broja poznatijih napada NOV na naseljena mjesta pokazuje da se taj odnos kretao od 3 : 1 u korist snaga koje napadaju do 3 : 1 u korist snaga koje obezbjeđuju napad. Srednja cifra toga odnosa iz 25 napada iznosila bi (prema tablici objavljenom u knjizi „Napadi NOVJ na naseljena mjesta“ izdanje VIZ „Vojno delo“, 1956) 1 : 1,5 u korist snaga koje su vršile obezbjeđenje. Slične podatke daje i Mate Jerković u svojoj knjizi „Borbe u Slavoniji za vreme Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive“. U tabelarnom pregledu na 153 stranici te knjige pisac daje podatke o broju bataljona angažovanih u deset većih napada na naseljena mjesta koje su izvele slavonske jedinice u prvoj polovini 1943 godine. Iz pregleda proizilazi da je učestvovalo ukupno 68, a u obezbjeđenju koje je redovno izvođeno odbranom 100 bataljona.

razvija u formi partizanskog rata ili za partizanska dejstva dijelova armije u neprijateljskoj pozadini od odlučujućeg značaja je na prvom mjestu sabotiranje svih mjera na konsolidaciji okupirane teritorije, izazivanje raznovrsnih teškoća bilo na čitavoj teritoriji jedne zemlje (pokret otpora) bilo neposredno iza linije fronta neprijateljske armije (dijelovi armije u pozadini neprijatelja), jer se time najviše doprinosi onim snagama koje nose glavni teret borbe. U NOR-u su, međutim, borbena dejstva oružanih snaga bila neposredno uslovljena opštim ratnim (uništenje okupatora i kvislinga) i revolucionarnim ciljevima (stvaranje nove države u procesu borbe za oslobođenje), što se u raznim etapama borbe različito manifestovalo. Tako je već u početku oružanog ustanka u CK KPJ i Glavnom štabu NOPOJ bio izrađen plan za stvaranje slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji i dejstva tamošnjih partizanskih odreda bila su u periodu avgust-septembar usmjerena ka realizaciji toga plana. Oslobođena teritorija u zapadnoj Srbiji predstavljala je prvu snažnu bazu za dalje vođenje rata (što se ogledalo u nizu mjera na daljoj organizacionoj izgradnji oružanih snaga, organizaciji pozadine u službi frontu na pitanjima mobilizacije, snabdijevanja vojske hranom i odjećom, proizvodnje oružja, zbrinjavanja ranjenika itd.) i za sprovođenje prvih zadataka revolucije (uništavanje sistema vlasti Kraljevine Jugoslavije koji se stavio u službu okupatora, stvaranje prvih Narodnooslobodilačkih odbora, kao organa borbe i nove narodne vlasti, razvijanja široke političke aktivnosti na proširivanju i jačanju jedinstva naroda oko linije KPJ itd.). Slično je u to doba bilo i u drugim oblastima i pokrajinama gdje je ustanak uzeo masovnije razmjere (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, neke oblasti Hrvatske itd.). Značajno je istaći da se ovakav odnos politike i strategije u našem ratu neposredno odražavao i imao odlučujući uticaj na dejstva svakog partizanskog odreda u tom smislu što je svaka oružana akcija imala za cilj, pored ostvarenja određenih borbenih ciljeva — uništenja neprijatelja, nanošenja udara po nekom u vojnom pogledu značajnom objektu itd. — i rješavanje određenih političkih zadataka i postizanje određenih političkih efekata — uništenje organa stare vlasti, proširenje slobodne teritorije,

stvaranje organa nove vlasti, razvijanje političkog rada u narodu na tumačenju ciljeva borbe, mobilizacije novih snaga, širenje politike bratstva i jedinstva itd.

Stvaranjem brigada shvatanja problema slobodne teritorije još su dalje evoluirala. Ustvari su brigade, a kasnije divizije i korpusi, svojim metodom borbenih dejstava omogućile da se, u uslovima kada su okupator i kvislinzi vodili jednu ofanzivnu operaciju za drugom u cilju uništenja pojedinih žarišta ustanka, tendencija za stvaranjem prostranijih i stalnijih slobodnih teritorija još snažnije manifestuje. To je ustvari bila nova forma ispoljavanja odnosa politike i strategije u NOR-u. Poslije značajnih početnih uspjeha postignutih u toku 1941 godine u realizaciji revolucionarne političke linije KPJ na mnogim žarištima oružanog ustanka i posebno u zapadnoj Srbiji, koji su se ogledali u stvaranju slobodne teritorije, jačanju oružanih snaga i izgradnji prvih organa nove revolucionarne vlasti, trebalo je ići dalje u izgradnji tih snaga i osnova revolucije. To je bio smisao značajnih odluka CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DVJ donesenih u Rudu i Foči krajem 1941 i početkom 1942 godine, sadržanih u stvaranju prve brigade i izradi Statuta narodnooslobodilačkih proleterskih i udarnih brigada. Bitan uslov za realizaciju ovih odluka bilo je stvaranje slobodnih teritorija, koje bi se, izgradnjom sistema revolucionarne vlasti i ostalih pomenutih organa i osnova revolucije, postepeno i sve jasnije javljale kao teritorije izgrađene na principima državne organizacije i stoga imale osnovne atribute nove države koja se postepeno rađa u procesu rata za oslobođenje.

Brigade, a kasnije Narodnooslobodilačka vojska, postale su osnovno sredstvo za stvaranje uslova na putu realizacije pomenutih političkih koncepcija. One su to već postale na težištu rata i revolucije u prvoj polovini 1942 godine — u istočnoj Bosni i Crnoj Gori, da bi, zatim, u drugoj polovini 1942 godine — poslije Pohoda grupe proleterskih brigada pod komandom Vrhovnog štaba u zapadnu Bosnu — svojom ofanzivnom polugodišnjom kampanjom proširile i povezale slobodne teritorije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj u jedinstvenu teritoriju koja se prostirala od rijeke Neretve do prilaza Zagrebu, Karlovcu i Rijeci i na kojoj su

se, stvaranjem sistema mjesnih, opštinskih i sreskih NOO, sistema komandi područja, komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža, sistema mjesnih, opštinskih, sreskih, okružnih itd. masovnih revolucionarnih i antifašističkih organizacija i, najzad, stvaranjem Anifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) i njegovog Izvršnog odbora, izgradili osnovni temelji nove državne organizacije.

Time je, prema tome, bilo uslovljeno shvatanje i odnos NOV prema problemu stvaranja slobodne teritorije i zbog toga su se njena shvatanja toga problema bitno razlikovala od shvatanja koja načelno važe za gerilu — za pokret otpora i pogotovo za dejstva dijelova armije (čija glavovina ratuje na frontu) u pozadini neprijatelja.

S vojne tačke gledišta poznati partizanski princip „biti slobodan od slobodne teritorije“ zbog zadataka koje je politika postavljala pred strategiju morao je u NOR-u evoluirati i dobiti novu sadržinu. Pomenuti princip bio je samo jedan od dva osnovna principa kojih se NOV pridržavala. Ona je usvajala princip „biti slobodan od slobodne teritorije“ u tom smislu da se načelno ne vezuje za odbranu teritorije na taj način što bi oko nje formirala frontove i u slučaju ofanzive koncentrisanih snaga okupatora i kvilinga na njima primala rješavajuću bitku, ali je, s druge strane, za nju važilo pravilo, koje je drug Tito, pišući povodom odluke o stvaranju Narodnoslobodilačke vojske novembra 1942 godine, formulisao riječima: „Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije“. Primjena ovog pravila bila je omogućena metodom ratovanja NOV o kome je ranije bilo riječi.

Iz toga proizilazi da NOV slobodnu teritoriju načelno nije obezbjeđivala prelaskom u odbranu u slučaju napada jačih neprijateljskih snaga. U uslovima koji su se smatrali normalnim za jugoslovensko ratište, tj. kada jedinice NOV na raznim teritorijama drže inicijativu i izvode ofanzivna dejstva sa osloncem na slobodnu teritoriju dalje je proširujući, najbolje obezbjeđenje već oslobođene teritorije bila je sama ta inicijativa i neprekidna ofanzivna dejstva na svim pravcima. Time je NOV primoravala neprijatelja da osi-

gurava ono što još drži, ono što je za njega bitno i značajno — centre, komunikacije itd., a ne da pokušava preoteti ono što je već izgubio. Sjajan primjer za ovo imamo već u drugoj polovini 1942 godine u dejstvima glavnine snaga pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj. Formiranjem većeg broja brigada u Bosanskoj Krajini, Dalmaciji, Lici, Kordunu, Baniji i Gorskom Kotaru u toku ljeta i jeseni 1942 godine neprekidno se povećavao zamah ofanzivnih dejstava koja su otpočela prodorom grupe proleterskih brigada iz Crne Gore u zapadnu Bosnu u julu 1942 godine. Tako se od izvođenja ofanzivnih operacija samo na jednom pravcu, pristupilo izvođenju tih dejstava istovremeno na više pravaca. Na kraju je situacija po neprijatelja bila porazna: poslije Bihaćke operacije u novembru 1942 godine snage Prvog hrvatskog korpusa su razvijale svoja dejstva ka Zagrebu i komunikacijama Zagreb—Rijeka i Zagreb—Banja Luka, snage Prvog bosanskog korpusa ka Prijedoru i Bosanskom Novom i dalje ka dolini Save, 1 i 3 divizija kroz oblast srednje Bosne ka Posavini i dolini rijeke Bosne, 2 divizija i dalmatinske brigade u Dalmaciji. Snage kojima je u to vrijeme neprijatelj raspolagao nisu bile sposobne ni da zaustave prodore jedinica NOV na pomenutim pravcima, a još manje da preduzmu neka aktivna dejstva protiv slobodne teritorije. Otud Hitlerova odluka da dovlačenjem novih snaga preduzme poznatu Četvrtu ofanzivu koja je počela 20 januara 1943 godine.

Ali kada je okupator sa kvislinzima preduzimao daleko nadmoćnim koncentrisanim snagama ofanzivu protiv određenih snaga NOV u cilju njihovog uništenja i reokupacije teritorije, tada je NOV primjenjivala, u manjim ili većim razmjerama, i odbranu. Iako je i dalje u osnovi važio princip „biti slobodan od slobodne teritorije“ ipak je njegova primjena bila sve složenija. Za to je bilo više razloga.

Prvo. Slobodna teritorija je u NOR-u uvijek imala onu ulogu koju u običnom ratu ima država. Njeno je postojanje značilo i u odnosu na zemlju i, pogotovo, u odnosu na inostranstvo, afirmaciju borbe naroda Jugoslavije za oslobođenje i obnovu njihove državne zajednice. Zbog toga jednom stvorenu i organizovanu teritoriju nije bilo oportuno napuštati. Zato je trebalo učiniti sve što je u okviru posto-

ječeg odnosa snaga i, naravno, u granicama opštih koncepcija o vođenju rata, bilo moguće da se ona odbrani.

Drugo. Snage NOV morale su bar za izvjesno vrijeme braniti slobodnu teritoriju, jer je ona bila ograničena baza rata i revolucije i nije se smjelo dozvoliti da dođe do njenog razaranja i uništenja. Ovdje, prije svega, treba istaći da su na slobodnoj teritoriji stacionirale bolnice, da su se na njoj nalazili magacini sa rezervama životnih namirnica za vojsku i narod, radionice za izradu i opravku oružja i municije i druge ratne spremljene itd. Zatim je tu postojao sistem narodne i vojne vlasti sa mnogim ustanovama. Trebalo je obezbijediti dovoljno vremena za pripreme organa vlasti za evakuaciju i sklanjanje ranjenika, ratnog materijala i namirnica itd. Neprijatelj je, koristeći svoja tehnička i brojna preimućstva, nastojao da brzim prodorima razbije slobodnu teritoriju i zbog toga je nužno bilo za duže ili kraće vrijeme angažovati dio snaga za njenu odbranu.⁴⁾

Treće. S obzirom na postupke okupatora i kvislinga prema narodu slobodne teritorije, koji se redovno do kraja i bez ustezanja angažovao u borbi, stvarajući svoju vlast i pomažući svim čim je raspolagao svoju armiju — bilo je, takođe, nužno osigurati potrebno vrijeme za pripreme naroda, kako bi se što je moguće više obezbijedio i on i njegova imovina od uništenja. Trebalo je evakuisati djecu, starce i žene sa pravaca na kojima se pretpostavljalo nadiranje neprijatelja, skloniti pokretnu imovinu, organizo-

⁴⁾ U dopisu štaba 1 bosanskog korpusa od 23 januara 1943 godine 5 diviziji, u vezi sa razvojem situacije u početku Četvrte ofanzive, rečeno je između ostalog:

„Najvažniji zadatak za nas jeste da branimo Grmeč gde su nam bolnice i magacini, kao i da omogućimo evakuaciju ranjenika i materijala koji su smešteni uz drum Sanski Most—Palanka—Krupa, tj. da borbom stvorimo potrebno vreme da se skloni ono što je najvažnije, da se na taj način oslobodimo onoga što predstavlja teret za operativne jedinice.“ (Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, izdanje Vojnoistoriskog instituta JNA, tom IV, knjiga 9, dok. br. 113 — cit.: Zbornik IV/9, 113.)

vati formiranje zbjegova ili smještanje evakuisanog naroda u manje ugrožena mjesta itd.⁵⁾

Četvrto. Najzad, trebalo je osigurati potrebno vrijeme za pregrupaciju i pripremu snaga za protivofanzivu. To se postizalo odbranbenim dejstvima dijela snaga, pri čemu je, zavisno od namjera neprijatelja koje je ispoljio u početku ofanzive i izbora pravca protivofanzive, glavnina snaga izvlačena i koncentrisana u cilju preduzimanja planiranih ofanzivnih dejstava na izabranom pravcu.

Za sve ovo moglo bi se navesti veoma mnogo primjera. Svakako je najpoznatiji onaj sa Četvrtom okupatorsko-kvinslinškom ofanzivom u periodu januar-mart 1943 godine. Nijemci su ovu ofanzivu i organizovali da bi uništili „Titovu državu“ — kako su sami nazivali slobodnu teritoriju u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj — i glavninu Narodnooslobodilačke vojske koja se na tu teritoriju naslanjala. Ta je teritorija po mnogo čemu zaista dobila karakter države: na njoj je djelovao jedinstven sistem vlasti Narodnoslobodilačkih odbora čiji je rad objedinjavao Izvršni odbor AVNOJ-a; krajem 1942 godine održani su izbori za NOO na čitavoj slobodnoj teritoriji; na njoj je djelovao jedinstven sistem vojno-teritorijalnih organa, bile izgrađene bolnice u

⁵⁾ U pismu štaba 8 divizije od 6 marta 1943 godine svim starješinama divizije daje se vojno-politička analiza Četvrtе ofanzive i iskustva koje je divizija stekla u toj ofanzivi, pa se između ostalog kaže:

„...Odstupajući stopu po stopu naša vojska dala je narodu vremena za spremanje hrane i povlačenje, a ujedno iza svojih leđa ostavila je slobodan teritorij kamo se narod povlačio. Poslije, kad je uslijed našeg stalnog otpora otupila oštrica neprijateljskih napada i kad se on rasplinuo po planinskim predjelima Like i Bosne, opasnost za narod od neprijatelja bila je u mnogom smanjena. Držeći stalno borbu sa neprijateljem mi smo svu njegovu snagu obratili na sebe, i spriječili mu time u velikoj mjeri palež i pljačku naših sela koja je osvojio. Da nije toga bilo, narod ne bi imao ni vremena, a ni kuda da se povuče, pao bi neprijatelju sav u ruke. — U tom slučaju, kako opasnost za uništenje naših vojničkih jedinica nije postojala, okupator, četnici i ostali izdajnici naših naroda, pored nasilja koje bi vršili nad našim narodom, koristili bi tu činjenicu, da odvrate narod od njegove vojske, od narodno-oslobodilačke borbe. Odstupajući zajedno sa našom vojskom, vezani krvavim jedinstvom borbe, narod i vojska osjetili su se jedno, čvrsto riješeni da prebrode sve poteškoće“ (Zbornik V/13, 12).

kojima se liječilo više hiljada ranjenika i bolesnika, podignute radionice oružja, magacini sa namirnicama, štamparija koja je štampala organ CK KPJ „Borbu“, „Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ“ i druge publikacije; na ovoj teritoriji održana je Prva zemaljska konferencija AFŽ, Prvi kongres USAOJ, Prvi kongres partizanskih ljekara itd. Sve je to imalo krupan politički značaj za razvitak i pobjedu oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. Na tu teritoriju oslanjala se glavnina snaga NOV u čijem su sastavu bili dva korpusa sa pet divizija i mnogim partizanskim odredima i tri samostalne divizije.

U takvoj situaciji bilo je logično da se učini sve da bi se neprijateljska ofanziva osujetila i odbranila slobodna teritorija, a ukoliko se u toku borbe pokaže da bi vezivanje snaga za njenu upornu odbranu prijetilo primanjem nametnute frontalne borbe protiv brojno i tehnički neuporedivo jačeg neprijatelja, onda bi se, pošto se zadržavanjem brzih prodora neprijateljskih snaga dobije u vremenu za pripreme naroda, evakuaciju ranjenika, magacina, radionica itd. i za pregrupaciju snaga, prešlo na ofanzivna dejstva.

Na kraju treba istaći da je, zavisno od procesa neprekidnog jačanja naših snaga i postepenog ublažavanja onog vanredno nepovoljnog odnosa snaga iz ranijeg perioda, shvatanje problema slobodne teritorije evoluiralo. To je odgovaralo i procesu razvijanja i jačanja revolucije i stabilizovanja i proširivanja njenih osnovnih tekovina — nove vlasti i jedinstva naroda oko politike KPJ. Tamo gdje se u 1941 godini pa i kasnije nije moglo ni zamisliti stvaranje slobodne teritorije, njeno proširivanje i njen duži opstanak, kao što je, naprimjer, bio slučaj u Slavoniji ili Sremu a, pogotovo, u oblasti Žumberka, Zagorja, Moslavine, u oblasti Hrvatskog ili Slovenačkog Primorja itd., kasnije, krajem 1942 i, naročito 1943 i 1944 godine stvaraju se, proširuju i sve su stalnije takve teritorije. Pavelić i Nijemci su na pojavu prvih partizanskih grupa 1941 godine naročito oko Zagreba — na Žumberku i u Zagorju — veoma oštro reagovali. Krajem 1942 godine i, pogotovo, kasnije, sve je postajalo normalnije prisustvo snaga NOV u tim oblastima i njihova kontrola dijela tih oblasti. Ovaj se proces može osobito lijepo pratiti na onim teritorijama kroz koje prolaze

značajne komunikacije, gdje se nalaze važni politički ili privredni centri itd. Okupator upočetku oštro reagira na svaki pokušaj dejstva duž komunikacija Beograd—Zagreb—Ljubljana—Trst, Zagreb—Rijeka, Zagreb—Split, Beograd—Skoplje itd. Kasnije ove komunikacije napadaju po više dana grupe brigada i divizija, presjecaju ih i kontrolišu duži period, a granice lobodnih teritorija protežu se neposredno do njih. Na toj osnovi evoluirā i shvatanje odbrane tih teritorija. Jedinice NOV sve više teže da ne samo ofanzivnim dejstvima, već i odbranom spriječe reokupaciju teritorije koju su oslobodile, da protivdejstvom razbiju glavne snage neprijatelja koje vrše napad ili da, u najgorē slučāju, ne dozvole da ih neprijatelj potisne sa te teritorije. Izgubivši neki oslobođeni grad, kontrolu nad nekom komunikacijom itd. jedinice NOV ostaju njeni gospodari i u slučāju ako neprijatelju pođe za rukom da prodre kroz slobodnu teritoriju. One, odmah pošto je neprijatelj povukao dio ili glavninu svojih snaga (što je redovno činio da bi vodio ofanzivno dejstvo na nekom drugom pravcu), prelaze ponovo u napade na novo uspostavljene garnizone.

Tako su postepeno pomenuti principi, koji su izražavali odnos nove armije prema slobodnoj teritoriji, evoluirali u tome smislu što se sve manje teritorija gubilo, a sve više oslobađalo. Krajem 1943 i u toku 1944 godine ogroman dio naše državne teritorije je pod stalnom kontrolom NOV i organa nove vlasti. Okupator se dosta rano (u nekim oblastima već 1942, a u najvećem dijelu zemlje krajem 1943 i početkom 1944 godine) bio odrekao očuvanja i ponovnog uspostavljanja okupacionog sistema vlasti kakav je bio poslije aprila 1941 godine. Najprije je napuštena težnja da se očuva kontrola sela, zatim opštinskih, pa sreskih centara i, najzad, čitavih oblasti. Krajem 1943 godine Nijemci su se u najvećem dijelu Jugoslavije zadovoljili time da očuvaju prije svega one pozicije koje imaju širi vojni značaj (jadransku obalu, glavne komunikacije i posebno značajne čvorove duž njih, važne političke i privredne centre). U 1943 i 1944 godini okupator se stvarno u Jugoslaviji borio ne da spase okupaciono područje u cilju njegove privredne eksploatacije, već je vodio jedan specifičan oblik rata za odbranu ključnih pozicija koje su imale strategiski značaj

kako sa stanovišta borbe protiv NOV, tako i sa stanovišta stabilnosti čitavog njegovog vojnog sistema na Balkanu i u srednjoj Evropi (s obzirom na mogućnost invazije Saveznika u Grčkoj i na Jadranu i prodora Crvene armije ka Balkanu i Mađarskoj).

3. ODBRANBENA DEJSTVA U OKRUŽENJU

S obzirom na fizionomiju jugoslovenskog ratišta bila je normalna pojava da i okupatorsko-kvislinške snage i snage NOV često vode borbe u okruženju. U svakom napadu naših jedinica na utvrđeno naseljeno mjesto ili neki drugi za odbranu organizovani objekat neprijateljske snage bile su okružene i primorane da se bore u okruženju. Ali je, takođe, u slučaju ofanzivnih dejstava neprijatelja često dolazilo do okruživanja pojedinih jedinica NOV. Vrlo često su takva ofanzivna dejstva izvođena koncentričnim nastupanjem u cilju stezanja taktičkog obruča oko određenih snaga u cilju njihovog razbijanja ili uništenja. Sve veće neprijateljske ofanzive — osobito u prvom periodu — imale su takav cilj, i to ne samo one koje su kod nas poznate pod nazivima Prva, Druga, Treća, Četvrta i Peta ofanziva, nego i bezbroj manjih operacija protiv pojedinih brigada, divizija ili korpusa.

Načelno su jedinice NOV izbjegavale borbu u okruženju, jer je ona bila suprotna osnovnoj koncepciji njihovog metoda ratovanja. Dozvoliti okruženje značilo je prihvatiti borbu ondje i na onakav način kako to želi neprijatelj, pa je zato tada svaka jedinica nastojala da određenim oblikom manevra izbjegne okruženje. Pa ipak je, u sve složenijim uslovima vođenja ratnih i borbenih dejstava, dolazilo da situacija da pojedine jedinice ili grupacije NOV vode borbu u okruženju i da organizuju proboj kao jedino moguće rješenje. Do prve veće borbe u okruženju naših jedinica došlo je u posljednjoj fazi Treće neprijateljske ofanzive u Crnoj Gori juna 1942 godine, kada je Vrhovni štab donio odluku o napuštanju odbrane slobodne teritorije u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini da bi izvlačenjem glavnine snaga na prostoriju planine Maglića i Zelen-

gore stvorio uslove za njihovu reorganizaciju i obrazovanje grupe proleterskih udarnih brigada, kojom je namjeravao izvršiti prodor u Bosansku Krajinu. Kako je neprijatelj svojim energičnim nastupanjem ugrozio izvlačenje jedinica i, pogotovo, prebacivanje dosta brojne bolnice, Vrhovni štab je u borbama na liniji lijeve obale rijeke Pive, na obroncima planine Bioč i na liniji izvornog dijela rijeka Sutjeske i Neretve angažovao znatne snage u cilju sprečavanja brzih prodora neprijatelja, cijepanja naših snaga i uništenja ranjenika. Tako je, osobito na južnom dijelu fronta — na liniji Dulići—Čemerno—Ulog, gdje je pored dijelova crnogorskih i hercegovačkih udarnih bataljona bila angažovana glavnina 1 i 2 proleterske brigade — došlo do višednevnih žestokih i upornih odbranbenih borbi. U toku Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive došlo je do poznatih borbi u okruženju na pl. Grmeču, okuci Neretve i Sutjesci, u kojima su jedinice NOV bile primorane da vode višednevne uporne odbranbene borbe radi sprečavanja neprijateljskih prodora i stvaranja potrebnog vremena za izvođenje proboja. U mnogim manjim i slabije poznatim ofanzivnim dejstvima neprijatelja protiv pojedinih jedinica NOV dosta su česte borbe u okruženju. Ponekad je do takvih borbi dolazilo i uslijed toga što se nije na vrijeme otkrila namjera neprijatelja i što su njegove snage potcenjene, pa se nije odmah pristupilo izvlačenju.

Kada je dio snaga NOV bio okružen onda je obično dolazilo do odbranbenih borbi, jer se često događalo da se proboj neprijateljskog obruča nije mogao i pripremiti i izvesti na brzinu — u toku jednog dana ili jedne noći, pogotovu ako se tu nalazila bolnica ili komora. Zbog toga je u takvim uslovima dolazilo često do otsudne odbrane dijela snaga, koja se, ponekad, po upornosti može uporediti sa primjerima otsudne odbrane na drugim frontovima Drugog svjetskog rata. Ustvari je skoro jedino u okruženju i dolazilo do tako otsudne odbrane. Ma koliko da su jedinice koje obezbjeđuju neko ofanzivno dejstvo glavnine snaga ili one koje su izvodile odbranu da bi stvorile potrebno vrijeme za pripremu naroda, evakuaciju bolnica, pregrupaciju snaga za protivofanzivu itd. bile prinuđene da se uporno brane, ipak se njihova odbrana po stepenu upornosti najčešće ne

može mjeriti sa odbranom u okruženju. Bitna razlika javlja se u pitanju izbora položaja i stepena mogućnosti za primjenu oblika manevra. U prvom slučaju jedinica koja izvodi odbranu imala je više slobode u izboru položaja pa time i više mogućnosti za manevar po dubini — povlačenjem na sljedeći položaj, ili na bok i pozadinu nastupajućeg neprijatelja — jer, bilo da obezbjeđuje napad glavnih snaga na neko uporište ili da brani slobodnu teritoriju, ona je na datom pravcu ili na više njih imala veću dubinu iza sebe pa je mogla da zadržava prodor neprijatelja na niz uzastopnih podesnih položaja za odbranu. U okruženju takve dubine nije bilo ili je bila neznatna i jedinica je sa veoma ograničenom slobodom akcije bila prinuđena da se u najvećem stepenu potčini volji neprijatelja. Budući da je u takvom slučaju sudbina okruženih snaga zavisila od upornosti jedinica koje izvode odbranu, ova je dobijala najotsudniji karakter. Takva je bila odbrana jedinica NOV u Trećoj neprijateljskoj ofanzivi na pravcu Gacko—Čemerno—dolina Sutjeske, u Četvrtoj ofanzivi na pravcu G. Vakuf—Prozor i Konjic—Prozor, u Petoj ofanzivi na pravcima Brljevo—Javorak—Mratinje; Foča—Čelebić, na Barama itd. Ali ima veoma mnogo manjih i manje poznatih neprijateljskih ofanziva u kojima su, takođe, jedinice NOV primale i izvodile u uslovima okruženja žilave i rješavajuće odbranbene borbe.

DRUGI DIO

**OSNOVNE KARAKTERISTIKE OFANZIVNIH
DEJSTAVA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH
SNAGA**

I

FAKTORI KOJI SU OPREDIJELILI KARAKTER OFANZIVNIH DEJSTAVA OKUPATORSKO- KVISLINŠKIH SNAGA

Orijentacija na izgradnju metoda ratovanja na osnovnim principima partizanske taktike osigurala je NOV da i onda kada okupaciona armija preduzima protiv nje ofanzivne operacije izbjegne u najvećem stepenu primanje borbe kakvu ta armija, s obzirom na njena brojna i materijalno-tehnička preimućstva, želi da nametne, isto kao što joj je takav metod ratovanja osigurao mogućnost da stvara nadmoćnost na izabranom pravcu iako je u opštem odnosu snaga bila inferiornija. Činjenica da na jugoslovenskom ratištu nije bilo onog klasičnog dodira između ratujućih strana — fronta, a pogotovo ne neprekidnog strategiskog fronta, usloвила je da snage NOV izgrade i određene i u mnogo čemu specifične postupke i u organizaciji i izvođenju odbranbenih dejstava. U normalnim uslovima, tj. kada jedinice NOV imaju inicijativu a neprijatelj brani utvrđene objekte, nepostojanje frontalnog dodira obezbijedilo je NOV operativnu slobodu u pogledu izbora objekta napada, koncentracije dovoljno jakih snaga, postizanja operativnog i taktičkog iznenađenja. Onda kada su okupatorsko-kvislinške snage preduzimale ofanzivne akcije uticaj toga faktora na obostrana dejstva ogledao se u sljedećem.

Prvo. Oni dijelovi NOV koji su imali zadatak da odbranbenim dejstvima osiguraju izvođenje napada glavnine mogli su u najvećem stepenu da sačuvaju slobodu akcije i da se ne potčine volji neprijatelja koji preduzima napad zbog toga što su imali mogućnost da izaberu najpodesnije položaje na mogućnim pravcima napada, vodeći pritom računa o obezbjeđenju potrebne dubine za primjenu najra-

znovrsnijih oblika manevara, pa i za povlačenje na niz uzastopnih povoljnih položaja u cilju izbjegavanja rješavajućih nametnutih borbi, priređivanja novih iznenađenja itd., što je sve bilo sračunato da se prodor neprijatelja osujeti za ono vrijeme dok ne bude završen napad glavnih snaga.

Drugo. Nevezanost snaga NOV za front i frontalna dejstva, njihova pokretljivost i operativna sloboda uslovalo je da neprijatelju koji preduzima ofanzivu situacija u pogledu osnovnog objekta ofanzive — jedinica NOV — nikada nije bila jasna. Pitanja: gdje, na koji način, s kakvim namjerama i s kakvim će se snagama NOV braniti, a gdje, kako i s kakvim će snagama napadati — neprijatelj nije mogao, bar ne na vrijeme, odrediti i saznati. Ona situacija na kojoj je planirana ofanziva i ona kada se pristupa realizaciji plana obično su se bitno razlikovale po rasporedu i namjerama jedinica NOV, koje su u stalnom pokretu radi izvršavanja ofanzivnih zadataka na raznim pravcima. Otuda nigdje kao tu nije ta nezgoda, inače opštevažeca u odnosu na onoga ko planira ofanzivu, tako krupna i značajna. Koliko je, naprimjer, plan za prvu ofanzivnu operaciju u Četvrtoj ofanzivi („Weiss-I“) bio nerealan za situaciju kakva je bila 20 januara 1943 kada je ta operacija otpočela! Nijemci su planirali da glavninu NOV unište na slobodnoj teritoriji Bosanske Krajine, Like, Korduna i Banije, a 20 januara krupne snage NOV, koje su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba — 1,2 i 3 divizija — nisu više bile u tim oblastima. Sa drugom operacijom, koja je planirana onda kada i prva, a čiji je cilj da se uništi „ostatak“ NOV koji se bude izvukao na jug, bilo je još gore. Ona otpočinje na prostoriji Drvar—Ključ—Mrkonjić Grad—Livno—Glamoč gdje se nalazi samo dio snaga 1 bosanskog korpusa istog onog dana kada je glavnina NOV otpočela svoju ofanzivnu operaciju u dolini Neretve. Ovo se ponavljalo u svim ofanzivama sa većim ili manjim negativnim posljedicama po neprijatelja. Zbog toga nijedna od tih operacija nije mogla biti ostvarena po zamišljenom planu.

Treće. Zbog nepostojanja frontalnog dodira slobodna teritorija postaje stvarno za neprijatelja osnovni cilj ofanzive i u taktičkom i u operativnom pogledu. S obzirom na

shvatanja NOV o slobodnoj teritoriji neprijatelj je očigledno bio u nezavidnom položaju. On je bio primoran da svoja dejstva planira zavisno od oblika slobodne teritorije, pojedinih pravaca i objekata na njoj, a ne zavisno od položaja i rasporeda snaga NOV. Zato se uvijek morao oslanjati na brzinu dejstva, na energične prodore u cilju eventualnog cijepanja naših jedinica i njihovog nabacivanja u rejone gdje bi se obično partizani sklonili (u Četvrtoj ofanzivi okupator se nadao da će, pošto izvrši koncentrične prodore kroz slobodnu teritoriju, glavninu snaga NOV zateći na grebenima Grmeča i Plješevice, isto kao što se tome nadao u Petoj ofanzivi na Durmitoru i Pivskoj Planini itd.). Poučen iskustvom neprijatelj je nastojao da njegova ofanziva dobije karakter prepada, da prvi udar i brzina ošamute jedinice NOV, da im onemoguće vođenje planske odbrane čiji je cilj bio pregrupacija za izvođenje protivofanzive. Zato je on pripreme za ofanzivu izvodio u najvećoj tajnosti, a za dejstva je koristio one snage koje mogu na datom zemljištu osigurati najveću brzinu operacije — na komunikativnom zemljištu motorizovane, a na slabo komunikativnom brdske i planinske trupe. Prodori se planiraju postojećim pravcima, tempo operacije po pojedinim objektima, a manevri, čiji je cilj okruženje određenih dijelova teritorije, prema konfiguraciji zemljišta u cjelini i uslovima koje ono nudi. To bi sve bilo na svom mjestu kada bi jedinice NOV postupale bar približno onako kako bi postupale snage koje pod „normalnim“ uslovima, tj. po principima frontalnog ratovanja, izvode odbranu. Ali, sem izgleda da nešto postigne iznenađenjem i brzinom, neprijatelj, u odnosu na snage NOV, nije uopšte mogao sa većom sigurnošću računati na realizaciju postavljene ideje operacije. Dosta je sigurno bilo da će zauzeti planirane objekte, prodrijeti osnovnim pravcima, okružiti pojedine rejone, ponovo posjesti neke centre i komunikacije, tj. razbiti slobodnu teritoriju, samim tim što se jedinice NOV neće vezati isključivo za njenu odbranu. Ali cilj u odnosu na osnovni objekat — na glavninu snaga NOV protiv kojih se i preduzima ofanziva — uvijek je bio u najvećem stepenu fiktivan.

Četvrto. Zbog svega toga je prostor sasvim različito uticao na obostrana dejstva. Za neprijatelja je prostor uvijek bio prevelik, on je osjećao da se u njemu gubi i smatrao je da mu redovno nedostaje snaga da bi njime ovladao. Uvijek je želio da dejstvuje na što užem prostoru, da se jedinice koje dejstvuju na raznim pravcima što bolje povežu, da se što bolje i potpunije zatvore sve rupe i prekontroliše svaki rejon. Zato su se snage — krupne dok su još na svojim koncentraciskim prostorijama — postepeno razvlačile na manje dijelove koji su se utapali u prostor, gubeći se u njemu, često izolovani, znatno odvojeni od svojih baza i susjeda, što je sve pojačavalo sumnju da ne samo da neće izvršiti zadatak razbijanja jedinica NOV nego da i sami mogu doživjeti takvu sudbinu. Suprotno tome prostor je išao u prilog snagama NOV. Što veći prostor to više uslova za primjenu raznovrsnih oblika manevara u cilju razvlačenja i zadržavanja neprijatelja i stvaranja povoljnih uslova za protivofanzivu glavninom i zabacivanje pomoćnih snaga za leđa neprijatelja u cilju preuzimanja inicijative. Prostor je, prema tome, ograničavao operativnu slobodu napadaču i istovremeno povećavao operativnu slobodu braniocu.

Peto. U takvim uslovima okupatorsko-kvislinškim snagama je samo u izuzetnim uslovima polazilo za rukom da ispolje svoju volju i da osiguraju operativnu inicijativu u toku ofanzive. To je bilo, kako ćemo kasnije vidjeti, samo onda kada su snage NOV bile prinuđene da se za duže vrijeme vezuju za odbranu.

Otsustvo neprekidnog i stalnog frontalnog dodira uticalo je i na izgradnju specifičnih taktičkih postupaka jedinica NOV koje su prelazile u odbranu. S obzirom na postojeći odnos snaga ta se odbrana nije mogla zasnivati na taktičkim načelima odbrane kakva se primjenjivala u Drugom svjetskom ratu kod ostalih armija. NOV nije mogla ni u kom slučaju zasnivati snagu svoje odbrane na organizaciji odbranbenih pojaseva i položaja, na njihovom fortifikacionom uređenju, na duboko postrojenom borbenom porretku, na artiljeriskoj, vazdušnoj i tenkovskoj podršci, na protivtenkovskim linijama i čvorovima, na moćnom vatrenom sistemu, na kombinaciji žilavog otpora iz rovova sa

aktivnim dejstvom rezervi i drugih ešelona. Poznato je da je takva odbrana bila jača od napada kada se radilo o približno istim, pa, štaviše, i o dvostruko jačim snagama napadača. Ali je bila neprihvatljiva za neuporedivo brojno i tehnički slabiju armiju kakva je bila NOV.

Taktički postupci NOV u odbrani imaju svoje poreklo, kao, uostalom i čitav njen metod ratovanja, u nekim osnovnim principima partizanske taktike. To ostaje kao nepobitna činjenica makar da je njen metod ratovanja evoluirao ne samo u tom smislu što su u njemu principi partizanske taktike izrasli u jednu logičnu i cjelovitu strategisku, operativnu i taktičku doktrinu, već i u smislu korišćenja i primjene niza postupaka karakterističnih za metod frontalnog ratovanja. Odbrana NOV vodi svoje porijeklo iz partizanske zasjede. I ne samo to. I kasnije, sve do završne faze rata, kada je bilo moguće dobijeni odbranbeni zadatak riješiti zasjedom, jedinice NOV su ga pomoću nje i rješavale. Ali je stvaranjem NOV i razvijanjem rata sama zasjeda sve manje bila efikasna za rješavanje odbranbenih zadataka. Njome je bilo moguće iznenadnim udarom nanijeti jakim snagama gubitke i zadržati ih za kraće vrijeme, ali ne i spriječiti njihov prodor ili ga spriječavati za duže vrijeme. Zbog toga su jedinice NOV, koristeći sve pozitivne elemente zasjede, nužno morale primjenjivati niz drugih postupaka koji su, povezani u logičnu cjelinu, činili njena taktička načela i postupke u odbrani.

Ako je nevezanost za front i sloboda u izboru položaja za odbranu načelno obezbjeđivala postizanje iznenađenja vatrom i udarom, onda je takvo iznenađenje obezbjeđivalo i prelaz na aktivna dejstva uz primjenu najpovoljnijeg oblika manevra. Na taj način se sa najviše mogućnosti moglo računati na postizanje brzog rješenja u neposrednim sudarima, u kojima su u najvećem stepenu dolazili do izražaja kvaliteti pješadije, a paralisana efikasna upotreba tehničkih rodova i, uopšte, organizovana priprema napada i njegovo izvođenje. Takvi elementi kao što su iznenađenje, borba na bliskom otstojanju, aktivno dejstvo i brzina pružali su najviše uslova da se iskoriste svoje a parališu napadačeve prednosti. Na tim elementima izgrađena su neka osnovna taktička načela i postupci koje su primjenjivale

jedinice NOV u pripremama i izvođenju odbranbenih dejstava, od kojih su najznačajnija i, najvećim dijelom, opštevažeća bila sljedeća:

— obezbijediti tajnost u izboru i posjedanju položaja kako bi se izbjegao organizovan napad (razvijanje borbenog poretka, avio i artpriprema, juriš itd.);

— borbeni poredak postrojiti tako da se osigura prelaz na aktivno dejstvo u momentu kada je neprijatelj iznenadnom bliskom vatrom zbunjen, s ciljem da se, zavisno od odnosa snaga, uništi, razbije ili potisne ili ga primorati da stane radi sređivanja, razvijanja borbenog poretka, izvođenja artiljeriske pripreme itd.;

— da se, kad je god to moguće i oportuno, dio snaga koje će koristiti neprijatelj za razvijanje napada biti dominirajući, da omoguće natkrivanje njegovih bokova, da su povoljni sa stanovišta sprječavanja brzog prodora kombinacijom prepreka i vatre iz zaklona, ali, takođe, i na primjenu najpodesnije forme aktivnog manevra;

— da se, kad je god to moguće i oportuno, dio snaga zabaci za leđa neprijatelja koji vrši napad radi razvijanja dejstva u njegovoj pozadini — presjecanja komunikacija, spriječavanja snabdijevanja, ojačavanja itd. ili sadejstva iz pozadine sa snagama koje vrše protivnapad s fronta;

— da se što češće izvode noćni napadi bilo sa ograničenim ciljem — iznuravanja i nanošenja gubitaka neprijatelju da bi mu se otežalo ili onemogućilo produženje napada u toku sljedećeg dana —, bilo sa ciljem da se neprijateljske snage razbiju i odbace i da se ponovo zaposjedne zemljište koje je izgubljeno u toku prethodnog dana;

— da se vrši češća izmjena položaja i oblika manevra u cilju izbjegavanja organizovanog napada neprijatelja, razvlačenja njegovih snaga i stvaranja povoljnih uslova za nove protivnapade;

— da se, ako odbrana dođe u pitanje, brzom intervencijom snagama izvučenim sa drugih pravaca postignu povoljni uslovi za protivdejstvo u cilju konačnog slamanja neprijateljskog napada.

Prema tome, opšti uslovi pod kojima je ratovala NOV omogućili su primjenu takvih taktičkih postupaka u odbrani koji su joj dali specifične karakteristike. One se ogle-

daju, u tome što je osnova snage i žilavosti te odbrane bila aktivnost branioca i njegova težnja za brzim rješenjem u bliskim sudarima svake taktičke situacije. To je bio najbolji način da se izbjegne nametnuta, neravna borba i da se što potpunije sačuva inicijativa i sloboda akcije i onda kada je dio snaga NOV bio primoran da se brani. Prirodno je da je sve to imalo bitan uticaj i na mogućnosti koje su se pružale okupatorsko-kvislinškim snagama za organizaciju i vođenje napada i u taktičkim okvirima, što pretstavlja značajnu specifičnost NOR. Zato je bilo potrebno da istaknemo osnovne karakteristike postupaka jedinica NOV u odbrani da bi nam bile razumljive teškoće na koje je nailazila okupaciona armija onda kada je pokušavala da preotme inicijativu i specifičnost njenih postupaka u pripremama i vođenju napadnih operacija i bojeva.

II

O KARAKTERU OFANZIVNIH DEJSTAVA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH SNAGA

1. IDEJA I PLAN OFANZIVNE OPERACIJE

Komande okupacionih sila već poslije prvih krupnih uspjeha oružanog ustanka u toku ljeta 1941 godine pravilno su ocijenile karakter borbi u Jugoslaviji. Ubrzo poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1941 Njemačka i Italija povukle su glavninu svojih operativnih armija da bi ih upotrebile na novim ratištima. U Jugoslaviji su Nijemci zadržali slabije snage i to velikim dijelom posadne, žandarmeriske i policiske jedinice, koje su zajedno sa okupatorskim i kvislinškim upravnim aparatom imale da osiguraju stabilnost okupacionog sistema. Italijani su zadržali 9 pješadiskih divizija sa ojačanjima. Te jedinice su se u prvom periodu ustaničkih borbi suprotstavljale partizanskim odredima. Nijemci su pokušali da razbiju partizanske snage pomoću takozvanih „kaznenih ekspedicija“. Ustvari to je bio pokušaj da se partizanskim metodima borbe razbiju partizani, tj. da se primjeni poznati princip „protiv bande kontrabandom“, koji je našao svoje opravdanje u praksi mnogih borbi između okupacionih i partizanskih snaga u istoriji. Međutim, iskustvo iz prvih borbi je pokazalo da se u Jugoslaviji ne radi o „gerili“, o klasičnom partizanskom pokretu otpora, već o ustanku sa dalekosežnim ciljevima, čije su oružane snage primjenjivale metode partizanskog ratovanja. Okupator je to brzo uočio i pokušao da ustanak slomi angažovanjem snaga operativne armije. Već u ljeto i jesen 1941 godine bili su u Jugoslaviju prebačeni brojni

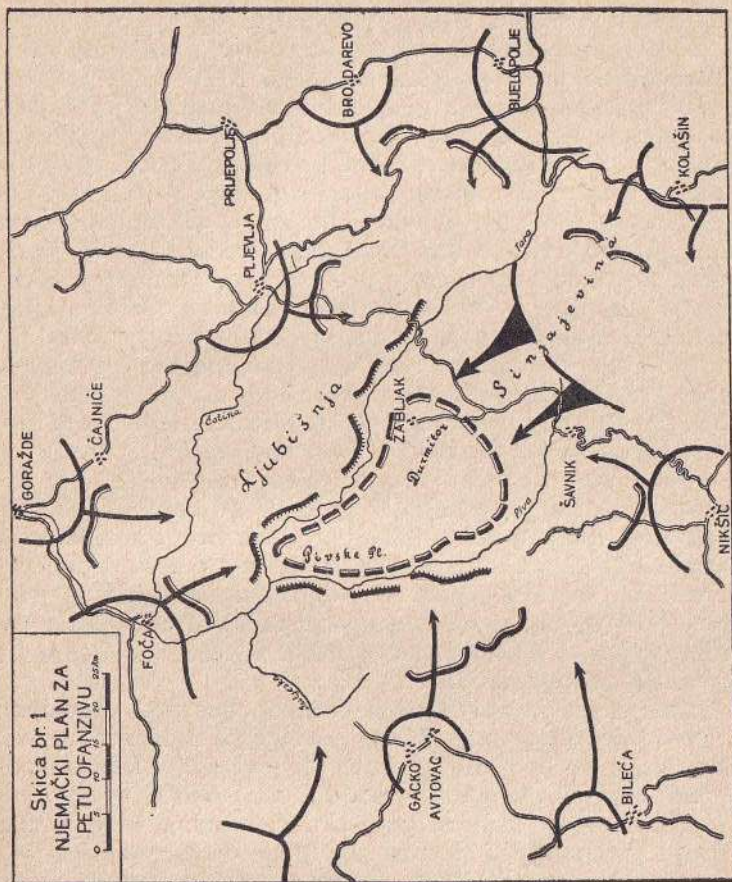
pukovi i divizije italijanske, njemačke i bugarske armije. Pored toga, intenzivno se radilo na obrazovanju i jačanju kvislinških oružanih snaga — najprije Pavelićevog domobranstva i Nedićevih odreda, a odmah zatim i legionarskih divizija. S tim snagama okupator je pokušao da preotme inicijativu i da razbije i uništi ustanak. Radi toga je preduzeo niz zamašnih ofanzivnih operacija protiv pojedinih njegovih žarišta.

Ideja dejstva u tim operacijama zasnivala se na brojnim, organizacionim i materijalno-tehničkim prednostima modernih armija Sila osovine. Njenu suštinu činila je težnja da se koncentrisanim snagama počesno unište pojedina žarišta ustanka na taj način što bi se ustaničke snage koncentričnim, brzim i kombinovanim dejstvom pješadije, artiljerije, tenkova, avijacije itd. pocjepale, opkolile i uništile. Značajno je istaći da je okupator imao mogućnosti, s obzirom na raspoložive snage, da svoju glavninu počesno angažuje tamo gdje su njegove pozicije najugroženije. To je uostalom bio jedini način da se u strategiskim razmjerama nastoje parirati uspjesi oružanih snaga NOP, pa je primjenjivano i onda kada su se morale skidati snage sa manje ugroženih pozicija da bi se obrazovala takva grupacija koja bi bila u stanju da ofanzivnim dejstvom spasava posebno ugrožene pozicije ili preotima one koje su već izgubljene. Tako su, naprimjer, Nijemci glavninu svojih snaga u jesen i zimu 1941 godine angažovali u Srbiji, u prvoj polovini 1942 godine u istočnoj Bosni, u drugoj polovini iste godine u zapadnoj Bosni i nekim oblastima Hrvatske, a Italijani u ljeto 1941 godine u Crnoj Gori, u jesen u Hercegovini, zapadnoj Bosni i Lici, u proljeće 1942 godine u Crnoj Gori i Hercegovini, u drugoj polovini iste godine u Sloveniji itd. — izvodeći u svim tim oblastima i pokrajinama počesne ofanzivne operacije krupnim snagama. Takve su se operacije kasnije na isti način smjenjivale u toku 1943 i 1944 godine.

Snage određene za učesće u operaciji koncentrisale su se u podesnim rejonima oko slobodne teritorije i jedinica partizanskih odreda i NOV protiv kojih je preduzimana ofanziva. U osnovi svake izvedene operacije bila je težnja da se jedinice NOV potisnu na užu prostoriju, da se oko

njih ostvari taktički obruč i da se tu unište. Zavisno od konkretnih uslova forme izvođenja pojedinih operacija — grupisanje snaga i planiranje dejstava — bile su različite. S obzirom na vanrednu osobenost pojedinih strategisko-operativnih situacija koje su se neprekidno i brzo mijenjale i na različito dejstvo i uticaj raznih faktora pokušaćemo, koristeći se karakterističnim primjerima, da istaknemo nekoliko najopštijih elemenata po kojima bi se sve ili većina tih operacija mogle grupisati.

Ima veći broj operacija u kojima je dio snaga imao u prvoj fazi, pa i u toku čitave operacije, zadatak da posjedne određenu liniju i da na njoj obrazuje zaprečni položaj kako bi onemogućio izvlačenje jedinica NOV koje potiskuju snage sa ostalih pravaca. Takav postupak uslovljen je konfiguracijom zemljišta i povoljnim uslovima koje one nudi za obrazovanje zaprečnog položaja i manjim snagama. U takvom slučaju glavina snaga, koja nije bila izražena samo brojem već i kvalitetom, uvijek je imala ofanzivni zadatak. Tipičan primjer za ovo je plan za Petu ofanzivu. Pomoćne snage imale su zadatak da posjednu kanjone donjih tokova Pive i Tare i da spriječe izvlačenje Glavne operativne grupe NOV na zapad, a glavne snage su nastupale sa istoka sa ciljem da jedinice NOV potisnu na greben Pivske Planine i Durmitora i da ih tu unište (skica br. 1). Na sličan način planirana je jedna od najpoznatijih ofanzivnih operacija okupatorsko-kvislinških snaga koje su izvedene u drugoj polovini 1943 i početkom 1944 godine — operacija „Kugelblic“ — protiv jakih snaga NOV koncentrisanih u južnom dijelu istočne Bosne i u Sandžaku. Pomoćne snage imale su zadatak da posjednu i organizuju za odbranu liniju Sarajevo—Sokolac—Han Pijesak—Vlasenica—Srebrenica i desnu obalu Drine od Rogačice do Brusničkog Potoka, a glavne snage su nastupanjem sa juga kroz Sandžak i preko planine Jahorine imale zadatak da potiskuju jedinice NOV na sjever kako bi ih nabacile na pomenutu zaprečnu liniju i tu uništile. Na isti način planirana je i Treća neprijateljska ofanziva protiv glavine snaga oko Vrhovnog štaba u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, s tim što su nosioci ofanzivnog dejstva bile njemačke i ustaške snage sa linije Sarajevo—Kladanj—Zvornik, a zaprečnu liniju

imale su obrazovati italijanske divizije na liniji Sarajevo—Goražde a njemačke i četničke snage na desnoj obali Drine. Mnoge manje ili manje poznate ofanzivne operacije protiv snaga NOV planirane su na ovaj način. Međutim, ovakav plan imao je i niz negativnih strana, od kojih treba posebno istaći dvije. Prvo, s obzirom da je obrazovanje zaprečne linije, prije svega, vezano za povoljne zemljišne uslove, ono je moglo biti ostvareno ili neposredno prije početka ope-

racije ili u prvoj fazi njenog izvođenja. Prvo je bilo gotovo neizvodivo, jer bi svaki pokušaj da se takva linija uspostavi bio dovoljno jasan podatak za snage NOV da neprijatelj nešto priprema i da je neophodno preduzeti protivmjere, što znači da bi takav postupak kompromitovao pretstojeću operaciju. Zbog toga je redovno posjedanje takve linije izvođeno u prvoj fazi operacije, a snage koje su je imale posjesti morale su za nju voditi borbu. U takvim uslovima komandovanje NOV otkrivalo je namjere neprijatelja i preduzimalo često vrlo uspjele protivmjere. To najljepše pokazuje primjer iz Pete ofanzive, kada su jedinice NOV spriječile njemačkim snagama posjedanje kanjona Pive i Tare. Drugo, ukoliko su neprijateljske snage i ostvarivale zaprečnu liniju ona nije često bila tako utvrđena i posjednuta da ne bi bila probijena, jer su jedinice NOV imale mogućnosti da se koncentrišu i da proboj te linije izvrše na relativno uskom otkoku, ostvarujući nadmoćnost. To se desilo u pomenutoj operaciji „Kugelblich“. Nijemci su računali da će posjedanjem komunikacije pješadiskim i drugim snagama i upotrebom tenkova kao pokretne rezerve spriječiti proboj, ali se to pokazalo nerealno, s obzirom da su jedinice NOV proboj vršile noću, koristeći na taj način svoja preimućstva u bliskoj, noćnoj borbi i parališući tehnička preimućstva neprijatelja.

Ima operacija u kojima je okupator planirao ofanzivno dejstvo svih dijelova borbenog poretka sa kružne osnove. Bitan uslov za ovo bilo je da su njegove snage tako raspoređene da vladaju podesnim pozicijama oko čitave grupacije NOV protiv koje se preduzima ofanziva, koje u tom slučaju predstavljaju baze za razvijanje ofanzivnog dejstva. Prema podacima koje pruža ratna praksa izgleda da se ovakvo planiranje i grupisanje snaga pokazalo efikasnijim u drugom periodu rata, kada je okupator raspolagao slabijim snagama, kada se bio odrekao pročešljavanja i kada se zadovoljavao time da brzim i koncentričnim dejstvom pokuša da razbije jedinice NOV, da im uništi baze snabdjevanja, da ih veže i spriječi im izvršenje njihovog ofanzivnog plana. Svakako je za to tipičan primjer Drvarska operacija (maj—jun 1944 godine), u kojoj su njemačke snage sa kružne osnove — iz rejonu Bihaća, Bosanske Krupe,

slabe da bi izvršile brze i jednovremene prodore, što su jedinice NOV svojom odbranom i protivmjerama na jednom ili više pravaca primoravale neprijateljsko komandovanje da unosi korekcije u plan, a svaka pregrupacija snaga uslovljavala je gubitak u vremenu, a ovo gubljenje inicijative. Sem toga, prodori duž pravaca između kojih su, osobito u prvoj fazi operacije, postojali znatni međuprostori pružali su uvijek mogućnosti snagama NOV za manevar bilo u cilju izvlačenja bilo za udar na bokove i pozadinu pojedinih kolona.

Svakako je jedan od najkomplikovanijih planova bio plan za Četvrtu ofanzivu. Na prvi pogled taj plan odaje utisak dobro prostudirane operativne situacije, pravilno iskorišćenih preimućstava vlastitih snaga i slabosti jedinica NOV, pravilno ocijenjenih uslova koje nudi zemljište itd. U odnosu na „Titovu državu“ koja je njime imala biti uništena, taj plan potsjeća na operaciju tipičnu za doktrinu „Blickriga“: snažnim klještima, čiji su nosioci motorizovane i vazduhoplovne snage, rasjeći slobodnu teritoriju i opkoliti na njoj glavninu NOV, a pomoćnim snagama „pročešljavati“ teritoriju frontalnim nastupanjem, stegnuti obruč i uništiti tu glavninu. Samo su pri planiranju okupacione komande bile izgubile iz vida da NOV ne djeluje po principima frontalnog ratovanja! Taj plan je još više komplikovala uloga koju su imale italijanske snage i činjenica da je suviše neozbiljno bilo računati da će se spajanjem kolona 7 SS i 117 divizije u rejonu Bosanskog Petrovca, odnosno kolona 7 SS i divizije „Sasari“ u rejonu s. Vrtoče osigurati obruč oko glavnine NOV koja će se naći pocjepana i okružena na planinama Grmeču i Plješevici, jer je slobodni otvor između Knina i Sanskog Mosta bio suviše prostran da bi na taj način bio zatvoren! (Skica br. 3.)

Ali ima veoma mnogo primjera, osobito ofanzivnih dejstava manjih razmjera, u kojima su okupatorsko-kvilsliške snage, nedovoljno jake da organizuju operaciju okruživanja, preduzimale frontalni napad u cilju odbacivanja jedinica NOV dalje od značajnih centara, komunikacije itd. i posjedanja pogodnih zaprečnih linija na kojima bi razbijale dalje pokušaje prodora, ili pak da bi povratile neke značajne izgubljene pozicije.

tati borbe jedinicama NOV onako kako to želi. Tako je, naprimjer, na sastanku pretstavnika italijanske i njemačke Vrhovne komande u Opatiji 2 marta 1942 g. bio planiran niz istovremenih operacija protiv glavnih žarišta ustanka, što se kasnije pretvorilo u niz uzastopnih operacija vođenih od proljeća do jeseni iste godine na raznim teritorijama. Slično je bilo i krajem 1942, kada je predviđen ciklus zimskih operacija „Vajs-1“, „Vajs-2“ i „Vajs-3“ — koje su imale biti izvedene početkom 1943 g. uzastopno protiv glavnine NOV u Bosni i Hrvatskoj. Ovakvo planiranje pokazalo se nereálnim. Okupacione komande su se iz iskustva uvjerile da na jugoslovenskom ratištu brojna i tehnička preimućstva ne predstavljaju faktore koji bi osigurali strategisku i operativnu inicijativu do toga stepena da se može za duži period predviđati razvitak ratnih dejstava i njima dirigovati. Štaviše, praksa je pokazala da ni prvu po redu ofanzivnu operaciju iz planiranog ciklusa nije bilo moguće sprovesti po predviđenom planu s obzirom na brze izmjene operativno-strategiske situacije koje su dolazile kao posljedica postupaka NOV. Ovo jasno pokazuje, naprimjer, sudbina plana za Treću ofanzivu kojeg je trebalo izvesti po etapama „Trio I“, „Trio II“ i „Trio III“ ili plan za zimske operacije početkom 1943 godine sa etapama „Vajs-1“, „Vajs-2“ i „Vajs-3“. Praksa pokazuje da su takvi planovi i upornost da se oni sprovedu doveli do toga da se ne djeluje u duhu stvorene situacije, što je u krajnjem uslovljavalo gubitak inicijative. Sa mjerama da se planovi koriguju saobrazno stvarnoj situaciji uvijek se zakašnjavalo. O uzrocima koji su to uslovljavali već je ranije bilo govora. Zbog toga se okupacione komande postepeno odriču planiranja „ciklusa operacija“, ispoljavajući sve više gipkosti u planiranju i prilagođavanju karakteru ratišta u cjelini i datoj operativno-strategiskoj situaciji posebno. One su postepeno shvatile da samo preuzimanje ofanzive na takvom ratištu ne osigurava sve one značajne prednosti koje su normalna pojava u uslovima frontalnog ratovanja i da njeno izvođenje ne osigurava strategisku i operativnu inicijativu koja bi omogućila da se u najvećem stepenu ovlada situacijom i da se suvereno ispoljava vlastita volja. Već je, naprimjer, prvog dana operacije „Vajs-1“ u Četvrtoj ofanzivi njemačkom koman-

dantu Jugoistoka i komandantu korpusa „Croatia“ postalo jasno koliko je bilo nerealno planirati da se glavnim snagama drugi dan izvrši prodor za Bosanski Petrovac.⁶⁾ Slično je bilo i kasnije u bici na Neretvi kada njemačka komanda odlučuje da težište svojih napora sa Bosanske Krajine prenese na dolinu Neretve. Bilo je potpuno nerealno planiranje Nijemaca da će grupa „Fogl“ već 21 februara nastupati iz Prozora za Ramu.⁷⁾ Njemačko komandovanje će postepeno, na temelju vlastitih negativnih iskustava, korigovati svoja shvatanja u pogledu mogućnosti izvođenja ofanzivnih operacija i o načinu njihovog planiranja i izvođenja, dok su Italijani, na opštoj liniji oportunitizma i mnogobrojnih političkih, vojnih i moralnih slabosti Musolinijeve Italije koje su demoralizatorski djelovale i na njihove komande, ubrzo izgubili svaku nadu da se ofanzivnim operacijama može nešto značajnije postići u borbi protiv NOV. Iz dokumenata komande italijanske 2 armije u kojima se govori o pripremama Četvrte ofanzive, vidi se da su Italijani na tu ofanzivu pristali pod pritiskom Nijemaca i da u njen uspješan ishod uopšte nisu vjerovali.⁸⁾

Takva iskustva znatno su uticala na evoluciju koncepcija i postupaka okupatorsko-kvislinških snaga. Pri tome

⁶⁾ Zapovijest komandanta korpusa „Croatia“ od 12 januara 1943 godine za operaciju „Vajs-1“ (Zbornik IV/9, 213).

⁷⁾ Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 20 februara 1943 godine (Zbornik IV/10, 251).

⁸⁾ Evo kako pomoćnik načelnika štaba italijanske 2 armije ocjenjuje realnost plana za Četvrtu ofanzivu u dokumentu od 6 januara 1943 godine:

„Mi i Nijemci kretaćemo se (čas brže, čas — i to češće — polako) duž puteva, tjerajući pred sobom neprijatelja, koji će izmaći na bokovima, koji će nam se pojaviti za leđima itd. Kad nam je protivnik pobjegao kroz gust obruč kao što je ovaj koji opkoljava Kapelu i Gorjance pod uslovima koji su za nas bili mnogo povoljniji u pogledu terena i vremena, kako možemo očekivati da ćemo ga sada „uhvatiti u klopku“? (Odnosi se na italijanske ofanzive u Gorskom Kotaru i na Gorjancima u periodu septembar—novembar 1942 godine — primjedba — P. M.)

Ako u pogledu naših i njemačkih operativnih sposobnosti ne možemo da stvaramo pretjerane iluzije, to još manje možemo u pogledu sposobnosti Hrvata da drže zauzetu teritoriju.

Sve u svemu, operacije koje su nam naredene više su nego sumnjive praktične koristi, a nisu lake“ (Zbornik V/11, 129).

je izmjena u odnosu snaga bio onaj materijalni činilac koji je silio njihove komande na to. Sredinom 1943 godine i osobito poslije kapitulacije Italije, kada su Nijemci, bez obzira na sve nepovoljniji razvoj događaja na glavnim frontovima Drugog svjetskog rata, bili prinuđeni da vlastitim snagama nadomjeste razbijenu italijansku 2 okupacionu armiju u Jugoslaviji, odnos snaga sve se više poboljšavao u korist NOV. Njene snage su u jesen 1943 godine narasle brojno više nego dva puta u poređenju sa stanjem pred Četvrtu ofanzivu. One su i u pogledu naoružanja i opreme, zahvaljujući plijenu (osobito od italijanske armije), a zatim i pomoći Saveznika znatno napredovale. Za isto to vrijeme okupaciono-kvislinške snage ostale su, pošto su Nijemci ojačali svoje snage poslije kapitulacije Italije, uglavnom na istom brojnom stanju. Sem toga, za razliku od ranijeg perioda, od polovine 1943 godine nema ni jedne pokrajine u zemlji gdje ne djeluju korpusi, divizije ili, najmanje, grupe brigada i partizanskih odreda, sa tendencijom sve bržeg porasta, što je okupatora prisiljavalo da daleko znatnije snage angažuje i u onim oblastima koje je do tada kontrolisao pomoću kvislinga ili policiskih jedinica.

Takvim uslovima Nijemci su se pokušali da prilagode i u tome su postigli prilično značajne rezultate. Kako se NOV nije više onako izrazito kao u ranijem periodu djelila na glavninu, koja je bila koncentrisana pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, i na mnogobrojne manje ili krupnije jedinice, ali znatno slabije od glavnine, rasute po čitavoj zemlji, realnih uslova za operacije uništenja glavnine bilo je još daleko manje nego ranije. Isto tako bilo je sve manje realnih uslova za ponovno uspostavljanje okupacionog sistema kakav je ostvaren 1941 godine, čemu je okupator u svojim ranijim ofanzivnim operacijama uvijek težio. Sve što se moglo učiniti u tim izmijenjenim uslovima bilo je da se koncentracijom nadmoćnih snaga preduzmu operacije za preotimanje nekih značajnih pozicija koje je okupator izgubio naročito poslije kapitulacije Italije i koje je, narastanjem NOP, gubio u sve širim razmjerama krajem 1943 i u toku 1944 godine. Niz ofanzivnih operacija u ovom periodu imaju za cilj da se povrate izgubljene značajne pozicije (kao što su otoci, dalmatinska obala

i njeno neposredno zaleđe, komunikacije i pojedini značajni čvorovi na njima itd.) ili da se osiguraju one koje su neposredno ugrožene (što je osobito bilo karakteristično za napore Nijemaca i kvislinga da spriječe prodor u Srbiju).

Trebalo je pri znatno izmijenjenom odnosu snaga i većoj ugroženosti najznačajnijih pozicija na čitavom jugoslovenskom ratištu, a ne samo na pojedinim tačkama, kako je to bilo u ranijem periodu, izvoditi čitav niz ofanzivnih operacija na raznim pravcima. Zbog toga angažovanje glavnine snaga po mjesec i više dana protiv jedne grupacije NOV nije više dolazilo u obzir. Trebalo je često istim snagama izvesti jednu za drugom, u kratkom roku, niz ofanzivnih operacija ili istovremeno voditi niz takvih operacija daleko skromnijim snagama. To je zahtijevalo daleko veće manevarske sposobnosti i jaču udarnu snagu jedinica. Nijemci su se pokušali prilagoditi tim zahtjevima na taj način što su niz svojih, uglavnom najkvalitetnijih jedinica u Jugoslaviji, učinili pokretnim i nevezanim za odbranu pojedinih objekata (7 SS, 13 SS, 369, 1 alpiska divizija, pukovi „Brandenburg“, više policijskih motorizovanih pukova, 92 motorizovana brigada itd.). Takve jedinice, najvećim dijelom osposobljene i za planinsko ratovanje i za dejstva na manevarskom terenu (jer su bile ili potpuno ili djelimično motorizovane), bile su angažovane u nizu ofanzivnih operacija na raznim pravcima, prebacivane iz jedne oblasti u drugu. One su se u svojim dejstvima oslanjale na garnizone po gradovima i duž komunikacija koje su obično držale njemačke posadne, policijske, žandarmerijske snage ili razne kvislinške bugarske i druge jedinice.

Sa ovakvim pokretnim snagama Nijemci su, pored operacija sa ciljem da se uspostavi kontrola nad nekim izgubljenim značajnim objektom, komunikacijom, centrom itd., aktivnim dejstvima, širih ili užih razmjera, nastojali da vežu pojedine grupacije NOV da bi im na taj način ograničili inicijativu i da bi prenijeli težište dejstava na oslobođenu teritoriju, sprječavajući na taj način ofanzivna dejstva sa tih teritorija ka nekoj značajnoj poziciji koju drže okupacione i kvislinške snage. Takav karakter imaju operacije njemačkih i kvislinških snaga u proljeće i ljeto 1944 godine osobito u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, jugoistoč-

noj Srbiji, Dalmaciji, Sloveniji itd. Njemačke snage izbjegavaju pasivnost i iščekivanje napada i sve se više orijentiraju na aktivna, svakodnevna dejstva, mjenjajući često položaje, pravce napada, oblike manevra itd.⁹⁾ Na toj liniji Nijemci u toku rata primjenjuju i specijalne, izvježbane i opremljene manje jedinice, takozvane „trupove“ koje upućuju u pozadinu jedinica NOV sa zadatkom da dejstvuju protiv štabova, pozadinskih jedinica, bolnica itd. Takve jedinice primjenjivale su tipične gerilske metode borbe u cilju dezorganizovanja pozadine NOV, komandovanja itd.

Orijentacija da se snagama koje su u opštem omjeru znatno slabije nego u ranijem periodu preotimaju izgubljene pozicije i aktivno brane one najznačajnije koje su neposredno ugrožene uslovlila je da se ofanzivna dejstva izvode češće, sa manjim snagama u kraćem vremenskom periodu.

Zbog toga su i planovi i postupci primjenjivani u takvim dejstvima imali neke nove karakteristike. Prije svega treba istaći povećanu težnju za brzinom i iznenađenjem. Otud redovna primjena motorizovanih trupa koje dejstvuju brzo i iznenadno duž komunikacija u cilju prodora u dubinu slobodne teritorije i cijepanja jedinica NOV. Na planinskom zemljištu nosioci takvih dejstava su dobro izvježbane i opremljene planinske jedinice. Brzi i iznenadni koncentrični prodori i jaka udarna snaga i vatrena moć pojedinih grupa omogućavali su da se takve grupe, brojno slabije (obično ojačani bataljon ili pukovska grupa na jednom pravcu) smjelije upuštaju u dejstva na taktički izolovanim pravcima, sa manje bojazni da mogu biti opkoljene i tučene. Pri tome moderna sredstva veze i preimущества komandovanja na tom zasnovana bila su veoma značajan elemenat stabilnosti taktički razdrobljenog borbenog poretka. Sistematsko pročešljavanje zemljišta i nastupanje širokim, povezanim frontom (kao u ranijim ofanzivama)

⁹⁾ Evo, naprimjer, gdje je sve 13 puk 7 SS divizije u periodu februar—avgust 1944 godine vodio borbe: u februaru — na široj prostoriji Travnika, u maju i junu — na pravcu Jajce—Mrkonjić Grad—Glamoč—Livno—Prozor—Rama—Bugojno, u julu — na prostoriji Sokolac—Žljebovi, a potom na pravcu Rogatica—Goražde—Ustikolina, u avgustu — na pravcu Sutjeska—Goražde—Višegrad.

između snaga koje prodiru osnovnim pravcima sve je rjeđe ili se primjenjuje samo djelimično.

Ovakva evolucija koncepcije ofanzivnih dejstava i postupaka okupacionih i kvislinških snaga uslovila je da su bitne odlike ratnih i borbenih dejstava na jugoslovenskom ratištu — pokretljivost, dinamičnost i izrazito manevarski karakter — koje su bile uslovljene stvaranjem NOV i njenim postupcima, u drugom periodu rata došle još više do izražaja. Pored snaga NOV mnogobrojne i obično najkvalitetnije i najbolje opremljene njemačke jedinice nalaze se u danonoćnom pokretu i akciji. U pogledu pokretljivosti, aktivnosti i ofanzivnog duha, udarnosti i inicijative takve jedinice ponekad su se mogle mjeriti sa jedinicama NOV. Time su Nijemci u datim uslovima našli ako ne najbolji, a ono svakako daleko efikasniji metod dejstava protiv NOV. Oni su se sa dosta uspjeha prilagodili karakteru ratnih i borbenih dejstava koja su im u Jugoslaviji bila nametnuta. Bili su našli ili su bili na putu da nađu odgovor na pitanje kako da se suprotstave armiji koja je svoj način ratovanja izgradila na načelima partizanske taktike.

2. NEKE OSNOVNE SPECIFIČNOSTI TAKTIČKIH POSTUPAKA

U taktičkom pogledu okupaciono-kvislinške snage težile su da NOV nameću frontalna dejstva, jer je to bio najbolji put da dođu do izražaja njihova brojna i materijalno-tehnička preimućstva. To znači da su one nastojale da svoja borbena dejstva pripremaju i izvode po svim onim načelima koja su bila opštevažea za uslove frontalnog ratovanja: koncentrisati nadmoćne snage, ustanoviti raspored jedinica na čije će se položaje napadati i prema tome obrazovati svoj borbeni poredak, izvršiti artiljerisku i aviopripremu, napadati uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije itd. Međutim, težnja da se napad priprema i izvodi po tim načelima bila je samo opšta orijentacija, a taktički postupci okupatorsko-kvislinških snaga u napadu nosili su mnoge odlike uslovljene fizionomijom ratišta i postupcima NOV u odbrani. U cjelini posmatrane te odlike su posljedica činjenice da napadač nije bio u mogućnosti da ispo-

ljava volju i osigura slobodu akcije u onom stepenu koliko je to bilo karakteristično za uslove frontalnog ratovanja. Nabrojimo neke od tih odlika:

— uslovi za organizovani napad — onakav kakav je odgovarao moderno opremljenim snagama — bili su načelno veoma ograničeni, jer je napadač koji je otpočinjao nastupanje određenim pravcem imao veoma ograničene mogućnosti za prikupljanje podataka o tome gdje se nalaze i kako su organizovani položaji branioca; on je bio primoran da prethodno sa njim uspostavi kontakt da bi mogao organizovano pristupiti napadu;

— težnja da se napad izvede što brže direktno je bila suprotna težnji da se napadačeve snage osiguraju od iznenađenja koje nastoji da im priredi branilac, što se u svakom slučaju negativno odražavalo na njegov rad;

— razvijanje neprijatelja za napad otpočinjalo je poslije uspostavljanja kontakta sa braniocem, do koga je obično dolazilo u formi iznenadnog vatrenog udara, pa i aktivnog dejstva snaga NOV; izvođeno po tako nepovoljnim uslovima ono je zahtijevalo i vremena i žrtava, a to vrijeme omogućavalo je i braniocu da pripremi i izvrši izmjene u planu odbrane (izmjena rasporeda, oblika manevra, položaja itd.), stvarajući ponovo povoljne uslove za postizanje iznenađenja, nanošenje gubitaka napadaču i dobitak u vremenu;

— što su napadačeve snage prodirale dublje na određenom pravcu to je, usljed izolovanosti, dužine puteva dotura, veće izloženosti bokova i pozadine itd., njihova udarna snaga opadala, a uslovi za protivdejstva jedinica NOV bili sve povoljniji;

— padom mraka neprijatelj je postajao nemoćan i obično se na dostignutoj liniji zaustavljao, preduzimajući najčešće opsežne mjere predostrožnosti da bi se obezbijedio od tako čestih noćnih napada jedinica NOV, u toku kojih je nemoćan da ispolji svoja preimućstva u teškom naoružanju, često trpio velike gubitke u ljudstvu, tehnici, osvojenom zemljištu i bio primoran da se u toku sljedećeg dana sređuje, dovlači pojačanja itd., gubeći na taj način vrijeme koje je skoro redovno u takvim borbama imalo odlučujući uticaj na konačan ishod;

— ukoliko nadmoćne snage neprijatelja uspiju konačno da potisnu dijelove NOV koji brane određeni pravac tako da ovi izgube mogućnost manevra po dubini i budu prinuđeni da uporno brane posljednje povoljne položaje od čijeg držanja zavisi izvršenje zadatka, dolazilo je do ograničavanja slobode branioca i ispoljavanja volje napadača, kome se pružila prilika da izvodi organizovane napade. U takvim slučajevima dolazilo je do rješavajućih borbi koje su često po žestini i angažovanju snaga NOV imale karakter najupornije otsudne odbrane.

Takve odlike borbenih dejstava okupatorsko-kvislinških snaga u napadu uslovljavale su da su te snage niz taktičkih problema morale rješavati na specifičan način. Osnovni među tim problemima bili su sljedeći:

— kako saglasiti protivrječnosti između zahtjeva da se osigura prostor i potrebe za što većom pokretljivošću i manevarskim sposobnostima a da se jedinica osjeća što manje izolovanom;

— kako osigurati pojedine taktičke grupe od iznenađenja i spriječiti da „padnu u klopku“;

— kako osigurati taktičke grupe za vrijeme predaha, noći i po lošim vremenskim uslovima od uništavajućih udara branioca;

— i, najzad, kako osigurati pozadinu taktičke grupe u pogledu obezbjeđenja od napada iz pozadine, dotura i evakuacije.

Načelno ni u jednoj operaciji okruženja u cilju uništenja okupatorske i kvislinške snage nisu ostvarile neprekidan front. Najviše što su u tom pogledu postizale bilo je da su u međuprostore dvaju susjednih napadnih pravaca upućivale manje snage za kontrolu terena i obezbjeđenje glavnih snaga od bočnih napada. Ukoliko je dolazilo do frontalnih pročešljavanja to je uvijek bio dosta paučinst front kojeg nije bilo teško probiti i izvesti jedinicu iz obruča. Iskustvo iz mnogih ofanzivnih operacija izvođenih po metodu kružnog frontalnog nastupanja u cilju stezanja taktičkog obruča dalo je negativne rezultate. Takav front je uvijek bio probijen i često uz krupne gubitke po one neprijateljske snage na čijem je dijelu fronta proboj vršen. To se dogodilo i u najtežim uslovima pod kojima se ikada

borila jedna grupacija NOV — u Petoj neprijateljskoj ofanzivi. Otud pojedini komandanti kritikuju takav način dejstva protiv snaga NOV i predlažu primjenu drugih postupaka.¹⁰⁾

Pokazalo se sasvim jasno da frontalnim nastupanjem nije bilo moguće savladati prostor i istovremeno ostvariti takvu čvrstinu borbenog poretka, koja bi ga osigurala od proboja branioca.

Zbog toga je kao načelo usvojeno da se napadna dejstva izvode po pravcima na kojima bi djelovale koncentrisane snage. To je, razumije se, pogotovo odgovaralo uslovima manevarskog i, još više, brdsko-planinskog zemljišta. Snage koje prodiru određenim pravcem nisu, prema tome, imale taktičke veze sa onima koje dejstvuju na susjednim pravcima. Pogotovo je to bila redovna pojava prilikom intervencije snaga iz susjednih garnizona ka napadnutom.

Što su se snage koje prodiru određenim pravcem više udaljavale od polaznog rejonu (skoro redovno utvrđenog garnizona, koji služi i kao polazna baza za napad i kao baza odakle će se snage koje prodiru snabdjevati), to su se više izolovale i u svakom pogledu osjećale nesigurnijim: bokovi su im bili otkriveni, pozadina nesigurna, mogućnost dotura i evakuacije otežana. Mnoge takve jedinice, osobito one slabijih borbenih kvaliteta, bile su u takvoj situaciji odbacene, razbijene pa i uništene.¹¹⁾

¹⁰⁾ Komandant 2 domobranskog korpusa u svojoj bojnoj relaciji za mart 1943 godine ovako opisuje stečena iskustva iz operacija protiv NOV:

„...način dosadašnjeg vođenja pothvata u zaokružavanju odnosno koncentričnim napredovanjima pokazuje se svagdje nesvršishodnim. Pojedine bojne koje pri takvom načinu rada dobijaju redovito velike fronte bivaju izložene počesnom uništenju. Protivnik u namjeri probijanja kroz обруч prolazi prikupljenim snagama, jednim pravcem i pri tom uspijeva, jer na izloženom pravcu nailazi na jednu našu razudenu bojnu. Ta bojna međutim ne može se odupreti jakom pritisku, a podrške od susjeda ili pričuve ne može dobiti u odlučnom trenutku“ i predlaže da se dejstvuje „prikupljenim snagama“ čiji bi borbeni poredak u napadu bio „u obliku kare“ (Zbornik IV/11, 345).

¹¹⁾ Za ovo ima veoma mnogo primjera: razbijanje 2 planinske brigade na pravcu Sanski Most—Lušci Palanka u Četvrtoj ofanzivi, i 4 planinske brigade kod s. Čelebića na pravcu Foča—Čelebić u Petoj ofanzivi, opkoljavanje 737 puka 717 divizije u s. Benakovcu

Naravno, ovaj problem nije bilo moguće radikalnije riješiti. Upućivanje što jačih snaga bila je najbolja garancija za to. Ali je snaga za borbu na ratištu kakvo je bilo jugoslovensko uvijek bilo malo. Sem toga, pojam, „jače snage“ bio je u najvećem stepenu neodređena veličina zbog iznenađenja koja su im pretstojala s obzirom na postavke jedinica NOV. Jednom je to mogao biti ojačani bataljon u drugom slučaju suviše je bila slaba i ojačana divizija.

Od ostalih mjera, koje su obično bile primjenjivane da bi se taktička situacija snaga koje djeluju na jednom pravcu što više učinila stabilnom, treba istaći ojačavanja jedinica svim raspoloživim sredstvima i u prvom redu artiljerijom, tenkovima, minobacačima i podršku ovih avijacijom. Na taj način povećana je vatrena moć i udarna snaga jedinice, ona se u najvećem stepenu osamostaljivala i u tom smislu što se manje osjećala izolovanom.¹²⁾

U takvim uslovima od posebnog značaja bila je služba izviđanja i borbenog obezbjeđenja. Neprijateljske snage koje su skoro redovno otpočinjale napadna dejstva bez jasne situacije o namjerama, rasporedu i jačini snaga NOV, pogotovo bez jasne taktičke situacije, bile su uvijek u opasnosti da budu iznenađene i rasporedom i jačinom i oblikom manevra snaga na koje napadaju. Ali je u tom pogledu napadač imao sasvim ograničene mogućnosti. Pogotovo se to tiče službe izviđanja. Upućivanje izviđačkih patrola nije

u Četvrtoj ofanzivi, razbijanje italijanskog puka „Aleksandrija“ 17 oktobra 1942 godine na pravcu Karlovac—Perjasica, uništenje Slavenskog zdruga aprila 1943 kod s. Šušnjara, razbijanje italijanske divizije „Sasari“ kod G. Lapca u Četvrtoj ofanzivi, divizije „Skenderbeg“ i 14 puka 7 SS divizije na prostoru Andrijevića—Čakov jula 1944 u operaciji „Draufgenger“, itd. itd.

¹²⁾ Komanda italijanske 2 okupacione armije 16 januara 1943 godine u vezi sa dejstvom jedinica u Četvrtoj ofanzivi naređuje:

„— da se dodijele kolonama, a naročito jedinicama koje djeluju odvojeno od glavnog dijela snaga, vatrena sredstva — uključivši tu i artiljeriju — i pomoćne službe, sposobne da jedinicama osiguraju potrebnu samostalnost u pogledu operacija i snabdijevanja imajući u vidu da prilike godišnjeg doba i specifičnost planinskog zemljišta mogu da ih primoraju da ostanu za izvjesno vrijeme izolovani; ako se o ovoj primjedbi bude vodilo računa, nijedna jedinica neće se nikada moći smatrati izolovanom...“ (Zbornik IV/9, 223).

nikada donosilo značajnije rezultate, jer su takve patrole obično presretane od dijelova koje je branilac isturao daleko ispred svojih položaja. Ukoliko nisu bile uništavane takve patrole nisu mogle osigurati prikupljanje potrebnih podataka. Značajniju ulogu imalo je borbeno obezbjeđenje. Napadač je najčešće isturao prethodnice i pobočnice, čiji je zadatak bio da osiguraju glavninu jedinice od iznenađenja, iako su često upadale u klopku i bile razbijane i uništavane. Međutim, bilo je mnogo slučajeva da pobočnice i nisu isturane. To je uslovljavala tendencija da se brzo djeluje. U slučaju kada su nosioci brzine bile motorizovane snage pobočnice pogotovo nisu mogle biti isturene, već se pješadija iskrcavala iz kamiona i razvijala za napad tek onda kada bi čelo glavnine ili njena prethodnica naišla na otpor.

Često je neprijatelj, kada mu se žurilo i pogotovo kada je djelovao motorizovanim jedinicama ili njima bio ojačan, vršio frontalni napad u cilju što bržeg prodora kroz položaje branioca, pri čemu se uvijek izlagao opasnosti da bude napadnut sa bokova. Međutim, kada bi naišao na jači otpor ili ako je takav otpor predviđao težio je obilaznom ili obuhvatnom manevru. Pri tom je načelno bio u nepovoljnijem položaju s obzirom na ranije izložene postupke i prednosti branioca. Težnja za natkriljavanjem je dolazila uvijek do izražaja kada bi snage napadača na osnovnom pravcu (obično duž komunikacije) naišle na uporan otpor. Ukoliko bi raspolagao snagama koje je mogao sukcesivno da angažuje na bokovima dolazilo je do obrazovanja šireg, manjeviše povezanog fronta, duž koga su se vodile borbe. U poznatije primjere takvih frontova spadaju oni na teritoriji Bosanske Krajine, Banije, Korduna i Like, na liniji Makljen-Raduša, Konjic- r.Neretvica itd. u Četvrtoj ofanzivi, a u manjim ofanzivnim operacijama neprijatelja bili su veoma česta pojava. Takvi frontovi bili su uvijek odraz nemoći napadača da izvrši brz prodor duž glavnih pravaca, ali takođe i odraz nemoći branioca da u prvim sudarima aktivnim dejstvom primora neprijatelja da odustane od ofanzivnih namjera i to u situaciji kada su snage koje se brane dobile zadatak da uporno spriječavaju prodor napadača. Prema tome, težnja da se primjenom manevra na

bokove branioca izbjegne uvlačenje snaga u klopku bila je realna i ostvarljiva samo u situaciji kada je odnos snaga bio posebno povoljan u korist napadača, a branilac, uslijed primljenog zadatka bio prinuđen da se uporno bori za dodeljene položaje. Ali treba istaći da je obrazovanje fronta i težnja za obuhvatnim manevrom za napadača uvijek značila gubitak u vremenu, što je skoro redovno uslovljavalo gubljenje inicijative. U tome, na prvom mjestu, treba tražiti uzroke neuspjeha u mnogim ofanzivnim dejstvima neprijatelja. Čim nisu, naprimjer, u Četvrtoj ofanzivi motorizovane snage 7 SS i 717 divizije, koje su imale zadatak da brzim prodorima pocjepaju snage NOV i slobodnu teritoriju i obezbijede okruženje linijom južno od pl. Grmeč, izvršile na vrijeme zadatak operacija „Vajs-1“ dobila je sasvim drugačiju fizionomiju od one kako su je u svojim planovima zamislile njemačka i italijanska komanda. Umjesto kombinacije brzih prodora motorizovanih snaga i „metodičnog frontalnog pročešljavanja teritorije“ pješa-diskim divizijama, došlo je do postepenog frontalnog potiskivanja i višednevnih borbi za niz uzastopnih položaja pri čemu su se snage NOV organizovano povlačile pružajući žilav otpor na dubini od oko 100 km. Daleko brojnije snage na nekim pravcima u ovoj ofanzivi (što je osobito bilo karakteristično za karlovački pravac) uspjevale su da razvuku daleko slabije jedinice NOV i da prodorima kroz međuprostore ili na bokovima relativno lako kompromituju odbranu pojedinih položaja¹³⁾, ali one ipak nigdje nisu uspjele da snage NOV odbace ni sa jednog pravca i osiguraju nesmetani prodor u dubinu. Pred njima su se poslije proboja jednog pojavljivali jedan za drugim novi položaji na čitavoj dubini branjenog pravca. Nasuprot tome događalo se da su pojedini istureni dijelovi upadali u klopku i bili razbijani ili odbacivani energičnim i iznenadnim pro-

¹³⁾ U izvještaju štaba 1 hrvatskog korpusa od 14 marta 1943 godine Glavnom štabu Hrvatske o stečenim iskustvima iz Četvrte ofanzive navodi se sljedeće:

„...Manevarski teren Korduna bio je vrlo pogodan za neprijatelja, a vrlo nepogodan za nas, jer obzirom na to da nismo imali dovoljno snaga da ih na svakom mjestu postavimo pred neprijatelja, neprijatelj je imao mogućnosti da nas zaobilazi, poslije čega se moralo napuštati položaj...“ (Zbornik V/13, 41).

tivnapadima snaga NOV, što se mnogo puta ponavljalo i što je neprijatelja primoralo na daleko veću opreznost u nastupanju. Interesantno je potsjetiti se na one uporne zahtjeve njemačke komande da italijanske snage izbiju što brže u zonu Gornjeg i Donjeg Lapca, s. Vrtoča i pl. Plješevice kako bi desni bok glavnih njemačkih snaga u nastupanju od Slunja ka Bihaću i dalje ka klancu k 488 1,5 km jugoistočno od s. Ripoć bio obezbjeđen. Prema tome, ukratko bi, kao opštevažee, mogli istaći ovo iskustvo: težnja napadačevih snaga za brzinom u dejstvima bila je suprotna zahtjevu za obezbjeđenjem od udara branioca, a gubitak u vremenu prouzrokovan težnjom da se oprezno nastupa umanjivao je izgled na uspjeh.

Nastojanja da se osigura tajnost i postigne taktičko iznenađenje davala su samo rijetko značajnije rezultate. Okupator i kvislinzi su imali povoljne uslove da osiguraju tajnost priprema pretstojećeg ofanzivnog dejstva. Bili su to uglavnom isti oni uslovi koji su osiguravali tajnost ofanzivnih dejstava i snagama NOV: mogućnost brze koncentracije snaga i izbor prostoriije ofanzivnog dejstva u bilo kom pravcu iz rejona koncentracije. Tako, naprimjer, koncentracija 7 SS divizije u širem rejonu Karlovca uoči Četvrte ofanzive bila je otkrivena, ali se pretpostavljalo da je pravac njenih dejstava sjever a ne jug. To je pružalo mogućnosti da se postigne operativno iznenađenje u manjim ili većim razmjerama u velikom broju ofanzivnih operacija, što je ponekad, osobito u početku ofanzive, omogućilo da se postigne i taktičko iznenađenje.¹⁴⁾ Kasnije, u toku dejstava uslovi za postizanje taktičkog iznenađenja bili su veoma organičeni. Treba istaći da su okupatorsko-kvislinške komande pitanju tajnosti pretstojećeg ofanzivnog dejstva posvećivale veoma veliku pažnju, jer su iz iskustva znale da bi otkrivanje njihovih namjera dovelo do kompromitovanja cjelokupne ofanzive, pošto bi jedinice NOV pre-

¹⁴⁾ Kao, naprimjer: na pravcima Travnik—Jajce i D. Vakuf—Jajce u oktobru 1942 godine, na pravcu Karlovac—Slunj, djelimično na pravcu Sanski Most—Vrhpolje i na pravcu Sarajevo—Konjic u Četvrtoj ofanzivi, na nekim pravcima u Petoj ofanzivi, na pravcu Sjenica—Prijeplje—Pljevlja u operaciji „Kugelblic“ u decembru 1943 godine, na pravcu Peć—Čakor—Andrijevića u julu 1944 godine itd.

duzele odgovarajuće mjere — sve do izvlačenja glavnine snaga sa teritorije na koju pretstoji ofanziva.¹⁵⁾

S obzirom na težnju branioca da preotme inicijativu i aktivnim dejstvima — osobito noću — nanese udare napadaču sa ciljem da ga onesposobi za produženje napada, posebno je značajnu ulogu imalo osiguranje snaga noću, kada su one obično prekidale sa napadom. U tom smislu preduzimane su opsežne mjere: borbene poredak i vatreni sistem saobražavani su najboljim uslovima za odbranu i izvođeno je ukopavanje. Često, ako je jedinica suviše isturena i postoji opasnost da bude napadnuta, dozvoljavano je njeno povlačenje, da bi se zauzeo podesan položaj ili naslonila na druge snage.¹⁶⁾ Odbrana svake jedinice morala je, uslijed njene izolovanosti, da bude postavljena kružno.

¹⁵⁾ U zapovjesti komandanta 2 italijanske armije za Četvrtu ofanzivu stoji:

„Vodite računa od sada... o potrebi da se sačuva apsolutna tajnost operacija, ne samo u odnosu na stanovništvo, nego i u odnosu na hrvatske vojne i civilne vlasti, kao i formacije M.V.A.C. Pošto se ne može prikazati koncentrisanje snaga, treba nagovijestiti druge pravce napada a ne one kojima stvarno namjeravamo da operišemo.“ (Podvučeno u originalu — primjedba P. M.) (Zbornik IV/9, 211.)

I u zapovjesti komandanta njemačkih snaga od 12 januara 1943 za koncentraciju trupa stoji: „Prikupljanje Pukovske grupe na prostori sjeverno od Karlovca treba, u cilju kamuflaže, izvršiti tako, da neprijatelj na osnovu njenog rasporeda mora da računa da je napad usmjeren u pravcu Metlike (sjeverozapadno od Karlovca)“ (Isto, IV/9, 214).

¹⁶⁾ U zapovjesti komandanta njemačkih snaga od 12 januara 1943 godine za Četvrtu ofanzivu kaže se:

„Obezbjeđenje noću:

Sve raskrsnice drumova koje su zauzele u toku nastupanja treba pri padu mraka obezbjeđiti zauzimajući položaj u vidu ježa i odbraniti ih od svakog napada. Pri ovome prethodnice moraju biti osposobljene da se na svojim položajima odupiru svakom napadu, po potrebi i više dana. Ovu okolnost treba uzeti u obzir prilikom dodjeljivanja snabdijevanja dotičnim jedinicama“ (Zbornik IV/9, 213).

Nijesu rijetki slučajevi da su se pojedine jedinice, pošto su u toku dana napredovale i po više kilometara na određenom pravcu, pred veće povlačile na podesne pozicije za odbranu, pa, štaviše, i tamo odakle su krenule u napad, samo da bi izbjegle noćne napade jedinica NOV (za to pružaju potvrdu izvještaji neprijateljskih jedinica objavljeni u Zborniku V/10, 160 i 165 i mnogi drugi).

Problem osiguranja pozadine bio je uvijek u centru pažnje. Ali s obzirom na postupak jedinica NOV taj problem nikad nije mogao biti riješen ni na približno zadovoljavajući način. Svako odvajanje jedinica kao stalnih posada na značajnim tačkama već osvojenog zemljišta vodilo je slabljenju snaga koje produžuju napad i istovremeno nudilo povoljne uslove za napad na te izolovane posade. Još je bilo teže osigurati komunikaciski pravac za normalno obavljanje dotura i evakuacije, jer su i pješadijske i motorizovane jedinice koje su pokretom duž komunikacije pokušavale da je održe pod svojom kontrolom bile uvijek u opasnosti da budu uništene iz zasjeda onih dijelova NOV koji su ostajali u pozadini neprijatelja ili su u toku dejstava tamo upućivani. Ne samo da je težnja da se pozadina osigura dovodila do slabljenja snaga koje vrše napad, nego je ponekad bila posljedica prenošenja težišta dejstava glavnih snaga protiv jedinica NOV koje su dejstvovala u pozadini i odustajanja od osnovnog ofanzivnog zadatka. Tipičan primjer za ovo je postepeno izvlačenje italijanskih snaga angažovanih u Četvrtoj ofanzivi za osiguranje teritorije u Lici koja je bila ponovo okupirana, a u kojoj su ubačene jedinice NOV vršile pritisak na komunikacije i pojedine posade.¹⁷⁾

Na kraju treba istaći da su osobito njemačke trupe u kasnijem periodu, uporedo sa prilagodbavanjem svojih postupaka i koncepcija u ofanzivnim operacijama protiv

¹⁷⁾ Komandant italijanske 2 armije je u naredenjima za izvođenje operacije „Vajs-1“ ukazivao na poseban značaj osiguranja pozadine, zbog čega je naredio da se izdvoji 10–12 pokretnih bataljona koji će imati isključivo taj zadatak (Zbornik IV/9 223). Već 4 februara 1943 godine, dok operacija „Vajs-1“ još nije bila ni završena, njemački komandant Jugoistoka Ler u pismu komandantu italijanske 2 armije izlaže sljedeće:

„Usljed daljnjeg napredovanja operacije „Weiss I“ prema jugu, predjeli koji su već raščišćeni suviše su naglo napušteni od strane njemačkih trupa. Stoga postoji opasnost, da komunističke bande, koje su se ranije izvukle, ili koje su ponovo postale aktivne nakon povlačenja trupa, ponovo nagrnu ovamo, uspostavljajući prvobitnu situaciju, ako ne bude uspjele snažno umirivanje zone pomoću okupatorskih trupa. Stanoviti događaji, koji daju dojam o takvom stanju stvari, već se pojavljuju.“ (Citirano po knjizi Đure Kladarina „Slom 4 i 5 okupatorsko-kvislinške ofanzive“ – drugo izdanje, „Kultura“ 1956, 161 str.)

NOV pokušale da se i u pogledu taktičkih dejstava prilagode uslovima pod kojima su se borile u Jugoslaviji. Sve je bila očiglednija tendencija za oponašanjem taktičkih postupaka jedinica NOV — smjela i energična dejstva izlovanih taktičkih grupa, noćni napadi, napadi u šumi i po lošem vremenu, primjena smjelih manevara na bokove i u pozadinu snaga NOV, nastojanje da se tajnim podilaženjem osigura iznenađenje itd. Svakako da su takvi postupci više odgovarali datim uslovima i donosili veće rezultate. Ali ipak ostaje činjenica da Nijemci nisu uspjeli u primjeni takvih postupaka dostići vještinu NOV. Za to ima više razloga: radilo se o regularnim trupama i komandama koje su bile vaspitane u duhu frontalnog ratovanja i za koje je primjena pomenutih postupaka značila ulaganje većih napora, vođenje borbe pod mnogo nepovoljnijim uslovima — često bez artiljerijske, tenkofske i aviopodrške, bez oslonca na sigurnu pozadinu, bez dovoljno municije i hrane, bez smjene, bez dovoljno odmora itd.; u primjeni takvih dejstava tražilo se više samoinicijative i starješina i boraca, samostalnosti i snalažljivosti, stvaralačkog odnosa prema dobivenom zadatku, dejstvovanja i pod uslovima kada se izgubi veza itd., što je sve bilo nepomirljivo suprotno ustrojstvu i karakteru vojske kakva je bila njemačka; i, najzad, za primjenu takvih dejstava neophodna je podrška naroda u svakom pogledu, na koju okupacione trupe nisu mogle računati.

3. ULOGA RODOVA VOJSKE I SLUŽBI U NAPADU

Zasićenost okupatorskih (pa i kvislinških) snaga tehničkim rodovima vojske i službama bilo je na prvom mjestu ono što je tim snagama obezbjeđivalo preimućstva nad oružanim snagama Narodnooslobodilačkog pokreta. Okupatorske divizije koje su se borile na jugoslovenskom ratištu bile su u stvari u pogledu organizacije i formacije potpuno jednake sa svim drugim fašističkim divizijama koje su se borile na glavnim frontovima Drugog svjetskog rata. Ovdje je jedini izuzetak činilo nekoliko njemačkih posadnih divizija koje su u ovom sastavu imale po dva pješadiska puka

i slabije jedinice rodova i službi. Ali već u toku Prve ofanzive na slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji i Šumadiji u jesen i zimu 1941 godine u Jugoslaviju su otpočele stizati pojedine njemačke divizije iz sastava operativne armije.

Taj faktor je uticao da su okupatorske snage u svojim napadnim dejstvima nastojale da neuporedivo tehnički slabijim jedinicama NOV nametnu frontalne borbe. Takva njihova prednost osobito je dolazila do izražaja na ravničastom i manevarskom zemljištu, dok se na brdskom i planinskom zemljištu ispoljavala prvenstveno duž komunikacija, dolina visoravni, iako je, kako je to osobito pokazalo iskustvo Pete ofanzive, igrala ne malu ulogu i u borbama na najtežem zemljištu. Činjenica da je ta prednost bila gotovo apsolutna usvojila je, upravo u situaciji kada su jedinice NOV prelazile u odbranu, daleko šire mogućnosti u upotrebi rodova vojske i službi, s obzirom da njihova dejstva jedinice NOV nisu imale čime efikasno parirati.

Pored toga, tehnički rodovi i službe obezbjeđivali su brzinu i pokretljivost drugačijeg karaktera od brzine i pokretljivosti lakih, pješadiskih jedinica, kakve su bile jedinice NOV. Na takvim faktorima okupatorske komande najčešće su zasnivale ideje svojih ofanzivnih operacija i manevara u napadu. Mogućnost brze pregrupacije snaga i izvođenje smelih prodora često je obezbjeđivalo postizanje djelimičnih uspjeha, jer su protivmanevri snaga NOV uslijed primitivnih sredstava veze i sporosti u pokretu, zakašnjavali. To je bio skoro jedini način da okupatorske jedinice u ofanzivnim dejstvima koliko-toliko obezbijede inicijativu.

Dejstvo jačih snaga artiljerije, tenkova, avijacije itd. često je bitno uticalo na mogućnosti izvođenja odbrane jedinica NOV. Bilo je slučajeva da je takvim dejstvom bilo gotovo onemogućeno održati položaje i u toku borbe vršiti manevar jedinicama. Neometane efikasnim protivdejstvom artiljerija i avijacija su preciznom vatrom nanosile ponekad veoma teške gubitke jedinicama na položaju i u pokretu, što je često odlučujuće uticalo na ishod boja.

Međutim, prilikom upotrebe tehničkih rodova i službi okupatorsko-kvislinške snage nailazile su na ozbiljne teškoće. Prije svega, njihovo dejstvo bilo je svedeno na mini-

mum za vrijeme noći, koju su jedinice NOV zato i koristile za protivdejstva, koja su imala za cilj da se postigne odlučujuće rješenje. Zatim, s obzirom na postupke jedinica NOV kao što su: težnja da se položaji za odbranu tajno posjedaju, da se često mijenjaju, da se rješenja traže u kratkim sudarima sa bliskih otstojanja, da se izbjegne dugotrajniji neprekidni frontalni kontakt, što je sve uslovljavalo česte promjene i znatnu nestabilnost situacije, u najvećem stepenu bilo je otežano efikasno korišćenje pomenutih preimućstava od strane okupatorsko-kvislinških snaga. Najzad obimna zaprečavanja koja su uvijek primjenjivale jedinice NOV na vjerovatnim pravcima napada takođe su u velikom stepenu otežavala upotrebu tehničkih rodova i službi.

S obzirom da je svoje ofanzivne koncepcije i taktičke postupke u vođenju napada zasnivao na brojnoj i tehničkoj prednosti, neprijatelj je nastojao da pješadijske jedinice što više ojača tenkovima, artiljerijom, inžinjerijom, sredstvima veze i da ih podržava avijacijom. Naravno, norme ojačavanja ne treba upoređivati sa opštevažećim normama u uslovima frontalnih dejstava u toku Drugog svjetskog rata. Često je ojačanje od voda tenkova i artiljerije, uz podršku 2—3 aviona značilo krupno preimućstvo u dejstvima na jednom pravcu. Ako uzmemo da su u NOR-u za vrijeme ofanzivnih operacija okupatorsko-kvislinških snaga normalno na jednom taktičkom pravcu dejstvovale snage od bataljona do puka pješadije, onda mnogobrojni primjeri pokazuju da su te jedinice bile ojačavane vodom do četom tenkova, baterijom do divizionom artiljerije, vodom do četom pionira i podržavane grupom od 2—10 aviona.

Artiljerija sa minobacačima bila je jedna od najefikasnijih rodova podrške u napadu. Napadač se trudio da ona osigura podršku pješadiji u svim uslovima: na povoljnom i na nepovoljnom zemljištu i u svim vremenskim prilikama, isto kao što je nastojao da mu ona obezbijedi dejstvo pješadije kroz sve one faze poznate za uslove frontalnog napada. Ali je njeno dejstvo po tim fazama bilo uveliko specifično s obzirom na karakter odbrane jedinica NOV i trpilo je znatne modifikacije i prilagodavanja. Treba istaći da je velika dinamičnost i pokretljivost dejstava, s jedne strane i, s druge, ciljevi artiljerije — na prvom

mjestu živa sila i, uglavnom, pješadiska vatrena sredstva u skoro redovno slabim zaklonima — davala prednost artiljeriji i minobacačima malih i srednjih kalibara. Najefikasnija artiljerijska oruđa bila su ona od 37—75 m/m, motorizovana ili podešena za upotrebu na brdsko-planinskom zemljištu. Složenost izvođenja artiljeriskog napada nije proizlazila iz složenosti sistema odbrane po frontu i dubini, već prije svega iz nedostatka podataka o položajima branioca i njegovih čestih izmjena, iz nemogućnosti da se izvede artiljerijski napad u uslovima bliske, pokretne borbe koju branilac nameće. U takvim uslovima dejstvo artiljerije se rijetko kada moglo sistematski pripremati i rjeđe su postojale mogućnosti za izvođenje korekture, za stvaranje plana vatre, za organizaciju solidnih artiljerijskih osmatračnica itd. Zbog svega toga česta je bila pojava da artiljerija i ne ispolji svoju ulogu u pripremi juriša i podršci napada, da je njeno dejstvo neefikasno, da gađa prostorije, a ne linije fronta, da dejstvuje nasumice. Zbog toga je bila specifična i primjena artiljerijskih vatri. Najviše je korišćena koncentracija vatre na pravcu napada ili na onom pravcu odakle se očekivalo aktivno dejstvo branioca, a u toku borbe vatre za neutralisanje pojedinih vatrenih tačaka — obično mitraljeskih gnijezda i vatrenih položaja minobacača i artiljerije branioca, ukoliko je njome raspolagao. U onim slučajevima kada je dolazilo do pozicijske borbe, na koju su jedinice NOV ponekad bile prinuđene, dejstvo napadačeve artiljerije u najvećem stepenu se približavalo onakvom dejstvu kakvo je bilo karakteristično za frontalno ratovanje.

Značajnu ulogu u dejstvima na manevarskom zemljištu i duž komunikacija, kojima su redovno išli glavni udari okupatorsko-kvislinških jedinica, na brdskom i brdsko-planinskom zemljištu, imali su tenkovi i oklopni automobili. I manji broj ovih borbenih sredstava, s obzirom na veoma skromna protivsredstva kojima su raspolagale jedinice NOV, mogao je odigrati krupnu ulogu. Okupatorsko-kvislinške snage raspolagale su različitim tenkovima i po tipu i po težini — od onih malih tipa „Reno“, preko tanketa, do raznih vrsta malih i srednjih tenkova od 5—15 tona. Tenkovi su bili nosioci brzih prodora. O tome su jedinice

NOV koje prelaze u odbranu morale voditi računa pri izboru položaja i oblika manevra. Kada su nailazili na prepreke tenkovi i oklopni automobili mogli su najefikasnije štiti one koji te prepreke uklanjaju, isto tako kao što su za vrijeme zastanaka, u toku noći, prilikom odbijanja protivnapada i uopšte prilikom prelaska u odbranu, predstavljali jake otporne vatrene tačke. Rijetko se dešavalo da su tenkovi napuštali pješadiju i sami prodirali u veću dubinu, jer im je uvijek prijeto oštucanje rušenjem komunikacija u njihovoj pozadini. Zbog toga su oni najčešće pratili pješadiju ili dejstvovali na bliskom odstojanju ispred nje.

Slično kao i oklopne jedinice i avijacija je, dejstvujući u manjim formacijama, mogla da igra veoma značajnu ulogu. Štaviše i zastarjeli tipovi aviona, kojima je upočetku raspolagalo ustaško vazduhoplovstvo, mogli su trupama koje napadaju pružiti značajnu podršku i izviđanjem i dejstvom po snagama branioca na položaju i u pokretu. S obzirom da je živa sila — slabo ili nikako ukopana, bez ikakvih protivavionskih sredstava sem osnovnog pješadiskog oružja — bila objekat dejstva avijacije, to je mitraljiranje ili bombardovanje malim protivpješadiskim bombama bio i najefikasniji oblik toga dejstva. Istina, nisu rijetki slučajevi da su borci NOV plotunskom paljbom iz pušaka ili mitraljeskom vatrom obarali avione koji su se često spuštali i dejstvovali neposredno iznad njihovih glava. Ubrzo su Nijemci na aerodrome u Jugoslaviji prebacili svoje lovce i bombardere („Meseršmit“ — 109 i 110“, „Junkers — 87“, „Dornie — 17“), koji su daleko manje bili osjetljivi na pušcanu i mitraljesku vatru, a pored toga, s obzirom na veću brzinu i jaču vatrenu moć, bili su daleko efikasniji. Oni su osobito u većim ofanzivnim operacijama i na značajnijim pravcima i tamo gdje su njihove snage nailazile na uporan otpor, upotrebljavali bombardere koji su dejstvovali bombama od 500 i više kilograma. Italijani su koristili avione tipa „Savoja“ i „Fiat“. U većim ofanzivnim operacijama protiv NOV bila je angažovana avijacija do jačine puka i više, a snage na pojedinim pravcima podržavalo je do 10

i više aparata.¹⁸⁾ Pored mitraljiranja i bombardovanja jedinica NOV, avijacija je imala krupnu ulogu u izviđanju. Ona je takođe dejstvovala i po naseljenim mjestima na slobodnoj teritoriji, po kolonama izbjeglica, zbjegovima i bolnicama.

S obzirom na obimna zaprečavanja koja su primjenjivale jedinice NOV u odbranbenim dejstvima, krupnu ulogu u napadu imale su jedinice inžinjerije. Njihov je zadatak bio da osiguraju pokret motorizovanih snaga i artiljerije podizanjem porušenih mostova, popravljanjem drumova koji su skoro redovno bili prekopavani, i, u manjem obimu, da uklanjaju minsko-eksplozivne prepreke. Takve zadatke jedinice inžinjerije morale su redovno da obavljaju pod borbom, jer su obično prepreke bile branjene, tj. postavljane su neposredno ispred odbranbenih položaja. Pored ovoga zadatak inžinjerije u ofanzivnim dejstvima bio je da održava komunikacije radi obezbjeđenja dotura i evakuacije. Zbog ovoga svaka jedinica koja je dejstvovala na samostalnom pravcu morala je imati inžinjerijske snage ili je njima ojačavana,¹⁹⁾ najčešće od voda do dvije čete pionira.

Moderna sredstva veze, kojima su raspolagale okupatorske i kvislinške komande, pretstavljale su njihovu posebnu prednost. Slobodno se može tvrditi da su bitne razlike u sredstvima veze kod jedinica NOV i kod njenih

¹⁸⁾ Tako, naprimjer, u Četvrtoj ofanzivi na osnovnim pravcima dejstva: Karlovac—Slunj—Bihać, Sanski Most—Lušci Palanka—Bosanska Krupa, Sanski Most—Bravsko—Bosanski Petrovac itd. jedinice su obično bile podržavane sa oko 10 aparata, ali je taj broj u posebno složenoj situaciji na bojištu dostizao i do 30, kao što je bio slučaj u borbama oko Benakovca posljednjih dana februara. Slično je bilo i na pravcima Sarajevo—Konjic i Gornji Vakuf—Prozor u bici na Neretvi, gdje je položaje 1 proleterske brigade tuklo 13, a položaje 7 divizije 12 aviona (podaci iz Zbornika IV/9, 117, IV/10, 119 i 145, V/11, 117). Na ova dva pravca prema izvještaju njemačkog štaba za vezu pri višoj komandi „Slovenija — Dalmacija“ od 23. II. 1943 g. bilo je angažovano 33 aparata (Zbornik IV/10, 282).

¹⁹⁾ Komandant njemačkih trupa u svojoj zapovjesti od 12 januara 1943 godine za koncentraciju snaga koje će učestvovati u Četvrtoj ofanzivi ističe: „Računati sa mnogobrojnim drumskim preprekama, odnosno razaranjem drumova. Svakoj borbenoj grupi dodijeliti pionire“ (Zbornik IV/9, 214).

protivnika bitno uticale na fizionomiju pojedinih, osobito zamašnjih operacija. Komanda taktičke grupe koja je dejstvovala na samostalnom pravcu bila je snabdjevena svim modernim sredstvima veze. S obzirom na koncentrična dejstva takvih grupa sa raznih pravaca vezu sa njima nije bilo moguće održavati ni telefonom ni kuririma, već skoro isključivo putem radija. Telefon i kuriri korišćeni su obično kao sredstvo veze između jedinica koje dejstvuju u okviru taktičke grupe na jednom pravcu, iako su i takve jedinice obično raspolagale i radiostanicom. S obzirom na brzinu dejstva, pokretljivost i česte izmjene situacije, telefon i nije bio podesan za upotrebu.

Zahvaljujući brzim sredstvima veze napadač je uveliko otklanjao nepravilnosti početnog rasporeda (koje su bile posljedica gotovo redovnog nepoznavanja situacije kod branioca) i bio u stanju da brzo reagira na njegove iznenadne manevre u toku operacije. Za ovo je osobito poučan primjer situacija koja je nastala u Petoj ofanzivi poslije prodora snaga 1 i 2 proleterske divizije preko Sutjeske ka Zelengori. Time su svi pokušaji zatvaranja Sutjeske ostali bezuspješni i pred ovim divizijama bio je otvoren put ka Miljevini. Ali je komanda njemačkih snaga zahvaljujući dobroj vezi brzo reagovala naredivši prebacivanje 369 divizije na Zelengoru i liniju Foča—Kalinovik.

U regulisanju pozadinske službe snage okupatora i kvislinga nailazile su na krupne teškoće. S obzirom na raspoloživa sredstva te teškoće se ne mogu mjeriti sa teškoćama jedinica NOV, ali su one ipak bile znatne. U uslovima dinamičnih dejstava i razdrobljenosti snaga na mnogim pravcima, koje su za duže ili kraće vrijeme bile izolovane, teško je bilo obezbijediti pravilno funkcionisanje pozadinskih službi. Iako rjeđe, ipak se dešavalo da pojedine jedinice za kraće ili duže vrijeme osjećaju nedostatak municije, hrane, sanitetskog materijala, da im nije bilo moguće pravovremeno evakuisati ranjenike itd. S obzirom na izolovanost taktičkih grupa na pojedinim napadnim pravcima i na teškoće koje su se mogle pojaviti na komunikacijama kojima su vršeni dotur i evakuacija, takve grupe su obično snabdjevane većim količinama hrane, municije i

drugog ratnog materijala pred početak borbenih dejstava. Kada bi neka taktička grupa uslijed nemogućnosti dotura ostala bez municije, hrane itd. snabdjevanje je vršeno pomoću avijacije. Ovo je dosta često primjenjivano na teškom planinskom zemljištu, kao što je slučaj u Petoj ofanzivi, ili onda kada je jedna jedinica duže vremena bila opkoljena i izolovana, naprimjer 737 puk 717 njemačke divizije u Četvrtoj ofanzivi.

TREĆI DIO

PRIPREMA I ORGANIZACIJA ODBRANE

I

PRIPREMA I ORGANIZACIJA ODBRANBENE OPERACIJE

1. CILJ I OSNOVNA IDEJA ODBRANBENE OPERACIJE

Izučavanjem niza odbranbenih operacija NOV moguće je izvesti nekoliko opštevažućih načela kojima su se rukovodili naši viši štabovi u pripremama i organizaciji tih operacija, a koja su u mnogo čemu specifična s obzirom na uslove pod kojima se rat vodio. Naravno, bilo bi bespredmetno pokušavati ogromno šarenilo i dinamiku kojom se u cjelosti odlikovao NOR, pa i odbranbene operacije, do kraja podvoditi pod neke jedinstvene šeme. Ono što je realno i što je moguće kao zajedničko, pa prema tome i načelno, uopštiti, odnosi se na nekoliko osnovnih, bitnih načela i postupaka koji su bili rukovodeći u pripremama i organizaciji odbranbene operacije.

Osnovni cilj odbranbene operacije sastojao se u tome da se spriječi namjera okupatorsko-kvislinških snaga da uništi osnovne snage NOV i glavna žarišta borbe i revolucije, i da se obezbijedi dalja realizacija opštih političkih i strategijskih zadataka koji su se u raznim etapama rata postavljali pred snage NOV. Međutim, uslovi svake konkretne operativno-strategijske situacije bili su često toliko različiti da su se i forme ostvarenja toga cilja znatno razlikovale, što je davalo poseban pečat postupcima naših snaga u razbijanju ofanziva i uslovljavalo razlike u pripremama i organizaciji odbrane, u izboru oblika manevra, u angažovanju snaga za odbranu, u ideji protivofanzive itd.

Ideju dejstva pojedinih grupacija NOV u razbijanju okupatorsko-kvislinških ofanziva prožimala je težnja da se

kombinacijom odbranbenih i ofanzivnih dejstava onemo- gući izvođenje ofanzive po predviđenom planu, da se ne- prijatelju nanese što veći gubici, da se njegove snage pocjepaju, iznure i tuku počesno a sa krajnjim ciljem da se osigura prelazak u protivofanzivu. Takvu ideju nalazimo u mnogim direktivama viših štabova. Izgleda da je najbo- lje izražena u jednom naredenju koje je Vrhovni štab uputio Glavnom štabu Hrvatske, predviđajući da bi okupa- torsko-kvislinške snage, poslije uspješnih ofanzivnih dej- stava glavnine snaga NOV u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, u ljeto i jesen 1942 godine, mogle preduzeti ofanzivu većih razmjera. Pošto je ukazao na mogućnost ofanzive i na eventualne pravce kojima bi se ona razvijala Vrhovni štab ovako formuliše opštu ideju dejstva snaga NOV:

„Ne podmetati svoje jedinice neprijatelju na pravcu njegovog ofanzivnog zamaha, već sa svojim jedinicama, vješto skrenuti desno i lijevo i kontramanevrima na ne- prijateljske bokove i pozadinu osujetiti njegovo nastupanje. To je najbolji način za pariranje neprijateljske ofanzive.“²⁰⁾

U dokumentima viših štabova NOV srećemo dosta če- sto ovakve koncepcije za organizaciju i izvođenje odbran- bene operacije. Navešćemo još jedan primjer. Marta 1944 godine štab 3 korpusa predviđa ofanzivu jačih okupator- skih i kvislinških snaga na glavninu svojih snaga i slobodnu teritoriju u sjevernom dijelu istočne Bosne i izdaje opštu direktivu za dejstva svojih divizija u toku ofanzive. Še- snaesta divizija dobila je zadatak da brani Posavinu, Sem- beriju i Majevicu. U svojoj direktivi od 14 marta 1944 godine štab divizije daje ovakvu zamisao za dejstvo svo- jim jedinicama:

„Vještīm manevrima, brzim zabacivanjem naših jedi- nica na bokove i za leđa neprijatelja, odlučnim udarcima i sa punom odgovornošću spriječiti neprijatelju odbacivanje naših snaga sa ovoga sektora i onemogućiti mu zaposjedanje glavnih tačaka na sektoru, uništavajući njegovu živu snagu.“²¹⁾

²⁰⁾ Citirano prema knjizi Đure Kladarina: „Slom 4 i 5 oku- patorsko-kvislinške ofanzive“, drugo izdanje, „Kultura“, 1956, str. 39.

²¹⁾ Arhiv Vojnoistoriskog instituta (VII) k. 950 reg. br. 41/6.

Ovdje se, razumljivo, radi o najopštijoj koncepciji dejstva snaga NOV u slučaju neprijateljske ofanzive. Zavisno od odnosa snaga i drugih uslova prilikom njene realizacije različiti elementi se i različito ispoljavaju. U jednom slučaju uslovi su bili takvi da su snagama NOV pružali šire mogućnosti za očuvanje slobode akcije koja se brzo ispoljavala u aktivnim dejstvima i koja je osiguravala razbijanje ofanzive. U takvim slučajevima aktivna dejstva su sasvim dominirala. U drugom slučaju uslovi za snage NOV bili su nepovoljniji pa je i mogućnosti da se aktivnim dejstvima ofanziva slomi već u prvoj fazi bilo manje. Tada su dejstva snaga NOV imala sve više karakter kombinacije žilavog otpora i mnogobrojnih krupnijih i sitnijih aktivnih dejstava, što je bio odraz ograničavanja njihove slobode akcije u širim ili užim razmjerama sve do pretvaranja njihove odbrane od pretežno aktivne u pretežno pasivnu, pri čemu su aktivna dejstva sve više imala za cilj iznuravanje neprijatelja, preotimanje značajnog položaja, ispravljanje linije fronta itd., a sve manje cilj odlučnog razbijanja neprijatelja i njegove ofanzive.²²⁾

²²⁾ Ponekad se u istoj ofanzivi uočavaju razlike u postupcima u tom pogledu na dva različita operacijska pravca. Dovoljno je, naprimjer, uporediti rad 7 i 8 divizije 1 hrvatskog korpusa u početnoj fazi operacije „Vajs-1“ pa da se vide te razlike. 7-ma divizija imala je povoljnije uslove, koji su se ogledali, prije svega, u povoljnijem odnosu snaga i u blagovremenim pripremama divizije za odbranu. Zbog toga njena odbranbena dejstva koja su otpočela još 14 januara nose karakter veoma aktivne odbrane, pri čemu su njene jedinice rastrojavale čitave bataljone i pukove 369 divizije svojim protivnapadima na bokove i pozadinu i, osobito, noću. 8 divizija, uslijed brzog prodora 7 SS divizije duž glavnog pravca Karlovac—Slunj i masiranja krupnih snaga lijevo i desno od drumu nije bila u stanju da razvije znatnija aktivna dejstva i njene su jedinice gubile slobodu akcije sve se više vezujući za frontalno spriječavanje prodora, a pokušaji da se aktivnim dejstvima nešto značajnije postigne doživljavali su neuspjeh. Upoređenja karaktera dejstva jedinica na pravcima Sanski Most—Lušci Palanka i Sanski Most—Vrhpolje—Bosanski Petrovac pružaju iste zaključke: snage na prvom pravcu su u povoljnijim uslovima i zato su njihova aktivna dejstva češća i donose kroz prvih 7—8 dana uvijek rješenja taktičke situacije, dok su snage na drugom pravcu više orijentisane na odbranu položaja, a njihova aktivna dejstva imaju sve više za cilj da se neprijatelju nanesu gubici, da

2. GRUPISANJE SNAGA

Saobrazno takvoj ideji vršeno je i grupisanje snaga i rješavani drugi problemi pripreme i organizacije odbranbene operacije. Već sama ideja isključivala je rješavanje tih problema na bazi primjene onih načela i postupaka koji su važili za uslove frontalnog ratovanja. Obrazovanje odbrane po dubini i njena organizacija po pojasevima i ideja manevra koja se, prije svega, izražava upornom odbranom sa glavnog, i aktivnim dejstvom snaga sa rezervnog pojasa nije bila karakteristika odbranbene operacije snaga NOV. Za razliku od toga pomenuti problemi rješavani su kroz neke specifične oblike. I tu je moguće istaći nekoliko najosnovnijih načela koja bi se na temelju izučavanja same prakse mogla uzeti kao opštevažeća.

Prvo, težilo se da se na vjerovatnim pravcima udara snaga napadača obrazuju što jače manevarske grupe, čije bi snage imale zadatak da, izbjegavajući angažovanje glavnine u odbranbenim frontalnim borbama, aktivnim protivdejstvima onemoguće prodore napadača. U ranije pomenutom naredenju Glavnom štabu Hrvatske u vezi sa predviđanjem neprijateljske ofanzive Vrhovni štab sugeriira grupisanje snaga njegovog korpusa i njihove zadatke na slijedeći način (skica br. 4):

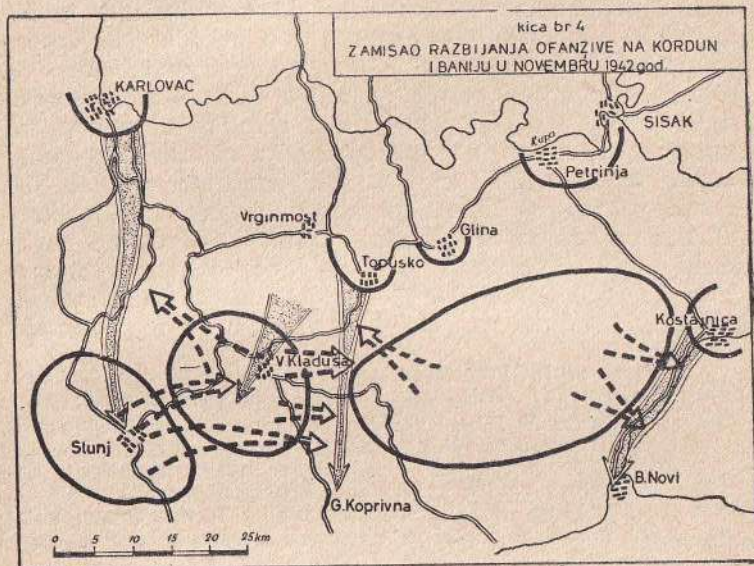
„Prema tome, vi ćete u ovakvoj situaciji dejstvo naših jedinica objediniti i koordinirati po slijedećem:

Divizija koje se nalazi na prostoru Dvor—Šamarica planina—Vrnograč, može bočnim udarom paralisati neprijateljsku ofanzivu bilo da se ispolji na pravcu Topusko—Vrnograč—Cazin, bilo na pravcu Kostajnica—Dvor—Bosanska Krupa. Vaša jedna divizija, koja se nalazi na prostoru oko Cetingrada, treba da bočnim dejstvom parira neprijateljsku ofanzivu bilo na pravcu Topusko—Vrnograč—Cazin, bilo na

ga se natjera da se sređuje, da mu se preotme neka značajna pozicija na liniji fronta itd. Do sličnih zaključaka bi došli ako bi uporedili dvije najpoznatije odbranbene operacije: onu u „Vajs-1“ i u Petoj neprijateljskoj ofanzivi. U cjelini dejstva snaga 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa nosila su daleko aktivniji karakter nego dejstva Glavne operative grupe u Petoj ofanzivi, naprosto zato što su uslovi za snage NOV u prvoj operaciji bili daleko povoljniji.

pravcu Karlovac—Slunj. Vaše snage oko Slunja, koje predstavljaju treću manevarsku grupu, trebale bi u ovakvoj situaciji da bočnim dejstvom pariraju neprijateljsku ofanzivu, koja bi se iz doline rijeke Gline mogla ispoljiti bilo prema Cetingradu bilo prema Cazinu. Svakako da ova grupa oko Slunja mora budno motriti na pravac od Plaškog.

To bi bilo po našoj zamisli sadejstvo i koordinacija vaših triju manevarskih grupa u pariranju eventualne neprijateljske ofanzive sa sjevera.“ (Đ. Kladarin: „Slom 4 i 5 okupatorsko-kvislinške ofanzive, „Kultura“, 1956, 39—40 str.).

Takvim grupisanjem izražena je i dubina borbenog poretka. Svaka manevarska grupa imala je zadatak da kombinacijom odbranbenih i aktivnih dejstava onemogući prodor na čitavoj dubini branjene slobodne teritorije. U tom slučaju one nisu smjele skidati sa pravaca napada snage da bi ih zabacile u napadačevu pozadinu. Da su tako činile pružile bi neprijatelju mogućnost prodora u dubinu, a time bi bila kompromitovana čitava odbrana. Drugim riječima, borbeni poredak snaga koje su dobile zadatak da zatvaraju određene pravce predstavljao je ujedno i dubinu cjelokupne

odbrane. Zato u takvoj organizaciji odbrane i nije bilo neke određene granice između taktičke i operativne dubine, pogotovo nje nije bilo sa stanovišta neprijatelja, jer on nije mogao računati s tim da će kad probije taktičku izbiti u operativnu dubinu. On je svaki put kad bi probio određene položaje i odbio protivnapade opet u dubini nailazio na istu situaciju.

Drugo, značajan elemenat u razbijanju okupatorsko-kvislinških ofanziva predstavljale su one jedinice koje dobijaju zadatak da djeluju aktivno u taktičkoj ili operativnoj dubini neprijateljskih snaga koje izvode ofanzivu. Njihova aktivnost stvarala je uvijek teškoće kod neprijatelja i izazivala stalnu nesigurnost. Ukoliko su dejstva tih snaga usmjeravana na najosjetljivija mjesta u pozadini glavnih snaga ona su mogla imati značajan, pa ponekad presudan uticaj na čitavu operaciju. Isto tako bila je skoro redovna pojava da se određene jedinice — redovno partizanski odredi, a ponekad i brigade — naknadno u toku operacije ubacuju u neprijateljsku pozadinu sa zadatkom da tamo razviju ofanzivna dejstva.²³⁾ Svrha ovakvih postupaka

²³⁾ U naredbi Glavnog štaba Hrvatske od 20 januara 1943 godine ovako se određuju zadaci snaga 2 operativne zone:

„Danas 20 I 1943 otpočeo je neprijatelj od Karlovca, u jačini od 20.000 bandita, sa ofanzivom na naš oslobođeni teritorij. Koncentrisali smo naše snage u cilju razbijanja neprijateljske ofanzive i zadavanja neprijatelju većih gubitaka.

Uhvaćena je zapovijest pukovnika Tomaševića u kojoj stoji: Početi sa napadom u pravcu Slunja, a prema Žumberku vršiti demonstrativni napad.

To znači da će neprijatelj na vas izvesti fingurani napad u cilju da prikuje vaše snage za taj sektor.

Sa svima vašim snagama izvršite pritisak u pravcu Karlovca. Rušite prugu Zagreb—Karlovac, napadajte pojedina uporišta na njoj i budite što aktivniji, drskiji, jer je to od velike važnosti u sadašnjoj situaciji. Naročito vam se skreće pažnja na prugu Zagreb—Karlovac, jer smo obaviješteni da će neprijatelj uputiti još neka pojačanja“ (Zbornik, V/11, 62).

Slično Vrhovni štab 23 januara 1943 godine naređuje 1 proleterskoj diviziji koja se našla van zone operacija u Četvrti ofanzivi:

„Preduzmite odmah demonstraciju prema Banja—Luci i akciju na komunikaciji Banja Luka—Gradiška“ (Zbornik IV/9, 116).

nije samo neposredno učešće u izvođenju odbranbene operacije već ona proizilazi iz opštevažjećeg načela da se bez obzira na uslove ne napusti potpuno ni jedna teritorija.

Treće. S obzirom da žilavost i snaga odbrane u operacijama NOV za razbijanje ofanziva nije izražavana duboko postrojenim borbenim poretkom putem organizovanja pojaseva odbrane, već pokretnom aktivnom odbranom pojedinih manevarskih grupa koje su izvodile odbranu na čitavoj dubini pojedinih pravaca, drukčije se postavljalo i pitanje operativnih rezervi. Kako je u odbranbenim operacijama odnos snaga uvijek išao znatno u korist napadača i kako se redovno osjećao nedostatak snaga na pojedinim pravcima, to često nije bilo moguće zadržati ni najskromnije snage u rezervi. To naravno ne znači da se potreba za operativnim rezervama nije osjećala. Sama praksa je veoma često pokazala koliko bi one dobro došle za intervenciju tamo gdje napadač postiže uspjeh koji bi mogao dovesti do kompromitovanja cjelokupne odbrane. Tako je, naprimjer, Vrhovni štab već prvog dana operacije „Vajs-1“ naredio 1 bosanskom korpusu da sa Kozare povuče glavninu svoje 4 divizije u Podgrmeč, na prostoriju Lušci Palanka da bi poslužila „kao udarna rezerva na svim pravcima verovatnog neprijateljskog nastupanja od Bosanskog Novog, Prijedora, Sanskog Mosta i Banja Luke.“²⁴) Ovo, međutim, nije moglo biti ostvareno jer su te snage čim su prebačene u Podgrmeč odmah ušle u oštre odbranbene borbe. Ukoliko je u nekim operacijama i bilo moguće odrediti dio snaga u rezervu njihova namjena nije nikada bila u tome da povećaju dubinu odbrane posjedanjem položaja po dubini radi prihvatanja snaga prvog ešelona i produženja otpora, već su redovno korišćene za ojačavanje one manevarske grupe koja je dejstvovala na najugroženijem

U dopisu štabu 7 divizije od 24 januara 1943 godine štab 1 hrvatskog korpusa ističe da Kordunaški i Banijski partizanski odred moraju da se održe na svom terenu i u slučaju da neprijatelj potisne snage korpusa sa Korduna i Banije, postavljajući pred njih zadatke dejstva na komunikacijama, prikupljanja podataka o neprijatelju, političkog rada u narodu — sve u cilju otežavanja situacije po neprijatelja i stvaranja baze za eventualno ubacivanje i većih snaga u te oblasti (Zbornik V/11, 84).

²⁴) Zbornik IV/9, 100.

pravcu. Potreba za rezervama i nemogućnost da se dovoljno jake snage odvoje za tu svrhu uslovila je široku primjenu manevra po unutarnjim pravcima. Takav manevar bio je uvijek značajan elemenat s kojim se računalo u planiranju i organizaciji odbranbene operacije, jer se njime skoro redovno rješavao problem nedostatka operativnih rezervi. To je ustvari bio najefikasniji način na koji je komandovanje u odbranbenoj operaciji ispoljavalo svoj uticaj na njen razvoj. U poznatijim odbranbenim operacijama — „Vajs-1“, Bici na Neretvi, Petoj ofanzivi itd. — Vrhovni štab je skidanjem snaga sa manje ugroženih pravaca i njihovim angažovanjem na onim pravcima, koji su u datom momentu imali odlučujući značaj, rješavao problem nedostatka operativnih rezervi.²⁵⁾

Četvrto. Značajan elemenat u pripremama i organizaciji odbranbene operacije bilo je pravilno grupisanje snaga sa stanovišta uslova koje pruža zemljište. Redovno se nastojalo da se snage angažovane na pojedinim pravcima naslone na takvo zemljište koje nudi najpovoljnije uslove i za izvođenje odbrane dijelom snaga i za aktivno dejstvo njihove glavnine. Pošto se nisu vezale za krutu, frontalnu odbranu slobodne teritorije snage NOV imale su više slobode za korišćenje zemljišta, nego što je to slučaj u uslovima frontalnog ratovanja. Uticaj zemljišta bio je vezan, prije svega, za način dejstva neprijatelja. Ako su nosioci ofanzivnih dejstava bile motorizovane snage, koje su imale zadatak da nanose glavni udar duž komunikacija, onda su snagama NOV više odgovarali teže prolazni otsjeci zemljišta, kao što su pošumljene površine, prevoji, tjesnaci, planinski masivi itd., jer im je takvo zemljište nudilo po-

²⁵⁾ Da navedemo samo nekoliko najpoznatijih primjera: prebacivanje glavnine 7 baniske divizije na pravac Karlovac—Slunj—Bihać u momentu kada je situacija na ovom pravcu u operaciji „Vajs-1“ bila takva da je dovođila u pitanje cjelokupnu odbranu Hrvatskog i Bosanskog korpusa; prebacivanje 7 baniske divizije, a zatim glavnine snaga grupe na pravac Bugojno—Gornji—Vakuf—Prozor u situaciji kada je taj pravac postao presudan za ishod Bitke na Neretvi; prebacivanje 1 proleterske brigade, a zatim i ostalih snaga 1 proleterske divizije na pravac Foča—Čelebić u odlučnom momentu u Petoj ofanzivi itd. Sve su pomenute jedinice skidane sa drugih pravaca, koji su u datom momentu bili manje značajni.

voljnije uslove za efikasnije pariranje nadmoćnosti napadača izražene u tenkovima, artiljeriji, avijaciji, inženjeriji, itd. i za manevarska i aktivna dejstva. U takvim su uslovima dejstva okupatorsko-kvislinških glavnih snaga u većem stepenu bila kanalisana duž onih pravaca koji su bili najpovoljniji za motorizovane snage, a manje prohodni zemljišni otsjeci često su predstavljali prazne međuprostore, koje su snage NOV koristile za izvođenje svojih protivdejstava.²⁶⁾ Obrnuto, ako je napadač koristio brdske i planinske snage za nanošenje glavnih udara situacija se mijenjala i to tim više što je zemljište bilo teže i neprohodnije. Redovno daleko brojnije jedinice napadača imale su mogućnosti za masiranje snaga na svim pravcima, za razvlačenje fronta i za natkriljavanje, pored toga što su manevri snagama po spoljnim operaciskim pravcima, izvođeni pomoću brzih transportnih sredstava, predstavljali elemenat koji je skoro redovno osiguravao operativnu nadmoćnost na pravcu od odlučujućeg značaja, s obzirom na sporost pokreta snaga NOV.²⁷⁾

²⁶⁾ To je najbolje pokazalo iskustvo Četvrte ofanzive. Nosioci udara — 7 SS i 717 divizija i njihovi motorizovani odredi — nailazili su na teškoće tamo gdje je zemljište za dejstva takvih odreda bilo nepovoljnije: na Korani i Uni, na Sani, na Ripačkom Klancu, na Drenovači, na prevoju Paunovac itd. Isto tako izrazit primjer su dejstva na osnovnim pravcima u Lici u toku ove ofanzive; zatim odbrana snaga NOV u Bici na Neretvi koja je uspješno izvođena na prevoju Makljen, na ostsjeku između Ivan Sedla i Konjica, na kanjonu Neretvice i u dolini Neretve ka Mostaru. Treba, takođe, uočiti da su okupatorsko-kvislinške snage na istom zemljištu u jednom slučaju koristile, kao glavne, motorizovane snage nastupajući duž komunikacija, a u drugom slučaju planinske jedinice nastupajući grebenima. Poučan primjer za ovo su neke operacije u Crnoj Gori. U Petoj ofanzivi i u operaciji „Ribecal“ (avgust 1944 godine) sa pravca Peći u Crnu Goru nastupala je njemačka 1 alpiska divizija, a u operaciji „Draufgenger“ (jula 1944 godine) na istom pravcu nastupa divizija „Skenderbeg“ i 14 SS motorizovani puk nanoseći glavni udar duž drumu Čakor-Andrijevica.

²⁷⁾ Vrlo poučan primjer je Peta ofanziva: daleko brojnije njemačke snage pripremljene za planinsko ratovanje na svim pravcima su svojim frontalnim nastupanjem razvlačile front, vezujući snage NOV za njegovu odbranu, natkriljavale ih na pojedinim pravcima, brže izvodile manevar sa jednog pravca na drugi, brzo reagujući na svaki manevar Glavne operativne grupe (dejstva 369 i 118 divizije na pravcu Foča u pokušaju proboja snaga

Peto. Načelno je već bilo riječi o uticaju prostora na obostrana dejstva. Ovdje treba istaći da su snage NOV nastojale da osiguraju što veću dubinu prostorijske na kojoj će izvoditi odbranbenu operaciju. Što je ta dubina bila veća to je bilo više uslova za raznovrsne manevre i po dubini i po širini, više uslova da se uzastopnim otporom kombinovanim aktivnim dejstvima rastroji napadač i onemogućiti njegov prodor, da se osigura više povoljnih zemljišnih ostsjeka za izvođenje odbrane, da se stvori potrebno vrijeme za izvođenje operativnog manevra itd. Ne, povlačenje snaga da bi se one što jače koncentrisale, što bolje povezale, da bi ostvarile što gušće grupisanje i zbijeniji raspored, već obrnuto — da bi imale što više širine za manevar, što više uslova za razvlačenje napadača, za postizanje iznenađenja, za promjenu položaja itd. Težnja da izvođenje odbranbene operacije otpočne na što većem prostoru imala je, naravno, i svoju granicu, koja je više dolazila do izražaja u onim uslovima kad je neprijatelj svoja dejstva prilagođavao dejstvima NOV, tj. kada se smjelije odvajao od komunikacija i kada su njegove jedinice ispljavale veću pokretljivost i sposobnost za manevre.²⁸⁾

Šesto. Aktivna dejstva operativnih razmjera imala su dvojak smisao: ili su preduzimana u defanzivnom periodu

NOV, 24—26 maja, manevar 7 SS divizije na južnom pravcu ka Magliču i dolini Sutjeske početkom juna, manevar 369 divizije na Zelengoru i komunikaciju Kalinovik—Foča u završnoj fazi bitke itd.). Slično se ponovilo i u operaciji „Kugelblic“ u decembru 1943 godine u Sandžaku i operaciji „Ribecal“ u avgustu 1944 godine u Crnoj Gori kada su brdske i planinske trupe bile nosioci glavnog udara napadača.

²⁸⁾ Shvatanje faktora *prostor* i odnos prema njemu vidi se reljefno na primjeru najpoznatijih odbranbenih operacija NOV. Lijepo je izraženo u jednoj zapovijesti 16 divizije za odbranu slobodne teritorije u istočnoj Bosni od 22 marta 1944 godine:

„...naše jedinice moraju imati pod svojom kontrolom što veći sektor, tako da bi se u slučaju borbe imalo... terenske nadmoćnosti ne samo za odbranu već i za šire manevarske pokrete... Naročito je važno u planu odbrane sektora predvidjeti niz povezanih odbranbenih zona i terenskih pravaca za manevarske pokrete, kako se ne bi dogodilo da su jedinice primorane da po svaku cijenu drže jednu odbranbenu liniju, budući je to istovremeno i jedina linija...“ (Arhiv VII — k. 950, reg. br. 51/6).

u cilju da se popravi situacija onda kada je odbrana dovedena u pitanje postignutim uspjesima napadača na jednom ili više pravaca ili su imala karakter protivofanzive. S obzirom na veoma dinamičan karakter dejstava i druge uslove pod kojima su ta dejstva izvođena predviđanje i planiranje protivudara koji bi imali za cilj stabilizaciju odbrane nije bilo moguće ni u onom stepenu u kome je to načelno bilo moguće u uslovima frontalnog ratovanja. Drukčije je bilo sa predviđanjem i planiranjem protivofanzive. Načelno je bilo mogućnosti da se neposredno pred početak neprijateljske ofanzive ili u toku njene prve faze predvide opšte konture protivofanzive. To je bilo moguće zato što je ideja protivofanzive uvijek proizlazila iz opšte strategiske situacije i onih vojnih i političkih zadataka koji su u datoj etapi stajali pred snagama NOV, a nije bila prvenstveno uslovljena ofanzivom niti je načelno bila usmjerena neposredno protiv glavnih snaga koje izvode ofanzivu.²⁹⁾ Zbog toga protivofanziva NOV i nema karakter prave protivofanzive, već više karakter ofanzive. Ona nema za svrhu postizanje odlučujućeg rješenja na onom pravcu gdje je protivnik masirao svoje snage i preduzeo ofanzivu, već je ona usmjerena tamo gdje je moguće postići takve vojne i političke rezultate koji će imati odlučujući značaj za dalji razvoj borbe i revolucije u cjelini, što će posredno odlučujuće uticati i na tok i rezultate ofanzive, jer će okupatorsko-kvislinške komande biti prinuđene da prekinu dejstva svo-

²⁹⁾ U momentu kada je Vrhovni štab planirao protivofanzivu za vrijeme operacije „Vajs-1“ operativna situacija bila je takva da su snage Glavne operativne grupe mogle usmjeriti svoja dejstva i u drugom pravcu ako bi se odluka o izboru pravca protivofanzive bazirala, prije svega, na procjeni situacije u odnosu prema glavnim snagama neprijatelja. Izbor pravca preko Neretve i dalje preko Drine i Lima bio je uslovljen narednim političkim i strategiskim zadacima koji su stajali pred Narodnooslobodilačkim pokretom. Isto tako poslije prodora na Sutjesci postojalo je više pravaca kojima je bilo moguće razviti protivofanzivu — ka Hercegovini, ka srednjoj Bosni, ka Bosanskoj Krajini ili istočnoj Bosni. Izabran je ovaj posljednji zbog istih razloga kao i onaj u Četvrtoj ofanzivi. Slično je bilo i sa izborom pravca ofanzivnog dejstva Operativne grupe divizija, 1 i 12 korpusa u toku neprijateljskih ofanzivnih operacija u istočnoj Bosni i Crnoj Gori u periodu jul—avgust 1944 godine itd.

jih glavnih snaga i da ih angažuje za spasavanje ugroženih pozicija na glavnom pravcu protivofanzivnih snaga NOV.³⁰⁾

Sedmo. U rješavanju problema odnosa snaga u odbranim operacijama komandovanju NOV pružale su se veoma ograničene mogućnosti za razliku od rješavanja toga problema u periodu ofanzivnih dejstava, kada je mogućnost iznenadne i tajne koncentracije snaga bio put postizanja nadmoćnosti na izabranom pravcu glavnog udara, bez obzira na veoma nepovoljan odnos snaga u opštim razmjerama. Skidanje snaga sa drugih prostoriya koje nisu bile zahvaćene ofanzivom i njihovo angažovanje u odbrani nije dolazilo u obzir ne samo zbog toga što bi to iziskivalo duže vrijeme i dovodilo uopšte u pitanje mogućnost učešća tih snaga u izvođenju odbrane, već i zbog toga što je to bilo u suprotnosti sa osnovnim načelima ratovanja NOV. Takve tendencije mogle su se pojaviti samo kao posljedica jedne opšte koncepcije o prihvatanju bitke za konačno rješenje. Izvjesni uslovi za takvu bitku postojali su, naprimjer, u januaru 1943 godine. Da su 1, 2 i 3 divizija do kraja januara angažovane otsudno u operaciji „Vajs-1“ moglo bi se postaviti pitanje da li bi angažovane neprijateljske snage uopšte prodrle kroz slobodnu teritoriju. Ali se, takode, postavlja pitanje kakve bi gubitke pretpjele snage NOV u slučaju da su otsudno angažovane u toj operaciji. Isto tako jasno je da je okupator u to doba imao mogućnosti da ubaci nove snage i sa onih teritorija odakle bi bile izvučene pomenute divizije NOV i, pogotovo, iz svojih rezervi. Snage NOV koje su se nalazile van prostoriya zahvaćene ofanzivom bile su uvijek angažovane ofanzivno — bilo u neposrednoj pozadini glavnih neprijateljskih snaga, bilo u najudaljenijim rejonima i to je u datim uslovima bio najbolji način njihovog angažovanja i za razbijanje neprijateljske ofanzive. S druge strane, nema nijedne velike ofanzive za koju okupator, pored snaga koje je mogao prikupiti sa manje ugroženih rejonu iz Jugoslavije, nije do-

³⁰⁾ Protivofanziva NOV ka jugoistoku natjerala je Nijemce da prekinu operaciju „Vajs-2“ i da svoju glavninu bace na Neretvu, isto tako kao što su u ljeto 1944 godine bili primorani da odustanu od ofanzivnih operacija u Crnoj Gori, istočnoj Bosni i jugoistočnoj Srbiji i da težište svojih napora prebace u sjeverne oblasti Srbije, prelazeći u odbranu.

vlačio nove snage iz Njemačke, iz okupiranih zemalja ili sa drugih frontova. Na taj način on je postizao nadmoćnost koja je daleko prevazilazila onaj odnos koji se obično smatrao povoljnim za preduzimanje ofanzive. Srednje cifre koje bi izražavale taj odnos u ofanzivama kretale bi se od 3 : 1 do 6 : 1 u broju boraca, od 5 : 1 do 10 : 1 u artiljeriji i minobacačima, od 3 : 1 do 6 : 1 u inženjeriji u korist neprijatelja, dok je u avijaciji i oklopnim snagama taj odnos bio apsolutno u njegovu korist, jer NOV nije raspolagala ovim snagama.³¹⁾ Ali te cifre ni izbliza ne izražavaju stvarni odnos snaga ni u kom pogledu. Ovdje na prvom mjestu treba istaći odnos u municiji. Jedini izvor za NOV sve do posljednje faze rata bio je plijen, pa je, njen položaj u odnosu na okupatorsko-kvislinške snage koje su se redovno snabdjevale normalnim putem bio sasvim neravnoopravan, a vatrena moć njenih jedinica i pod uslovom povoljnijeg brojnog odnosa neuporedivo slabija. Nepovoljan odnos snaga ogledao se zatim u izvorima i načinu snabdjevanja hranom, odjećom i drugom opremom, u izvorima i načinu zbrinjavanja ranjenika, u izvježbanosti trupe itd., pri čemu je gotovo nemoguće vršiti bilo kakva upoređenja. Takav odnos snaga odlučujuće je uticao na shvatanja i rješavanja problema organizacije i izvođenja odbranbene operacije isto tako kao što je odnos snaga u cjelini opredjelio način ratovanja NOV uopšte. Za pravilno razumijevanje odnosa snaga uopšte i posebno u pojedinim borbama koje će kasnije kao primjeri biti izložene treba napomenuti da se brojno stanje divizija NOV sve do završne faze rata kretalo prosječno od 3—4.000, brigada od 800—1.500, bataljona od 250—350 i četa od 80—100 boraca. U većim okupatorsko-kvislinškim ofanzivama brojno stanje jedinica je u prvim borbama raslo zbog pristupanja novih dobrovoljaca, ali je u toku dugotrajnih defanzivnih borbi znatno opadalo. Tako je brojno stanje pojedinih brigada u završnoj fazi Pete ofanzive palo na 200—500 boraca. Samo je nekoliko brigada imalo do 800 boraca.

³¹⁾ Jedino je Glavna operativna grupa raspolagala četom tenkova u Bici na Neretvi koje je zaplijenila od italijanske divizije „Murdje“. U operacijama od proljeća 1944 godine imala je ponekad podršku savezničke avijacije.

3. ULOGA RODOVA I SLUŽBI U ODBRANBENOJ OPERACIJI

O ulozi rodova i službi u organizaciji odbranbene operacije značajno je istaći nekoliko specifičnosti. Budući da se nije raspolagalo većim jedinicama artiljerije, tenkova, inženjerije, nije ni bilo moguće s tog stanovišta ispoljavati uticaj na organizaciju odbrane u operativnim razmjerama. Upotreba artiljeriskog diviziona i tenkovske čete u Bici na Neretvi je rjedak primjer da je komandovanje operacijom raspolagalo takvim jedinicama. U tom slučaju ovaj divizion i četa bili su neposredno pod Vrhovnim štabom i on ih je zadržao u svojoj rezervi da bi mogao ispoljiti uticaj na razvoj situacije na najznačajnijim pravcima. U inženjerskom pogledu izdavana su redovno uputstva za izvođenje radova na zaprečavanju uopšte i zaprečavanju najvažnijih pravaca posebno. U tim radovima, pored inženjerskih jedinica, učestvovala su mase naroda sa oslobođene teritorije. Inženjerske jedinice Vrhovnog štaba i štabova korpusa korišćene su djelimično kao ojačanja snaga na pojedinim pravcima, a djelimično su zadržavana kao rezerva.³²⁾ Šta-

³²⁾ Štab 1 bosanskog korpusa u dopisu od 29 januara 1943 godine štabu 5 divizije u vezi sa rušenjem komunikacija kaže:

„Mi smo preko komanda mesta i područja preduzeli rušenje ceste Petrovac—Bravsko i vi isto preduzmite potrebne mere. Ovaj pravac treba svakako da se brani ovih dana, dok se ovde ne raščisti situacija. Posle likvidacije ove neprijateljske kolone mi ćemo narediti VI brigadi da zauzme položaje Fajtovci—Đedovača—Korjenovo—Zavolje, tako da čete vi vaše snage moći rokirati više prema Ključu i Bravskom. Vodite računa i o pravcu Banja Luka—Sitnica, a isto tako naredite da se dobro zaruši cesta Mrkonjić Grad—Mlinište. Uopšte sve pozadinske organizacije treba da budu angažovane u rušenju svih komunikacija. Neprijatelj nije mogao da prođe u Palanku samo zbog toga što je cesta bila dobro zarušena“ (Zbornik IV/9, 148).

Poučan je primjer i upotreba inženjerske čete Vrhovnog štaba u Bici na Neretvi. Pored zaprečavanja koja je vršila na glavnim pravcima ona je izvršila odluku Vrhovnog komandanta o rušenju mostova na Neretvi, a kasnije je izradila pontonski most za prelaz preko iste rijeke. Rušenje mostova na Neretvi predstavlja vanredan primjer uspješno izvedenog operativnog maskiranja, jer je cilj toga rušenja bio postignut — neprijatelj je smatrao da prođor Glavne operativne grupe neće biti usmjeren na jugoistok, preko Neretve. Inženjerske jedinice su, takođe, korišćene za izradu pomoćnih aerodroma sa kojih je u toku 1944 godine saveznička avijacija transportovala ranjenike.

bovi koji rukovode operacijom redovno preuzimaju na sebe i brigu oko najvažnijih objekata duž komunikacija i neposredno donose odluku o njihovom uništavanju.³³⁾

Pozadinske službe u NOR, s obzirom na njegove specifičnosti, obavljao je jedan u mnogo čemu originalan i prilično složen mehanizam. Operativne jedinice su se u radu pozadinskih službi neposredno oslanjale na sistem vojnoteritorijalnih organa i organa narodne vlasti koji su funkcionisali na slobodnoj teritoriji. Preko tih organa jedinice su se snabdijevale ratnim materijalom kojeg je bilo moguće osigurati na slobodnoj teritoriji ili onim koji je zaplijenjen i izvučen u pozadinu. Oni su rukovodili radionicama opreme i naoružanja, magacinima, bolnicama, transportom materijala i ranjenika itd. Na taj način su jedinice u pozadinskom smislu bile u mnogo čemu rasterećene. Međutim, za vrijeme većih neprijateljskih ofanzivnih operacija na slobodnu teritoriju taj mehanizam bio je poremećen. U takvim uslovima brigu oko snabdjevanja, smještaja i njege ranjenika, transporta itd. preuzimali su neposredno štabovi angažujući pri tome u najvećoj mjeri organe vojne i narodne vlasti u pozadini.³⁴⁾

³³⁾ Predviđajući ofanzivu okupatorsko-kvislinških snaga na slobodnu teritoriju u Sandžaku i Crnoj Gori štab 3 divizije 14 aprila 1944 godine izdaje naredenje za dejstva divizije u kome, između ostalog, iznosi sljedeće:

„Odjeljenje минера, koje se sada nalazi kod Prateće čete ovog Štaba, porušiće minirani gvozdeni most na Bioču u vrijeme i po instrukcijama koje je dobilo od ovoga Štaba. Za izvršenje ovoga zadatka određujemo za rukovodioca druga potporučnika Sima Džakovića, komandira Prateće čete ovoga Štaba. Ovo rušenje neka prekontroliše štab jedinice IX brigade koja bude određena za kretanje desnom obalom r. Morače“ (Zbornik III/7, 175).

³⁴⁾ Evo kakva je uputstva štab 1 bosanskog korpusa izdao za rad tih organa u toku Četvrte ofanzive 2 februara 1943 godine:

„Neprijateljska ofanziva stavila je pred naše komande područja i mjesta mnogo teže zadaće i to sljedeće:

1) organizovanje radnih četa koje trebaju rušiti komunikacije ne samo kako je to ranije rađeno već u većim, širim, razmjerama;

2) organizovanje evakuacije, organizovanje sakrivanja žita, tj. uputiti svakog da to čini, ali težište prenijeti na evakuaciju žita u magazine koji su duboko u šumi i dobro osigurani;

Stalne bolnice su, ukoliko ih nije bilo moguće zakonspirisati, postajale mobilne i kretale su se uz jedinice. Njihovu evakuaciju, pokret i zaštitu morali su na sebe preuzeti štabovi i njihovi sanitetski i drugi organi. To je imalo veoma negativan uticaj na pokretljivost jedinica i na tempo izvođenja dejstava i manevara. To je išlo dotle da su čitave grupacije NOV bile prinuđene da vode otsudne borbe pod vanredno nepovoljnim uslovima i da se odreknu inicijative koju su skoro redovno mogle da osiguraju zahvaljujući svojim manevarskim sposobnostima. Time je uslovljena fizionomija, tok i rezultati mnogih odbranbenih operacija NOV, među kojima se ističu bitke na Neretvi i Sutjesci.

Posebno treba istaći da je u toku upornih odbranbenih borbi povećavan broj ranjenika i da su se, u toku višednevnih i višenedeljnih danonoćnih borbi, izvođenih bez odmora, hrane, smjene, bez krova nad glavom, po kiši i zimi, bez osnovnih higijenskih uslova, uslijed iscrpenosti, gladi, prljavštine, prehlada itd. pojavljivale zarazne bolesti, koje su ponekad uzimale takve razmjere da su čitave jedinice bile izbacivane iz stroja. Ponekad su se uslijed iscrpenosti pojavljivale masovne halucinacije koje su zahvatale čitave brigade. Sve se to vanredno nepovoljno odražavalo na izvođenje odbranbenih operacija i u najvećem stepenu otežavalo i onako teške uslove pod kojima je ratovala NOV.

Krupnu pomoć u rješavanju problema zbrinjavanja u uslovima odbranbenih operacija pružali su u toku 1944 godine Saveznici prebacivanjem ranjenika vazdušnim putem u Italiju. Iako to nije ni tada bila redovna pojava ipak ima niz primjera kada su pojedine jedinice i grupacije NOV rasterećenjem od bolnica izbjegavale primanje odlučnih borbi pod nepovoljnim uslovima.

Slično su se komplikovali uslovi snabdjevanja. Za vrijeme odbranbenih operacija koje su izvođene na ograničenoj prostoriji brzo su se iscrpljivale rezerve namirnica,

3) izgradnju stanova, bajti, za izbjeglice — osobito u podgrmečkom području;

4) povećanje budnosti nad harangerskom aktivnošću petokolonaša;

5) suzbijanje pljačke“ (Zbornik IV/10, 11).

praznili magacini (ili su ponekad padali u ruke neprijatelja), prestajale sa radom radionice oružja, odjeće, obuće itd. Vezane za odbranu određene prostorije i u danonoćnim borbama pojedine grupacije NOV nisu imale mogućnosti da potraže nove izvore snabdjevanja i redovno su trpile glad i nestašicu svake vrste u daleko većim razmjerama nego što je to bilo kada su se same nalazile u ofanzivi. U takvim uslovima uloga komandovanja i njegovih pozadinskih organa ograničavala se na nastojanja da se spasu postojeće zalihe, da se one što racionalnije troše i da se na prvom mjestu obezbijede bolnice. Jedinice su se redovno morale oslanjati na mjesne izvore i na ono do čega same mogu doći na terenu. U takvim uslovima više komande su jedinicama davale šira ovlašćenja i više inicijative. Normalno je dozvoljavano sprovođenje rekvizicije, ali se pritom uvijek skretala pažnja na što je moguće pravilniji postupak prema narodu. Isto tako su najčešće više komande zadržavale za sebe pravo raspodjele zaplijenjenih namirnica da bi, prije svega, obezbijedile ishranu bolnice.

Iako je posao oko evakuacije stanovništva i njegove imovine iz ugroženih rejona bio zadatak vojnoteritorijalnih organa, organa narodne vlasti i masovnih organizacija, bila je to i briga svih štabova. Nije se tu radilo samo o tome da se izdaju potrebna uputstva o načinu evakuacije, o pravcu kojim će se ona vršiti, već su se često jedinice morale neposredno angažovati u odbrani zbjegova, u obezbjeđenju njegove evakuacije, što je, takođe, uticalo na plan i tempo izvođenja operacije. Štabovi i njihovi pozadinski organi morali su se angažovati u organizovanju radnih jedinica koje su upotrebljavane za rušenje komunikacija, evakuaciju ranjenika i bolnica, transport ratnog materijala itd.

Za vrijeme odbranbenih operacija mijenjali su se i uslovi za mobilizaciju. Ona se više nije organizovala preko vojnoteritorijalnih organa i organa narodne vlasti, već su se svi sposobni, pa često i nedovoljno sposobni, uključivali neposredno u jedinice, jer je to bio najbolji put i da se sačuvaju i da najviše doprinesu u borbi. Otud su se redovno u prvom periodu krupnijih ofanziva okupatorsko-kvislinških snaga postojeće jedinice znatno brojno povećavale, a

pristupalo se i formiranju novih. Pored toga, u takvim operacijama od organa koji su obavljali službu u pozadini (komande područja i mjesta, partizanske i narodne straže itd.) obrazovane su borbene jedinice.³⁵⁾

4. O KOMANDOVANJU U ODBRANBENOJ OPERACIJI

I komandovanje u odbranbenim operacijama NOV nosilo je specifičan karakter. Veća decentralizacija i šira inicijativa nižih štabova odgovala je načinu ratovanja NOV u cjelosti. To je odgovala i za vrijeme okupatorsko-kvilišinske ofanzive pod uslovom da snage NOV uspiju sačuvati slobodu akcije i dejtvoovati u duhu ranije izložene opšte ideje. Ali čim je to bilo dovedeno u pitanje osjećala se potreba veće centralizacije i neposrednijeg uticaja višeg komandovanja i to tim više što su se dejtva od pokretnih, manevarskih, više aktivnih pretvarala u uporne borbe frontalnog karaktera. Tada su se oštro ispoljavale izvjesne slabosti koje su bile uslovljene objektivnim faktorima pri čemu na prvom mjestu treba istaći slabosti službe veze. Kuriri su bili, osobito u prvom periodu, jedino ili uglavnom jedino sredstvo veze. Kasnije se sve više primjenjuju telefonske veze, ali sa mnogo improvizacije i nepotpuno. Uglavnom, zbog nedostatka sredstava, u upotrebi su stalne linije tamo gdje su od ranije postojale i gdje su mogle biti obnovljene. U nižim jedinicama, uslijed vanredne pokretljivosti i brzih izmjena na bojištu, a pogotovo uslijed nedostatka sredstava telefonske veze nisu primjenjivane u odbranbenim dejtvmima, a kuriri-konjanici ili pješaci — prenosili su izvještaje direktno višim štabovima ili su ih prikupljali kod relejnih stanica odakle su telefonski prenošeni. Već krajem 1942 i početkom 1943 godine štabovi divizija i korpusa bili su snabdjeveni zaplijenjenim radio-

³⁵⁾ To su bile redovno posebne čete ili bataljoni, koji će kasnije, kada ofanziva bude završena, ponovo preuzeti svoje zadatke. Ovim jedinicama često su se pridruživali članovi Narodnooslobodilačkih odbora, rukovodstava KPJ i masovnih organizacija (NOF, USAOJ, AFŽ) sa terena, pa je, često, od ljudstva iz sastava jedne komande područja obrazovan čitav bataljon.

stanicama. Na taj način poboljšana je veza između viših štabova, ali je ona imala niz nedostataka: nedovoljan broj radiostanica, mali broj stručnog kadra, česti kvarovi i teškoće oko popravljivanja, nerazvijena šifrantska služba itd. Pored toga, nepostojanje takvih sredstava u nižim jedinicama ometalo je komandovanju da neprekidno bude u toku situacije i da na nju pravovremeno ispoljava svoj uticaj. Takve slabosti bile su dosta često uzrok teškoća, koje su se ponekad veoma negativno odražavale na razvoj operacija.³⁶⁾ Ali to ipak ne znači da rukovođenje odbranbenom operacijom u cjelosti nije bilo uspješno. Na prvom mjestu treba istaći da je jasna zamisao operacije i plan dejstva omogućavao nižim štabovima da dejstvuju samoinicijativno i da u najvećem stepenu doprinose njihovoj realizaciji. Zbog toga samoinicijativa nije bila ni rijedak ni izuzetan slučaj niti posljedica neke posebne nadarenosti i smjelosti pojedinaca. Te su osobine u uslovima takvog ratovanja postale svojstvo svih starješina i komandi. One su bile osnova na kojoj se izgradio sistem komandovanja u Narodnooslobodilačkom ratu. Zbog toga se štab koji rukovodi operacijom u daleko većem stepenu služio direktivama. Njegova uloga u toku izvođenja operacije ogleda se, prije

³⁶⁾ Karakterističan primjer za ovo su teškoće koje su nastale zbog slabosti komandovanja na karlovačkom pravcu u toku operacije „Vajs-1“ u periodu od 24 do 28 januara, kada je na taj pravac prebačena i 7 baniska divizija (bliži podaci u knjizi Đure Kladarina „Slom 4 i 5 okupatorsko-kvislinške ofanzive“ i u izvještaju 1 hrvatskog korpusa, Zbornik V/11, 84); prekid veze između štaba 1 proleterske divizije i Vrhovnog štaba uslijed kvara na radiostanici 1 proleterske divizije u momentu kada su 1 i 2 divizija izvršile prodor preko Sutjeske ka Zelengori onemogućio je Vrhovnom štabu da diriguje dejstvo 1 proleterske divizije, čiji je štab samoinicijativno donio odluku za prodor preko Zelengore ka drumu Foča—Kalinovik; koliko je sporost veze negativno uticala na rad viših štabova pokazuje i ovaj primjer: uslijed pogoršane situacije na veoma osjetljivom pravcu Sanski Most—Lušci Palanka u operaciji „Vajs-1“ štab 1 bosanskog korpusa naređuje 23 januara u 13 časova štabu 5 divizije da jedan ili dva bataljona 1 krajiške brigade hitno prebaci sa pravca Vrhpolje—Paunovac na pomenuti pravac sa zadatkom da dejstvuje u lijevi bok neprijatelja ka selu Fajtovci; štab 5 divizije primio je naređenje u 24 časa, kada je preko komande mjesta u Sanici izdao naređenje za pokret jednog bataljona; u najboljem slučaju bataljon je tek sjutra dan mogao da stigne na određeno mjesto!

svega, u koordiniranju dejstva svih snaga, u pariranju uspjeha neprijatelja u onom momentu i na onom pravcu kada i gdje cjelokupna odbrana dolazi u pitanje i u izboru momenta za protivofanzivu. Niz uspješno vođenih odbranbenih operacija svjedoče o tome da su viši štabovi NOV bili ovladali vještinom rukovođenja u tim specifičnim uslovima ratovanja i da su bili iznad neprijateljskog komandovanja.³⁷⁾

³⁷⁾ Klasičan obrazac komandovanja u odbranbenoj operaciji u NOR-u je svakako komandovanje Vrhovnog štaba u Četvrtoj i Petoj ofanzivi. Dovoljno je istaći samo nekoliko prelomnih momenata: brza procjena namjera i mogućnosti neprijatelja u operaciji „Vajs-1“ i orijentacija na izvođenje uporne pokretne odbrane na slobodnoj teritoriji i pravovremena odluka za protivofanzivu, pravilan izbor pravca glavnog udara i nova uloga snaga koje su izvodile odbranbenu operaciju; grupisanje snaga u Bici na Neretvi, izbor pravca i momenta protivudara na Gornjem Vakufu i momenta forsiranja Neretve; rukovođenje odbranbenim borbama u prvoj fazi Pete ofanzive, izvođenje pregrupacije snaga na Vučevo i u dolinu Sutjeske itd.

II

PRIPREMA I ORGANIZACIJA ODBRANBENOG BOJA

1. IDEJA U ODBRANI I BORBENI POREDAK

Tendencija da se jedinica u izvođenju odbranbenog boja ne veže za front kako bi u najvećem stepenu onemogućila brojno i tehnički nadmoćnijem napadaču izvođenje organizovanog napada, a sebi osigurala što veću slobodu za primjenu aktivnih dejstava opredijelila je neke bitne opštevažee odlike osnovne ideje u odbrani. Ta ideja mogla bi se ukratko formulisati ovako: kombinacijom bliske i iznenadne vatre i energičnog pokreta već u prvom kontaktu stvoriti takvu taktičku situaciju na bojištu, koja će napadaču u najvećem stepenu ograničiti inicijativu i osigurati izvođenje boja u vidu pokretnih, uzastopnih i kratkih sudara na bliskim otstojanjima, u kojima bi kod branioca dominirala aktivna dejstva sračunata na slamanje moći napadača i njegove volje da ostvari postavljeni cilj.

Otud proizilazi pravilo: što je kontakt labilniji to su snage branioca manje vezane za liniju fronta, pa je i inicijativa napadača ograničenija, a branioca veća i otud situacija na bojištu po branioca povoljnija i obrnuto.

Primjena pomenute ideje dominirala je i onda kada su jedinice NOV dobivale zadatak da najupornije brane određeni pravac. Biće najbolje da to ovdje ilustrujemo sa nekoliko primjera. Prvog dana Četvrte ofanzive — 21 januara 1942 godine štab 1 bosanskog korpusa u naređenju štabu 5 divizije kaže:

„Vrhovni štab nam je javio da vi sa vašim snagama treba najupornije da branite pravac prema Ključu i Sanići...“

i dalje:

„...Isto tako upozorite naše jedinice da s fronta dočekaju neprijatelja sa što manjim snagama i da se što više primenjuju bočne udarne grupe. Veštim manevrom treba tući neprijatelja na otvorenom zemljištu. Juriše treba vršiti više sa boka, a isto tako primenjivati noćne borbe i juriše, za koje su naše jedinice daleko spremnije od neprijateljskih.“⁸⁸⁾

Ističući presudan značaj zatvaranja pravca Sarajevo—Konjic u toku Bitke na Neretvi štab 1 divizije, koja je imala taj zadatak, u naređenju od 21 februara 1943 godine navodi sljedeće:

„...Obzirom na tehničku nadmoćnost neprijatelja ne upuštati se u frontalne dnevne borbe i uporno držanje linija. Prema neprijatelju ne grupisati veće snage, već pokretnim delovima dejstvovati iznenada i sa što više pravaca. Krupnije akcije vršiti samo noću...“

Upuštanje u manje dnevne borbe potrebno je i zbog toga da bi se uvek imale na raspoloženju jače odmorne snage za krupnije akcije noću. Takve krupne ofanzivne akcije su naimo neophodne i jedini su efikasan način suzbijanja tog neprijateljskog prodora, razbijanja njegovih snaga i osujećenja njegovih planova, kao i stvaranja preduslova za neobično važno ponovno ovladavanje komunikacijom Sarajevo—Konjic.“⁸⁹⁾

U zapovijesti štaba 4 (12) divizije od 5 maja 1943 godine za napad na Voćin ovako je formulisan zadatak i ideja dejstva snaga koje su obezbjeđivale napad od intervencije neprijateljskih snaga iz okolnih garnizona:

„3.) XII brigadi:

Tri bataljona te brigade formiraće vanjsku zasjedu na liniji položaja: kota 429 (Velika Breznica) — kota 212 — Voćinsko Brdo (262) — Veliki Popovac — kota 185.

Zadatak tih bataljona jest da ne dozvole ni pod koju cijenu prodor neprijatelja izvana prema Voćinu, nego da ga vještim manevrima uklješte i unište.

Radi lakšeg i uspješnijeg izvršenja tog zadatka, treba svaki bataljon da isturi na glavnim mogućim pravcima ne-

⁸⁸⁾ Zbornik IV/9, 99.

⁸⁹⁾ Isto, IV/10, 120.

prijateljskog nastupanja po jednu četvu nekoliko kilometara u smjeru neprijatelja sa zadatkom da se čete zakonspirišu, propuste neprijatelja i, kad neprijatelj naiđe na zasjedu bataljona, da ga udare s leđa.⁴⁰⁾

Štab 7 divizije u izvještaju Vrhovnom štabu od 30 januara 1943 godine ističe:

„Naša taktika sastojće se u tome da male snage zadržavaju i iznuravaju neprijatelja što duže a glavnina da čeka razvoj situacije i u pogodnom momentu da se svom žestinom baci na neprijatelja tamo gdje je on najosjetljiviji.“⁴¹⁾

Saobrazno takvoj ideji vršeno je i grupisanje snaga. Ono što odmah treba istaći jeste činjenica da je realizacija takve ideje omogućavala, zavisno od date situacije, najraznovrsnije oblike postrojavanja borbenog poretka. Zato je potrebno uočiti bitne razlike u tom pogledu između odbrane jedinica NOV i one u uslovima frontalnog ratovanja. Za ovu posljednju iskustvo iz prakse pružilo je neke osnovne elemente na kojima je bilo moguće izraditi načelnu šemu odbrane i njene poznate varijante: borbeni poredak u liniji sa rezervom ili borbeni poredak u dva, odnosno tri ešelona, sa nekim utvrđenim normama — o težištu odbrane, o njenoj dubini, o vatrenom sistemu itd. Takvu šemu nemoguće je dati za odbranu NOV, jer je bogatstvo u formama postrojavanja borbenog poretka bilo toliko da nijedna šema, pa ni više njih, ne bi mogla da tu raznolikost obuhvati i vjerno izrazi.

Ustvari onim što je napred rečeno istaknuto je i ono što bi se moglo uzeti kao opštevažeće u rješavanju problema grupisanja snaga. Bitno je, dakle, postrojiti borbeni poredak tako da se ne dozvoli vezivanje jedinice za front, da se u najvećem stepenu spriječi organizovani, frontalni napad, da se sačuva sloboda akcije i omogući što veći stepen aktivnosti. Konkretni uslovi — odnos snaga, stepen upornosti kojeg je jedinica, saobrazno zadatku, morala da ispolji, zemljište, postupci neprijatelja itd. — diktirali su uvijek najpodesnije forme u rješavanju toga problema.

⁴⁰⁾ Zbornik, V/15, 14.

⁴¹⁾ Isto, IV/9, 160.

Zato ćemo mi ovdje, navesti više primjera da bi ilustrirali način postrojavanja borbenog poretka i istovremeno prikazali šarenilo konkretnih rješenja.

Osamnaesta brigada 4 (12) divizije dobila je zadatak da za vrijeme napada na Voćin glavninom svojih snaga obezbijedi pravac Našice—Mikleuš—Voćin i spriječi prodor neprijatelja ka Voćinu. Za izvršenje zadatka štab brigade je odredio svoja dva bataljona, s tim da jedan bataljon postavi zasjedu na liniji St. Bokane—Mihaljevo Brdo sa sljedećim rasporedom:

„...četu a. postaviće na kosi Starih Bokana tako da tuče neprijatelja koji bi nastupao drumom ili preko sela Bokana, što će ustanoviti pomoću daljnjih patrola.

Četu b. postaviće preko livada od drumu prema pruži.

Četu c. postaviće sa jednim dijelom na rubu šume Mihaljevo Brdo prema Bokanima, a sa manjim dijelom, jedna desetina, na Mihaljevo Brdo (kota 275).

Četa a. i c. biće tako postavljene da upuste neprijatelja po svojoj cijeloj dužini tek onda kada četa b. otvori vatru onda će četa a. i c. tući neprijatelja bočno.

Zadatak ovog bataljona: da pod svaku cijenu dočeka i razbije neprijatelja te da mu ne dozvoli napredovanje u tom pravcu.“

Drugi bataljon je imao da postavi zasjedu na liniji Male Dungere—Ivaniševac (k 181), tj. na istom pravcu samo za oko 4 km pozadi prvog bataljona sa sljedećim zadatkom i rasporedom:

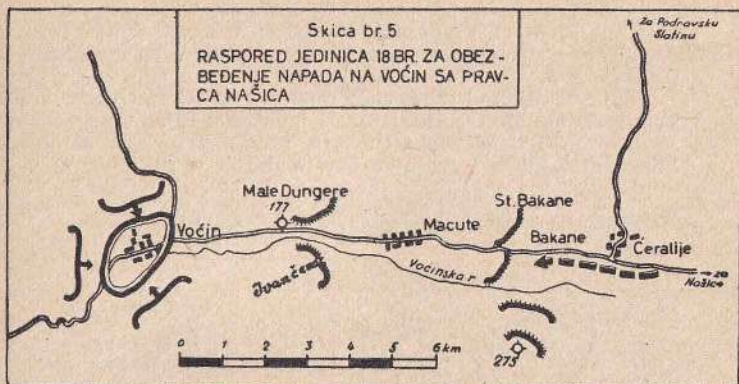
„Ukoliko bi neprijatelj uspio da prodre zasjedu na položaju Bokane i Mihaljevo Brdo, t.j. I Bataljona, II Bataljon to dozvoliti ne smije, tim više što će I Bataljon ponovo preći u napad prateći neprijatelja iza leđa. Ovaj bataljon postaviće zasjedu sa četom a. od kote 177 niz drum prema Macutama.

Sa četom b. od iste kote potokom prema pruži, gdje će se navezati na četu c. na Ivaniševcu.“⁴²⁾

Raspored ova dva bataljona prikazan je na skici br. 5.

Ovakvo grupisanje snaga odgovaralo je karakteru dejstva napadača u datoj situaciji. Naime, neprijatelju se u

⁴²⁾ Zbornik, V/15, 17.

ovakvim slučajevima uvijek žurilo, jer je od brzine ispoljavanja dejstva ka napadnutom garnizonu velikim dijelom zavisila njegova sudbina. Zbog toga su snage koje su intervenisale obično koristile brza transportna sredstva za prebacivanje, pa je do prvog kontakta sa snagama koje obezbjeđuju napad dolazilo iznenada — kada neprijatelj nije bio razvijen za napad niti je imao osigurane bokove.

Prvih dana decembra 1942 godine 3 divizija, poslije oslobođenja Jajca, prešla je u odbranu da bi spriječila prodor neprijatelja sa linije Travnik—Donji Vakuf ka Jajcu. Poslije početnih borbi i jednog neuspjelog protivnapada štab divizije je izdao zapovjest za odbranu pri čemu je borbeni poredak divizije postavio u liniji sa jačom rezervom. Dio zapovjesti glasi:

„1) I brigada povući će se na liniju Staro Selo — Babino (Selo) — Brdo gdje (će) se organizovati za upornu odbranu. Potpuno jahati i zatvarati drum Donji Vakuf—Jajce, a lijevo kod druma Jajce—Travnik održavati vezu sa III brigadom.

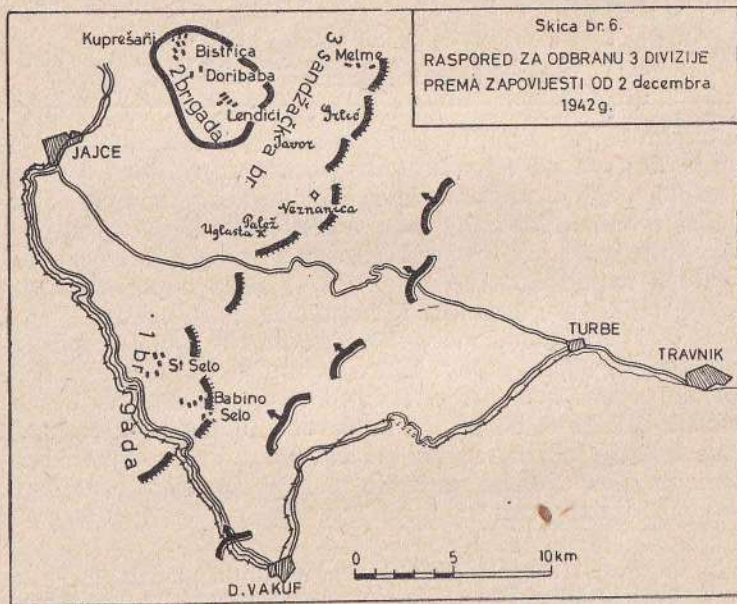
2) III brigada posijeda i uporno brani položaje Uglasta Kosa—Palež (1'95) — Neznānica (k 1262) sve zaključno pa i drum Turbe—Jajce.

3) Sandžačka brigada posijeda i uporno brani položaj od kote 1262 — Javor — Grlić (1135) — selo Meline sve zaključno. U tom cilju već smo uputili sa Božikovca dva bataljona na taj položaj, a ostatak od dva bataljona usiljenim maršem neka tamo odmaršuje.

4) II brigada hitno će odmaršovati sa sadanih položaja na prostoriju Lendići—Doribaba—Bistrica—Kuprešani u divizisku rezervu radi odmora i pripreme za prelazak u protivnapad.

5) Svi dijelovi održavaće međusobno tijesnu vezu, vršiti protivnapade što dublje, isturati izviđačke dijelove u zasjede za izviđanje javljanje i tučenje, tući neprijatelja samo na bliska otstojanja i jedinice čvrsto držati u rukama.⁴³⁾

Grupisanje i raspored divizije prikazano je na skici br. 6.

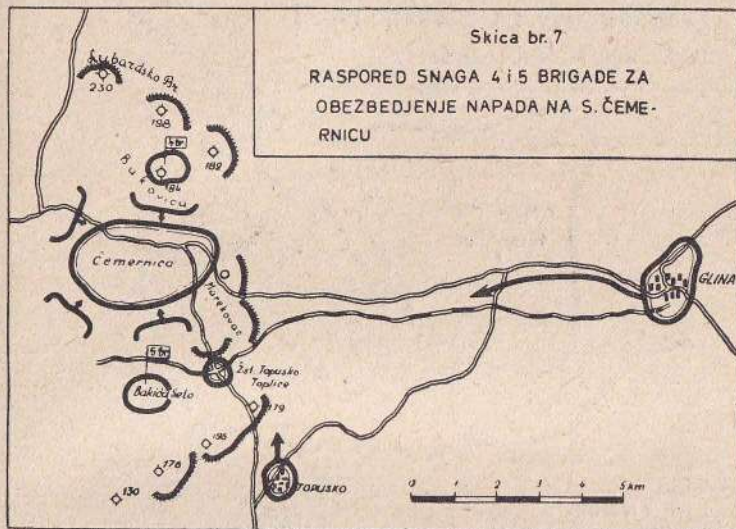

Za obezbjeđenje napada na utvrđeni garnizon u s. Černici sa pravca Topusko i Glina štab 8 divizije je angažovao dvije brigade. Četvrta brigada imala je da osigura pravac od Gline s tim da dva bataljona postavi na liniju Marekovac — k 155 (Sveta Petka) — k 182, 198 i 230, a dva bataljona da zadrži u rezervi. Peta brigada imala je da

⁴³⁾ Zbornik, IV/8, 125.

obezbijedi pravac od Topuskog sa istim borbenim poretkom, tj. sa dva bataljona u prvoj liniji i dva u rezervi.⁴⁴⁾

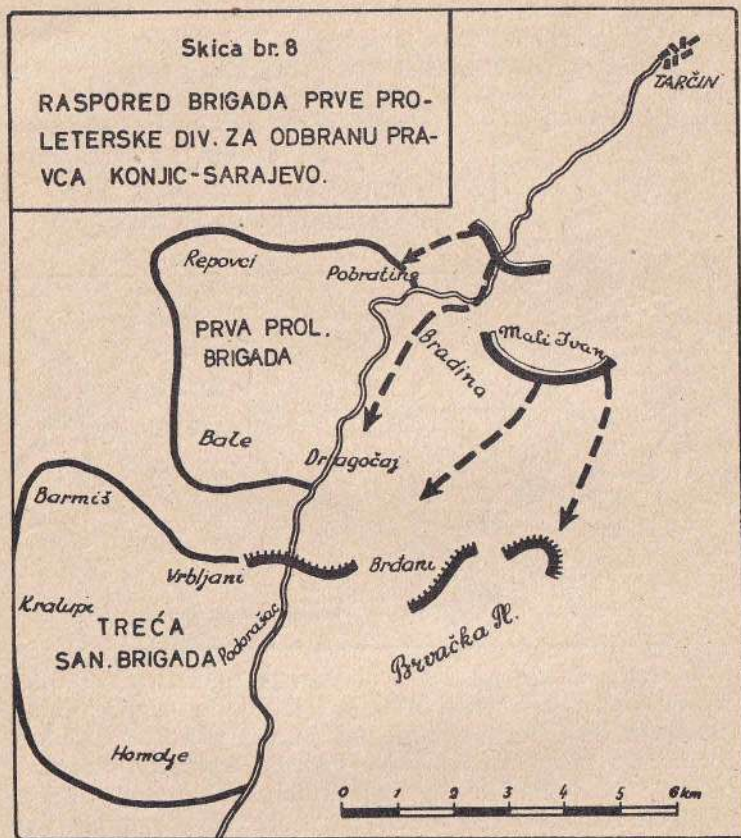
Grupisanje i raspored ovih brigada prikazan je na skici br. 7.

U toku Bitke na Neretvi poslije neuspjele odbrane Ivan-Sedla 1 proleterska divizija (bez jedne brigade) imala je zadatak da i dalje uporno spriječava pokušaje prodora neprijatelja pravcem Sarajevo—Konjic, kako bi osigurala napad 3 divizije na Konjic. Štab divizije je svojom zapovješću od 21 februara 1943 godine 1 proletersku brigadu grupisao na prostoriji s. Pobratina—s.Repovci—s.Dragočaj—s. Bale, 3 sandžačku na prostoriji s. Vrbljani—s.Podorašac—s. Homolji—s.Kralupi—s.Barmiš. Ideja manevra sastojala se u tome da u slučaju pokušaja prodora neprijatelja pravcem Ivan Sedlo—Konjic 1 proleterska djeluje ofanzivno na njegov desni bok, a 3 sandžačka da ga zadržava frontalno, s tim što je dio njenih snaga bio istočno od drumca na Brvačkoj Planini⁴⁵⁾ (skica br. 8).

⁴⁴⁾ Isto

⁴⁵⁾ Zbornik, IV/10, 120 i 173.

Šta pokazuju ovi i mnogi drugi njima slični primjeri grupisanja snaga u odbrani i šta bi se moglo kao zajedničko i opštevažeće uopštiti u tom pogledu? Na ovo možemo dati pravilan odgovor samo ako raznovrsnim slučajevima pridemo sa stanovišta onog najopštijeg zahtjeva, najopštijeg načela u odbrani NOV — da se izbjegne primanje nametnute frontalne borbe, da se sačuva sloboda akcije i da se omogući postizanje rješenja aktivnim dejstvom — a, zatim, i sa stanovišta svake konkretne situacije.

Tako posmatrano pitanje grupisanja snaga ukazuje da je za NOV najadekvatniji oblik borbenog poretka bio onaj koji potsjeća na zasjedu. Za jedinicu koja je dobila zadatak da zatvori određeni pravac najidealnije rješenje bilo je ono kada je ona imala sve uslove da kombinacijom iznenadnog vatrenog udara i energičnog aktivnog dejstva uništi, razbije ili nanese takve gubitke napadaču koji bi ga primorali da odustane od svoje namjere. Kada se predviđa takva mogućnost cjelokupna jedinica postavlja se u zasjedu, a pošto se računalo sa kratkotrajnim, rješavajućim aktivnim dejstvom, rezerve se načelno i nisu određivale, jer bi to značilo slabljenje snaga u odlučujućem momentu.

Kada se, međutim, očekivao napad jačih snaga, koje će ispoljavati upornost da postignu postavljeni cilj, onda se nije moglo računati sa kratkotrajnim rješavajućim sudarom. Pored toga često nije bilo moguće sa većom sigurnošću ustanoviti na koji će način i kojim pravcima napadač uputiti glavne i pomoćne snage i kakav će manevar primjeniti. U takvom slučaju bilo je cjelishodnije zadržati dio snaga u rezervi, koje bi mogle da budu upotrebljene kao nosioci aktivnog dejstva u momentu kada napadač ispolji svoj manevar, kada se uoče slaba mjesta u njegovom borbenom poretku, kada mu dejstvom snaga sa prve linije budu naneseni gubici itd. Istovremeno su rezerve mogle poslužiti za pariranje onih napadačevih uspjeha koji bi mogli dovesti u pitanje cjelokupnu odbranu, a, takođe, i za prihvatanje snaga sa prve linije ukoliko one budu prinuđene da se povuku.

Kada su daleko nadmoćnije snage napadale s krajnjom upornošću, uvijek je dolazila u pitanje mogućnost stvaranja povoljnih uslova za primjenu pomenutog osnovnog načela. Tada nije bilo moguće grupisanjem snaga obezbijediti aktivni manevar koji bi doveo do razbijanja napadača niti je pak bilo moguće zadržati jače rezerve koje bi bile uzroci aktivnog dejstva s takvim ciljem. U takvom slučaju angažovanje glavnine ili svih snaga u prvoj liniji nije bilo odraz težnje za aktivnim dejstvom koje bi osiguralo povoljno taktičko rješenje, već posljedica gubljenja inicijative, vezivanja snaga za liniju fronta i primanja nametnute borbe. Za to je lijep primjer odbrana ojačane 7 divi-

zije na pravcu Bugojno—Gornji Vakuf—Prozor u Bici na Neretvi. U borbama od 20 do 24 februara 1943 godine grupisanje njenih snaga omogućavalo je aktivna dejstva i jedinice nisu bile vezane za frontalnu odbranu. Divizija je imala čitavu brigadu u rezervi i u više navrata prelazila je glavnim snagama u protivnapade. Od 24 februara divizija se sve više vezuje za frontalnu odbranu. Već toga dana sve brigade (3 krajiška, 7 i 8 baniska i dijelovi 1 dalmatinske brigade) raspoređene su u liniji, a štab divizije ima u rezervi samo dva bataljona. Kada je neprijatelj na ovaj pravac uveo i glavninu 717 divizije situacija se još više pogoršala. Sloboda dejstva divizije bila je skoro potpuno ograničena, što se ispoljilo i u postrojavanju borbenog poretka — sve snage bile su u jednoj liniji vezane za front i njegovu odbranu. U toj situaciji aktivna dejstva dijelom snaga imala su karakter „zapušavanja rupa“ na onim ostsjecima fronta gdje je neprijatelj uspio izvršiti prodor. Situacija je mogla biti izmjenjena samo ako na ovom pravcu budu angažovane nove snage, do čega je i došlo prvih dana marta. Poučan primjer u ovom pogledu je i odbrana 3 divizije u operaciji „Ribecal“ avgusta 1944 godine. Dvije brigade ove divizije su zatvarale pravce na ostsjeku Plava—Bioče, tj. na frontu od preko 50 km. Angažujući daleko nadmoćnije snage na tom dijelu fronta neprijatelj je vezao ove dvije brigade za zatvaranje mnogobrojnih pravaca, što im je omogućilo izvođenje aktivnih dejstava. Kako je situacija diktirala da se neprijatelj zadržava što duže (radi evakuacije ranjenika) one su bile prinuđene da kroz duži period izvode odbranu pod tako nepovoljnim uslovima.

I pojam težišta u odbrani ima, u svjetlu svega toga, drukčiji karakter. Načelno se ono izražavalo u grupisanju većeg dijela ili glavnine snaga koje su namijenjene za aktivno dejstvo. Tako je, naprimjer, težište u odbrani bataljona 18 brigade 4 (12) divizije bilo izraženo postavljanjem dveju četa bočno u odnosu na pravac nastupanja neprijateljskih snaga. Slično je i kod izloženog primjera odbrane 1 proleterske divizije na pravcu Sarajevo—Konjic: težište odbrane izraženo je bilo grupisanjem 1 proleterske brigade bočno u odnosu na pravac nastupanja neprijatelja. Načelno se uvijek težilo obrazovanju takvog težišta. Njegova svrha nije

bila u tome da se kombinacijom žilave odbrane i protivnapada održe branjeni položaji, već da se odlučnim aktivnim dejstvom — kombinovanom odbranom koju izvode pomoćne snage napadač primora da odustane od napada. Ali nije uvijek bilo tako, jer u nepovoljnim uslovima nije bilo moguće ostvariti takvo težište. U onim slučajevima kada je odnos snaga bio veoma nepovoljan a napadač ispoljavao krajnju upornost odbrana jedinica NOV je i u pogledu težišta dobijala osnovne karakteristike odbrane u frontalnom ratovanju. Kod pomenute odbrane 7 divizije na pravcu Gornji Vakuf—Prozor, težište je — osobito u drugoj fazi boja — bilo izraženo grupisanjem osnovnih snaga na centru (kuda je vodio glavni udar napadača), gdje su bile angažovane jače pješadijske snage u prvoj liniji, divizijske rezerve, tenkovi i artiljerija.

I pojam „širina fronta“ u ovakvoj odbrani imao je drukčije značenje. Težnja da se aktivnim dejstvom razbije napadač i osujete njegove namjere isključivala je značaj širine fronta u klasičnom smislu, jer u takvim uslovima fronta stvarno nije ni bilo. Izvođenje borbenih dejstava duž pojedinih pravaca što je, kako smo vidjeli, bila skoro redovna pojava za vrijeme okupatorsko-kvislinških ofanziva, intervencija ka napadnutom garnizonu itd., omogućavalo je da se snage branioca drže koncentrisano u cilju aktivnog dejstva na bokove i u pozadinu napadača. Otud iako je „širina fronta“ za vrijeme većih odbranbenih operacija često bila veoma velika, širina otsjeka na kojima su izvođeni bojevi bila je relativno mala. Front na početnoj osnovici u operaciji „Vajs-1“ Četvrte ofanzive išao je grubo linijom Knin—Gračac—Gospić—Otočac—Ogulin—Karlovac—Petrinja—Prijedor—Sanski Most, što znači da mu je širina bila preko 350 km. Ali su međuprostori između pojedinih pravaca na kojima su izvođena borbeno dejstva bili često veoma znatni. Tako je, naprimjer, 6 divizija branila slobodnu teritoriju u Lici od Gračaca do Ličkih Jesenica na frontu od oko 100 km, ali su se bojevi odigravali duž nekoliko pravaca čija širina nije iznosila ukupno ni 30 km. Ovdje je posebno značajno istaći dvije suprotne tendencije kod napadača — prvu, da, oslanjajući se na brojno daleko jače snage, nametne braniocu borbu na što širem frontu i

drugu, da, koristeći tehnička preimućstva, djeluje na povoljnijem zemljištu — obično duž komunikacija — što je odgovaralo i zahtjevu za bržim tempom operacije. U početnim djelovima je redovno dolazila do izražaja ova druga, jer je to bio najbrži put da se snage branioca pocjepaju, da im se onemogućí plansko izvođenje operacije i da se počesno tuku. Tek kada bi se, uslijed otpora, pojavile teškoće napadač bi težio da manevrom — obuhvatinim ili obilaznim — natkrili snage branioca, što je redovno dovodilo do proširivanja fronta na kome se izvode borbe. Za ovo bi mogli navesti veoma mnogo primjera. Sedma SS divizija, koja je u početku Četvrte ofanzive namjeravala da djelom svoga motorizovanog odreda prodre za najkraće vrijeme u Bihać i dalje za Bosanski Petrovac, već je u borbama do Slunja, a poslije njega pogotovo, uslijed snažnog otpora izraženog osobito u protivnapadima, težila da napadom na što širem frontu obezbijedi svoje bokove od protivnapada i istovremeno da natkrili jedinice 8 divizije, zbog čega su ove nekoliko puta bile prisiljene na povlačenje. Od 20 do 23 februara 1943 godine na pravcu Sanski Most—Lušci Palanka neprijatelj je nastojao da glavnim snagama prodre duž drumu i neposredno lijevo i desno od njega, djelujući sa linije s. Pobrežje—s.Đedovača—s.Brajić Tavan, na frontu od oko 7 km, ali je, uslijed neuspjeha, već četvrtog dana borbe bila angažovana još jedna neprijateljska kolona iz Stare Rijeke, čime se front 6 krajiške brigade koja je branila pravac Sanski Most—Lušci Palanka proširio za još oko 7 km. Poučan je i raniji primjer sa 3 divizijom u odbrani Jajca decembra 1942 godine. Poslije neuspjelog protivnapada ova divizija bila je prinuđena da se povuče i posjedne za odbranu front od preko 20 km (vidi skicu br. 6). Prema tome, o širini fronta u onom značenju kakav taj pojam ima u uslovima frontalnog ratovanja može biti riječi samo onda kada su jedinice NOV bile prinuđene da uporno nastave sa odbranom dodjeljenih položaja i onda kada su izgubile slobodu akcije, primivši nametnutu frontalnu borbu. Tada su one morale da obezbjeđuju svoje bokove i da ne dozvole prodor neprijatelja ni na jednom dijelu branjenog fronta. U takvim uslovima širina fronta je bila različita i teško bi se moglo govoriti o nekoj srednjoj veličini.

2. IZBOR, POSJEDANJE I FORTIFIKACISKO UREĐENJE POLOŽAJA

S obzirom na izrazito pokretni i aktivni karakter dejstava jedinica NOV, koje su imale zadatak da brane određeni pravac, pitanja izbora, posjedanja i fortifikaciskog uređenja položaja u pripremi i organizaciji odbrane rješavana su kroz specifične forme.

Osnovna načela u izboru položaja za odbranu bila su sljedeća:

— da se osigura manevar po dubini branjenog pravca uključujući tu i povoljne uslove za izbor niza novih položaja;

— da se osiguraju bitna preimućstva onom dijelu snaga koji ima zadatak da zaustavi frontalni napad neprijatelja, a koja su se ogledala u njihovom dominantnom položaju u odnosu na neprijatelja, u povoljnim uslovima za zaprečavanje, maskiranje i organizaciju što snažnijeg vatrenog udara;

— da se osiguraju povoljni uslovi za prelazak u aktivno dejstvo glavnih snaga u cilju razbijanja napadača;

— da se osiguraju povoljni uslovi za manevar po frontu i za povlačenje na sljedeći položaj.

Prema tome, prilikom izbora položaja bilo je bitno da se obezbijedi iznenadni vatreni udar (prije nego se napadač razvio za napad) i prelazak na aktivno dejstvo. Sloboda akcije koju su naše jedinice obezbjeđivale na taj način što se nisu nalazile u neprekidnom frontalnom dodiru sa napadačem omogućavala je realizaciju izloženih načela.

Naravno da su postojali povoljniji uslovi za izbor položaja koji bi zadovoljili izložena načela na teže prohodnijem, više ispresjecanom zemljištu — kada se radi o tjesnacima, prevojima itd. Ovo pogotovo važi u slučaju kada napadač dejstvuje motorizovanim snagama, koje su vezane za komunikacije. Ima mnogo primjera kada napadi takvih snaga nisu donijeli rezultata upravo zbog toga što nisu bili u stanju da savladaju ponekad i neuporedivo slabije jedinice branioca koje su držale posebno povoljne položaje. Višednevni napadi 717 divizije na pravcu Sanski Most—Bravsko—Bosanski Petrovac na dijelove 5 divizije koji su

držali veoma podense položaje na Paunovcu ostali su bez uspjeha sve do kraja operacije „Vajs-1“, iako je ta divizija imala zadatak da izvrši brz prodor ka Bosanskom Petrovcu gdje se imala spojiti sa 7 SS divizijom. Isto se dogodilo i sa pokušajem ojačanog puka iz 7 SS divizije da izvrši prodor pravcem Bihać—Donji Lapac na Drenovači gdje su dijelovi 8 divizije, držeći povoljne položaje za odbranu, razbili napad toga puka i nanijeli mu znatne gubitke.

Posjedanje položaja vršeno je načelno bez kontakta sa napadačem. Time se postizala tajnost i iznenađenje, kao osnovni uslovi da se odlučujuće utiče na fizionomiju pretstojećeg broja. U tom slučaju napadač nije znao gdje se nalaze odbranbeni položaji i, još manje, kakav je raspored braniočevih snaga. On je to mogao da sazna tek pošto uspostavi prvi dodir sa braniocem, do koga je obično dolazilo iznenadnim vatrenim udarom braniočevih snaga. Na taj način bilo je otežano izvođenje organizovanog napada, a time i mogućnost da napadač osigura inicijativu svojim snagama. Prema tome, posjedanje položaja predstavljalo je značajan faktor u nastojanju jedinica NOV da neprijatelju namentu takav metod izvođenja napadnog boja koji bi njima najviše odgovarao, u kome bi njihova preimućstva došla najviše do izražaja, a preimućstva napadača bila paralisana u najvećem stepenu.

Zbog toga su uvijek bile preduzimane opsežne mjere da bi se sačuvala tajnost položaja i rasporeda snaga na njima. Posjedanje položaja vršeno je noću, a njihovom maskiranju posvećena je posebna pažnja, kako bi se spriječilo da ih neprijatelj otkrije bilo sa zemlje ili iz vazduha. Bilo je zabranjeno svako kretanje i vojske i, pogotovo, civila. Obavještajni organi bili su angažovani u suzbijanju aktivnosti neprijateljskih špijuna, kontrolisali su kretanje mješšana, ubacivali su vijesti kojima je bila svrha da se neprijatelj dovede u zabunu itd.

Kada su poslije prvog kontakta otkriveni odbranbeni položaji a snage branioca imaju zadatak da ih i dalje brane onda se napadaču pruža prilika da izvodi organizovan napad. U takvim uslovima veoma često je u praksi primjenjivano načelo da se ključni položaji odmah ne posjedaju svim snagama da bi se izbjeglo dejstvo artiljerije, minobacača i

avijacije u periodu pripreme napada. Na položajima su se obično ostavljali samo osmatrači i automatska oruđa, a glavna snaga povlačila se iza njih. Tek kada napadačeva pješadija podiđe položaju, a dejstvo artiljerije, minobacača i avijacije prestane, glavne snage posjedale su položaje i pripremale se za odbijanje napada pješadije. Ovakav postupak primjenjivan je skoro redovno kada organizovani napad nije bilo moguće osujetiti.

Shodno izloženom shvatanju odbrane i njenom karakteru fortifikacisko uređenje položaja imalo je za svrhu da snage branioca u momentu sudara budu u povoljnijem položaju što se tiče vatrenog dejstva i prelaska u protivnapad. Da bi se to postiglo dovoljno je najčešće bilo da onaj dio snaga koji ima zadatak da sa fronta vatrom dočeka neprijatelja vješto iskoristi prirodne zaklone. Zbog toga se često u narednjima ističe da će se jedinice u odbrani ukopavati u slučaju ako ne bude prirodnih zaklona.⁴⁶⁾

Ali što su borbe bile oštrije, a jedinice dobijale zadatak da upornije brane određeni pravac, sve se više osjećala potreba za utvrđivanjem. U mnogim narednjima i izvještajima koji se odnose na takve borbe nailazimo na podatke koji ukazuju da je tome posvećivana ozbiljnija pažnja. Ukopavanjem se postizao veći stepen upornosti onda kada je jedinica bila prinuđena da za duže vrijeme izvodi odbranu, jer je time njen vatreni sistem postajao stabilniji, a gubici od artiljerije i avijacije manji.⁴⁷⁾ S tim u vezi pojedini šta-

⁴⁶⁾ U zapovijesti štaba 18 brigade od 6 maja 1943 godine kaže se:

„Sve jedinice koje se nalaze na ravnom terenu i nemaju prirodnih zaklona moraju se odmah ukopati i maskirati“ (Zbornik V/15, 17).

Na težem zemljištu takvih zaklona se uvijek moglo naći.

⁴⁷⁾ Štab 6 divizije u svome izvještaju Glavnom štabu Hrvatske od 6 februara 1943 godine, pošto je izložio raspored snaga svoje 9 brigade, piše da joj je naređeno „da organizuje kao prvu liniju ozbiljnijeg otpora Pištalina—Lončarić gdje se već i vrše pripremni radovi ukopavanja i izgradnja baraka. Pozadi ove linije otpora organizovaće se još tri linije otpora pripremljene na isti način“ (Zbornik V/12, 17).

Sličan izvještaj 1 februara 1943 godine šalje i 8 divizija:

„Odmah smo pristupili organizaciji plana vatre i utvrđivanju naših položaja. Zato smo se obratili na Komandu mjesta Donji Lapac da nam nabavi pijuka, lopata, ćuskija,

bovi su izdavali i posebne direktive u kojima su ukazivali na značaj fortifikacionog uređenja položaja i davali uputstva kako da se ono izvodi.⁴⁸⁾ Sadržaj takvih direktiva jasno ukazuje na to kakvo je shvatanje kod boraca i starješina NOV vladalo po pitanju utvrđivanja. Oni su još od 1941 godine bili vaspitani u ofanzivnom duhu koji je i kasnije prožimao doktrinu NOV. Borci i starješine NOV su

sjekira, testera itd., kao i radne snage da bismo mogli utvrditi što prije naše prve linije i prići utvrđivanju položaja po dubini.“

⁴⁸⁾ Dio uputstva koje je izdao štab 1 bosanskog korpusa 4 januara 1943 godine glasi:

„...Koliko je važna puška i ostalo oružje, toliko je važan zaklon a on se postiže kopanjem ašovom i pijukom. Naši borci još ne uviđaju važnost ukopavanja — utvrđivanja i ogromne koristi koje ono pruža borcima u zasedama i na položajima. Ovo naročito važi za položaje koji su blizu neprijatelju i koji su otkriveni i na kojima će se borac zadržati izvesno vreme. Često kad neprijateljska vatra prikuje borca za zemlju, potrebno je ukopavati se bez obzira koliko će se malo vremena borac zadržati na položaju.

Treba primenjivati prema stvarnim prilikama:

— streljačke rovove (zaklone) za ležeći, sedeći, klečeći i stojeći stav;

— saobraćajnice za prilaz rovovima na otvorenom zemljištu, ako treba i pokriveno;

— mitraljeska gnezda (bunkere) — otkrivena i pokrivena — za mitraljeze; puškomitraljezi mogu gađati i iz streljačkog rova (zaklona);

— skloništa ili zemunice za odmor i stanovanje u krajevima gde nema sela ili gde su ona popaljena.

Raspored rovova, saobraćajnica i bunkera treba da odgovara taktičkom rasporedu jedinica i oruđa za borbu.

Materijal za rovove i bunke (drvo) treba naći na licu mesta, tj. koristiti onaj koji se nađe.

Ovo uputstvo treba umnožiti i dostaviti svim štabovima i komandama do četa i diskutovati sa borcima dotle dok ne uvide potrebu i korist ukopavanja — utvrđivanja.

Treba težiti za tim da se svaki borac naoruža sa ašovčićem. Radove ukopavanja — utvrđivanja, ako su veći treba izvoditi sa mobilisanim seljacima. Sa mobilisanim seljacima treba i rušiti i zakopavati neprijateljske rovove i bunke, koje mi ne možemo koristiti.

Kad jednom starešine i borci uvide potrebu i korist od ukopavanja — utvrđivanja, naši gubici će se znatno smanjiti, naša odbrana moći će biti upornija i jača, moći ćemo se često održati i na položajima na kojima se do sada nismo mogli održati“ (Zbornik IV/9, 21).

radije išli u silovite juriše nego se branili iz rovova. U rovovima su se oni psihološki loše osjećali. Čim bi dobili naređenje za odbranu oni su, prije svega, mislili o tome kako da sami postanu napadač, da se čim prije otresu uloge branioca. To je sasvim logično jer je borba iz rova kod onakvog karaktera odbrane mogla samo u izuzetnim slučajevima ići u prilog braniocu. Takva borba nametala je izrazito teške probleme kao što su nedostatak municije, gubici artiljerijske i minobacačke vatre i od bombardovanja iz vazduha, nedostatak sredstava za suprotstavljanje napadu tenkova itd. Pa i onda kada se određena linija morala braniti po svaku cijenu borci i starješine NOV branili su je radije kombinacijom snažnog vatrenog udara i protivjuriša koji su se naizmjenično redali jedan za drugim, jer braniti takvu liniju sa težištem na upornom pozicionom otporu iz rovova bilo bi besmislica s obzirom na tehnička preimućstva napadača. Zbog toga ni pomenuta nastojanja da se položaji fortifikacijski uredi nisu nikada prelazila granicu onoga što se u uslovima frontalnog ratovanja podrazumijevalo pod pojmom „samoukopavanje borbenog poretka“. Ni u najotsudnijim odbranbenim borbama NOV nećemo nigdje naići ni približno na linije rovova. Najveći stepen utvrđivanja bilo je kopanje rova za jednog ili grupu boraca i za automatska oruđa. Ali s obzirom na preimućstva neprijatelja i takvo uređenje položaja bilo je veoma rijetko, jer je skoro uvijek bilo cjelishodnije da borci, a pogotovo automatska oruđa, mjenjaju položaj da bi izbjegli precizno dejstvo artiljerijske i minobacačke vatre, nego da za duže vrijeme ostanu u izrađenom zaklonu.

3. ZAPREČAVANJE I PROTIVTENKOVSKA ODBRANA

Mada nije imalo onaj značaj kakav obično ima u uslovima frontalnog ratovanja zaprečavanje i organizacija protivtenkovske odbrane predstavljali su značajan element u pripremama i organizaciji odbrane. Odmah treba istaći da su raspoloživa sredstva i snage bili isuviše nedovoljni da bi se postigao i onaj stepen zaprečavanja koji bi bio poželjan u uslovima pokretne i aktivne odbrane kakvu su primjenjivale jedinice NOV. Iako se osjećala manja potreba

za zaprečavanjem u protivpješadiskom smislu, ipak bi često dobro došle razne vrste protivpješadiskih prepreka osobito na pravcima glavnog udara, ali jedinice NOV nisu raspolagale ni protivpješadiskim minama ni bodljikavom žicom kao osnovnim sredstvima u otežavanju juriša napadača. Zato zaprečavanja u protivpješadiskom smislu nije ni bilo.

Daleko se više osjećala potreba zaprečavanja u protivtenkovskom smislu. Zaprečavanje je u nedostatku artiljerije za odbijanje napada tenkova imalo još veći značaj. Ali je i ono, uslijed nedovoljnih sredstava, bilo uveliko otežano i imalo je uglavnom karakter najraznovrsnije improvizacije. Kao najčešći oblik zaprečavanja u protivtenkovskom smislu bila su rušenja na pravcima mogućeg tenkovskog napada. To je vršeno, zavisno od uslova, na najraznovrsnije načine: prekopavanjem drumova ili podizanjem barikade od drveća ili kamena na onim mjestima gdje ih nije bilo moguće zaobići, rušenjem mostova i propusta, kopanjem „vućijih jama“ itd. Za takve prepreke su bili vezani i položaji, jer je često samo na njima bilo moguće zaustaviti tenkovski napad i sa unaprijed pripremljenih položaja tući napadačevu pješadiju, pa i razbiti je ukoliko bi sama nastavila sa prodiranjem. Ponekad se dešavalo da su jedinice NOV, pošto su tenkovi zaustavljeni na preprekama, prelazile u odlučne napade u kojima su i njih zarobljavale. Bitno je bilo da su tenkovi zaustavljeni, da se uklanjanje prepreke vršilo pod snažnom vatrom branioca i da je pješadija bila prinuđena sama, bez podrške tenkova, nastaviti napad.⁴⁹⁾

⁴⁹⁾ Za ovo ima veoma mnogo primjera. Navešćemo samo nekoliko: 24 januara 1943 godine motorizovani odred 7 SS divizije izbio je u Slunj, ali je tek 27 februara mogao da produži dalje na jug pošto je tek toga dana porušeni most kod Slunja bio podignut (Zbornik IV/9, 236). 17 slavonska brigada opisuje u svom izvještaju od 7 januara 1943 godine kako je razbijen napad neprijatelja kod Voćina: Bataljon je zauzeo položaj u obliku „potkove“, ispred koga je na drumu prethodno porušen most. Tri tenka su došla do mosta i stala. Nakon obostrane žestoke vatre bataljon je pošao na juriš. Tenkovi su počeli da se okreću. Jednome je to uspjelo i pobjegao je. Druga dva su zašli u jarak i nisu mogli dalje. Pošto su posade pobijene bombama i iz pušaka oba tenka su zaplijenjena. (Zbornik V/11, 27).

Rjeđe su za zaprečavanje korišćena minsko-eksplozivna sredstva naprosto zato što NOV njima nije raspolagala. Takva sredstva u uslovima pokretne odbrane, kada se položaji često mjenjaju, a sa njima uloga branioca i napadača, bila su daleko efikasnija i, bolje rečeno, jedino efikasna za blagovremeno zaprečavanje. Utoliko je nedostatak takvih sredstava imao veoma negativne posljedice. Protivtenkovske mine nije bilo moguće zaplijeniti od neprijatelja naprosto zato što ih on nije imao, jer mu u dejstvima protiv NOV nisu bile potrebne. Ono malo mina koje su upotrebljavale jedinice NOV bio je primitivni proizvod njihovih radionica. Pa i takve mine vješto postavljene i zamaskirane uništavale su tenkove i zaustavljale njihov napad. Često je za ishod borbe bilo odlučujuće da prvi tenk bude zaustavljen jednom jedinom minom i to na onom dijelu drumu koji nije bilo moguće zaobići pa da se stvore povoljni uslovi za protivnapad snaga branioca.

Kada je jedinica raspolagala eksplozivom ponekad se on koristio za miniranje barikada postavljenih na drumovima da bi se neprijateljskim snagama koje nadiru nanijeli što veći gubici i da bi se njihov prodor što više usporio.⁵⁰⁾

I sva druga sredstva protivtenkovske odbrane bila su veoma ograničena. Moglo bi se reći da su brigade raspolagale prosječno sa 1—2 protivtenkovska topa najmanjih kalibara i, skoro redovno, sa veoma ograničenom količinom municije. Topovi su postavljeni na dobro maskirane položaje i to tako da tuku tenkove onda kada im je, uslijed nepovoljnog zemljišta, manevar onemogućen ili otežan. Zbog nedostatka protivtenkovskih oruđa pribjegavalo se raznim improvizacijama. Najčešće su korišćeni svježnjeni, ručnih bombi i benzinske flaše. U uputstvima za borbu protiv tenkova često se ističe mogućnost zaustavljanja napada tenkova takvim sredstvima.

Sve su to bila isuviše skromna sredstva pa ipak su jedinice NOV uspjevale da nanesu neprijatelju gubitke u

⁵⁰⁾ Nekoliko takvih poučnih primjera iz NOR-a opisano je detaljnije u „Vojnom glasniku“ broj 12 za 1956 godinu u članku „Iskustva iz rada inženjerskih jedinica na zaprečavanju“.

tenkovima i da često parališu njihovo dejstvo.⁵¹⁾ Ali ipak ostaje istina da je najefikasniji metod borbe protiv tenkova bio onakav karakter odbrane jedinica NOV, jer bi okupatorsko-kvislinške snage upotrebom tenkova, artiljerije i avijacije ipak savladale sve prepreke i oskudna protivtenkovska sredstva i probile svaki odbranbeni položaj. Kada su u odlučnim protivnapadima borci NOV nanosili udarce napadačevoj pješadiji, odbacivali je, pa i razbijali i uništavali, onda ni tenkovi nisu mogli bitno izmjeniti situaciju na bojištu. Događalo se da su u noćnim napadima i oni bili zaplijenjivani i uništavani. Pored toga događalo se da je neprijatelj bio primoran da sa glavnog udara povlači tenkove u pozadinu da bi osigurao komunikaciju i druge značajne objekte.

4. ORGANIZACIJA VATRENOG SISTEMA

Osnovicu vatrenog sistema u odbrani činilo je pješadijsko naoružanje. To znači da je vatrena moć jedinica NOV bila u poređenju sa vatrenom moći okupatorsko-kvislinških jedinica veoma slaba. S obzirom na nedostatak municije i činjenicu da se do nje dolazilo skoro isključivo putem plijena jedinice NOV imale su slabiju vatrenu moć i pod uslovom da u naoružanju i nije bilo znatnih razlika. To je, pored ranije izloženih opštih uslova, zahtijevalo da se pri likom organizacije vatrenog sistema kao osnovno usvoji načelo ostvarivanja što je moguće jače i efikasnije vatre sa najbližih odstojanja. Drugim riječima, vatreni sistem je trebalo postaviti tako da se obezbijedi što snažniji bliski vatreni udar, s ciljem da se napadaču u prvom kontaktu nanese gubici i izazove pometnja u njegovim redovima, kako bi se osigurao prelazak na aktivno dejstvo pod što povoljnijim uslovima. Takve rezultate bilo je najlakše postići ako se vatrena sredstva postave tako da se osigura stvaranje vatrenog džaka.

⁵¹⁾ Tako je, naprimjer, 6 divizija u toku operacije „Vajs-1“ uništila ili zaplijenila deset tenkova; 7 divizija je u istoj operaciji sa zaplenjenim protivtenkovskim puškama uništila ili oštetila više tenkova osobito u bojevima na Baniji kod s. Čuntića i s. Budičina i na pravcu Gornji Vakuf-Prozor.

Značajnu ulogu u organizaciji vatrenog sistema imali su, pored pušaka i puškomitraljeza, mitraljezi, i njihovom pravilnom postavljanju poklanjana je posebna pažnja. Pored učešća u vatrenom udaru koji je imao za cilj razbijanje juriša napadača i stvaranje uslova za aktivno dejstvo mitraljezi su imali značajnu ulogu u onim slučajevima kada je borba za kraće ili duže vrijeme primala statički karakter.⁵²⁾ Može se reći da je upotreba mitraljeza, u uslovima borbenih dejstava kakva je vodila NOV, bila efikasna u odbrani. Zbog toga su, naprimjer, u slučaju kada se napada na utvrđeni garnizon, mitraljezi iz onih jedinica koje izvode napad ponekad pridavani onim koje su dobijale zadatak da spriječe prodor neprijateljskih snaga iz okolnih mjesta ka napadnutom garnizonu. U istu svrhu često su tim jedinicama pridavana i protivtenkovska oruđa — pa mitraljezi i pt topovi radi odbijanja tenkovskih napada.

S obzirom da su jedinice NOV izbjegavale odbranu na širim i rasplinutim frontovima, jedinstven vatreni sistem se ostvarivao obično u okviru bataljona, a rjeđe čete i brigade. Stoga su i ostala vatrena sredstva pridavana tim jedinicama. Ovdje su, pored mitraljeza iz mitraljeskih četa brigada ili divizija (pošto su neke divizije imale svoje mitraljeske čete ili bataljone), jedinicama pridavani minobacači i protivtenkovski topovi iz sastava brigadnih ili divizijskih četa, baterija ili divizona. Bataljoni na osjetljivijem pravcu ojačavani su u tom slučaju sa 2—3 minobacača i sa 1—2 protivtenkovska topa. Čest je, međutim, bio slučaj da štab brigade zadrži pod svojom komandom minobacače i topove i rukovodi neposredno njihovom vatrom. U tom slučaju oni dejstvuju na čitavom odbranbenom ostsjeku brigade.

⁵²⁾ Dvanaesta slavonska brigada u svom izvještaju od 25 aprila 1943 godine ovako ističe ulogu mitraljeza u toku razbijanja ofanzive:

„Pred kraj ofanzive su naši rukovodioci polagali više računa na teške mitraljeze koji su svojim dejstvom uvjerali rukovodioce i borce o svojoj snazi, a to se naročito pokazalo u borbi iznad Amatovaca na Gredini, iznad Sažija, na koti 583 i na koti 856 (Ravna Gora) gdje su naši teški mitraljezi odigrali odlučujuću ulogu“ (Zbornik V/14, 104).

Prema tome, skelet vatrenog sistema činilo je isključivo lako pješadisko naoružanje — puške, puškomitraljezi, mitraljezi, minobacači do kalibra 81 mm i protivtenkovski topovi 37 ili 47 mm. Organizatori vatrenog sistema bili su štabovi bataljona i komande četa. Njegovom pravilnom postavljanju pridavan je veliki značaj.⁵³⁾ Bilo je pravilno da niže starješine prekontrolišu položaj svakog borca i osiguraju efikasnost dejstva svake puške. Za automatska oruđa birani su najpovoljniji položaji. Oni su postavljeni tako da se osigura unakrsna i bočna vatra i da pred linijom položaja bude tučen sav prostor.

U okviru organizacije vatrenog sistema bilo je značajno odrediti najpodesnije otstojanje na kome će se otvarati vatra, što je zavisilo od sklopa zemljišta, najvjerojatnijeg načina nastupanja napadača i, posebno, mogućnosti da sve raspoloživo naoružanje dođe najefikasnije do izražaja. Na temelju takve procjene utvrđivan je znak za otvaranje vatre. Bio je to obično prvi metak nekog od starješina koji je za to bio zadužen, prvi rafal mitraljeza kod koga se nalazio komandant bataljona ili pak momenat izbijanja napadača na određenu liniju na zemljištu.

5. MJERE BEZBJEDNOSTI U ODBRANI

Izviđanje i borbeno obezbjeđenje u odbrani imalo je poseban značaj s obzirom da nije bilo neposrednog i stalnog kontakta na bojištu i da je, štaviše, i onda kada je on uspostavljen obično bio kratkotrajan i često prekidan.

⁵³⁾ U zapovjesti za odbranu od 12 maja 1943 godine štab 13 divizije daje ovakve direktive u pogledu organizacije vatrenog sistema:

„Plan vatre sačiniti na osnovu najdetaljnijeg izviđanja i proučavanja zemljišta. Pri tom odrediti svakom strijelcu i oružju njegov zadatak. Položaj posjedati po grupama (jačine desetine). Vatrene povezanost između jedinica mora biti zastupljena do maksimuma. Sav predteren ima biti tučen jakom uzdužnom i unakrsnom vatrom. U slučaju da se nekim oružjem ne možete postići uzdužnu vatru sa svog položaja, isto postaviti na susjedni sektor. Starješine pojedinih sektora položaja izradit će plan vatre u ličnom dogovoru i sporazumu sa susjedom, tako da ne bi međuprostori ostali ne tučeni“ (Zbornik V/15, 38).

Zbog toga je i u vremenu dok se očekuje napad i u periodima prekida borbe do koje je već došlo trebalo tome zadatku poklanjati posebnu pažnju.

Služba izviđanja imala je prvenstveno da otkrije pokret neprijatelja iz rejonu koncentracije, koji su često od položaja jedinica NOV bili udaljeni po 5, 10, pa i više kilometara. Odmah pošto se otkrije njegov pokret trebalo je što brže obavijestiti jedinicu kako bi ona imala dovoljno vremena da se pripremi za pretstojeću borbu. Izviđački organi u toku neprijateljskog podilaženja otkrivaju pravac dejstva, sastav, kvalitet, jačinu i raspored njegovih snaga, o čemu blagovremeno obavještavaju jedinicu. Na taj način jedinica koja se priprema za odbranu osigurava se od iznenađenja i u mogućnosti je da se na temelju primljenih podataka pripremi za najefikasniji oblik manevra. Ima više primjera kada je, uslijed slabo organizovane službe izviđanja, jedinica bila iznenađena i primorana na odstupanje uz gubitke.⁵⁴⁾

Dugo vremena u formaciji jedinica NOV nije bilo izviđačkih jedinica niti za taj zadatak posebno obučenih boraca i starješina. Službu izviđanja obavljali su svi borci i starješine. S obzirom na značaj te službe i na nedovoljnu obučenost boraca najčešće su u izviđačke patrole upućivane starješine. Tako se u dokumentima često spominju oficirske izviđačke patrole. Pored ovoga, često se spominju

⁵⁴⁾ U ovom pogledu je osobito karakterističan primjer potpunog iznenađenja koje su Nijemci ostvarili u operaciji „Kugelblic“ u decembru 1943 godine na pravcu Sjenica—Prijeopolje, kojom prilikom su nanijeli teške gubitke jedinicama 2 proleterske i Šumadijske brigade.

Kako su štabovi jedinica NOV analizirali slabosti u organizaciji izviđačke službe i na njih reagirali vidi se iz naređenja štaba 3 divizije od 2 decembra 1942 godine u kome, između ostalog, stoji:

„Neprijatelj je na mnogo mjesta a naročito kod II i III brigade a možda i kod I brigade, juče oko podne uspio da iznenadi naše jedinice i skoro bez otpora da zauzme gore navedenu liniju. Ovo se desilo iz razloga jer štabovi bataljona nisu isturali mnogobrojne izviđačke dijelove sasvim blizu neprijatelja sa zadacima izviđanja, izvještavanja i tučenja iz zasjede u neposrednu blizinu, mada smo to bili naredili sa direktivom od 30 o. mj. u veče. Štabovi brigada nisu prekontrolisali izvršenje toga naređenja koga su vjerovatno prenijeli na jedinice...“ (Zbornik IV/8, 126).

osmatračnice, koje se postavljaju na položajima ili ispred njih sa ciljem da se u momentu neposrednog podilaženja napadača i u toku borbe osmatra njegov raspored i otkriju manevari koje preduzima.⁵⁵⁾

Ovakve izviđačke patrole obavljale su djelimično i zadatak borbenog osiguranja u tom smislu što su svojim podacima o neprijatelju i konstantnim praćenjem njegovog podilaženja osiguravale jedinicu od iznenađenja. U tom smislu one su, ponekad, ojačane do desetine pa i voda, imale zadatak da održavaju borbeni dodir sa neprijateljem, da ga zadržavaju i sile na razvijanje, povlačeći se s položaja na položaj. To je bio jedan od načina kojim se postizala tajnost u pogledu grupisanja glavne snaga u odbrani i njihovog položaja, jer je napadač sticao utisak da su slabe snage koje mu se suprotstavljaju i jedine na koje će u svom prodiranju naići, pa je kod njega opadala opreznost i nije poklanjao pažnju osiguranju bokova niti je isturao jaču prethodnicu na veće otstojanje.

Bokovi jedinica su u odbrani na pojedinim pravcima redovno bili otkriveni a postojala je mogućnost da napadač primjenom obuhvatnog ili obilaznog manevra izvrši iznenadni napad na bok i pozadinu snaga branioca zbog čega je bilo uvijek potrebno preduzeti mjere obezbjeđenja bokova i pozadine. Nije bio rijedak slučaj u onako pokretnoj i dinamičnoj borbi kakvu su nametale jedinice NOV da se i one ponekad nađu ugrožene, da im se dio snaga napadača pojavi na boku ili u pozadini i da ih iznenadno napadne. Zbog toga su se redovno preduzimale mjere obezbje-

⁵⁵⁾ Štab 6 divizije svojom zapovjesti od 13 marta 1943 godine za napad na posade u Sv. Roku i na željezničkoj stanici Raduč veći dio snaga divizije odredio je za obezbjeđenje napada zatvaranjem pravaca sa kojih se predviđala intervencija neprijatelja ka napadnutim mjestima. U zapovjesti se, između ostalog, kaže:

„Stabovi brigada, odnosno bataljona prema dobivenim zadacima organizovaće osmatračnice, koje će imati za zadatak da osmatraju neprijatelja i teren na dodijeljenom sektoru. Voditi računa da te osmatračnice budu dobro vojnički organizovane i da na njima mora uvijek biti jedan odgovoran drug. To naročito važi za osmatračnice na obezbjeđenjima. Također pravilno sprovoditi i izviđačku službu slanjem podoficirskih i oficirskih izviđačkih patrola u pravcu neprijatelja“ (Zbornik V/13, 33).

đenja bokova, a ponekad i pozadine. Mogle su to biti slabije ili jače patrole, osmatrači ili manje grupe, desetine ili vodovi, koji su posjedali povoljne položaje na bokovima i u pozadini.

Ponekad su pored izviđačkih patrola koje su upućivane što dublje ka neprijatelju postavljane na 1—2 km ispred položaja manje grupe boraca koje su imale ulogu borbenog osiguranja. Ponegdje se takve grupe nazivaju pretstražama, negdje obezbjeđenjem, negdje jedinicama koje se upućuju u pretpolje itd. Ovo je primjenjivano obično onda kada su izviđačke patrole upućivane na veću udaljenost od položaja i kada je postojala mogućnost da neprijatelj, koristeći brza transportna sredstva, izbije prije pred odbranbene položaje nego što kurir-pješak ili konjanik — stigne da izvjesti o njegovom pokretu.

I kasnije kada su korpusi, divizije, pa i brigade obrazovale svoje izviđačke jedinice pokazalo se da one nisu mogle obavljati sve zadatke koji su u uslovima onako pokretnih dejstava spadali u izviđačku službu. Za takvu službu bataljon je morao koristiti borce i starješine iz svojih jedinica, zbog čega se uvijek osjećala potreba da svaki borac i starješina bude obučen u obavljanju onih najosnovnijih i u praksi najčešćih izviđačkih zadataka.

6. ULOGA RODOVA I SLUŽBI U ODBRANI

Jedinice NOV sve do završnih operacija za oslobodjenje zemlje ostale su lake, pješadijske jedinice. Kurs da se stvaranjem armije vodi takav rat u kome bi se ratni i borbeni postupci i u strategiskim i u operativno-taktičkim razmjerama izgradili na bazi osnovnih principa partizanske taktike opredijelio je principe na kojima se izgrađivala takva armija a u tom okviru i njen odnos prema problemu tehničkih rodova i službi. Bilo je često slučajeva da se snage NOV u uspješno izvedenom napadu snabdiju i teškim naoružanjem — topovima, haubicama, tenkovima, pa i ponekim avionom. Takvo naoružanje je omogućilo da se formiraju odgovarajuće jedinice koje su najefikasnije upotrebljavane u datim uslovima. Ali kada su se našle pred

dilemom da se odreknu mobilnosti ili teškog naoružanja uvijek su se odricale ovog posljednjeg. Mnogo puta su krvavo stečene haubice ili tenkovi bili uništavani — ponekad i čitave baterije, divizioni i tenkovske čete da bi se jedinice osposobile za izvođenje manevra i po najtežem zemljištu. Do toga je upravo i dolazilo za vrijeme izvođenja odbrambenih dejstava.

Zbog posebno izražene tehničke inferiornosti i shvatanja odbrane kod NOV bila su onakva kakva smo ih ranije upoznali. Vanredna pokretljivost u izvođenju borbenih dejstava, sa jako ispoljenom tendencijom da se izbjegne prihvatanje frontalne borbe i da dejstva branioca prime što je više moguće aktivni karakter, otežavala je u najvećem stepenu efikasnu upotrebu i ono malo teškog naoružanja kojim se raspolagalo. Nije bio rijedak slučaj da se teško naoružanje sakrije u onom periodu dok se izvode odbrambena dejstva, jer je bilo oportunije odreći se podrške malog broja haubica i tenkova nego pokretnih dejstava, brzih manevra, iznenadnog povlačenja da bi se neprijatelj uvukao u klopku, napuštanja komunikacije na većoj dubini, da bi se izvršio bočni udar itd. Ali su, kako smo već vidjeli, borbena dejstva, uprkos pomenutih tendencija ponekad postajala manje pokretna i više vezana za liniju fronta. Onda kada su jedinice NOV bile prisiljene da se brane i pod takvim uslovima nedostatak tehničkih rodova i službi oštro se osjećao, a tamo gdje su snage NOV raspolagale njima igrali su značajnu ulogu. Artiljeriski divizion i Tenkovska četa Vrhovnog štaba bili su dobro iskorišćeni i odigrali su značajnu ulogu u Bici na Neretvi i osobito na pravcu Gornji Vakuf—Prozor. Sama činjenica da je artiljerija napadača bila izložena kontrabatiranju uticala je negativno na njene vojnike, koji su navikli da gađaju bez ikakve bojazni od vatre branioca, da zauzimaju najpovoljnije vatrene položaje itd. Ali su i to bili veoma rijetki slučajevi.

Polazeći od toga ovdje ćemo izložiti neke osnovne specifičnosti uloge i mjesta pojedinih rodova i službi u odbrani.

Uloga pješadije

Čitava koncepcija odbrane bila je postavljena zavisno od presudne uloge koju je u odbranbenim dejstvima igrala pješadija. Ona je bila nosilac manevra, vatre i udara. Otud i njeni osnovni kvaliteti — smjelost da se jači napadač dočeka na bliskom otstojanju, da se na juriše odgovara protivjurišima, da se u izrazito pokretnoj odbrani, karakterističnoj po brzim i čestim izmjenama taktičke situacije, ispolji maksimalna inicijativa svakog starješine i borca, da se, ako situacija zahtjeva, izdrži vatra artiljerije i avijacije itd. Takvim kvalitetima odgovarala su i adekvatna shvatanja koja su bila karakteristična za pješadiju NOV — uvjerenje da je moguće i pri vanredno nepovoljnom odnosu snaga zaustaviti napadača i onemogućiti mu ostvarenje ciljeva koje je pred sebe postavio, da je moguće nametnuti jačem neprijatelju oblike borbe u kojima njegova preimućstva neće igrati presudnu ulogu i da nema situacije koja bi bila bezizlazna i u kojoj bi se moralo kapitulirati. Po tome se pješadija NOV razlikovala od piešadije konvencionalnih vojsaka naše i ranijih epoha. Ona je primala odbranu u uslovima koji su se načelno smatrali do kraja nepovoljnim, pa i sasvim nemogućim, postižući njome skoro bez izuzetka ono što je željela. Ni u jednoj od mnogih većih i manjih ofanzivnih operacija okupator i kvislinzi, nisu ostvarili svoj cilj. Nije se, dakle, radilo o partizanima, koji su se vještım „iščezavanjem“ spasavali ispred udara koncentrisanih snaga protivnika, već o armiji koja se hvatala u koštac s tim snagama i svojom vještinom i upornošću rješavala situaciju u svoju korist.

Rijetko su u kojoj vojsci kvaliteti pješadije bili do te mjere saobraženi zadacima koje je ona izvršavala. Za pješadiju NOV u cjelini ne bi se moglo reći da je ispoljavala žilavost i upornost u odbrani iz rovova i utvrđivanja, da se odlikovala sposobnošću da se brzo i vješto ukopava, da na najefikasniji način koristi vatru artiljerije, dejstva tenkova, avijacije itd. Ali je zato ona posjedovala sve one kvalitete na kojima je počivala njena sposobnost da uspješno izvodi onakvu odbranu kakva je odgovarala datim ratnim i borbenim uslovima — rješenosť da vodi borbu protiv neu-

poredivo brojno i tehnički jačeg napadača, vještinu u postizanju iznenađenja, izvježbanost u bliskoj borbi, sposobnost za brzo prilagođavanje svakoj borbenoj situaciji, samoinicijativu i snalažljivost svakog borca i starješine, pokretljivost i manevarsku sposobnost, sve osnovne kvalitete za vođenje bliske noćne borbe, vještinu u korišćenju prirodnih zaklona, u organizaciji efikasne vatre pješadiskog naoružanja, vanrednu izdržljivost u danonoćnoj borbi itd. U svemu tome pješadija NOV bila je iznad pješadije svih okupatorskih i kvislinških vojsaka s kojima se borila i to joj je omogućilo da uspješno izvodi odbranbena dejstva. Za onoga ko želi da nađe odgovor na pitanje kako postići kvalitete pješadije koji bi odgovarali datim shvatanjima odbrane, iskustva sa pješadijom NOV pružaju dragocjene pouke. Ako bi bilo nerealno težiti da se izgradi takva pješadija koja bi bila u svakom pogledu najbolja nije nerealno izgrađivati takvu pješadiju koja bi bila najbolja za izvođenje onakvih borbenih dejstava kakva će najbolje odgovarati uslovima pod kojima bi ratovala određena armija.

Prilikom razmatranja uloge pješadije u odbrani značajno je istaći jedan poseban problem u vezi sa njenim naoružanjem i opremom. NOV je bila izrazito slabo opremljena, jer je imala dugo vremena samo ono što je otimala od neprijatelja. Nedostatak municije, do koje se u odbranbenim borbama redovno teže dolazilo, raznovrsnost kalibara pušaka i automatskih oruđa (kada u borbi protiv Nijemaca nestane municije za italijansku pušku ili mitraljez od Nijemaca se ona nije mogla oteti i obrnuto), nedostatak ručnih granata, koje su igrale vanredno značajnu ulogu u bliskoj borbi itd. — sve je to karakterisalo opremljenost njene pješadije. Zbog toga treba istaći da je slabo naoružanje same pješadije bio vanredno krupan nedostatak u uslovima izvođenja onakve odbrane kakva je bila odbrana NOV. Da je ona raspolagala sa dovoljno municije i da je bila opremljena svim onim vrstama pješadiskog naoružanja koje je korišćeno u Drugom svjetskom ratu njena bi odbrana bila daleko uspješnija. Može se smjelo tvrditi da bi pješadija onakvih kvaliteta kakve je imala pješadija NOV snabdjevena sa dovoljno municije, automatskog oružja, ručnih reaktivnih oruđa, ručnih plamenobacača, protivtenkov-

skih pušaka i protivavionskih mitraljeza (za tučenje niskotelećih aviona koji su jedino i bili efikasni u dejstvu protiv NOV), ručnih bombi, protivtenkovskih i protivpješadiskih mina itd. u uslovima onakvog ratovanja bila neuporedivo nadmoćnija od okupaciono-kvislinških snaga koje su dejstvovala u Jugoslaviji. Treba istaći da se nedostatak oružja i ratne opreme kod NOV osjećao daleko više u nedostatku odgovarajućeg pješadiskog naoružanja, koje bi bilo podjednako za primjenu u onakvim uslovima odnosa snaga i fizionomije ratnih i borbenih dejstava, nego u nedostatku teškog naoružanja. Ovako postavljeno pitanje ima veoma krupan značaj sa stanovišta korišćenja iskustava i pouka za eventualni budući rat. Armija male zemlje, koja bi u društveno-političkom pogledu bila dovoljno snažna da produži rat i onda kada se u frontalnim sudarima ne bi mogla da mjeri sa armijom agresora, bila bi nepobjediva ako bi njena pješadija sa onakvim borbenim kvalitetima kakve je imala pješadija NOV bila opremljena odgovarajućim pješadiskim naoružanjem.

Uloga artiljerije, minobacača i inžinjerije

Ovde je potrebno posebno govoriti o ulozi artiljerije i minobacača manjih kalibara uključujući tu i protivtenkovska oruđa, a posebno o artiljeriji kalibara od 75 mm pa na više, i najzad, posebno o minobacačima 81 mm.

Oruđa manjih kalibara (37 mm, 45 mm, 47 mm) odgovarala su mobilnosti jedinica i izrazito pokretnom karakteru njihovih odbranbenih dejstava. Njih je bilo moguće upotrebiti na svakom zemljištu i brzo ih prebacivati. Takva oruđa su se postavljala neposredno iza položaja pješadije i korišćena su za tučenje napadačevih tenkova, motornih vozila, dominantnih položaja, mitraljeskih gnijezda itd. U tom pogledu su često pružali značajnu pomoć pješadiji.⁵⁶⁾

⁵⁶⁾ Nijemci ovako pišu o otporu 1 proleterske divizije u pravcu Sarajevo—Konjic u dnevnom izvještaju za 27 februar 1943 godine:

„Na sektoru Grupe „Annacker“ neprijateljski otpor nije smanjen. Uzvisine s obje strane ceste, južno od Dragočaja (Konjic RM—CF), čvrsto su zaposjednute od neprijatelja, koji raspolaže sa mnogim mitraljezima i p. t. topovima“ (Zbornik IV/10, 301).

Ali, s obzirom na skoro redovno preimućstvo napadača u artiljeriji i na avijaciju, takva oruđa su djelovala pod vrlo nepovoljnim uslovima. Napadač je brzo otkrivao njihov vatreni položaj i lako ih neutralisao. Ima slučajeva da su bila prosto onemogućena ili su, što je bio češći slučaj, morala često menjati vatrene položaje.⁵⁷⁾

Topovi kalibra 75 mm i haubice, kako je to već istaknuto, nisu odgovarali karakteru odbranbenih dejstava NOV. O njihovoj ulozi moguće je govoriti uglavnom samo onda kada je odbrana primala stabilniji karakter, tj. kada su jedinice NOV, bez obzira na okolnosti, morale da se vezuju za upornu odbranu položaja ili pravaca koje neprijatelj želi zauzeti. U tom slučaju je artiljerija, ukoliko su jedinice NOV njom raspolagale, mogla da odigra izvjesnu ulogu u podršci pješadije, koja se ogledala u dejstvu protiv artiljerije i minobacača, po rezervama i na onim pravcima kuda neprijateljske snage usmjeravaju svoj udar, po motorizaciji itd.⁵⁸⁾ Ali su se pri upotrebi artiljerije većih kalibara javljale znatne teškoće jer je ona bila vrlo podesan cilj za dejstva avijacije pogotovo zato što redovno nije bila zaštićena u tom pogledu ničim i sve što se moglo preduzeti bilo je maskiranje, ali je i to često bilo neefikasno jer su je avioni sa malih visina lako otkrivali. Slaba pokretljivost, osobito van komunikacija, otežavala je manevar i, pogotovo, blagovremeno izvlačenje u slučaju prodora napadačevih tenkova i artiljerije. Nedostatak municije onemogućavao je potpuno iskorišćavanje njenih vatrenih mogućnosti. Slabost i nedostatak sredstava veze otežavali su pravilno rukovođenje vatrom artiljerije.⁵⁹⁾

⁵⁷⁾ Štab 3 krajiške brigade za vrijeme borbi na pravcu Gornji Vakuf—Prozor u Bici na Neretvi 26 februara 1943 godine izvještava da su topom „Pito“ (top francuskog porijekla 37 mm) pokušali tući brdski top i minobacač koji su se nalazili u prvoj borbenoj liniji napadača, ali su odmah zatim bili onemogućeni dejstvom napadačeve haubičke baterije (Zbornik IV/10, 162).

⁵⁸⁾ U svojim izvještajima iz borbi na pravcu Gornji Vakuf—Prozor u Bici na Neretvi Nijemci ističu uspješna dejstva „teškog oružja i artiljerije“ branioca (Zbornik IV/10 — 290, 294, 299 itd.).

⁵⁹⁾ Kako su se pomenute teškoće odražavale na upotrebi artiljerije ilustruće ovih nekoliko primjera:

Štab 3 divizije u ranije pomenutoj odbrani Jajca postavljajući „divizisku artiljeriju“ u rejon s. Carevo Polje sa zadatkom da dej-

Iskustvo je potvrdilo da su u onakvoj odbrani kakva je bila odbrana NOV minobacači 81 mm bili najefikasnija oruđa za podršku pješadije. Oni su svakako nezamjenjivi u izrazito pokretnim dejstvima i prilikom kratkih rješavajućih sudara i brzih manevara. U manje pokretnoj odbrani, kada pješadija mora uporno da brani određenu liniju, njihova slabost se obično ogledala u tome što nisu mogli efikasno dejstvovati protiv artiljerije. Mogućnosti za upotrebu na svakom zemljištu, za relativno brzo prebacivanje s položaja na položaj, za snažnu koncentričnu vatru po napadačevoj pješadiji na glavnom udaru, po njegovim bližim rezervama i štabovima, po mitraljeskim gnijezdima

stvuje „na cijelom frontu“. Njeni položaji bili su 10–15 km iza linije koju su zauzele brigade (pogledaj skicu br. 6), tako da o efikasnom dejstvu nije moglo biti riječi bar u borbi za prvu liniju. Međutim, opasnost od eventualnog brzog prodora neprijatelja drumom Turbe—Jajce i teškoće oko izvlačenja artiljerije (radilo se o haubicama) uticale su da se vatreni položaji za nju odrede na lijevoj obali Vrbasa.

Sličan ovome je i primjer sa rasporedom brdskog divizion 1 proleterske divizije u odbrani na pravcu Foča—Čelebić u Petoj ofanzivi. 28 maja štab divizije je izdao zapovijest za odbranu. U toj zapovijesti brdski divizion zadržan je na prostoriji Rudine—Polje, tj. s druge strane kanjona r. Tare, a položaji brigada bili su 7–10 km udaljeni od te prostorije (Zbornik IV/3, 122).

Za vrijeme borbi na pravcu Gornji Vakuf—Prozor štab 7 divizije 24 februara 1943 godine piše u izvještaju Vrhovnom štabu:

„Haubička baterija otišla je u pravcu Prozora, zbog toga što je komandir izjavio da je jedan top neispravan, i da se boje bombardovanja avijacije...“ (Zbornik IV/10, 145).

Komanda iste baterije istog dana u izvještaju delegatu Vrhovnog štaba objašnjava da je zahtjev komandanta 7 divizije da baterija krene sa Makljena na Trlicu, tj. bliže položaju, nepravilan, jer baterija mora biti dobro maskirana, s obzirom da su je toga dana bombardovali sa 18 aviona, da mora imati dobre položaje, osmatračnicu i mogućnost da se oruđa izvuku u slučaju prodora napadačevih tenkova i pješadije, što ne bi bilo obezbjeđeno ako bi išla na Trlicu, koja se nalazi neposredno iza položaja pješadije (Zbornik IV/10, 146).

25 februara štab 7 divizije izvještava da je artiljerija ipak izvučena na položaje i da će biti organizovana osmatračnica povezana telefonom sa vatrenim položajima (isto, dok. br. 153).

Haubički divizion 1 bosanskog korpusa 20 decembra 1942 godine imao je svega 90 granata za svih 6 svojih haubica (isto, IV/8, 206), a haubička baterija 1 hrvatskog korpusa 10 februara 1943 godine na tri oruđa 190 granata (isto, V/12, 32).

itd. isticali su prednost minobacača 81 mm nad drugim sredstvima podrške. Rijetka je situacija bila da su jedinice morale zakopavati svoje minobacače, a kako ih je bilo mnogo u naoružanju neprijatelja do njih se lakše dolazilo tako da ih je skoro svaka brigada već krajem 1942 godine imala po 1, 2 pa i više. Kasnije su u okviru brigada bile obrazovane minobacačke čete. Ukoliko se bataljon branio na odvojenom pravcu minobacači su mu pridavani, a ako je u odbrani jednog taktičkog pravca bila angažovana brigada minobacači su načelno upotrebljavani skupno i njihovim dejstvom rukovodio je štab brigade.

Za inženjeriju u okviru taktičkih dejstava u odbrani bitno je istaći izradu prepreka pred prednjim krajem na kojima je trebalo zaustaviti prodor motorizacije i tenkova. Rušenje komunikacija bio je ustvari sastavni dio aktivnosti partizanskih snaga i naroda još od početka borbe. Za izvršavanje takvih zadataka otpočele su se obrazovati specijalne inženjerijske (pionirske, minerske) jedinice tek sa stvaranjem brigada, jer su one, kao pokretne jedinice koje su išle iz borbe u borbu, morale često u kratkom vremenu izvršiti zaprečavanje, zbog čega su morale imati i alat i eksploziv. U izradi prepreka pred prednjim krajem uglavnom se iscrpljivala uloga inženjerijskih jedinica u odbrani. Ponekad su korišćene i za postavljanje prepreka u pozadini napadača bilo da zadatak izvršavaju same ili u okviru protivnapada. Brigade su obično dio pionira pridavale bataljonima u odbrani, jer ih bataljoni nisu u svojoj formaciji imali.⁶⁰⁾ Za vrijeme višednevnih odbranbenih dej-

⁶⁰⁾ Bataljonu koji je imao da obezbijedi napad na Krašić sa pravca Karlovca štab 13 proleterske brigade u svojoj zapovjesti od 1 januara 1943 godine ovako postavlja zadatke:

„Cestu treba prekopati i zabarikadirati a ispred tih prepreka cestu minirati. Telefonske veze treba pokidati. Na put Mirkopolja—Bresarić i selo Podbrežje (prema Ozlju) postaviti po jedan vod. Ovom bataljonu treba pridodati pionire“ (isto, V/11, 1).

U već ranije citiranoj zapovjesti štaba 18 slavonske brigade od 6 maja 1943 godine za obezbijedenje napada na Voćin daju se ovakvi zadaci:

„Sa jednim dijelom snaga i pionirskim vodom treba uništiti most koji je između Bokana i Čeralija na rijeci Saški. Ukoliko nije moguće uništiti most mora se iskopati ja-

stava, kada je trebalo u toku povlačenja jedinica s položaja na položaj vršiti zaprečavanje, veoma često se dešavalo da, uslijed nedostatka sredstava i slabe obučenosti inženjera, bude dovedeno u pitanje izvršenje ovog zadatka.⁶¹⁾

Uloga pozadinskih službi

Zadaci i rad pozadinskih službi u odbranbenim dejstvima bili su vanredno složeni i u mnogo čemu specifični. Štabovi su u rješavanju problema snabdjevanja, zbrinjavanja i transporta nailazili često na vanredne teškoće, koje su imale krupnih negativnih posljedica na borbena dejstva jedinica.

U normalnim uslovima, tj. u uslovima kada snage NOV imaju inicijativu, kada sa osloncem na slobodnu teritoriju izvode ofanzivna dejstva, jedinice su se u regulisanju svih pitanja pozadinskih službi naslanjale na vojnoteritorijalne organe i organe vlasti, koji su se brinuli oko prikupljanja namirnica, izgradnje i održavanje bolnica, vojnih radionica, magacina u kojima su čuvane zalihe hrane, municije i druge opreme, transporta itd. U odbranbenim dejstvima

rak uz sam most u širini od 7 metara i dubini od 2 metra. Za ovaj posao odgovaraće jedan član štaba. Isto tako možete mobilisati nešto od okolnih seljaka da vam pomognu. Pored toga negdje u blizini mosta treba na put postaviti velike barikade. Pored tih barikada napravićete i drugu barikadu koja će se nalaziti od Bokana prema Macutama, s time što ćete porušiti jablanove i kestenove koji se nalaze uz taj drum, i sve mostove od Bokana do Macuta treba srušiti. Taj posao neka radi pionirski vod sa mobilisanim seljacima a može se vršiti i preko dana za vrijeme same borbe“ (Zbornik V/15, 17).

⁶¹⁾ U izvještaju štaba 8 divizije od 2 februara 1943 godine u vezi sa odlukom da se, poslije gubitka Ripačkog Klanca, poruši most na Uni u visini Drenovače koju su branile jedinice ove divizije, kaže se:

„Most koji smo vam gore napomenuli je željezne konstrukcije. Dvije granate koje smo dobili nijesu dovoljne da se sa njima digne u vazduh, a za iste nemamo korde ni kapisla. Uz to nemamo ni ljudstva koje bi znalo pravilno minirati ovaj most, pa vas molimo da pošaljete pionirskog oficira iz Štaba korpusa da bi on organizovao rušenje mosta“ (Isto, V/12, 3).

za vrijeme većih okupatorsko-kvislinških ofanziva taj sistem bio je često, uslijed gubitka teritorije poremećen, pa su jedinice morale da se orijentišu na ono što su mogle same da učine, pomažući i pozadinske organe u rješavanju njihovih zadataka. To je uveliko otežavalo i onako teško stanje u pogledu snabdijevanja, zbrinjavanja, transporta itd.

Česte izmjene situacije na bojištu i dananoćno angažovanje jedinica otežavalo je u najvećem stepenu normalan rad bataljonskih radnih vodova, čiji je zadatak bio da pripremaju hranu i da je doturaju na položaj. Zbog toga su najčešće borci dobivali toplu hranu u toku noći — kasno uveče i rano ujutro — ukoliko se raspolagalo sa dovoljno namirnica, ili samo jednom — ukoliko je vladala oskudica. Ako se predviđala borba u toku dana jedinice su snabdjevene suvom hranom — obično parčetom kuvanog ili pečenog mesa i hljebom. To je, naravno, bilo u najboljim uslovima. Međutim, ne rijetko se dešavalo da jedinica, uslijed stalnog pokreta i borbi, uslijed udaljenosti komore i kuhinja i nestašice namirnica ostane i po više dana bez ikakvog sledovanja. Ponekad, u izvanredno teškim uslovima, jedinice su napuštale svoje komore i bacale kazane, da bi se hranile pečenim mesom, lišćem ili korjenjem.⁶²⁾

⁶²⁾ Sedma baniska divizija je za vrijeme Četvrte ofanzive poslije povlačenja iz Banije morala da se liši svoje komore na konjsku vuču koja se nije mogla kretati sa divizijom po težem planinskom zemljištu Bosne, pa je dugo vremena poslije toga bila bez ikakve komore, jer je u ofanzivi bilo teško doći do konja, kazana i druge opreme. U jeku najtežih borbi u Petoj ofanzivi u vezi sa naređenjem da se maksimalno rasterete jedinice su bacile kazane i samare, a preostale konje koristile za ishranu.

Kako se gledalo na problem rasterećenja lijepo se vidi iz naređenja štaba 1 proleterske brigade od 22 januara 1943 godine:

„Neodložno pristupiti potpunom rasterećenju komore, kako bi se mogla ponijeti potrebna količina municije. Treba imati u vidu da u borbama ovakvog karaktera (defanzivnim) rijetko i u neznatnim količinama se dolazi do popune utrošene municije, koja se naprotiv vrlo mnogo troši. O tome treba povesti računa i na vrijeme se snabdjeti iz brigadne intendature potrebnom municijom. Sve se može, u potrebnom momentu, baciti: kazani i druga sprema, ali municija se mora nositi. Borcima treba dodijeliti koliko god mogu ponijeti“ (Zbornik IV/9, 111).

S obzirom na principe kojih se NOV pridržavala u pogledu odnosa prema narodu i njegovoj imovini problem regulisanja ishrane jedinica u odbrani bio je posebno težak. Normalno su se one snabdijevale od naroda prije svega putem dobrovoljnih priloga, koji su prikupljeni preko organa vlasti. Rekvizicija je bila krajnja mjera. Od tih principa se u načelu nije smjelo odstupati ni onda kada je sistem snabdjevanja bio poremećen. Zbog toga su viši štabovi u svojim zapovjestima često ukazivali na značaj pravilnog odnosa prema narodu i u najtežim uslovima, određujući kad je god bilo moguće način na koji će se jedinice snabdjevati. Obično su pojedinim bataljonima ili brigadama dodjeljivani sektori sa kojih će prikupiti namirnice, pri čemu im je, zavisno od situacije, dozvoljavano da vrše i rekviziciju.⁶³⁾

Budući da je neprijatelj svojom ofanzivom nametao snagama NOV dugotrajnije borbe i na terenu koji je ekonomski bio siromašan ili iscrpen to je često taj faktor vanredno nepovoljno uticao na snabdjevanje jedinica. Za ovo je osobito karakterističan primjer Pete ofanzive na terenu Crne Gore i Sandžaka, gdje su se snage Glavne operative grupe imale zadržati prema planu Vrhovnog štaba samo kratko vrijeme u svom daljem nadiranju na istok. Ali ih je iznenadna ofanziva vezala za taj teren više od mjesec dana.

Za vrijeme dužih odbranbenih borbi još su se više povećavale teškoće u rješavanju problema odjeće i obuće. Jedinice su ostajale bez radionica, bez oslonca na slobodnu teritoriju, sa koje je narod svojim prilozima uveliko ublažavao te teškoće, a u odbranbenim borbama, za razliku od ofanzivnih, u kojima su jedinice, osobito napadima na gradove, dolazile do neprijateljskih magacina opreme, uslovi za snabdjevanje odjećom i obućom iz plijena bili su minimalni.⁶⁴⁾

⁶³⁾ U svojoj zapovjesti od 25 februara 1943 godine štab 1 divizije naređuje:

„Gde god ima za to mogućnosti, jedinice moraju stvoriti rezervnu hranu, ma i prinudnim otkupom“ (Isto, IV/10, 148).

⁶⁴⁾ 17 februara 1943 godine poslije završetka prve faze Četvrte ofanzive, štab 8 krajiške brigade u svom izvještaju navodi: „Sa odjećom i obućom ova Brigada stoji vrlo slabo. Ima

U istoj mjeri pogoršavali su se uslovi za snabdjevanje naoružanjem i, posebno, municijom. Vrlo često su jedinice NOV za vrijeme svojih ofanzivnih kampanja bile u mogućnosti da plijenom stvore i zalihe municije i da se snabdjevaju osobito bombama i minama iz svojih radionica. Za vrijeme okupatorsko-kvislinških ofanziva bile su svega toga u najvećem stepenu lišene. Municije je često ponestajalo. Ponekad do tog stepena da je jedinica ostajala formalno bez metka.⁶⁵⁾

Za vrijeme odbranbenih dejstava povećavale su se teškoće i u snabdjevanju jedinica NOV ratnim materijalom, kojeg su vazдушnim putem slali Saveznici kao pomoć u toku 1944 godine. Vrhovni štab je nastojao da te skromne količine ratnog materijala dobiju na prvom mjestu one jedinice koje su vodile odbranbena dejstva, jer su u njemu najviše oskudjevale. Međutim, uslijed velike pokretljivosti i nestabilnosti linija fronta, bilo je otežano primanje materijala, pa se dosta često događalo da je spuštano tamo gdje jedinice NOV nisu više bile ili tamo gdje se vode borbe,

mного partizana, a to su skoro sve novi u kojih se sada u doba zime i snežnih nameta vide stopala, dakle jednom riječi formalno bosu. — Ima ih dosta koji su toliko slabo obučeni, da im se vidi tijelo. Ako ovako potraje, usto i zima potraje, možemo očekivati velika oboljenja pa čak i smrzavanje nogu i može doći i do desetkovanja brigade. Pogotovu kada se uzme u obzir položaj koji se sada drži bez kuća, danoćnog prebivanja na polju, može da dovede do teških posljedica“ (Zbornik IV/10, 94).

⁶⁵⁾ Štab 3 bataljona 2 krajiške brigade 2 oktobra 1942 godine, nakon višednevnih odbranbenih borbi na pravcu Turbe—Jaice, izvještava da je bataljon bio prinuđen na povlačenje uslijed toga što mu je na puške ostalo po 5—10, a na teške mitraljeze 80—100 metaka (Isto, IV/7, 93).

U izvještaju štaba 1 hrvatskog korpusa od 31 januara 1943 godine o borbama u toku operacije „Vajs-1“ stoji:

„...Ova dva bataljona vodili su ogorčene borbe. Neprijatelj je pokušao tri puta da jurišem zauzme naše položaje, ali je uvijek bio odbijen našim protivjurišem. Zbog pomanjkanja municije 1. bataljon IV Brigade morao se je povući na druge položaje“ (Zbornik V/11, 117).

Samo trodnevnim odbranbenim borbama maja 1944 godine 4 brigada 8 divizije, prema izvještaju njenog štaba, potrošila je 17.160 pušanih i mitraljeskih metaka, a zaplijenila svega 800 (Isto, V/15, 94). Ovakav gubitak municije bilo je moguće nadoknaditi samo ofanzivnom akcijom.

tako da se ponekad morala voditi uporna borba da bi se do njega došlo.⁶⁶⁾

Teškoće oko zbrinjavanja ranjenika i bolesnika još su se više komplikovale za vrijeme odbranbenih dejstava. Načelno je organizacija zbrinjavanja bila postavljena ovako: četni bolničari i nosioci ranjenika izvlačili su ranjenike do bataljonskog previjališta, gdje im je ukazivana prva pomoć; odatle su evakuisani do brigadnog previjališta, koje je najčešće bilo osposobljeno za obavljanje stručne ljekarske pomoći ukoliko se nije radilo o hirurškoj intervenciji; oni ranjenici kojima je bila potrebna hihurška intervencija upućivani su u hiruršku ekipu, koje su normalno postojale u diviziji. Četni bolničari i bataljonski sanitet postavljali su se u toku borbe neposredno iza streljačkog stroja. Brigadno previjalište nalazilo se što bliže borbenom poretku jedinice. Srednje otstojanje uzeto iz više borbi iznosilo bi 2—3 km iza položaja, a hirurška ekipa je postavljana obično na 5—7 km. Ovakva organizacija rada sanitetske službe u odbrani mogla je zadovoljiti i izvršavala je svoje zadatke. Ali su se vanredno osjećali nedostaci u sanitetskom materijalu, tako da je to otežavalo pružanje stručne ljekarske pomoći. Zbog toga su se događali slučajevi odlijeva krvi, trovanja, neuspjeha hirurških intervencija itd.

U odbranbenim borbama bio je uveliko otežan rad na održavanju higijene, jer često nije bilo moguće preduzimati ni one mjere koje su u drugim, povoljnijim uslovima redovno sprovedene kao što su „parenje“ (depedikulacija) odjeće, kupanje, pranje veša itd. To, zajedno sa naporima, fizičkom iscrpljenošću, zimom itd. uslovljavalo je da se u dugotrajnijim odbranbenim dejstvima skoro redovno javljaju zarazne bolesti. Kako je izolaciju obolelih bilo teško sprovesti, s obzirom da su se bolnice kretale zajedno sa jedinicama, bile u istim naseljima gdje i boračke jedinice, da su zdravi borci nosili bolesne itd., zaraza se brzo širila i zahvatala često čitave jedinice i grupacije NOV. Sve je to negativno uticalo na sposobnost jedinica za borbu. Ali nije

⁶⁶⁾ Kao što je bio slučaj kod 5 bosanskog korpusa za vrijeme Drvarske operacije na prostoru Ključ—Srnetica i sa 1 proleterskom divizijom nešto kasnije u ostrim odbranbenim borbama koje je vodila u rejonu Travnik.

se radilo samo o tome. Za vrijeme dugotrajnih odbranbenih borbi organizacija bolnica trpila je znatne izmjene. U cilju da se ne stvaraju glomazne i teško pokretne bolnice pristupalo se obrazovanju bolnica pri brigadnom i diviziskom sanitetu. Ponekad to nisu bile one lako pokretne bolnice u kojima su zadržavani lakši ranjenici koji će ozdraviti za kratko vrijeme, već, pored ovih, u njima su ostajali teži i najteži ranjenici i bolesnici. To je bila redovna pojava kada se jedinica (brigada, grupa brigada, divizija, grupa divizija) borila bez naslona na druge snage NOV i nije imala mogućnosti da evakuiše teže ranjenike i bolesnike ili kada su uslovi po grupaciji koja izvodi odbranu bili vanredno teški, pa se išlo na dekoncentraciju ranjenika i bolesnika.⁶⁷⁾ U takvim slučajevima je velik broj boraca bio anagažovan za nošenje ranjenika i bolesnika. Išlo je to toliko daleko da su u tome korišćene kompletne jedinice.⁶⁸⁾

Ranije istaknuta pomoć Saveznika u evakuaciji ranjenika vazдушnim putem često je bitno mijenjala i taktičku situaciju, jer su time stvarani uslovi da jedinica prekine sa upornom odbranom određenih položaja, da se odlijepi

⁶⁷⁾ Za prvi slučaj ima mnogo primjera: 1 krajišku brigadu je poslije prelaska u srednju Bosnu u martu 1943 godine zahvatio tifus i veći njen dio predstavljao je bolnicu sa teško oboljelim borcima i rukovodiocima, a pošto je bila izolovana morala se sama starati i za sve svoje ranjenike. U takvim uslovima ona je vodila više teških borbi za spas svoje bolnice. Sličan je primjer 5 divizije u operaciji „Kugelblic“ u periodu decembar 1943 — januar 1944 godine, 14 divizije u odbranbenim borbama u Štajerskoj početkom 1944 godine, 12 korpusa u operaciji „Ribecal“ u avgustu 1944 godine sve dok svoje ranjenike nije predao 2 korpusu u Crnoj Gori itd. Drugi slučaj karakterističan je osobito za Petu ofanzivu, u toku koje su ne samo divizije i brigade, već i bataljoni imali svoje bolnice, koje su često bile veoma brojne. Tako, naprimjer, 3 divizija izvještava Vrhovni štab 7 marta 1943 godine da u njoj bolnici ima 500 ranjenika, od kojih 35 na nosilima i 350 na kornjima (Zbornik IV/11, 44).

⁶⁸⁾ Štab 1 divizije u izvještaju od 28 februara 1943 godine o borbama na pravcu Sarajevo—Konjic navodi da je u borbama od 22 februara čitav bataljon 1 proleterske brigade bio upotrebljen za transportovanje ranjenika (Zbornik IV/10, 173). Takve pojave nisu rijetke, a osobito su karakteristične za Četvrtu i Petu ofanzivu, kada su čitave divizije bile angažovane za transport i zaštitu bolnica.

od neprijatelja i da na taj način povrati inicijativu i pređe na aktivna dejstva.⁶⁹⁾

Veza i komandovanje

Sistem komandovanja u pripremama i izvođenju odbranbenog boja bio je uslovljen karakterom dejstava. Težnja da se bojevi rješavaju u kratkim sudarima u kojima bi se mijenjale uloge branioca i napadača, a dejstva imala pokretan karakter, uslovlila je i određena shvatanja o ulozi komandi i štabova i o načinu ispoljavanja njihovog uticaja na tok boja. U takvim uslovima nije se osjećala potreba za onakvom neprekidnošću komandovanja koja je karakteristična za odbranbena dejstva u uslovima frontalnog ratovanja kada su bataljon, puk i divizija vezani za odbranbene položaje i kada od neprekidnog sinhronizovanog dejstva svih elemenata borbenog poretka u svim fazama boja zavisi uspjeh u odbrani. U odbrani u frontalnom ratovanju četa, bataljon, puk, divizija predstavljaju jedan jedinstven mehanizam u kome je na prvom mjestu izražena težnja da sve komande osiguraju njegovo funkcionisanje po unaprijed postavljenom planu kroz sve faze boja. U takvim uslovima inicijativa je pozitivna, prije svega, onda kada uslijed nepredviđenog dejstva napadača to funkcionisanje bude dovedeno u pitanje. U odbranbenim dejstvima NOV bilo je upravo obrnuto. Težnja da se izbjegne organizovani napad, da se taktičke situacije rješavaju u kratkim sudarima u kojima bi branilac preuzeo ulogu napadača, da se jedinice ne vežu za određene linije i da što više primjenjuju manevar isticala je na prvom mjestu inicijativu starješina i komandi svih stepena. Pošto je postavljen zadatak koji se odbranom ima postići i usvojena osnovna ideja dejstva, uspjeh i rezultati u pretstojećem boju zavisili su od inicija-

⁶⁹⁾ Čim je evakuisana vazдушnim putem bolnica iz sela Brezna u toku operacije „Ribecal“ u Crnoj Gori štab 3 divizije je prekinuo sa upornom odbranom na grebenu Durmitora i izvukao jedinice, pripremajući ih za aktivna dejstva u pozadini glavnih okupatorskih snaga. Isto tako je bila bitno izmjenjena situacija u završnoj fazi Drvarske operacije kod 1 proleterske i dijelova 10 divizije kada su bili vazдушnim putem transportovani sa Kupreškog Polja teški ranjenici.

tive starješina i komandi u četi, bataljonu, brigadi i diviziji.

Tome je odgovarala i organizacija komandovanja. Osnovni i najčešće jedini dokumenat komandovanja bila je zapovjest za odbranu. U njoj su bili izloženi podaci o neprijatelju i svojim snagama, zadatak jedinice, ideja manevra, zadaci potčinjenih jedinica, način održavanja veze i način izvještavanja, komandno mjesto, način zbrinjavanja ranjenika, način snabdjevanja. Po formi, međutim, zapovijesti su bile različite. Nije se radilo samo o različitom redu u izlaganju zadataka, već često i o tome da su u nekim zapovjestima izlagani zadaci detaljnije, a u nekima se više pažnje poklanjalo jednom ili drugom pitanju, u nekima su razrađivana neka taktička uputstva itd. U tom pogledu pojedine zapovijesti su odraz konkretne situacije. Normalno su štabovi bataljona izdavali usmene, a brigada i divizija pismene zapovijesti. Kasnije, organizacionim razvitkom jedinica i štabne službe pojavljuju se i druga dokumenta. Obično su to bile zapovijesti za vezu, artiljeriju i pozadinu.⁷⁰⁾ Druga dokumenta, kao što su planska tablica boja, plan sadejstva itd. nisu izdavana. Ono što je u tom smislu trebalo utvrditi obavljano je usmenim putem ili je iznošeno u zapovijesti. S obzirom na karakter odbrane nije se ni osjećala potreba za pomenutim planovima, pa ni za odgovarajućim dokumentima.

Sistem komandovanja bio je saobražen i skromnim sredstvima veze. U početku se veza isključivo održavala pomoću kurira — pješaka i konjanika — jer ostalim sredstvima jedinice NOV nisu raspolagale. Kuriri su mogli da zadovolje potrebe u onom periodu dok su pojedini bataljoni u okviru partizanskih odreda borbena dejstva izvodili uglavnom samostalno. Kasnije, kada je došlo do obrazovanja brigada i divizija i kada u izvođenju odbranbenog boja učestvuje brigada, grupa brigada, divizija itd. sve su više, zbog slabosti veze, dolazile do izražaja teškoće u komandovanju. One se u okviru bataljona ni tada nisu znatnije

⁷⁰⁾ U nekim dokumentima spominju se već sredinom 1943 godine takve zapovijesti (u zapovijesti štaba 13 divizije za odbranu, od 12 maja 1943 godine, kaže se da će „referent za vezu divizije“ izdati „zasebnu zapovjest“ — Zbornik V/15, 38).

osjećale. Bataljon je bio laka, pokretna, taktička jedinica koja je skoro uvijek dejstvovala u cjelini, na relativno malom prostoru, koji su, što se komandovanja tiče, kuriri mogli uspješno savladati. Ali su se teškoće osjećale u komandovanju od strane štaba brigade i, pogotovo, štaba divizije. S obzirom na karakter dejstava i vanrednu šarolikost situacija teško bi se moglo govoriti o srednjoj udaljenosti komandnog mjesta brigade i divizije od prednjeg kraja. Ako su brigada ili divizija zatvarale jedan pravac onda je ta udaljenost mogla biti od 2—4 km za brigadu i od 3—6 km za diviziju. U dinamičnim dejstvima uticaj štaba brigade a pogotovo i divizije na razvoj boja teško je bilo moguće obezbjediti preko kurira. To znači da su veoma ograničena sredstva veze negativno uticala na komandovanje i onda kada su odbranbene borbe imale onakav karakter kakav su nametale jedinice NOV. Otud težnja da se takav nedostatak što efikasnije preodoli. Još sa formiranjem prvih brigada i divizija obrazuju se u njihovom formacijskom sastavu vodovi i čete za vezu, a njihov se sastav popunjava, pored kurira, telefonistima i radistima. Pored stalnih linija koje se koriste kad je to god bilo moguće, rano se pojavljuju telefonske veze koje uspostavljaju jedinice za vezu koristeći zaplijenjeni materijal. Već krajem 1942 i početkom 1943 godine, a kasnije u sve širim razmjerama nailazimo na primjenu telefonskih veza. One se obično uspostavljaju između divizije i viših štabova, često između divizije i brigada, a rjeđe između brigada i bataljona. Telefon kao sredstvo veze i zbog nedostatka materijala, ali više zbog karaktera borbenih dejstava, našao je u odbrani NOV najefikasniju primjenu u povezivanju štaba divizije sa brigadama. S obzirom na veličinu divizije i na širinu zone koju je branila, komandno mjesto štaba divizije moglo je biti stalnije i nije se tako često mijenjalo, pa su i uslovi za upotrebu telefonske veze bili povoljniji.⁷¹⁾

⁷¹⁾ Prilikom napada na Čemernicu, u kome su dvije brigade imale odbranbene zadatke, štab 8 divizije je u zapovjesti od 13 decembra 1942 godine ovako regulisao pitanje održavanja veze:

„Svaka brigada uspostaviće sa štabom Divizije još prije napada telefonsku vezu potpomažući jedni druge u nedostatku materijala. Centar veze biti će kod štaba Divizije.

Rjeđe su se koristile telefonske veze u okviru brigade. Ako su i primjenjivane najčešće su uspostavljane samo do bataljona na težištu.⁷²⁾ Kuriri — pješaci, konjanici i biciklisti ostali su osnovno sredstvo veze u brigadi za vrijeme odbranbenih dejstava.

Kasnije, u toku 1943 i pogotovo u 1944 godini, dolazi do primjene radio-veze. Međutim, radio-veze kod NOV nisu ni izbliza našle onu primjenu kakvu su imale u uslovima frontalnog ratovanja, jer je ona do kraja oskudjevala u tim sredstvima. Štab brigade bio je najniži štab koji je u drugom periodu rata bio snabdjeven radiostanicom, tako da se može reći da radio-veza nije našla ozbiljniju primjenu u okviru taktičkih jedinica.

Uslijed slabosti službe veze štabovi su primjenjivali i razne druge forme koje bi im omogućile što efikasniji

Telefon za štab Divizije daće IV Brigada, a isto tako telefon i telefonski materijal (kabl) za XV Brigadu staviće na raspolaganje IV Brigada. Pored toga uputiti u štab Divizije oficire za vezu i potreban broj telefonista kojima staviti u zadatak uspostavljanje veze između štaba IV, V, XV (Brigade) i štaba Divizije. Uputiti iz svake brigade po dva kurira u štab Divizije“ (Zbornik V/10, 35).

Slično reguliše vezu štab 6 divizije u zapovjesti za odbranu od 12 maja 1943 godine:

„Između Štaba divizije i štabova IX brigade i I grupe bataljona II brigade organizirati telefonsku vezu Lapac—Korenica—Mekinjar—Mogorić, odakle će se izvještaji prenašati pomoću velosipedista i konjanika, i telefonsku liniju Lapac—Korenica—Vrhovine—Perušić. Pored toga Štab II grupe bataljona II brigade iskoristiće sve velosipede koje nađe u Lapačkoj kotlini.

Štabovi IX brigade i I grupe bataljona II brigade pored telefonske veze organiziraće vezu sa kuririma i konjanicima sa Štabom divizije“ (Isto, V/15, 37).

⁷²⁾ U zapovjesti za odbranu od 20 maja 1943 godine štab 4 brigade 8 divizije naređuje svojoj četi za vezu sljedeće:

„Uspostaviti telefonsku vezu između „Operativnog štaba Gacka“ i Štaba brigade, zatim također uspostaviti telefonsku vezu između 4. bataljona i 2. bataljona sa Štabom brigade. Ostalo ljudstvo nalaziće se u rezervi kod Štaba brigade. Pored telefonske veze, oficir za vezu ove brigade postaraće se da u slučaju prekida telefonske linije što prije uspostavi relejne linije, do naših bataljona, kao i do Operativnog štaba“ (Zbornik V/15, 60).

uticaj na tok boja. Tako je, naprimjer, česta pojava upućivanje pojedinih članova višeg štaba u potčinjene za vrijeme borbe da bi se pružila neposredna pomoć i što bolje obezbijedilo izvršenje zadatka. U uslovima kada su pojedine brigade ili divizije bile razvučene i zatvarale više odvojenih pravaca obično se pristupalo obrazovanju privremenih operativnih štabova koji su objedinjavali dejstva grupe bataljona ili brigada. To se primjenjivalo i onda kada bi jedan pravac zatvarale snage iz raznih jedinica.⁷³⁾ Korišćena su mnogo i razna signalna sredstva — paljenje, rakete, pokreti puškom itd.

Komandni dio štaba bataljona, brigade i divizije rukovodio je sa osmatračnice. S obzirom na sastav komande (komandant, politički komesar, njihovi zamjenici, a u brigadi i diviziji i načelnici štaba) postojala je uvijek mogućnost da neki njeni članovi u toku borbe obilaze jedinice, prate situaciju neposredno na bojištu i utiču na njen razvoj. Na osmatračnici su se, pored komandnog dijela, nalazili kuriri, a uvijek kad je bilo moguće ona se i telefonski povezivala sa komandnim mjestom.

Pored svih mjera kojima se nastojalo osigurati normalno funkcionisanje rada komandi u toku boja javljale su se ozbiljne teškoće i problemi. Prednosti okupatorskih snaga u sredstvima i organizaciji veze, pogotovo u uslovima velike brojne i tehničke nadmoćnosti i brzog tempa dejstva, negativno su se odražavale na komandovanje kod jedinica NOV. Ima dosta primjera koji to potvrđuju. Na njih nailazimo već u prvim krupnijim dejstvima brigada u toku druge polovine 1942 godine na tlu zapadne i srednje Bosne poslije prodora grupe proleterskih brigada iz Crne Gore za Bosansku Krajinu. Najpoučniji primjer je svakako onaj kada su Nijemci snagama svoje 714 i 717 divizije, ojačanim ustaškim, domobranskim i četničkim jedinicama, preduzeli ofanzivnu operaciju u cilju reokupacije novooslobođenog

⁷³⁾ Za to ima mnogo primjera iz Četvrte i Pete ofanzive: obrazovanje dva operativna štaba za rukovođenje dejstvima bataljona 2 ličke brigade na sektorima Krbavice i Turjanskog krajem januara, 7 krajiške i 16 baniske brigade na pravcu Livno—Prozor početkom marta, Drinske operativne grupe u početku Pete ofanzive itd.

dijela teritorije u Bosni i razbijanja glavnine brigada. Operacija je izvedena na širokoj prostoriji. Njemačko-kvislinške snage sa linije Sanski Most—Bronzani Majdan—Kola—sjeverne padine pl. Manjače imale su zadatak da prodiru opštim pravcem Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce, a snage sa linije Turbe—Donji Vakuf ka Jajcu. Pred grupom sa sjevera našle su se dvije brigade i jedan odred, a pred onom drugom četiri brigade. Svima je neposredno rukovodio Operativni štab za Bosansku Krajinu iz Jajca. Već u prvim sudarima pokazalo se da nije bilo moguće ostvariti efikasno komandovanje na tako prostranoj teritoriji u uslovima kada su jedino sredstvo veze bili kuriri, a napadač prodirao motorizovanim odredima i raspomagao najsavremenijim sredstvima veze. Jedinice NOV izgubile su inicijativu, jer je svaka mjera Operativnog štaba zakašnjavala i sve ono što je on preduzimao nosilo je karakter „zapušavanja rupa“, a ne aktivnih protivdejtava.⁷⁴⁾ Ovakve pojave osobito su karakteristične za dejstvo u većim ofanzivama okupatorsko-kvislinških snaga. Istina, ako bi upoređivali takve primjere došli bi do zaključka da su se teškoće i poremećaji odnosili u najvećem broju slučajeva na rad štaba divizije, a rjeđe na štabove brigada i još rjeđe na bataljone, ali su

⁷⁴⁾ Upravo poslije ovih dejstava i na bazi iskustava koja su najvećim dijelom u njima stečena, Operativni štab za Bosansku Krajinu izdao je 23 oktobra 1942 godine jedno uputstvo u kome iznosi uočene nedostatke u službi veze. U njemu se konstatuje da „problem veza kod nas u partizanskoj vojsci pretstavlja najveći problem, koji je još uvijek nedovoljno riješen i koji čak izgleda nerješiv“, ali se isto tako konstatuje da, bez obzira što su sredstva veze kojima se raspolaže oskudna, štabovi nisu „primjenili sva sredstva i sve metode“ koje je bilo moguće primjeniti. Dalje se kaže:

„Koliko je važna služba veze nije potrebno naglašavati. Dovoljno je da se osvrnemo na one akcije u kojima nismo uspjeli, pa ćemo vidjeti da 95% od njih nije uspjelo zbog slabe veze, zbog nepovezanosti.“

Zatim su izložene osnovne subjektivne slabosti — neredovno i nepotpuno izvještavanje, slabo korišćenje relejnih stanica, signalizacije, ugovorenih znakova, kurira-konjanika itd. (Zbornik IV/7, 155).

takve pojave imale naravno vrlo negativne posljedice i po rad nižih komandi i po rezultate boja u cjelini.⁷⁵⁾

Poseban značaj za unapređenje komandovanja i otklancjanje slabosti u radu štabova imale su analize koje su redovno sprovedene poslije svake akcije. U okviru tih analiza uočavane su i slabosti ispoljene u radu štabova i na njih je ukazivano bilo putem konferencija sa komandnim sastavom, bilo pismenom analizom koja je dostavljena nižim

⁷⁵⁾ Evo nekoliko karakterističnih primjera:

Štab 4 proleterske brigade u izvještaju od 8 oktobra 1942 godine o odbranbenim borbama brigade koje je vodila krajem septembra i početkom oktobra, između ostalog, navodi sljedeće:

„Osnovni nedostatak na ovom sektoru bio je pomanjkanje veza. Mi nijesmo imali veze ni sa jednom brigadom niti smo znali pravce kretanja pojedinih brigada. Naša brigada u toku jedne noći dobila je tri različita naređenja. I u takvoj situaciji mi smo bili za nas iznenadnim prodorima i drskim ispadima neprijatelja dovedeni u dosta težak položaj. Prva jedinica sa kojom smo uspostavili vezu bio je bataljon (III) Druge proleterske brigade koji je takođe bio otklancjan od svoje brigade i uslijed toga, kao i same potrebe na ovome terenu, ostao je pod komandom našega štaba i preko njega kasnije uspjeli smo da uspostavimo vezu sa II proleterskom brigadom preko koje smo uputili i onaj izvještaj o kome je riječ u ovome pismu“ (Zbornik IV/7, 112).

Štab 1 hrvatskog korpusa u izvještaju od 14 marta 1943 godine u kome iznosi iskustva iz odbranbenih dejstava u Četvrtoj ofanzivi, između ostalog, piše:

„Brzina kojom se neprijatelj kretao, tj. nadiranje i danju i noću, nije nam davala dovoljno mogućnosti da sredimo jedinice, da organizujemo nove položaje, da pregrupišemo naše snage, kada je to situacija zahtjevala ili da izvršimo napad na neprijatelja. Dok smo mi spremali napad na neprijatelja na jednom mjestu, kad je trebalo napad izvršiti njega više na tom mjestu nije bilo. Uslijed slabe veze Štab divizije vrlo teško je rukovodio svojim jedinicama. Svi izvještaji stizali su prekasno kad se situacija već iz temelja izmijenila“ (Zbornik V/13, 41).

To isto navodi i 8 divizija u svom izvještaju (isto, V/12, 90). Štab 3 krajiške brigade 25 februara 1943 godine izvještava:

„Usled vrlo teškog i neprohodnog terena, za odlazak i povratak od nas do s. Pidriš potrebno je najmanje 6–7 časova. Mi nemamo materijala da bi mogli postaviti telefonsku vezu, pa ako je to moguće potrebno bi bilo“ (Zbornik IV/10, 156).

Štab 4 divizije u izvještaju od 11 marta 1943 godine piše:

štabovima i komandama. Takve analize sprovedene su i u toku dejstava — u trenucima predaha, i na kraju pojedinih operacija i bojeva. One su imale velikí značaj i zbog toga što su, zajedno sa samom ratnom praksom, bile često jedina vojna škola mnogim borcima, koji su u toku borbe postali starješine. Otud su u dokumentaciji štabova jedinica NOV vrlo česte analize uočenih nedostataka u komandovanju. U izvještajima višim štabovima često se navode podaci o konferencijama koje su održavane sa starješinama u cilju ukazivanja na ispoljene slabosti u njihovom radu.⁷⁶⁾

Mjere za održavanje borbenog morala

Za vrijeme odbranbenih borbi — osobito onda kada one traju duži period — uslovi za održavanje borbenog morala bili su daleko teži nego u ofanzivnim dejstvima. Već to da su morali prihvatiti odbranbenu borbu negativno je uticalo na raspoloženje boraca NOV, koji su bili vaspitani u ofanzivnom duhu i čiji su borbeni kvaliteti daleko više dolazili do izražaja u napadu nego u odbrani. Za vrijeme odbranbenih dejstava, vanredno su se pogoršavali i onako teški uslovi pod kojima je ratovala NOV. Zbog toga su za vrijeme većih okupatorsko-kvislinških ofanziva glad, golotinja, zamor i iscrpenost, zarazne i druge bolesti bili redovan pratilac jedinica. Takve teškoće odražavale su se negativno i na stanje u starim, prekaljenim proleterskim brigadama, a za mlađe jedinice, a pogotovo za one borce koji su tek stupili u je-

„Bolja veza kod neprijatelja omogućila im je brže manevrisanje uslijed radio-veze sa svim dijelovima njihovih jedinica koje su učestvovala u ovoj ofanzivi“ (Zbornik IV/11, 75).

⁷⁶⁾ Pošto je ukazano na slabosti koje su došle do izražaja u toku Četvrte ofanzive, štab 5 brigade 8 divizije u svom izvještaju od 26 februara 1943 godine navodi:

„Mi smo nastojali da te greške, propuste i nedostatke uklonimo i u vezi toga držali smo u svim bataljonima konferencije sa štabovima bataljona i prisustvovali smo na nekoliko konferencija desetara, vodnika iz pojedinih četa. Na tim konferencijama ukazivali smo na to, da baš te greške čine starješine i da se tih grešaka starješine treba da riješe“ (Zbornik V/12, 81).

dinice, takvi uslovi su ponekad bili nesavladivi. Kako se to konkretno odražavalo najbolje će pokazati ova dva primjera. Prvog aprila 1943 godine štab 1 proleterske brigade podnio je iscrpan izvještaj o brigadi u toku Četvrte ofanzive. U izvještaju se, između ostalog, navodi:

„Uslovi pod kojima smo se u ovom periodu borili bili su vrlo teški: česti ubrzani marševi, slaba ishrana, nedostatak smještaja, skoro neprekidne borbe sa tehnički i brojno nadmoćnijim neprijateljem itd...

Dalje, pitanje bolesti. Naime, u našim jedinicama pojavio se pjegavac i druga oboljenja od kojih nam je izbačen iz stroja znatan broj boraca...

Usljed zamorenosti i drugih razloga osjetilo se izvjesno rasplinjavanje jedinica, labavljenje discipline i budnosti, gubljenje vojničke forme i formiranje neke familijarnosti i t.sl...“ (Zbornik IV/12. 27).

Osma brigada 7 divizije, koja je ušla u teške borbe Četvrte ofanzive već sredinom januara 1943 godine i zatim učestvovala u Bici na Neretvi u februaru i martu, da bi, poslije prodora Glavne operativne grupe u Crnu Goru, uzela učešća i u Petoj ofanzivi, po izvještaju njenog štaba od 18 maja 1943 godine nalazila se u vanredno teškoj situaciji:

„Borbenost boraca ove brigade u posljednje vrijeme opala je vrlo mnogo. Kod boraca se osjeća zamor, mrzovoljnost kod izvršavanja naredjenja, nepoštovanje starješine, opet nedrugarški odnos među samim borcima. — To opet dolazi dobrim dijelom otuda što je većina boraca pocijepana, bez ijednog para veša, bosu, pokreti sa položaja na položaj, neuspjele akcije u posljednje vrijeme i stalno povlačenje pred nepr., manjak u municiji, dosta slaba ishrana i gubljenje nade da će skoro na Baniju, naročito sada dok se povlače u pravcu Sarajeva. Čak prijeti bojazan, da ne bi nazad u Crnu Goru“ (Zbornik IV/13, 104).

Boriti se i u takvim uslovima mogla je samo vojska vanredno visokih moralnih kvaliteta. Osnove na kojima su bili izgrađeni takvi kvaliteti NOV bili su njen revolucionarni karakter i opravdanost ciljeva za koje se bori. Na takvoj osnovi bilo je moguće pravilnim radom održavati borbeni moral i u onim uslovima koji se normalno smatraju ne samo veoma nepovoljnim nego i nemogućim. Iskustvo iz NOR-a je pokazalo da je u takvim uslovima

pravilno organizovan i sproveden rad na održavanju borbenog morala bio prvi uslov da jedinica ostane na nivou zadatka koji se pred nju postavljaju. Zbog toga je taj rad bio prva briga rukovodstva i organizacija KPJ i svih štabova i starješina u NOR-u uopšte i, pogotovo, za vrijeme dugotrajnih defanzivnih kampanja. Bez toga se ne bi mogle zamisliti sve one pobjede izvojevane pod nevjerovatno teškim uslovima u toku rata.

Budući da je rad na održavanju borbenog morala bio posebno složen i odgovoran zadatak baš u toku odbranbenih dejstava mi ćemo ga ovdje nešto detaljnije obraditi, jer bez toga ne bi bilo moguće razumjeti ni borbene postupke jedinica NOV u izvođenju tih dejstava.

Na prvom mjestu je svakako politički rad. Pored onog opšteg i osnovnog programa političkog rada čiji je smisao bio u tome da se usvoji politička linija KPJ u toku Drugog svjetskog rata, a koji je bio predmet neprekidnog izučavanja, ovdje je bitno istaći onaj oblik političkog djelovanja koji je imao za svrhu da se sastav jedinice upozna sa političkom problematikom koja je u vezi sa konkretnom ratnom situacijom sa ciljem da on shvati zbog čega se preduzimaju određene vojne mjere ili, zbog čega se određene snage NOV angažuju u odbrani. Takav oblik političkog djelovanja bio je i po sadržini i po formi saobražen konkretnim uslovima.

Boračkom i rukovodećem sastavu jedinice bilo je nužno dati vojno-političko objašnjenje uzroka okupatorsko-kvinslinške ofanzive, objašnjenje vojno-političke situacije u kojoj se ta ofanziva izvodi, njene ciljeve i ciljeve vlastitih snaga. Trebalo mu je objašnjavati zbog čega se upornije brani određena teritorija, zbog čega snage NOV ostepaju i napuštaju teritoriju, zbog čega se ne „zabace za leđa“ glavnim neprijateljskim snagama itd. Drugim riječima, sastav jedinice morao je biti u kursu događaja i moralo mu je biti jasno zbog čega se primjenjuju ovakvi ili onakvi postupci, preduzimaju ovakve ili onakve mjere. Takva objašnjenja mogla su da budu samo elemenat jačanja borbenog morala kada se radi o istinski narodnoj, revolucionarnoj vojsci, u kojoj vlada istovjetnost interesa narodnih masa i boračkog sastava armije, s jedne, i rukovodećih

snaga, s druge strane. U takvom ratu svaka mjera rukovodstva proizilazila je iz tog opšteg, zajedničkog interesa i mogla je biti razumljiva i prihvatljiva za sve snage koje u njemu učestvuju.

Šire objašnjenje vojno-političke situacije u kojoj je došlo do okupatorsko-kvislinške ofanzive kao i objašnjenje stavova koje je u takvoj situaciji trebalo zauzeti doprinosilo je da se cjelokupni borački i rukovodeći sastav održi na nivou zadataka koji su u toku ofanzive pred njih postavljeni, da se svjesno i stvaralački angažuje na liniji njihovog sprovođenja. Istovremeno su takva objašnjenja uticala na formiranje jedinstvenih pogleda po osnovnim pitanjima koja su se u datoj situaciji postavljala i doprinosila razvijanju jedinstva volje i akcije čitavog boračkog i rukovodećeg sastava. Najzad, takva objašnjenja otvarala su jasnu perspektivu, što je predstavljalo značajan faktor jačanja moralne snage i onda kada se povoljno rješenje u teškim ratnim i borbenim uslovima moglo postići samo krajnjim zalaganjem i natčovječanskim naporima.

Moglo bi se ukazati na mnogobrojne konkretne primjere koji ilustruju vanredan značaj takvog političkog djelovanja i rada u odnosu na održavanje borbenog morala. Veoma je karakterističan primjer iz Četvrte okupatorsko-kvislinške ofanzive. Iz tog perioda sačuvana su dva dokumenta kojim su se štabovi 7 baniske i 8 kordunaške divizije obratili borcima i rukovodiocima svojih divizija.⁷⁷⁾ Štab 7 divizije već 21 januara 1943 godine — drugog dana ofanzive — ukazuje na razmjere ofanzive i ciljeve koje okupator želi njome postići. Ofanziva se ocjenjuje kao najveća od svih dotadašnjih i iznose se podaci o veoma krupnim snagama koje je okupator u njoj angažovao. Istovremeno se daje ocjena vojno-političke situacije i stanja na svjetskim frontovima koje karakterišu krupne pobjede savezničkih armija, što jasno ukazuje da preduzeta ofanziva protiv NOV nije odraz snage i uspjeha fašističkih armija, već obrnuto, odraz njihove slabosti. Ukazuje se takođe na značaj odbrane velike slobodne teritorije u Bosni i Hrvatskoj, koja se, poslije krupnih pobjeda NOV, izgradnje sistema narodne

⁷⁷⁾ Zbornik V/11, 66 i V/12, 23.

vlasti i Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja, razvila u moćnu vojnu i političku bazu Oslobođilačkog rata i Revolucije i postala presudan faktor jačanja unutarnjeg i međunarodnog položaja i ugleda NOP-a. Time se u dokumentu objašnjava odbranbeni zadatak divizije i nužnost upornosti u njegovom izvršavanju. Otvoreno se borcima i starješinama saopštava da će vjerovatno uslijediti napuštanje Banije pod pritiskom jačih okupatorskih snaga, ali da će divizija nastaviti borbu gdje god to budu zahtijevali opšti interesi. Ovo posljednje je bilo od posebnog značaja kada se ima u vidu da je ofanziva uslijedila poslije krupnih pobjeda koje su snage NOV izvojevale u tom dijelu zemlje, da je u tom momentu skoro sva Banija bila oslobođena, da će ofanziva donijeti nove patnje i stradanja naroda, da će snage 7 divizije po prvi put biti primorane da napuste teritoriju na kojoj su se dotada borile. Sve je to moglo ozbiljno da utiče na borbeni moral divizije i jedini put da se takva opasnost otkloni bio je da se njenom sastavu jasno izloži ozbiljnost situacije i da mu se razvije saznanje da je moguće i u takvoj situaciji naći najbolje rješenje. U pomenutom dokumentu 8 divizije koji je pisan 7 februara 1943 godine, tj. onda kada se ova divizija već bila povukla poslije 18-dnevnih borbi sa Korduna, objašnjenje vojno-političke situacije i, zavisno od ove, objašnjenje upornosti sa kojom se divizija suprotstavljala neuporedivo jačim okupatorskim snagama, vezano je za pitanja „dokle se povlačiti“? i „zašto se ne baciti u pozadinu iza leđa neprijatelja?“ koja su postavljali mnogi od boraca i rukovodilaca divizije tokom višednevnih upornih odbranbenih borbi. Štaviše, borcima i rukovodiocima divizije ukazuje se da moraju biti spremni „na još veće borbe i još veće napore, jer će neprijatelj baciti sve da postigne uspjehe“. Ljudstvu je, trebalo objasniti razumnost onoga što se od njih traži i potrebu da zadatke koji se pred njih postavljaju izvršavaju bez obzira na napore koje će morati uložiti i teškoće koje će pritom podnijeti. Samo je na taj način bilo moguće podići svijest o neophodnosti onoga što se preduzima i na bazi toga razviti stvaralački odnos cjelokupnog boračkog i rukovodećeg sastava, što je pretstavljalo osnovni uslov za ostvarenje postavljenih

ciljeva. Zato je to bio i jedan od osnovnih preduslova da se borbeni moral održi na visini i u najtežim situacijama.⁷⁸⁾

Ako pogledamo programe političkog rada iz perioda većih neprijateljskih ofanziva videćemo koliko su oni bili odraz konkretne vojno-političke situacije i, s tim u vezi, odraz nastojanja da se borački i rukovodeći sastav održi neprekidno u kursu situacije, da mu ona bude jasna i razumljiva, jer su samo na taj način mogle da mu budu prihvatljive mjere koje njegovo rukovodstvo preduzima u toku ofanzive, a time i konkretni zadaci koje pred njega postavlja. Dovoljno je da pregledamo teme političkih predavanja koja su održavana po četama i bataljonima i sadržaj rada četnih i bataljonskih konferencija pa da vidimo koliko je cjelokupno političko djelovanje bilo saobraženo rješavanju ratne situacije i borbenih zadataka koji su se postavljali pred određenu jedinicu i nastojanju da se otklone svi oni problemi koji su se pojavljivali u težim situacijama, a koji su predstavljali opasnost po moralno-političko jedinstvo jedinice, po snagu njenog borbenog morala, pa time i po njenu borbenu vrijednost. Za ilustraciju toga može veoma lijepo da posluži sačuvani izvještaj politodjela 3 dalmatinske brigade za period februar-mart

⁷⁸⁾ Evo još jednog interesantnog primjera: 4 kordunaška brigada bila je prebačena uoči Četvrte ofanzive sa Korduna na Žumberak u cilju da podrži akcije snaga 2 operativne zone ka Zagrebu, dolini Save i slovenačko-hrvatskoj granici. Poslije više napornih borbi i marševa u brigadi je sve više jačala težnja da se vrati na Kordun u sastav svoje divizije. Evo šta o tome u svom izvještaju od 5 februara 1943 godine piše štab 2 operativne zone:

„Naročito je bilo potrebno raditi sa drugovima iz IV brigade, koji su ozbiljno bili postavili pitanje povratka na Kordun. Naime, ustvari, je bilo što borci nemaju rezervnog veša i svi su već zaušili, jer se nisu mogli kroz mjesec dana presvlačiti, te su to postavili kao razlog da se vrate na Kordun. Mi smo svima objasnili da oni time što se nalaze ovdje brane i Kordun i podnose velike žrtve za Narodno-oslobodilačku borbu, ali da za sada ipak se još ne mogu vratiti, jer neprijatelj koncentrira snage oko Žumberka, a te snage morat ćemo zajednički razbijati. Nakon toga stanje se je u brigadi popravilo. Borci su svijesno shvatili svoj zadatak i velike napore koje podnose ovdje i tako se saglasili da ostanu i dalje na ovom terenu, tražeći stalno akcije da uništimo neprijatelja“ (Zbornik V/12, 15).

1943 godine, tj. za period Bitke na Neretvi, u kojoj je ova brigada učestvovala. U izvještaju se, između ostalog, daje sadržaj političkog rada u jedinicama za protekli period. Evo dijela toga sadržaja:

„I bataljon. Održano je 10 političkih časova po četama (O izbjegličkoj vladi, Ofanziva nas je ojačala, Zapovijest druga Tita, O novomobilisanim drugovima iz Kosovske doline i Cetinske Krajine i odnosu prema njima. O vanjskoj i unutrašnjoj situaciji, Vijesti i diskusija nekoliko puta).

Održano je 7 četnih konferencija (O disciplini, O ishrani, O pokretu, O kolektivu, O nošenju ranjenika itd.).

Održano je 6 bataljonskih polit. časova i konferencija (O ulasku naše Brigade u sastav Divizije, Pljačka ruši ugled naše N. O. borbe i podriva vojsku, Vojno-polit. situacija, O velikom značaju prebacivanja ranjenika, Naredba V. S. o konfiskaciji, Naš dolazak u nove krajeve i odnos prema narodu).

Održana su 2 sastanka sa komesarima četa i delegatima (O dužnostima komesara i polit. delegata. Štetne pojave i rad na njihovom uklanjanju)“. (Zbornik IV/12, 28.)

Vojni i politički značaj zadatka koji je jedinica u okviru date situacije imala da izvrši morao se objasniti svim borcima i starješinama. To je bio opštevažeci princip NOR u cjelini, ali je u teškim odbranbenim borbama nalazio posebnu primjenu i opravdanje. Često se radilo o zadatku za čije je izvršenje trebalo uložiti maksimalne napore i velike žrtve. A uvijek kada su pred jedinice postavljeni zadaci takvog karaktera oni su bili posljedica neke izuzetno ozbiljne situacije. Treba se, naprimjer, sjetiti odbrane na pravcu Gornji Vakuf—Prozor, u Bici na Neretvi, kada su borci 7 baniske divizije umirali od iscrpenosti i zime na položajima, ali ih nisu napuštali, ili žrtava koje je dao 2 dataljon 4 proleterske brigade na Vilića Gumnu, da bi se spriječio prodor neprijatelja do Centralne bolnice, borbi 2 dalmatinske brigade na Barama u Petoj ofanzivi, da bi se zaštitio bok Glavne operativne grupe i pravac proboja preko Sutjeske, borbi na Javorku, Košuti, Ljubin-Grobu itd. u kojima su se pojedine jedinice žrtvovale da bi osigurale ostale snage i bolnice. Uvijek je u takvim uslovima

sastavu jedinice bila obrazložena neophodnost krajnjeg angažovanja.⁷⁹⁾

Značajan oblik političkog rada bilo je saopštavanje postignutih uspjeha i odavanje priznanja onim borcima i jedinicama koje su se u borbi naročito istakle. Takvi uspjesi objavljivani su putem posebnih saopštenja ili putem redovnih radiovjesti koje su upućivane u sve jedinice. Međutim, česta je pojava da su viši štabovi saopštavali o uspjesima pojedinih jedinica i u tekućoj prepisci, što se, zatim, usmeno, u okviru vijesti, prenosilo na sve starješine i borce. Svaki krupniji uspjeh postignut u toku težih odbranbenih borbi djelovao je na podizanje borbenog raspoloženja osobito u jedinici koja ga je postigla, ali, s obzirom na takmičarski duh koji je vladao među jedinicama NOV, takvi uspjesi davali su potstreka i svim drugim jedinicama.

Takva je, ukratko, bila sadržina i smisao onoga što se u NOR-u podrazumijevalo pod pojmom „politički rad“. Svakako je interesantno zapaziti koliko je taj rad prevazilazio okvire „čiste“ politike. Ponekad nam se čini da su u domen političkog rada ulazila i mnoga pitanja koja nisu bila politička. Spomenimo, naprimjer, pitanje izvlačenja

⁷⁹⁾ Štab 8 brigade 7 divizije u svojoj zapovjesti od 13 februara za obezbjeđenje drumu Livno—Šujica—Prozor, kojim se kretala Centralna bolnica od Drvara ka Prozoru ističe:

„Štabovi bataljona odmah će ujutro rano izaći na položaje, osmotriti ih i izabrati najpogodnije položaje — za borbu sa neprijateljem, jer odstupanja sa ovih položaja nema i borba se mora prihvatiti i sa nadmoćnijim neprijateljem, i nastojati da ga se razbije pod svaku cijenu pa makar to i velikih žrtava stajalo za naše jedinice. Treba u tome smjeru pripremiti borce, jer je zadatak naših bataljona da od strane Kupresa štite ešalone ranjenika koji prolaze u tome pravcu. Taj zadatak dobila je naša brigada od Vrhovnog štaba“ (Zbornik IV/10, 74).

Štab 1 proleterske divizije u zapovjesti od 2 marta 1943 godine za pokret brigada ka Gornjem Vakufu radi učešća u protivudaru na neprijateljske snage koje su pokušavale prodor ka Prozoru, između ostalog, upozorava:

„Vrhovni štab priprema uništenje neprijateljskih snaga koje nadiru od Gornjeg Vakufa. Pred nas se postavljaju zadaci koji se moraju izvršiti brže i odlučnije no ikada. Treba uložiti sve snage i svestrano zalaganje u sadanjem radu. Štabovima i borcima objasniti izuzetnu važnost zadataka koji su pred nama“ (Zbornik IV/11, 11).

ili nošenja ranjenika, potrebe da se jedan položaj drži radi prolaza bolnice, neki problemi discipline ili ishrane itd. Međutim, sva su ta pitanja imala svoj politički aspekt, svoju političku uslovljenost, a odnos borca ili jedinice prema njima izražavo je stepen njihove političke svijesti. To je bilo sasvim razumljivo kada se ima u vidu da je osnova na kojoj je i stvorena i izgrađena NOV, osnova na kojoj je ona počivala, bila politička svijest njenih pripadnika, tj. saznanje o pravednosti ciljeva borbe i boljem životu koji će im donijeti pobjeda. Već sama činjenica da je pojedinac stupio u tu armiju bila je posljedica njegove političke svijesti, njegovog saznanja da mu je tu mjesto, a zatim i njegovo držanje, njegov odnos prema zadacima, njegovo shvatanje discipline i neophodnosti da se uvrsti u mehanizam borbenog kolektiva itd. počivalo je i proizilazilo iz stepena te svijesti i saznanja. Otud je i razvijanje političke svijesti, njeno podizanje na viši stepen bio prvi i osnovni uslov kvaliteta te vojske. Sve druge mjere, koje se u ratovima obično primjenjuju da bi se održao borbeni moral vojske — snaga zakona ili propisa, razne mjere prinude, obećanja, najbolja ishrana i snabdjevenost, plata, pa i dozvoljavanje pljačke i raznih oblika izživljavanja itd. — u NOR-u nisu mogle igrati odlučujuću ulogu.

I forme kroz koje se sprovodio politički rad u toku odbranbenih borbi bile su specifične. Nikada snage NOV za vrijeme svojih ofanzivnih dejstava nisu bile onako angažovane u neprekidnim i često dugotrajnim borbama kao za vrijeme odbranbenih dejstava. Bile su mnogo više vezane za položaje, razvučene, angažovane u borbama i pokretima tako da su uslovi za politički rad bili mnogo teži. Zbog toga se ovaj rad sprovodio u okviru manjih jedinica — voda, čete i, rjeđe, bataljona, koje je bilo moguće češće okupiti — ponekad za vrijeme predaha na položajima ili u pokretu. U tome radu uzimali su aktivnog učešća i rukovodioci iz viših štabova koji su često obilazili jedinice i, posebno, članovi politodjela brigada i divizija, koji su bili obrazovani kao političko-partiski instruktorski organi i čiji

su zadaci bili da neposredno rade u jedinicama.⁸⁰⁾ Posebno treba istaći mobilizaciju organizacije KPJ i SKOJ-a u cilju što aktivnijeg političkog djelovanja u jedinicama. To je bio njihov opšti zadatak u toku rata, ali je bio posebno istaknut za vrijeme dugotrajnih odbranbenih borbi, kada su uslovi za politički rad bili otežani. Organizacije KPJ i SKOJ-a osposobljavale su svoje članstvo za političko djelovanje u smislu objašnjavanja konkretne vojno-političke situacije, otvaranje perspektive, uočavanja raznih nezdruživih pojava u jedinici, otkrivanja njihovih uzroka i mobilizacije boraca u cilju otklanjanja tih uzroka. Na taj način svaki komunista, bez obzira da li je borac ili starješina, bio je aktivan politički radnik u jedinici, smatrao se odgovornim za stanje u njoj i za otklanjanje svih onih pojava koje bi mogle negativno uticati na njenu borbenu vrijednost.

U nizu ostalih mjera koje su preduzimane i sprovedene na liniji održavanja borbenog morala svakako je po značaju odmah iza političkog rada svestrana briga i staranje o jedinici. Iskustvo je pokazalo da je krajnje zalaganje svih štabova i komandi da se u najvećem stepenu ublaže one vanredne teškoće pod kojima su vođene odbranbene borbe bilo jedan od bitnih faktora za održavanje borbenog morala. Pa i onda kada nije bilo moguće, uprkos takvog krajnjeg zalaganja, postići bitno poboljšanje tih uslova, samo uvjerenje boraca i starješina da se o njima vodi briga, da se preduzima sve što je moguće, pozitivno je djelovalo na njihovo raspoloženje i uticalo na podizanje njihove spremnosti da sve teškoće savladaju. U izvještajima nekih jedinica u kojima se analiziraju razne negativne pojave koje su uticale na opadanje borbenog morala, pored niske političke svijesti, kao uzrok tih pojava, navode se teškoće, koje su pojačavane

⁸⁰⁾ U izvještaju politodjela 3 krajiške brigade od 20 marta 1943 godine za period Četvrtе ofanzive o formama političkog rada rečeno je:

„S obzirom na česte pokrete i akcije težište političkog rada je prenešeno na vodne delegate. Politkomi četa najčešće uspevaju da održe sedmično po 2 politička časa, a neki i više, kao i češće sastanke sa vodnim delegatima nastojeći da im pomognu kako bi korisnije odgovorili svojim zadacima...“ (Zbornik IV/11, 103).

slabim staranjem oko rješavanja materijalnih problema i nepravilnim odnosom prema borcima.

Nedovoljno nastojanje komandi da se umanje teškoće uslovljavalo je i niz drugih negativnih pojava koje su uticale na opadanje borbenog morala. Bilo je, naprimjer, pojava — osobito u uslovima dugotrajnih danonoćnih odbranbenih borbi — da su pojedini borci i starješine sami tražili hrane po selima, da su ponekad napuštali jedinice da bi došli do namirnica, da se kod pojedinaca pojavljivao egoizam, — osobine koje uništavaju osjećaj drugarstva i razaraju kolektivni duh. To je unosilo dezorganizaciju, labavilo disciplinu i prijetilo da se, ako se takve pojave ne spriječe, jedinica pretvori u bezobličnu i raspuštenu masu, koja više ne pretstavlja organizovanu borbenu snagu. Poznato je da je u ratovima dolazilo do takvih pojava onda kada se jedinica nalazila u izuzetno teškim uslovima. A jedinice NOV su se dosta često u toku odbranbenih borbi nalazile upravo u izuzetno teškim uslovima. Iskustvo je pokazalo da je u takvim uslovima dolazilo do navedenih slabosti i u najboljim jedinicama.⁸¹⁾ Otud neophodnost uporne borbe da se takve slabosti savladaju i da se svedu na najmanju mjeru. Ali se pri tome uvijek moralo voditi računa o karakteru i izvorima konkretne pojave da bi se primjenile i odgovarajuće mjere. Uzmimo, naprimjer, pojavu dezerterstva do koje je dolazilo u izuzetno teškim uslovima. Veoma su bili rijetki slučajevi da dezertira stariji borac. Iz izvještaja koji govore o slučajevima dezerterstva vidi se da se redovno radilo o mladim, novomobilisanim borcima koji su stupali u jedinice neposredno pred okupatorsko-kvislinšku ofanzivu dok su vođene uspješne ofanzivne akcije i dok su uslovi pod kojima su vođene borbe

⁸¹⁾ Poslije proboja obruča u Petoj ofanzivi štab 1 proleterske Brigade 15 juna 1943 godine u naređenju svim štabovima bataljona ukazuje na negativne pojave kao što su: „...svojevoljno odvajanje od četa pojedinaca i grupica, zaostajanje u maršu, lutanje po selima i drugim jedinicama radi lične nabavke hrane“, „otsustvo kontrole nad radom intendantskih organa, slabljenje političkog rada i kao „...posljedica toga slabljenja discipline, gubljenja jasnih perspektiva, pojava izvjesne sumornosti, zamora, delimične apatije“ i traži da se preduzmu mjere za njihovo otklanjanje (Zbornik IV/14,41).

bili relativno povoljni. Poučan primjer je onaj sa 1 proleterskom divizijom pred Četvrtu ofanzivu. Ona je u dvomjesečnim borbama u srednjoj Bosni postigla veoma krupne pobjede, uništivši veliki broj garnizona i stvorivši prostranu teritoriju. To je uslovalo polet ustanka i veliki broj novih boraca — mještana došao je dobrovoljno u diviziju. Međutim, kada se divizija, poslije napornih i usiljenih marševa iz sjevernog dijela ove oblasti prebacila u dolinu Neretve i teških borbi u Bici na Neretvi, našla u izuzetno teškoj situaciji, veliki dio novopridošlih boraca je dezertirao, jer nije mogao da podnese vanredne napore. Osnovna mjera da se dezerterstvo spriječi bio je i u takvoj situaciji politički i vaspitni rad sa tim mladim ljudima i nastojanje da se teškoće i naponi što više smanje. Pored toga svuda se kao veoma značajan oblik uticaja na njih ističe pravilan odnos starih boraca i njihova obaveza da ih prime drugarski, da pravilno shvate njihove teškoće, da razumiju pojavu neborbenosti kod njih, da im na svakom koraku ukazuju drugarsku pomoć. Sankcije protiv takvih dezertera, međutim, nisu primjenjivane, jer se očigledno nije radilo o dezerterstvu iz neprijateljskih pobuda, već o niskoj političkoj svijesti, neizgrađenoj borbenosti i nedovoljnoj odlučnosti da se naponi izdrže. Drugačije se postupalo u odnosu na starije borce i starješine. I tu su, naravno, vaspitne mjere igrale odlučujuću ulogu, ali su primjenjivane i najteže sankcije protiv pojava dezerterstva, pljačke ili panike. Takve pojave redovno su osuđivane na konferencijama jedinice.⁸²⁾

Briga i staranje starješina i štabova za rješavanje materijalnih teškoća ili bar za njihovo ublažavanje bila je bitan uslov očuvanja povjerenja boraca u svoje starješine, a time i bitan faktor moralno-političke čvrstine jedinice. Naravno, bilo je od prvorazrednog značaja da se ljudstvu ukaže da izvor teškoća koje trpi u pogledu ishrane, odjeće, zbrinjavanja ranjenika itd. treba tražiti prije svega u neprijatelju — u njegovom zvjerskom uništavanju i pljački narodne imovine, masakriranju ranjenika itd. — ali je, takođe, bilo značajno da se učini sve što je moguće radi ubla-

⁸² Zbornik IV/10, 110.

žavanja postojećih teškoća. Evo šta o tome problemu kaže štab 8 divizije 6 marta 1943 godine u pismu koje je upućeno svim starješinama u diviziji:

„S tim u vezi pripremiti borbe na nedostatke ishrane, što je sasvim prirodno i razumljivo s obzirom na pljačku i uništavanje hrane od strane neprijatelja u protekloj ofanzivi. Ne smijemo nasjedati neraspoloženju boraca radi slabe ishrane, ako je uzrok toj slaboj ishrani u nedostatku hrane. Naprotiv, na toj činjenici treba razvijati njihovu mržnju prema neprijatelju, jer je samo on i niko drugi uzrok nestašici koju trpimo. Kraj toga ni u kom slučaju ne smijemo dozvoliti da ishrana boraca bude neredovna radi naše neorganizovanosti i nemarnosti odgovornih drugova po tom pitanju. To je najosjetljivija točka za gubljenje povjerenja boraca u svoja rukovodstva i starješine, a to je ujedno i najvažniji momenat za razvijanje pljačke. — Jer kad borac osjeti da se o njegovu snabdijevanju ne vodi računa i da ne može dobiti ono čega ima, on će nastojati da se snabdije sam“ (Zbornik V/13, 12).

Zbog svega toga bilo je potrebno pravilnim odnosom i brigom za ljudstvo razviti kod njega uvjerenje o tome da je osnov snage, borbene vrijednosti, organizacije, bitisanja u cjelini oružane sile kojoj pripada, nerazdvojna i sudbosna povezanost interesa boračkog i rukovodećeg sastava koja ima svoju osnovu u dalekosežnim oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima borbe koju vode. Pripadnik te vojske morao je da osjeti da je svaki postupak njegovih ratnih drugova prema njemu — bili oni starješine ili potčinjeni — motivisan tim zajedničkim, opštim interesom. U kakva bi teška iskušenja morali da padaju borci koji bi izgubili povjerenje da će njihovi ratni drugovi preduzeti sve da ih spasu ako budu ranjeni u onakvim uslovima kakvi su vladali za vrijeme velikih okupatorsko-kvislinških ofanziva! To bi vodilo potpunom moralnom truljenju cjelokupne vojske i njenom sigurnom porazu. Otud je briga za borbe pretstavljala osnovni moralni zakon u ratu. Zato je u takvom ratu dolazilo do krvavih borbi, pa i do velikih bitaka, samo zato da se spasu ranjenici. Do Bitke na Neretvi, naprimjer, i ne bi došlo da nisu bili u pitanju ranjenici. Stradanje ranjenika na Sutjesci moglo je u moralnom pogledu biti opravdano samo Bitkom na Sutjesci, samo onim natčovječanskim naporima i žrtvama koje je dala

Glavna operativna grupa i, posebno, žrtvovanjem jedne kompletne divizije. Stavije, opravdanost svega toga sa vojnog stanovišta bilo je od drugostepenog značaja. Te dvije bitke stvorile su takav moralni kapital NOV kakav je rijetko imala koja vojska u istoriji ratova. Na takvom moralnom kapitalu rasla je njena monolitnost, čeličilo se jedinstvo njenih redova. Briga za ranjenike bio je najviši moralni zakon za kolektive i starješine. Protivnapad da bi se izvukli ranjenici bio je opravdan i onda kada su uslovi za njegovo izvođenje bili nepovoljni, a nije rijedak slučaj da više njih bude ranjeno ili da pogine, da bi se spasao ranjeni drug. Takva shvatanja o dužnostima prema ranjeniku čuvala su od moralnog truljenja armiju koja se borila pod nevjerovatno teškim uslovima osobito za vrijeme odbranbenih borbi.

Od neobičnog značaja bila je neprekidna briga i staranje za jedinicu od strane nižih starješina, nižih štabova i komandi. Od njihovog odnosa prema tome problemu za vrijeme teških odbranbenih borbi zavisila je moralna i borbena vrijednost njihovih jedinica. Pravedna raspodjela skromnih sredstava ishrane, odjeće ili obuće, pomoć mlađim borcima, koji se još nisu dovoljno snašli, ravnomjerno određivanje zadataka, staranje o iznemoglim i bolesnim, pravilna raspodjela municije, najbolja organizacija marša, poznavanje svakog čovjeka — njegovih teškoća i slabosti, njegovog raspoloženja da bi mu se pružila pomoć itd. — sve su to bili elementi kojim se ispoljavala briga za ljude i staranje za svoju jedinicu. U tom smislu su niže starješine u NOR-u bile za svoju jedinicu mnogo više nego što se to obično pod tim pojmom podrazumijeva. A to je osobito dolazilo do izražaja u odbranbenim dejstvima. Normalno je, naprimjer, bilo da se komandiri, komandanti, politički komesari i njihovi zamjenici u vodu, četi i bataljonu hrane kao i borci — sa istog kazana, da u toku marša idu na začelju svojih jedinica, da bi osigurali da niko ne izostane, jer se dešavalo da iznemogli borci ne mogu više da se kreću, pa im je trebalo pomoći, da pomognu u nošenju puškomitraljeza, da, često, sami nose ranjenike itd.

Uvijek se vodilo računa o tome da se osigura što je više moguće odmora. Nije rijedak slučaj da se glavnina

čete i bataljona za vrijeme zatišja povlačila sa položaja na kojima su ostajale samo grupe boraca sa puškomitraljezima i mitraljezima, da se ljudstvo odmori, osuši, ogrije. Briga za jedinicu izražavala se i kroz nastojanja da se zadaci izvršavaju uz što manje žrtava. Ovo je bilo posebno značajno u odbranbenim dejstvima u kojima je inače bilo više gubitaka nego u napadu, a postizani su slabiji rezultati. U napadu na utvrđeno naseljeno mjesto, naprimjer, gubici su teško prelazili 100 izbačenih iz stroja, a istovremeno je uništavan garnizon od 500, 1.000, 2.000 i više vojnika i zadobijan vrlo bogat plijen. U odbrani su, međutim, padale žrtve da bi se sačuvao neki položaj, a pritom su nanošeni manji gubici neprijatelju i do plijena se rjeđe dolazilo. Takav odnos u gubicima se svakako nepovoljno odražavao na jedinicu u odbrani i bilo je od osobitog značaja razviti kod ljudstva uvjerenje da se preuzima sve kako bi gubici bili što manji.

Vanredan uticaj na održavanje borbenog morala imalo je držanje starješina i njihova shvatanja. Kroz sva dokumenta štabova NOV provejava njihovo optimističko raspoloženje i uvjerenje u mogućnost izvršenja zadataka, njihov polet i volja za borbu. Primjeri malodušnosti, nevjerice u mogućnost da se zadatak izvrši ili težnja da se zadatak izbjegne bili su skoro nepoznati u redovima starješina NOV. Takvo njihovo raspoloženje prenosilo se i na borce i ovladavalo čitavom jedinicom. U posebno teškim uslovima lični primjer starješine bio je garancija da će jedinica izvršiti i najteži zadatak. Mnogobrojni primjeri svjedoče da su oni uvijek bili spremni — i onda kada je jedinica desetkovana, kada je njen borbeni moral poljuljan — da ličnim zalaganjem i žrtvovanjem osiguraju izvršenje zadataka, da su ličnim primjerom i u takvim uslovima podizali borbeni polet jedinice. Istina, u takvim slučajevima ginuli su rukovodioci više nego u normalnim uslovima, ali je to često bio jedini način da se postavljeni zadatak izvrši. Treba, takođe, istaći da su oni u takvim situacijama u starim, prekaljenim borcima — komunistima, imali uvijek sigurnu podršku.⁸³⁾

⁸³⁾ O svemu tome svjedoče i ovih nekoliko fragmenata iz izvještaja zamjenika političkog komesara 2 proleterske brigade od

Odnos prema narodu i njegovoj imovini uopšte i posebno u teškim uslovima koji su obično bili uslovljeni okupatorsko-kvislinškim ofanzivama bio je jedan od osnovnih

26 marta 1943 godine o stanju u partiskoj organizaciji brigade u toku Četvrte ofanzive:

„...Sve jedinice su do sada izvršavale svoje zadatke sa besprimernom hrabrošću i požrtvovanjem. Sasvim smo razbili „teoriju o umoru“. Sa malim predahom naši su borci razbijali četničke korpuse i brigade u prah i pepeo... Za poslednja 4 meseca bilo je dosta izmena u partijskom rukovodećem kadru, jer je dosta drugova poginulo i ranjeno. Sada imamo 6 zamenika političkih komesara četa ranjenih, a od skojevskog brigadnog rukovodstva ostao je samo jedan, dok su dva poginula a tri ranjena. Sva ova mesta popunjavamo brzo od ljudstva koje imamo na raspoloženju po jedinicama. Pored ovoga poginuo nam je najbolji zamenik političkog komesara bataljona, drug Đurakić... Partijci i stari borci prednjače u borbenosti, zato oni i dosta ginu. Tako sada na licu imamo oko 350 starih boraca, otprilike jedna četvrtina celokupnog ljudstva. U borbama kod G. Vakufa poginuo nam je drug Vlado Radovanović, seljak iz Srbije, otac 5 dece, najbolji borac u brigadi, koga smo mislili predložiti za narodnog heroja. Pored njega poginuo nam je drug Petar Graovac, radnik, komandant našeg IV bataljona, koji je ranjavan 5 puta i bio naš najbolji komandant; i on zaslužuje naziv narodnog heroja... Komande četa zadovoljavaju, mada su u poslednjim borbama sva tri komandira ranjena, i ostali komandni kadar znatno je izbačen iz stroja, tako da u četama ima svega 6—7 starih boraca... Poboljšanju ovoga bataljona znatno je doprineo biv. komandant drug Petar Graovac, koji je poginuo kod G. Vakufa. On je bio uzor komandant i okupio je i učvrstio čitav bataljon. Bio je neverovatno omiljen u bataljonu i uživao je veliko poverenje. Odličan komunista, koji se naročito odlikovao ljubavlju prema Partiji...“ (Zbornik IV/11, 133).

8 brigada 7 baniske divizije o čijem smo teškom stanju u toku Četvrte i Pete ofanzive već ranije citirali neke podatke iz izvještaja njenog Štaba, 15 juna 1943 godine, u poslednjim borbama Pete ofanzive izvršava zadatak obezbjeđenja ranjenika na drumu Foča—Kalinovik uz vanredno velike gubitke u rukovodećem kadru:

„Nakon povlačenja I Prol. brigade sa položaja kod G. Budnja neprijatelj je ozbiljno ugrozio naše bolnice u istom selu. Da bi spasila situaciju VIII brigada izvršila je povratni napad i odbacila Nijemce na komunikaciju. Tom prilikom bilo je 20 mrtvih i ranjenih drugova, među njima poginuli 2 komandira, jedan zamjenik komandata bataljona, 1 zamjenik komesara čete, a ranjena 2 komandanta bataljona i zamjenik komandanta brigade“ (Zbornik IV/14, 40).

kriterijuma moralno-političke vrijednosti jedinica. Ono po čemu se NOV u očima naroda bitno razlikovala od svih drugih vojski s kojima je ratovala na teritoriji Jugoslavije izražavalo se u njenom odnosu prema narodu. Činjenica da je NOV po karakteru i ciljevima svoje borbe bila duboko narodna, revolucionarna armija morala je da nađe adekvatan odraz u praktičnom, svakodnevnom i neprekidnom kontaktu njenih jedinica, njenih boraca i starješina sa narodom, jer je to bio jedini put da se narod kroz praksu i iskustvo uvjeri u takav njen karakter. Otud se u izvještajima štabova ili partiskih organizacija o moralno-političkom stanju u jedinicama redovno iznose podaci i daju ocjene o odnosu jedinice prema narodu i njegovoj imovini. Pored težnje da se i u najtežim uslovima politički djeluje na terenu kuda se jedinica kreće i bori i njenih obaveza da štiti izvlačenje naroda, njegove imovine, njegovih zbjegova itd. ovdje treba istaći da se posebna pažnja posvećivala radu intendantskih organa koji su sabirali namirnice za ishranu jedinica, mobilisali ljude za radne jedinice (radi prenosa ranjenika, ratnog materijala, rušenja komunikacija), prikupljali stoku za potrebe transporta ranjenika ili materijala itd. Odgovornost za njihov rad ležala je na komandama i, posebno, na političkim i partiskim rukovodiocima. Oni su bili dužni da spriječe svaki nepravilan postupak tih organa i da u svakoj konkretnoj situaciji zauzmu stav dokle se može ići u zahtjevima prema narodu, s obzirom na situaciju u kojoj se nalazi jedinica i na stvarne mogućnosti naroda. U onim slučajevima kada je uslijed objektivnih okolnosti od naroda zahtjevano više nego što je on mogao da pruži, preduzimane su razne mjere da mu se na neki mogući način pomogne.⁸⁴⁾ Prema onima koji su samovoljno tražili namirnice ili uzimali ih bez odobrenja vlasnika uvijek su preduzimane najoštrije mjere. Česti su slu-

⁸⁴⁾ Karakterističan primjer za ovo imamo u Bici na Neretvi. Štab 1 proleterske divizije u svom izvještaju od 18 marta 1943 godine upoznaje Vrhovni štab o tome da je kraj na lijevoj obali Neretve kroz koji su prošle sve jedinice Glavne operativne grupe i bolnica ekonomski veoma iscrpen i predlaže da se „ako je ikako moguće, svim tim selima da novčana ošteta“ (IV/11, 88). Na temelju ovog prijedloga Vrhovni štab je odlučio da se u tu svrhu dodijeli suma od 300.000 kuna (Isto, 107).

čajeve kažnjavanja raznim kaznama, pa i strijeljanja pred strojem, jer su, ponekad, kada su takve pojave uslijed dugotrajnih napora uzimale šire razmjere, pored vaspitnog rada, i kazne imale veoma pozitivan uticaj. Oštre mjere su u takvim uslovima bile najefikasnije sredstvo da se, inače odani i politički svjesni borci, upozore na svoje obaveze, trgnu i potstaknu na razmišljanje o tome čemu vodi takav odnos prema narodu.⁸⁵⁾

I, najzad, značajan oblik rada na održavanju borbenog morala bila je organizacija kulturno-prosvjetnog i zabavnog života u jedinicama u smislu održavanja vedrog raspoloženja i u najtežim uslovima. Pjesma, igra, veselje, šala — bili su sastavni dio svakodnevnog života borbenih kolektiva NOV. Ta strana života jedinice odgovarala je shvatanjima života uopšte koja su vladala u NOV. Pripadnici NOV bili su najvećim dijelom mladi ljudi koji su voljeli život i koji su se borili zato da život koji vole bude što ljepši. Njih je tako vaspitavala Komunistička partija. Pjesma i veselje, čitanje lijepe knjige ili težnja da se nauči čitati, izdavanje zidnih ili džepnih novina itd. — bilo je odraz takvog shvatanja i onda kada je život svakog pojedinca bio do najvećeg stepena ugrožen, kada je bio sveden na teške marševe i borbe, bez odmora i hrane, kada je fizička snaga čovjeka bila na izmaku. Rad kulturno-prosvjetnih odbora po četama i bataljonima, rad diletantskih grupa i horova, analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa, rad na izdavanju novina itd. nije prestajao ni u toku danoćnih, odbranbenih dugotrajnih borbi. Taj je rad izražavao snagu kolektiva, njegovu odlučnost da istraje, njegovu vjeru u pobjedu. Nastojanje da svi pripadnici kolektiva budu aktivni u tome radu proizilazilo je iz težnje da se svaki od njih veže za kolektiv, da se osjeti njegovim nerazdvojnim dijelom i da istovremeno ljepšem životu svoga kolektiva, razvijanju vedrog raspoloženja i druželjublja u njemu doprinese svojim zalaganjem i ispoljavanjem svojih ličnih kvaliteta. Svi izvještaji iz jedinica o borbi i radu u toku teških odbranbenih borbi govore o naporima da se održi zabavni i kulturno-prosvjetni rad i o postignu-

⁸⁵⁾ Zbornik IV/11, 133.

tim uspjesima u tom pogledu. Interesantno je, naprimjer, napomenuti da su i u Četvrtoj i Petoj ofanzivi izlazili brigadni i bataljonski listovi. Na njima je rađeno i u kanjonu Sutjeske, kada se činilo da je sve izgubljeno. Ovdje, istina, treba istaći da su takvi listovi, pored prosvjetne i zabavne funkcije, imali značajnu ulogu u vaspitnom pogledu u tom smislu što su u njima obrađivani unutarnji problemi jedinice, isticane i objašnjavane negativne pojave i ukazivano na potrebu borbe protiv njih, isticani pozitivni primjeri junaštva pojedinaca ili jedinica, šire objašnjavana situacija u kojoj se jedinica bori itd.

Inspirator i nosilac cjelokupne aktivnosti na liniji odražavanja borbenog morala bile su organizacije KPJ u jedinicama NOV. One su se i pod najtežim ratnim uslovima uporno, neprekidno i sistematski borile za idejno-političku monolitnost jedinica, za pravilne političke stavove, za pravilne odnose i disciplinu, za razvijanje brige i staranja o ljudima, za pravilne odnose prema narodu, za razvijanje drugarstva, za organizaciju kulturno-prosvjetnog i zabavnog života u jedinici. One su budno pratile život i rad jedinice, uočavale probleme i slabosti i na njih blagovremeno reagirale. Intenzitet rada partiskih organizacija nije opadao ni u najtežim uslovima.⁸⁶⁾ Partiski sastanci redovno su održavani, a njihov sadržaj bio je uvijek odraz stanja u jedinici. Analizirane su negativne pojave i slabosti i određivano mjesto komunista — i boraca, i starješina, i komandi — u borbi za njihovo otklanjanje. Pri svemu tome je lični primjer komunista — bio on borac ili starješina — njegova hrabrost, odlučnost i zalaganje u izvršenju postavljenih zadataka, njegova upornost u savlađivanju napora, umora, gladi, njegovo druželjublje, njegovo vedro raspoloženje itd., bilo ono što im je obezbjeđivalo ugled među borcima

⁸⁶⁾ U izvještaju politodjela 3 krajiške brigade od 20 marta 1943 godine za period Četvrte ofanzive u vezi s tim rečeno je:

„Uslovi za rad part. organizacije u brigadi bili su, osobito u posljednje vreme, vrlo teški (skoro svakodnevni pokreti i uporno branjenje položaja); no ipak part. jedinice nalazile su mogućnosti da svake nedelje održe po jedan praktični — radni sastanak. Što se tiče teoretskih sastanaka osetio se izvestan napredak, tako da se svake sedmice održi i po jedan teoretski sastanak“ (Zbornik IV/11, 103).

i njihovo povjerenje, ono što je služilo kao praktična potvrda onih stavova i shvatanja za koje se zalagao i u duhu kojih je težio da djeluje na svoje ratne drugove. Ogromnu pomoć partiskoj organizaciji pružale su organizacije komunističke omladine — SKOJ — koje su istovremeno bile nepresušni izvor novih članova KPJ i novih starješina. Kako je sastav NOV činila u ogromnoj većini omladina to je SKOJ predstavljao masovnu organizaciju preko koje je Partija mogla da mobiliše omladince — borce i rukovodioce — na izvršavanje i najtežih zadataka.

Bez takve uloge svjesnog faktora — KPJ — ne bi bilo moguće održavanje borbenog morala i u onim uslovima koji su se obično smatrali krajnje nepovoljnim pa i nemogućim.

ČETVRTI DIO

**POSTUPCI NOV U RAZBIJANJU
OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH OFANZIVA**

TOK I REZULTATI ODBRANBENE OPERACIJE

Iz opšte koncepcije ratovanja NOV proizilazila je tendencija da se aktivnim dejstvom razbije svaka neprijateljska ofanziva. Utoliko je ona bila i opštevažeća. Otud je ne mali broj ofanziva koje su već u samom početku bile osujećene i razbijene. Ali su često odnos snaga i drugi uslovi bili takvi da ofanzivu nije bilo moguće razbiti već u samom početku. U takvim slučajevima dolazilo je do višednevnih i višenedeljnih borbi u kojima su snage NOV, zavisno od konkretne situacije i svojih ofanzivnih ciljeva, primjenjivale najraznovrsnije postupke kao: izvlačenje jedinica sa teritorije na kojoj se izvodi ofanziva i njihovo ofanzivno angažovanje na drugoj teritoriji, primanje odbrane u cilju pripremanja uslova za protivdejstvo na glavne snage koje izvode ofanzivu ili za izvođenje protivofanzive na drugom pravcu — na drugoj teritoriji, odbranbene borbe u operativnom okruženju radi izvođenja proboja na jednom ili više pravaca itd. Otud vanredno šarenilo dejstava u toku neprijateljskih ofanziva, a time i teškoće koje se javljaju prilikom izvlačenja onoga što bi se moglo uzeti kao opštevažeće — kao pravilo po kome su postupale snage NOV u tim ofanzivama. Ali je, takođe, istina da dublja studija tih ofanziva i postupaka NOV ukazuje na to da i to šarenilo ima svoju uslovljenost, da razlike u postupcima nisu posljedica stihijnosti, već upravo obrnuto — da to šarenilo proizilazi iz opštih zakonitosti uslovljenih fizionomijom ratišta, odnosno opštih koncepcijama kojima su se rukovodile ratujuće strane. To znači da niz oblika — od izvlačenja snaga sa prostorije na kojoj se izvodila ofanziva kao po-

četnog, pa do borbi u okruženju i proboja iz njega kao najkomplikovanijeg oblika odbranbene operacije — predstavljaju jednu logičnu cjelinu, koju je moguće teoretski izraziti tako da je sve ili ogromnu većinu neprijateljskih snaga, odnosno sve ili većinu postupaka NOV, moguće objasniti i podvesti pod jedan opšti okvir, koji bi sadržao ono što je bilo opštevažee. Radi se naravno o onome što je bilo najopštije, a nikako o šemi kojom bi bilo moguće obuhvatiti svaki postupak ili svaku mjeru preduzetu u toku ofanzive.

1. POSTUPCI U PRIPREMNUM PERIODU

S obzirom na slabosti koje su ranije istaknute u vezi sa prikupljanjem podataka o namjerama neprijatelja, o njegovim pripremama i planu pretstojeće ofanzive rijetko je bilo organizovanog rada i postupaka snaga NOV koje se normalno predviđaju u pripremnom periodu. Ali to ne znači da događaji u pripremnom periodu nisu imali značajan uticaj na obostrana dejstva u pretstojećoj ofanzivi. Radi se o tome da je pripremni period za izvođenje neprijateljske ofanzive trajao relativno dugo. To je osobito bilo karakteristično za prvi ratni period. Od odluke da se ofanziva izvede do početka dejstava prolazilo je po mjesec i više dana. Tako je, naprimjer, odluka za Treću ofanzivu donesena 2 marta 1942 godine, a počela je sredinom aprila protiv glavnine, u junu na Kozari, a u Sloveniji tek u julu; pripreme za Četvrtu ofanzivu otpočele su još u novembru 1942 godine, za Petu ofanzivu odmah poslije Bitke na Neretvi — u aprilu 1943 godine itd. Ovako dug period priprema bio je neophodan, prije svega, zbog koncentracije snaga — pojedine divizije su prebacivane iz drugih zemalja, sa drugih frontova ili iz udaljenih rejona jugoslovenskog ratišta. To je uslovljavalo krupne, često i bitne izmjene u situaciji, a utoliko i nerealnost izrađenog plana ofanzive, o čemu je ranije bilo riječi. Najbolje je da se ovdje potsjetimo na primjer udara kod Bioča u Petoj ofanzivi. Udarina grupa bataljona iz 2 proleterske divizije je svojim dejstvom od 10 do 16 maja izvršila prodor iz Nikšićke Župe u Pipere, razbila četničke snage sjeverno od Spuža, a potom kod

Bioča italijanski 383 puk, izbacivši mu iz stroja preko 700 ljudi. Ovaj događaj protumačen je kao pokušaj proboja Glavne operativne grupe ka Albaniji (iako stvarno time nije bio motivisan) pa su i Italijani i Nijemci ka Bioču do 17 maja uputili snage od oko 12 pješadiskih bataljona koje su tu ostale sve do 21 maja neaktivne, očekujući proboj snaga NOV, što je, naravno, imalo krupne negativne posljedice po izvođenje ofanzive već u samom početku.⁸⁷⁾ Zbog svega toga dešavalo se da je neprijatelj izvodio svoju ofanzivu uvjeren da napada na daleko veće snage nego što su one stvarno bile.

Onda kada se raspolagalo podacima o pretstojećoj ofanzivi, koji su skoro redovno bili samo najopštiji — o teritoriji na koju pretstoji ofanziva i, približno, o snagama koje će je izvoditi — preduzimane su i konkretne protivmjere koje su u osnovi slične onima koje su gore izložene. Jedinicama su izdavana uputstva da aktivnim dejstvima spriječe prikupljanje neprijateljskih snaga i prenesu aktivnost na širu prostoriju, da napadaju i razaraju komunikacije itd. Ovdje je osobito interesantan primjer dejstava snaga 1 hrvatskog korpusa neposredno pred Četvrtu ofanzivu. Sedma baniska divizija je već od 14 januara bila u oštrim borbama protiv 369 divizije koja je težila da zauzme komunikaciju Petrinja—Kostajnica, jer joj je tu bila predviđena koncentraciska prostorija. 369 divizija pretrpila je osjetne gubitke, što je negativno uticalo na njen rad u toku ofanzive. Isto tako su 14 januara dijelovi divizije „Re“ i „Lombardija“ preduzele napad na Ličke Jesenice i Sabor-

⁸⁷⁾ Za ovo bismo mogli navesti veoma mnogo primjera iz svih ofanziva. 1 proleterska divizija je, naprimjer, početkom avgusta 1944 godine imala zadatak da aktivnim dejstvima iz istočnog Sandžaka preko Lima na komunikaciji Sjenica—Prijepolje vezuje za sebe neprijateljske snage na tom terenu, kako bi im spriječila angažovanje protiv Operativne grupe divizija koja je prodirala iz Crne Gore ka Ibru i dalje ka Jablanici i Toplici. Ona je tim svojim dejstvima otežala pripreme za operaciju „Ribecal“, jer su njene jedinice na desnoj obali Lima ometale neprijateljskim snagama zauzimanje koncentraciske prostorije i polaznih položaja sa kojih su 12 avgusta imale da otpočnu napad na 1 diviziju u istočnom Sandžaku. Aktivnošću snaga 29 divizije u Hercegovini neposredno pred julsku ofanzivu 1944 godine na ovu oblast bila je potpuno kompromitovana ova ofanziva.

ski da bi stvorile povoljne uslove za dejstvo u pretstojećoj ofanzivi, pa su se borbe nastavile sve do početka ofanzive i razvijale se nepovoljno po italijanske snage. Moglo bi se reći da je mjera koja je davala najviše rezultata bila aktivno dejstvo u cilju vezivanja neprijateljskih snaga koje se pripremaju za ofanzivu, njihovo razvlačenje i prenošenje borbe na teritoriju koja nije zahvaćena planom ofanzive.⁸⁸⁾

U prvoj fazi operacije u kojoj neprijateljske snage teže da koncentričnim nastupanjem ostvare operativno okruženje, a time i povoljne uslove za stezanje što užeg obruča, jedinice NOV su prilagođavale svoj borbeni poredak zahtjevu da se prodori napadača što efikasnije zaustave, da se aktivnim dejstvima onemogući ostvarenje operativnog okruženja i da se, po mogućstvu, njegove snage otsudno tuku i primoraju na odustajanje od ofanzive.

Nema nijedne poznatije ofanzive u kojoj jedinice NOV nisu tek onda kada se ispolji dejstvo napadača i otkriju konture njegovog plana operacije vršile u manjim ili širim razmjerama pregrupaciju snaga. To je bilo uslovljeno nepoznavanjem plana neprijateljske operacije. Ako se i znalo da pretstoji ofanziva teško je bilo unaprijed otkriti ideju manevra, grupisanje snaga, glavni udar itd. To je, uostalom opštevažeca nezgoda za snage koje se pripremaju za odbranu i u uslovima frontalnog ratovanja. Samo je ona imala nešto teže posljedice u NOR-u zbog toga što je bilo još manje onih objektivnih faktora na osnovu kojih bi komandovanje moglo da predvidi nekolicke najvjerojatnije varijante dejstva napadača i da na temelju njih razradi odgovarajuće varijante odbrane, a zatim i zbog toga što je

⁸⁸⁾ Vrlo poučan primjer za ovo pretstavlja jedno naredenje štaba 3 divizije od 29 maja 1944 godine u kome se kaže:

„Prema prikupljenim podacima neprijatelj dovlači pojačanja u Sjenicu, Prijepolje i Rožaj. Stvarna jačina ovih pojačanja nije provjerena. Obavještenja govore da neprijatelj ima namjeru da napadne naše snage iz tih pravaca u toku sutrašnjeg ili preksutrašnjeg dana.“

„Pošto se neprijatelj utvrđuje i dovlači pojačanja i time hoće da nam nametne frontalnu borbu, naš je zadatak da ga manevrom rastresemo i prodremo dublje u njegovu teritoriju...“ (Zbornik III/7, 260).

Zatim se izlažu zadaci pojedinih jedinica u razvijanju aktivnog dejstva.

pregrupisavanje snaga išlo mnogo sporije, jer su jedinice NOV redovno bile razvučene, a pokreti skoro isključivo vršeni peške, dok je neprijatelj dejstvovao motorizovanim jedinicama.

U Četvrtoj ofanzivi, naprimjer, karlovački pravac kojim su nastupale glavne snage napadača bio je najslabije posjednut. Zbog toga su svi naponi komandovanja u nekoliko prvih dana bili usmjereni na to da se taj pravac ojača i da se situacija na njemu konsoliduje. To je bio uslov da se održi jedinstvo cjelokupnog borbenog poretka 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa, jer bi brz prodor 7 SS divizije ka Bihaću kompromitovao mogućnost odbrane slobodne teritorije i mogućnost nanošenja udara napadaču sa tendencijom da mu se spriječi ostvarenje postavljenog cilja i da se primora da odustane od ofanzive. Otud je u ovom periodu i Vrhovni štab, pored Glavnog štaba Hrvatske, ovom pravcu posvetio osnovnu pažnju. Pored angažovanja 8 divizije i nastojanja da se njene snage konsoliduju na sljedećim položajima, na ovaj pravac bile su već drugog dana borbe — 21 januara — prebačene 6 i 14 primorsko-goranska brigada, radi ojačanja odbrane 8 divizije. Već prvih dana borbe su i pravci koji iz rejona Sanskog Mosta izvode u Podgrmeč, odnosno u Bosanski Petrovac, dobili izuzetno veliki značaj. Oni izvode u centar slobodne teritorije i uspjeh neprijatelja na njima kompromitovao bi odbranu na Baniji i Kordunu i doveo u pitanje opstanak Centralne bolnice na planini Grmeču. Zbog toga Vrhovni štab naređuje da se snage 5 divizije koncentrišu za odbranu pravca Sanski Most—Ključ—Bosanski Petrovac i da se glavina 4 divizije, koja se nalazila na Kozari, prebaci na pravac Sanski Most—Lušci Palanka.

U datoj situaciji bile su to one osnovne mjere operativnog značaja koje su morale biti sprovedene da bi se stvorili bitni uslovi za pariranje brzih prodora napadača koji imaju za cilj cijepanje snaga NOV i da bi se tim snagama stvorile mogućnosti da aktivnim dejstvima zadržavaju napadačeve snage na pojedinim pravcima, da ih rastrojavaju i razvlače, da im energičnim protivdejstvima na bokove i pozadinu nanose gubitke i da na taj način stvaraju preduslove za razbijanje ofanzive.

Slične mjere je preduzimao Vrhovni štab u početnim dejstvima Pete ofanzive. 15 maja snage Glavne operativne grupe nalazile su se u ofanzivnom rasporedu sa glavnom orijentisanom na istok — ka rejonu Mojkovac—Kolašin — gdje je upravo bila u toku operacija za razbijanje italijanskih i četničkih snaga u oblasti donjeg toka Tare i ka Limu. Iako Nijemci otpočinju nastupanje po planu Pete ofanzive toga dana Vrhovni štab, koji nema jasne pretstave o razmjerama te ofanzive, ostaje sve do 18 maja pri odluci da se izvede pomenuta operacija. Tek 18 maja, na osnovu izvještaja o oštrim trodnevnim borbama protiv krupnih njemačkih snaga na raznim pravcima, Vrhovni štab je mogao steći jasniji uvid u stvarnu situaciju i preduzeti odgovarajuće mjere. Toga dana izdata je zapovijest da se jedinice na istočnom djelu fronta povuku dublje na slobodnu teritoriju i posjednu povoljne položaje za odbranbena dejstva, a 1 proleterska brigada izvučena je u opštu rezervu. 19 maja brigada je upućena na pravac Foča—Čelebić, na kome su njemačke snage postigle uspjehe koji su doveli u pitanje sigurnost Centralne bolnice i prijetile da izbiju na desnu obalu donjeg toka Tare. Odmah zatim na taj pravac prebačena je i 3 krajiška brigada i dva bataljona 2 proleterske, a 7 krajiška brigada dobila je naređenje da sa Sinjajevine usiljenim maršem krene na pravac Gacko—Piva da bi ojačala odbranu 10 hercegovačke brigade koja je tamo odoljevala napadima nadmoćnijih njemačkih snaga.

Svim tim mjerama borbeni poredak Glavne operativne grupe bio je saobražen stvarnoj operativnoj situaciji. Izvlačenjem snaga sa istočnog dijela fronta ka Sinjajevini i ojačavanjem jedinica na najugroženijim pravcima stvoreni su osnovni preduslovi da se napadaču spriječi da brzim prodorima pocijepa snage grupe i posjedne neke pozicije koje su u operativnom pogledu imale odlučujući značaj (na prvom mjestu kanjoni donjih tokova Pive i Tare). Istovremeno su time stvoreni povoljni uslovi da jedinice na pojedinim pravcima kombinacijom uporne odbrane i

aktivnih dejstava zadržavaju i razvlače snage napadača i da im nanose gubitke.⁸⁹⁾

2. PROTIVUDAR I AKTIVNA DEJSTVA

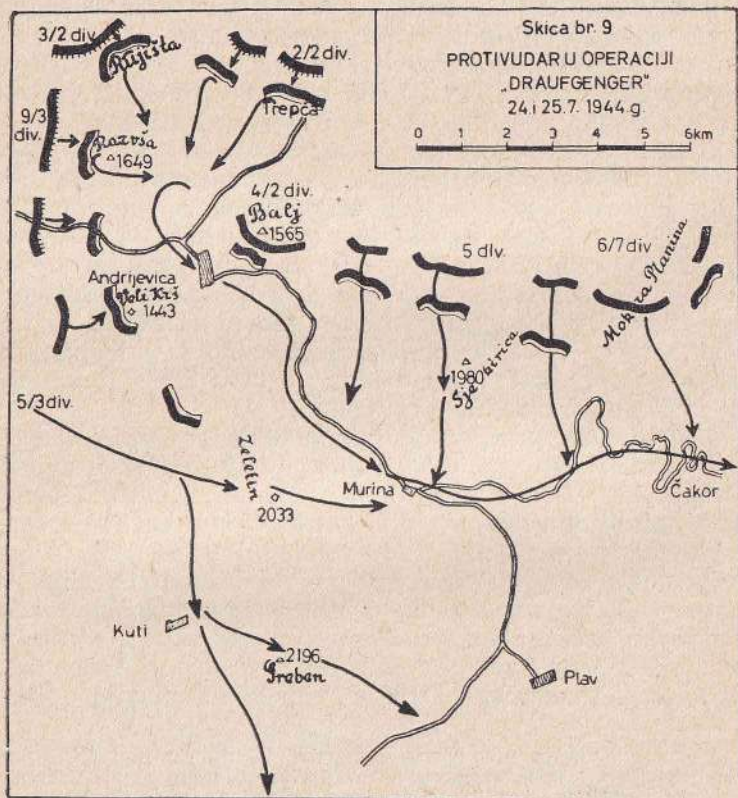
Sve te mjere stvarale su povoljne uslove za organizovano vođenje dejstava i za usmjeravanje napora svih snaga na razbijanje ofanzive. Forme kroz koje je to ostvarivano bile su različite. Mi ćemo ovdje razmotriti osnovne karakteristike onih koje su najčešće primjenjivane.

Bilo je slučajeva, iako su oni bili rjeđi, da su snage NOV aktivnim odbranbenim dejstvima uspjevale da razbiju ofanzivu i primoraju neprijatelja na povlačenje. Takav ishod ofanzive mogao je uslijediti bilo kao rezultat protivudara na glavne snage napadača, bilo kao posljedica danonoćnih aktivnih dejstava prvenstveno na bokove i pozadinu neprijateljskih snaga. Osnovni uslov da se postigne takvo rješenje za oba slučaja bio je povoljan ili, bolje rečeno, povoljniji odnos snaga u korist branioca, nego što je to inače bilo normalno.

Vrlo lijep primjer razbijanja ofanzive protivudarom na glavne snage neprijatelja imamo u julu 1944 godine u Crnoj Gori. Svojom operacijom „Draufgenger“ Nijemci su planirali da razbiju jače snage NOV koje su se koncentrisale u širem rejonu Andrijevice i Berana, gdje su se pripremale za pretstojeći prodor u Srbiju. Nijemcima je osobito bilo stalo do toga da zauzmu Berane da bi tu zauzele aerodrom preko koga su snage NOV snabdjevene ratnim materijalom od Saveznika. Glavni udar nanosile su snage divizije „Skenderbeg“ i 14 SS puk 7 SS divizije opštim

⁸⁹⁾ Izučavanje niza drugih manjih ili manje poznatih okupatorsko-kvislinških ofanziva pokazuje da su jedinice NOV svuda upočetku ofanzive prilagođavale svoj borbeni poredak datoj situaciji (bliže podatke o tome vidi u obradi ofanzive „Braun“ u knjizi M. Jerkovića „Borbe u Slavoniji za vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive“, ofanzive „Ribecal“ u Vojno-istoriskom glasniku br. 5 i 6/1950, ofanzive „Citen“ u Vojnoistoriskom glasniku 2/1957, o ofanzivi na Hercegovinu u julu 1944 godine u članku generala V. Kovačevića „Iskustva iz dejstava 29 hercegovačke divizije jula 1944 godine“ — „Vojno delo“ br. 4—5/1956).

pravcem Peć—Čakor—Andrijevića (skica br. 9). Operacija je otpočela 18 jula nastupanjem neprijatelja sa polukružne linije Sjekirica (tt 1989) — s. Murina—Greben (tt 2196) — Batojan (k 2176). Na toj liniji branile su se 9 brigada 3 udarne i 2 proleterska brigada 2 proleterske divizije. Da-

leko nadmoćniji neprijatelj brzo je prodirao uprkos žestokog otpora. 18/19 jula naše brigade su izvršile snažan protivnapad. 19 jula je na ovaj pravac pristigla i 5 proleterska brigada 3 divizije, koja je odmah prešla u protivnapad uspjevši da povрати nešto terena. Sljedećeg dana su u

borbu uvedeni slabiji dijelovi 2 proletherske divizije. 19/20 jula neprijatelj je uspio da zauzme Andrijevicu. Nekoliko dnevnih i noćnih protivnapada brigada slabilo je njegovu napadnu moć. Za ovo vrijeme štab 2 korpusa postepeno je prikupljao snage Operativne grupe: 17 diviziju iz Sandžaka i 5 diviziju iz rejona Bijelog Polja ka Beranama u namjeri da najprije razbije neprijateljsku ofanzivu, pa da, zatim, pristupi prodoru ka Jablanici i Toplici prema primljenoj direktivi od Vrhovnog štaba. 21/22 jula 17 divizija, sa dijelovima 2 proletherske i 3 divizije, prešla je u protivnapad na desnoj obali Lima i ovladala linijom Balj (tt 1555) — s. Šekular—Mokra Planina. Na taj način dok je neprijatelj na pravcu glavnog udara svojih snaga od Andrijevice ka Beranama postizao sasvim neznatne uspjehe desni bok mu je postao sasvim ugrožen. Konačno je njegovo nastupanje i na glavnom pravcu toga dana bilo zaustavljeno na liniji s. Trepča—Rujišta—Razvrša (tt 1649) — Veli Krš (k 1443). Bili su stvoreni povoljni uslovi za opšti protivudar u cilju razbijanja glavnine u širem rejonu Andrijevice. 23 jula izrađen je plan protivudara. Ideja protivudara sastojala se u tome da se dvostrukim obuhvatnim manevrom neprijateljska glavnina okruži i razbije. Planom protivudara predviđeno je da se dejstvom jačeg lijevog krila izbije na drum Andrijevice—Peć na otkjaku s. Murina—Čakor (tt 2077), a slabijim desnim krilom na liniju s. Kutu—Zeletin (k 2033) i na taj način presječe otstupnica glavnini neprijatelja iz rejona Andrijevice. Za to vrijeme bi snage s fronta vršile pritisak i vezivale glavninu, s tim da u napad pređu kad snage na lijevom krilu izbiju na drum kod Čakora. Početak protivudara predviđen je za 21 čas 24 jula. Protivudar je otpočeo u određeno vrijeme i razvijao se po planu. U toku 25 jula bio je završen razbijanjem glavnine njemačkih snaga u operaciji „Draufgenger“. Osobite teške gubitke u ljudstvu i materijalu pretrpila je divizija „Skenderbeg“ koja je poslije ovoga faktički prestala da postoji.

U razmatranju ovoga protivudara treba posebno istaći sljedeće elemente:

Prvo, odnos snaga, u poređenju sa onim koji bi se u neprijateljskim ofanzivama mogao smatrati normalnim, bio je veoma povoljan za NOV. Ideja i plan dejstva operacije

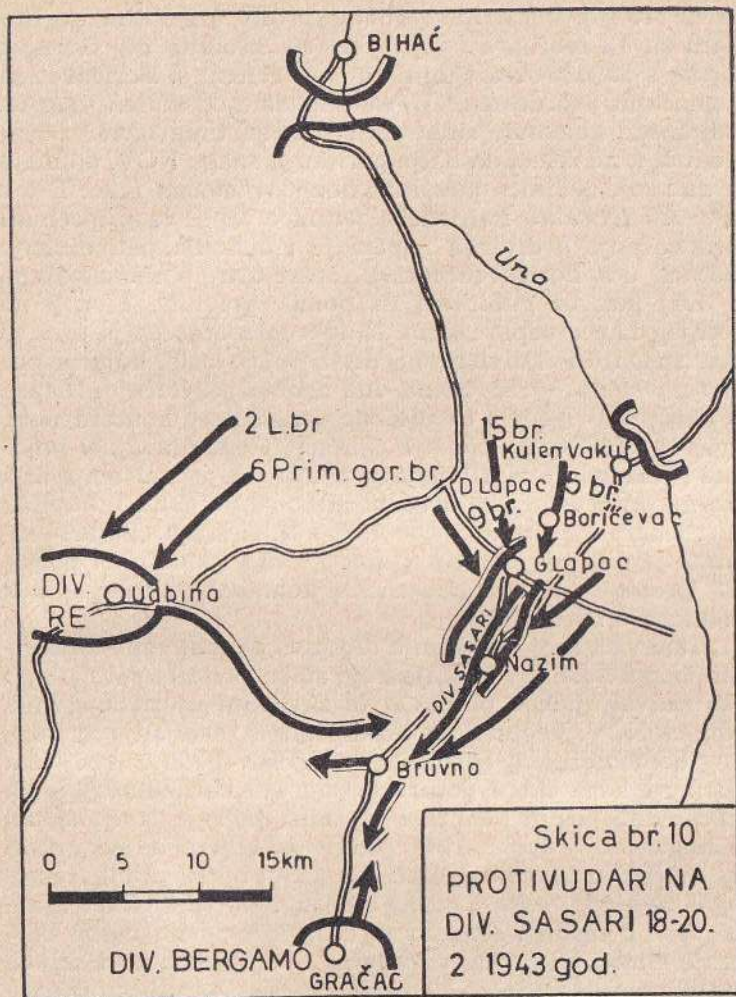
„Draufgenger“ u osnovi nisu bili neprihvatljivi, ali samo pod uslovom da su angažovane jače snage. Međutim, snage od približno dvije divizije nisu mogle uspješno izvršiti takav zadatak ako je NOV na tom sektoru raspolagala sa dvije divizije i još dvije u Sandžaku koje su mogle biti angažovane u razbijanju ofanzive.

Drugo, posebno pada u oči vanredno aktivna odbrana jedinica 2 i 3 divizije. Njihove brigade i u toku dana i u toku noći izvode protivnapade. One se nisu vezivale za krutu frontalnu odbranu jer bi se na taj način podmetale pod udar artiljerije, tenkova i avijacije, kojima je neprijatelj u ovoj operaciji bio znatno ojačan (po 18 aviona dejstvovalo je na položaje pojedinih bataljona). Aktivnim dejstvima brigade su iznuravale neprijatelja, razvlačile njegove snage, nanosile mu gubitke i lomile njegovu udarnu snagu.

Treće, blagovremeno je izvršeno prikupljanje snaga za protivudar, pravilno je njihovo počesno prethodno angažovanje da bi se stvorili povoljni uslovi za izvođenje protivudara; izbor momenta za protivudar, ideja i plan dejstva su, takođe, odgovarali stvorenoj situaciji.

Četvrto, protivudar je izvršen noću, što je sasvim razumljivo s obzirom na preimućstva neprijatelja u avijaciji, tenkovima i artiljeriji i na preimućstva u kretanju lakih jedinica NOV i u vještini njenih boraca u noćnoj bliskoj borbi.

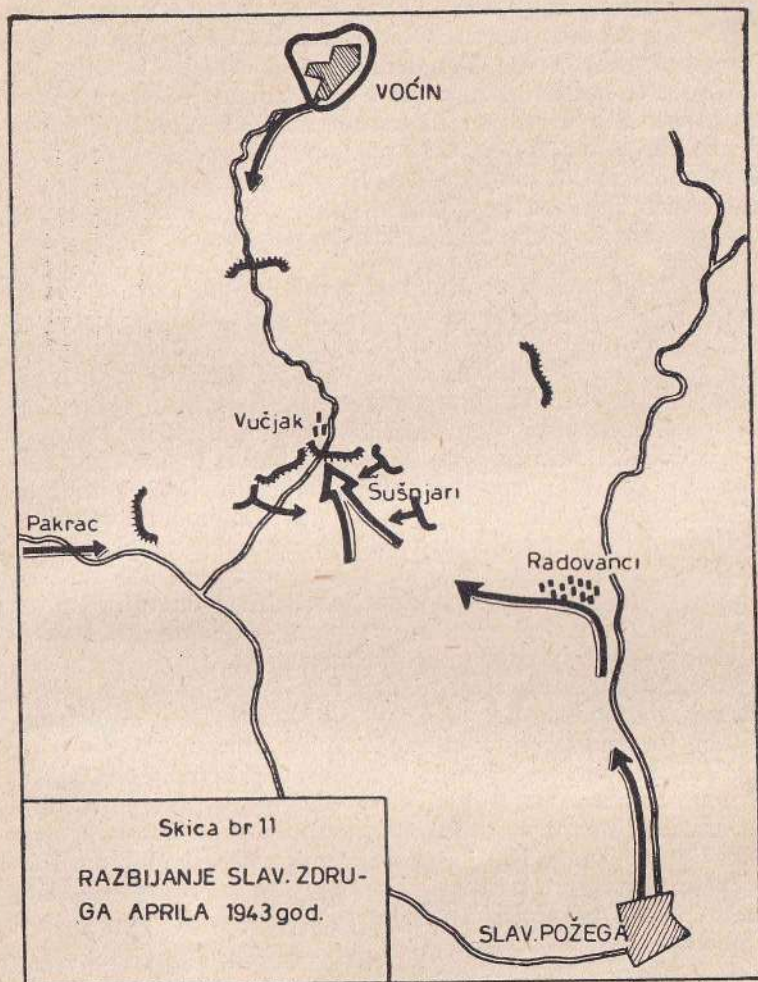
Ima dosta sličnosti sa ovim protivudar glavnine 1 hrvatskog korpusa na italijanske glavne snage u završnoj fazi operacije „Vajs-1“ Četvrtе ofanzive. Istina, ovaj protivudar nije bio posljedica povoljnog odnosa snaga već na prvom mjestu mlitavog i neenergičnog rada krupnih italijanskih jedinica. Tako dejstvo italijanskih snaga bilo je posebno uslovljeno aktivnošću dijelova 6 ličke divizije koji su bili angažovani u njihovoj neposrednoj pozadini. Komanda italijanske 2 armije bila je već prvih dana februara riješena da odustane od izvršenja konačnog zadatka, tj. prodora sa dostignute linije Mazin—Udbina ka Uni u cilju spajanja sa njemačkim snagama i okruženja dijelova NOV u rejonu planine Plješevice, gdje ih je, po planu operacije „Vajs-1“, trebalo uništiti. Međutim, na insistiranje njemačkog ko-

mandanta Jugoistoka, komandant italijanske 2 armije izdao je poslije zastoja u operaciji od više dana naređenje da se produži nastupanje ka Uni. 11 februara otpočele su blizu tri italijanske divizije prodor ka Gornjem i Donjem Lapcu

(skica br. 10). U oštrim borbama protiv 6 i 8 divizije Italijani su 13 februara uspjeli da se probiju do Gornjeg Lapca, a 15 februara spojili su se u rejonu s. Boričevac sa njemačkim jedinicama koje su napadale od Kulen Vakufa. Italijanske komande smatrale su da su time izvršile svoj zadatak i, ne želeći da dalje potiskuju snage NOV, odlučile su da svoje jedinice povuku iz oblasti istočne Like. I dok su se 15 februara italijanske jedinice otpočele pripremati za izvlačenje 8 divizija napala je i opkolila puk divizije „Sasari“ u s. Boričevcu. Razvile su se oštre borbe u kojima se ovaj puk uz gubitke i uz pomoć glavnine divizije iz Gornjeg Lapca uspio izvući. 18 februara otpočeo je protivudar snaga 6 i 8 divizije na diviziju „Sasari“, koja se polako povlačila — razvučena duž drumu od Gornjeg Lapca ka Mazinu. Brigade 6 i 8 divizije napadale su koncentrično, presjecajući kolonu divizije „Sasari“ i opkoljavajući pojedine njene dijelove. Divizija je od potpunog uništenja bila spasena intervencijom divizija „Re“ i „Bergamo“, koje su 20 februara uspjele da je deblokiraju. Divizija „Sasari“ izgubila je najveći dio teškog naoružanja i komoru i pretrpila, prema izvještaju italijanskih komandi, gubitke od 863 vojnika i oficira.

Ima veći broj ofanzivnih dejstava okupatorsko-kvislinških snaga lokalnog značaja koje su se završile porazno po njih zahvaljujući u prvom redu aktivnim protivdejstvima jedinica NOV. Veoma je poučan primjer razbijanja Slavonskog domobranskog zdruga aprila 1943 godine kod sela Šušnjara. Komanda 2 domobranskog korpusa odlučila je da neposredno poslije ofanzive „Braun“ koja je izvedena od 20 marta do 8 aprila 1943 godine sa ciljem da se unište snage NOV u Slavoniji, uloži još jedan napor „radi konačnog čišćenja Požeške Kotline od ostataka razbijenih komunističkih brigada“. Planom je bilo predviđeno da se dejstvuje koncentrično sa tri pravca — od Voćina, od Pakraca i od Slavonske Požege — ka selu Šušnjari u cilju uništenja snaga NOV u rejonu s. Šušnjari—s.Vučjak (skica br. 11). Nosilac glavnog udara bio je Slavonski zdrug koji je nastupao pravcem Slavonska Požega—s.Radovanci—s.Šušnjari. U svom sastavu imao je 4 bataljona i jednu ustašku četvu i bio ojačan haubičkom baterijom. Imao je ukupno blizu

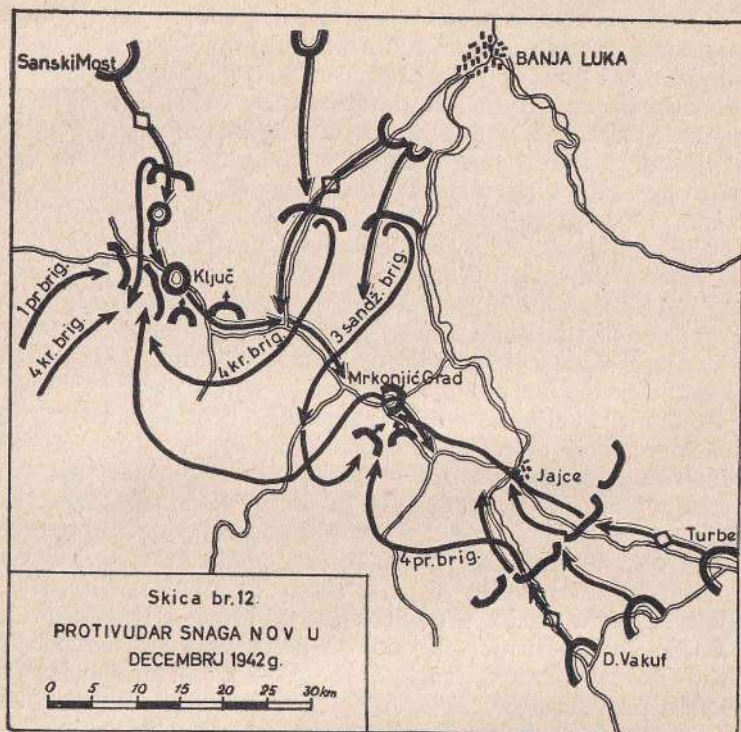
2.000 ljudi. Štab 4 divizije donio je odluku da glavnim snagama dočeka ovaj zdrug na podesnim položajima u rejonu sela Vučjak i Sušnjari i da ga aktivnim dejstvom tuče, a pomoćnim snagama da zatvori pravce od Pakraca, Daru-

vara, Voćina i Orahovice. U momentu kada je zdруг čelom izbio u selo Šušnjari i otpočeo napad duž drumu ka selu Vučjaku uslijedio je napad dijelova 4 divizije na njegove bokove. U borbi od nepuna 3 sata zdруг je bio potpuno razbijen. Bio je ubijen ili zarobljen 1.081 vojnik i oficir, a zaplijenjeno 543 puške, 23 puškomitraljeza, 12 mitraljeza, 6 minobacača, 3 haubice itd. Napad neprijateljskih snaga sa ostalih pravaca razvijao se sporo i nije imao nikakvog uticaja na tok borbe kod s. Šušnjara.⁹⁰⁾

Ovakvi uspjeli protivudari protiv glavnih snaga bili su dosta rijetki i ne bi se moglo reći da predstavljaju karakteristične postupke NOV jer je u takvim ofanzivama odnos snaga najčešće bio toliko nepovoljan po NOV da razbijanje ofanzive udarom na glavne snage nije dolazilo u obzir. Češće se događalo da su snage NOV, pošto su uočile namjere i grupisanje jedinica koje izvode ofanzivu i preduzele neophodne protivmjere o kojima je gore bilo riječi, kombinacijom odbranbenih i aktivnih dejstava onemogućivale neprijatelju da operaciju sprovede po zamišljenom planu i da realizuje postavljene ciljeve. Takav karakter dobivale su one operacije u kojima je neprijatelj imao dovoljno snaga da se probija na određenim pravcima — obično duž komunikacija — i da posjedne oslobođene gradove, značajne objekte duž komunikacija itd., ali nije imao dovoljno snaga da vrši sistematsko „pročešljavanje“ teritorije u cilju frontalnog potiskivanja i stezanja užeg obruča oko jedinica NOV. U takvim slučajevima otporom duž komunikacija, zatim smicanjem sa njih i bočnim udarima po kolonama, dejstvom u njihovoj pozadini, ponovnim presjecanjem komunikacija itd. snage NOV su kompromitovale ofanzivu, ostale i dalje gospodari teritorije na kojoj su se ranije nalazile i, što je od posebnog značaja, sačuvale svoju operativnu slobodu.

⁹⁰⁾ Vrlo su poučni i primjeri protivudara koje su izvele snage grupe brigada u vremenu od 25 avgusta do 20 septembra 1942 godine na pravcu Banja Luka—Mrkonjić Grad protiv okupatorsko-kvislinških snaga koje su pokušale da iz Banja-Luke ponovo ovladaju prostorom planine Manjače, Zmijanjem, Sitnicom i Mrkonjić-Gradom.

Već u borbama prve veće grupe brigada, koja djeluje pod neposrednom operativnom komandom Vrhovnog štaba u jesen 1942 godine u Bosni imamo za ovo jedan karakterističan primjer. Komandanti njemačkih 717 i 714 divizije koji su imali pod svojom kontrolom oblast Bosne sjeverno od demarkacione linije donijeli su odluku da jednom većom operacijom pariraju krupne uspjehe koje su postigle snage grupe proleterskih brigada prodorom iz Crne Gore za zapadnu Bosnu i zajedničkim dejstvima sa krajiškim i dalmatinskim snagama u periodu jul—septembar. Neposredan cilj operacije bio je da se razbije glavina brigada koja je djelovala u dolini srednjeg toka Vrbasa, jer je ona oslobođenjem Mrkonjić-Grada, područja planine Manjače i Jajca bila stvorila povoljne uslove za prodiranje na sjever — bilo između rijeka Sane i Vrbasa, bilo kroz oblast srednje Bosne — što je dovodilo u opasnost značajne okupatorsko-kvislinške pozicije na tim pravcima. Poslije razbijanja tih snaga trebalo je posjesti liniju Ključ—Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce jačim snagama kako bi se na taj način onemogućili ubuduće prodori partizanskih snaga ka dolini Save. Planom operacije bilo je predviđeno da snage jedne divizije izvrše brz prodor pravcima Sanski Most—Ključ—Sitnica i Banja Luka—Sitnica, a odavde dalje pravcem Mrkonjić Grad—Jajce, a snage druge divizije da istovremeno izvrše prodor pravcima Turbe—Jajce i Donji Vakuf—Jajce tako da se u rejonu Jajce Jezero spoje obe divizije (skica br. 12). Računalo se da će brzim prodorima i ovako zamišljenim manevrom partizanske snage biti pocijepane, okružene i razbijene. Dejstva sa sjevera su otpočela 28 septembra. Vrhovnom štabu i Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, koji je neposredno rukovodio svim snagama koje su se nazile na pravcima njemačke ofanzive, nisu uopšte bile poznate namjere neprijatelja. Pred snagama koje su nastupale sa sjevera nalazile su se dvije brigade i 6 krajiški partizanski odred, a pred snagama koje su nastupale sa jugoistoka četiri brigade i dijelovi 3 krajiškog partizanskog odreda. Pošto je napad neprijatelja sa sjevera ranije otpočeo i uspješno se razvijao Operativni štab za Bosansku Krajinu pokušao je da prebacivanjem snaga sa jugoistočnog pravca zadrži brze prodore neprijatelja od Sitnice ka Mrko-

njić Gradu. U toku 1 i 2 oktobra nadiranje neprijateljskih snaga sa pravca Sitnice bilo je usporeno. Pošto je ustanovio da su njegove glavne snage koje su napadale sa sjevera poslije zauzimanja Ključa i Sitnice orijentisane ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu i da sa linije Turbe—Donji Vakuf nastupaju jake snage, Vrhovni štab je odlučio da se neprijatelj koji nastupa ka Jajcu i Mrkonjić-Gradu zadržava slabijim snagama a da se glavne snage angažuju za uništavanje neprijatelja u trouglu Ključ—Sitnica—Sanski Most gdje su se nalazile slabije snage. Već 3/4 oktobra otpočeo je napad na Ključ i neprijateljska uporišta ka Vrhpolju i 7 oktobra bio je uspješno završen. Pošto su zauzele Jajce i Mrkonjić Grad neprijateljske snage su se 5 oktobra spojile kod Jezera.

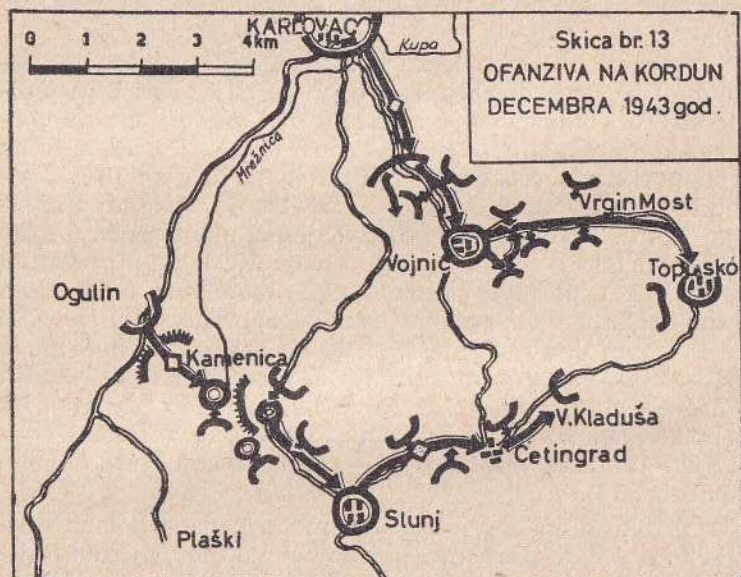
Ostavivši jače garnizone i u ovim mjestima glavnina se prebacila na neke druge sektore (Kozara i istočna Bosna). S obzirom na pritisak ka Sitnici Nijemci su ojačali njen garnizon, a u Mrkonjić-Gradu su kao posadu ostavili domobranske i četničke snage, koje su noću 12/13 bile razbijene, a mjesto oslobođeno. Tako se završila ova ofanziva. Ne samo da Nijemcima nije pošlo za rukom da razbiju grupu brigada već nisu uspjeli ni da zadrže Ključ i Mrkonjić Grad, a time ni da obrazuju planiranu „zaprečnu liniju“ na kojoj bi zaustavili pokušaje prodora snaga NOV na sjever.

Ovakav ishod imale su one ofanzivne operacije u kojima su relativno slabije snage imale cilj da razbiju jedinice NOV i da uspostave kontrolu nad teritorijom, da preotmu komunikacije, pojedine centre itd. Kao primjer treba pomenuti niz operacija njemačkih snaga krajem 1943 i početkom 1944 godine osobito u Hrvatskoj, zapadnoj i srednjoj Bosni. Tako su, naprimjer, Nijemci planirali da u toku decembra 1943 godine razbiju snage NOV na Kordunu i Baniji, da uspostave kontrolu nad slobodnom teritorijom u tim oblastima, da, posebno, razbiju uporišta jedinica NOV na Petrovoj Gori i Šamarici i da na taj način onemoguće pritisak na važne komunikacije Zagreb—Karlovac—Ogulin i Zagreb—Sunja—Bosanski Novi, koje su bile pod stalnim pritiskom 4 korpusa sa Korduna i Banije. Prva faza te operacije — ofanziva na Kordun — razvijala se ukratko ovako (skica br. 13).

U toku 6 i 7 decembra jača motorizovana kolona prodrla je pravcem Karlovac—Tušilović—Vojnić. Dijelovi 8 divizije, pošto nisu uspjeli da zadrže ovu kolonu smakli su se sa komunikacije lijevo i desno, vršeći na nju bočni pritisak u pozadini glavnih snaga koje su prodrle u Vojnić. Do 10 decembra ova kolona je prodrla drumom do Topuskog. Svaki pokušaj saobraćaja drumom Karlovac—Vojnić—Topusko bio je onemogućen, a svaki prodor dalje od komunikacije neprijatelj je plaćao krupnim gubicima.

Šestog decembra otpočela je nastupanje i druga motorizovana kolona pravcem Tounj—Tržić. Ona je 10 decembra, vodeći neprekidne borbe protiv dijelova 8 divizije, pro-

drla u Slunj, a snage 8 divizije ostale su duž drumova Tounj—Tržić—Slunj, neprekidno napadajući niz posada koje su Nijemci ostavili da bi osigurali kontrolu na tome drumu (u Primišlju i Tržiću, na Tržačkom i Čičin-Mostu itd.). Desetog decembra kolona iz Slunja prodrla je drumom Cetinograd—V.Kladuša, ali je jedan njen dio odmah vraćen za Tržić radi pomoći posadama koje su bile napadnute. Druga kolona koja je iz Tounja pošla u pomoć Tržiću bila je uništena.

Iako su zauzeli niz mjesta duž komunikacija na Kordunu Nijemci nisu mogli da uspostave na njima kontrolu uslijed danonoćnog pritiska snaga NOV na čitavoj njihovoj dužini. Svaka kolona bila je napadnuta i probijala se uz gubitke. Već 11 decembra Nijemci su napustili Slunj, a do 14 decembra i sva druga mjesta u kojima su u toku ofanzive uspostavili svoje posade. Tako se bez ikakvih rezultata završio prvi dio operacije „Panter“, kako su Nijemci nazivali ovu svoju ofanzivu na Kordunu.

Na sličan način razvijale su se njemačke operacije u ovom periodu protiv glavnine NOV u dijelu zapadne i srednje Bosne i operacija „Citen“ protiv snaga 8 korpusa u oblasti Bosansko Grahovo—Livno—Duvno—Imotski—Sinj—Knin. Veoma je poučan i primjer razbijanja ofanzive u Hercegovini jula 1944 godine.

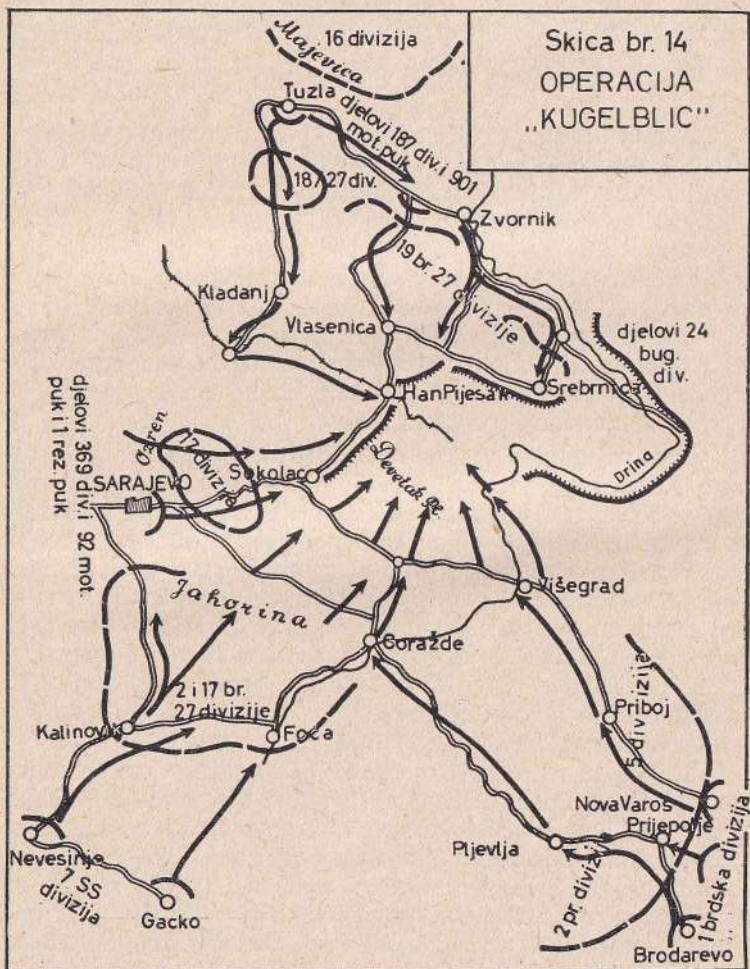
3. IZVLAČENJE SNAGA IZ ŠIREG OKRUŽENJA

Ako je neprijatelj nastupao jačim snagama koje su bile u stanju da i pored žilavog otpora jedinica NOV i njihovih protivdejtava održe čvrstinu borbenog poretka i da postepenim prodiranjem ostvaruju manevar koji se skoro redovno svodio na težnju za okruženjem, onda je operacija dobivala drukčiji karakter. Zavisno od uslova i zadataka grupacije NOV su se u takvim uslovima orijentisale ili na izbjegavanje primanja odbranbenih borbi primjenom principa dekoncentracije i zabacivanja za leđa snagama koje izvode ofanzivu ili na odbranbene borbe u cilju stvaranja uslova za izvođenje protivofanzive.

Prvi princip je veoma često primjenjivan ili, bolje rečeno, korišćen je uvijek kada se analizom prve faze operacije došlo do zaključka da su odnos snaga i drugi uslovi do te mjere nepovoljni da bi bilo pogriješno nastaviti borbu radi razbijanja ofanzive produženjem dejstva protiv snaga koje je izvode i da je oportuniije izbjeći operativni dodir sa tim snagama u cilju izvođenja ofanzivnih dejstava na drugim pravcima. Primjena principa dekoncentracije operativne grupe NOV u cilju izvlačenja iz operativnog dodira sa snagama koje izvode ofanzivu bila je dosta česta i za nju ima više karakterističnih primjera.

Jedan od njih je i operacija „Kugelblic“ u decembru 1943 godine kojom su Nijemci htjeli razbiti jake snage NOV u istočnoj Bosni i Sandžaku, ne samo zato što su one u to vrijeme kontrolisale, izuzev Sarajeva i nekoliko gradova u dolini rijeke Bosne, obe ove oblasti, već i zbog straha od eventualnog prodora tih snaga u Srbiju za koji su se one i pripremale. U operaciji su bile angažovane krupne snage: 1 brdske, 7 SS i 369 legionarske, dijelovi 187 rezervne i 24

bugarske divizije, dijelovi 92 i 901 motorizovanog puka i 1 rezervni samostalni puk. Planom je bilo predviđeno da snage iz sjevernog dijela istočne Bosne sa linije Tuzla—Zvornik i iz Sarajeva pređu u nastupanje u cilju posjedanja linije Sarajevo—Han Pijesak—Vlasenica—Srebrenica—

Drina i potiskivanja naših snaga južno od te linije (skica br. 14) na kojoj su imale da obrazuju položaje sa ciljem da spriječe prodor i izvlačenje snaga NOV na sjever ka oblasti Tuzle ili na zapad ka rijeci Bosni. Istovremeno su glavne snage imale zadatak da nastupanjem sa linije Nova Varoš—Brodarevo kroz Sandžak i sa linije Gacko—Nevesinje na sjever ka planini Jahorini potiskuju jedinice NOV da bi izbijanjem na liniju Sarajevo—Višegrad zatvorile oko njih obruč, nabacujući ih na pomenutu zaprečnu liniju. U to doba na prostori zahvaćenoj ofanzivom nalazile su se 17 i 27 divizija 3 korpusa u istočnoj Bosni, 2 proleterska i 5 divizija u Sandžaku. Operacija je počela 4 decembra.

Ni štab 3 korpusa ni štabovi 2 i 5 divizije nisu imali nikakvih podataka o pretstojećoj ofanzivi i njihove snage bile su potpuno iznenađene. To je imalo osobito teške posljedice za 2 proletersku diviziju i 1 šumadisku brigadu, koje su, iznenađene napadom 6 brdske divizije u Prijepolju, pretrpile teške gubitke. Svi kasniji pokušaji štaba 2 korpusa, 2 i 5 divizije da organizuju odbranu u Sandžaku i zadrže prodor 1 brdske divizije zakasnili su, jer je ona već 5 decembra izbila u Pljevlja, a 6 u Čajniče. Jedinice 2 proleterske divizije bile su odbačene na jug a 5 divizija se pred Nijemcima povlačila ka Višegradu vodeći zadržavajuću odbranu. Sedma SS divizija nastupala je bez borbe i brzo je izbila na Jahorinu, odakle je bez teškoća potisla slabije dijelove 3 korpusa. Trinaestog decembra obe divizije izbile su sjeverno od drumu Sokolac—Rogatica—Višegrad.

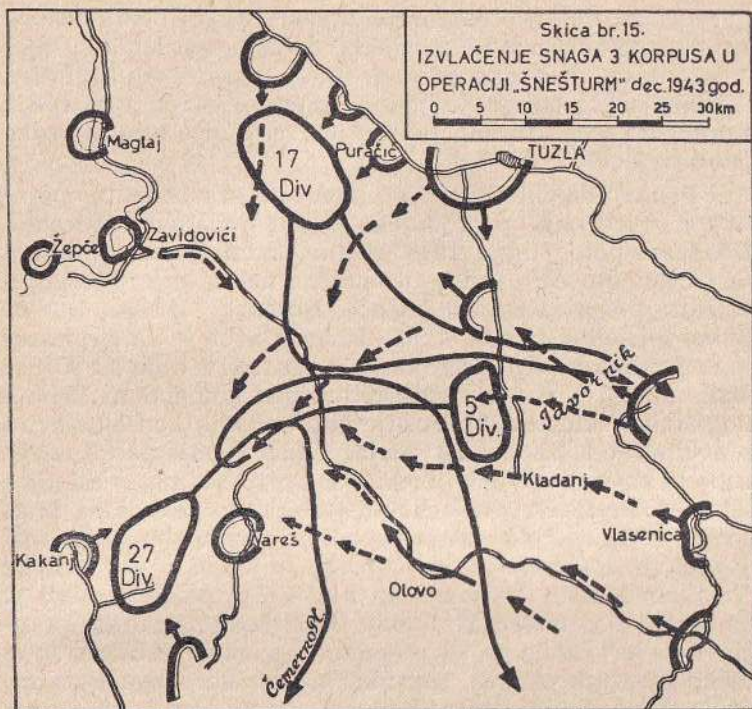
Za to vrijeme snage koje su nastupale sa pravca Zvornika, Tuzle i Sarajeva uplele su se u oštre borbe protiv divizija 3 korpusa. Naime, kad se ispoljio napad neprijatelja sa pravca Sarajeva, Tuzle i Zvornika štab 3 korpusa je odlučio da ofanzivnim dejstvom tuče neprijatelja koji je nastupao od Tuzle. Taj zadatak dobila je 17 divizija, sa svoje 4 brigade i Tuzlanskim partizanskim odredom, a njoj je udarom sa sjevera — od Majevice — u leđa neprijatelja trebala svojim dijelovima da sadejstvuje 16 divizija koja je tada bila na sektoru Posavine i Majevice. Ostale snage korpusa su angažovane za zatvaranje pravca od Zvornika i Sarajeva. Međutim, nastupajući na sjever brigade 17 divizije su 6 decembra u rejonu s. Tupanari ušle u oštre borbe

sa njemačkim snagama koje su nastupale pravcem Šekovići—Vlasenica i bile prinuđene da pređu na upornu odbranu. U tim borbama je 7 decembra zaplijenjena borbena zapovijest za operaciju „Kugelblic“, na temelju koje je štab korpusa sagledao razmjere ofanzive i ciljeve Nijemaca. Obaviješten o tome Vrhovni štab je korpusu naredio da u slučaju jačeg pritiska ne koncentriše svoje snage i ne prima odlučne odbranbene borbe i da jednu svoju diviziju orijentiše sa 5 divizijom na jug ka Foči. S tim u vezi štab korpusa je naredio da 17 divizija prekine borbe na pravcu Vlasenice i da se prebaci na sjever u cilju razvijanja ofanzivnih akcija ka Tuzli i Doboju, da 27 divizija zadržava prodor neprijatelja pravcem Sokolac—Vlasenica aktivnim dejstvima na bokove i pozadinu i osigura prihvat 5 divizije. Devetog decembra njemačke snage posjele su pomenutu zaprečnu liniju.

Trinaestog decembra štab 3 korpusa donio je odluku da 27 divizija prekine borbe i da se probije preko drumu Sokolac—Vlasenica, s tim da preduzme ofanzivna dejstva ka rudarskom bazenu Vareša i Breze. Petoj diviziji je naređeno da se povuče ka Drini s tim da, ako bude jače napadnuta, pređe u Srbiju.

Dvadeset sedma divizija se noću 13/14 decembra probila kroz „zaprečnu liniju“ sjeverno i južno do Han Pijeska, vodeći na nekim pravcima veoma oštre borbe sa dobro utvrđenim Nijemcima, koji su, pored toga, drum kontrolisali tenkovima. Pošto je propao pokušaj da se probije na jug — ka Jahorini, 5 divizija je izvršila proboj kroz „zaprečnu liniju“ južno od Han—Pijeska noću 15/16 decembra uz znatne gubitke.

Tako se završila ova operacija bez značajnijeg rezultata. U okruženju nije ostala ni jedna jedinica NOV niti je ijedna bila razbijena. Dok se taj обруč stezao 17 i 27 divizija izvodile su već ofanzivne akcije ka dolini Spreče i Bosne. Nijemci su bili prinuđeni da ponovo preduzimaju mjere protiv snaga 3 korpusa. Već poslije nekoliko dana štab njemačkog 5 brdskog korpusa odlučio je da istim snagama otpočne novu operaciju. Plan se sastojao u tome da se dijelom snaga posjedne lijeva obala Bosne od Sarajeva do Doboja, a glavninom da se preduzme koncentrično nastu-

panje sa linije Sarajevo—Vlasenica—Tuzla—Doboj u cilju potiskivanja snaga NOV, njihovog nabacivanja na dolinu rijeke Bosne i uništenja (skica br. 15). Na toj prostoriji našle su se 17, 27 i 5 divizija. Štab 3 korpusa uočio je već upočetku namjere Nijemaca i donio odluku o napuštanju okružene prostorije i dekoncentraciji divizija u više pravaca. Ova odluka je u toku nastupanja njemačkih snaga bila sprovedena. Sedamnaesta divizija se sa područja planine Ozren probila u Birač, 5 divizija se sa prostorije zapadno od Vareša probila preko Konjuha ka Romaniji i 27 divizija sa iste prostorije preko planine Zvijezde na jug. S obzirom na veoma teško planinsko zemljište, na veliki snijeg i zimu u ovim desetodnevним borbama jedinice su podnijele velike napore i pretrpile znatne gubitke. Do borbi

je najčešće dolazilo iznenada, u susretu, pri čemu su obe strane imale ofanzivne namjere. U momentu kada su nje-mačke snage, koncentrično nastupajući sa pomenute linije, i izbile na jugoistočne padine planine Ozren i na liniju Ribnica—Vareš u njihovom obruču, više nije bilo ni jedne jedinice NOV.

Princip dekoncentracije snaga u cilju izlaska iz operativnog okruženja primjenjen je i u Drvarskoj operaciji. Dvadeset petog maja 1944 godine, kada je bačen desant na Drvar, otpočelo je i koncentrično nastupanje jakih nje-mačkih snaga iz rejona Bihaća, Bosanske Krupe, Banja-Luke, Mrkonjić-Grada, Jajca, Livna i Srba — ka širem rejonu Drvara u cilju razbijanja snaga NOV koje su se nalazile na toj prostoriji neposredno pod komandom Vrhovnog štaba (skica br. 2). Poslije odbranbenih borbi na svim pravcima od 25 do 29 maja, kada su njemačke snage uspjele da ostvare uži obruč na liniji Mliništa—Ribnik—Ključ—Oštrelj—Drvar, Vrhovni štab donio je odluku da se snage izvuku iz okruženja probojem na raznim pravcima: 1 proleterska divizija ka Kupresu, dijelovi 5 korpusa ka Sanskom Mostu, 9 divizija ka Lici i 6 proleterska divizija ka Srbu i Bosanskom Grahovu. Divizije su na svojim pravcima, vodeći borbe protiv pojedinih njemačkih kolona, spriječile stezanje obruča, razvukle njemačke snage i na taj način kompromitovale njihovu ofanzivu. Petog juna operacija se završila bez uspjeha. Niti je bio uništen Vrhovni štab niti su bile razbijene jedinice NOV koje su bile oko njega.⁹¹⁾

⁹¹⁾ Ima niz manjih okupatorsko-kvislinških ofanziva u kojima su snage NOV primjenile izložene postupke. Svakako je interesantna ranije pomenuta operacija „Braun“, u kojoj su snage 4 slavonske divizije poslije trodnevnih odbranbenih borbi izvršile prodor sa opkoljenog Papuka u nekoliko pravaca — ka Dilj-Gori, ka Psunju i ka Bilo-Gori, preduzimajući ofanzivna dejstva na tim pravcima, čime je operacija „Braun“ bila poptuno kompromitovana. Poučan je i primjer rada 1 proleterske divizije u operaciji „Ribecal“ u avgustu 1944 godine. Nijemci su planirali da nastupanjem sa linije Čakor—Bijelo Polje—Prijepolje—Pljevlja—Stolac—Trebinje—Nikšić—Podgorica okruže i unište snage 1,2 i 12 korpusa na teritoriji Sandžaka, Crne Gore i Istočne Hercegovine. Prva proleterska divizija nalazila se u istočnom dijelu Sandžaka i pred početak ofanzive dobila je naređenje od Vrhovnog štaba da ne učestvuje u odbrani

Kada se stvarala takva operativna situacija u kojoj bi razbijanje neprijateljske ofanzive dejstvom protiv snaga koje je izvode zahtjevalo krajnje naprezanje i velike gubitke i dovodilo u pitanje uspjeh, primjena izloženih operativnih postupaka bila je sasvim u duhu osnovnih koncepcija ratovanja NOV. Trebalo je polaziti od činjenice da je pomenuta operativna situacija bila posljedica koncentracije glavnih okupatorsko-kvislinških snaga i da je ona mogla da ima samo povremen i prolazan uticaj na stanje i odnose na cjelokupnom ratištu. Normalno stanje i normalni odnosi na tom ratištu bili su karakteristični po tome što je NOV imala inicijativu i što su se okupatorsko-kvislinške snage branile. Jedina mogućnost da te snage pokušaju izmjeniti takvo stanje i odnose bile su povremene ofanzive sračunate na uništavanje pojedinih i, redovno, najopasnijih grupacija NOV. Radilo se, dakle, o tome da se određenoj grupaciji nametne rješavajuća borba pod stvorenim povoljnim uslovima za okupatorsko-kvislinške snage. Izbjeći takvu borbu za snage NOV značilo je djelovati na liniji uspostavljanja normalnog stanja i odnosa na ratištu, a primiti je značilo je odlučno se boriti za slobodnu teritoriju, što je bilo suprotno shvatanju odnosa prema teritoriji. Svi drugi zahtjevi — od onoga da se neprijateljske snage uništavaju, pa do onoga da se izvrši postavljeni ofanzivni zadatak radi realizacije određenih vojnih i političkih ciljeva — mogli su biti zadovoljeni samo ako se ne prima odlučujuća borba pod nepovoljnim uslovima. Šta je preostajalo snagama koje su stezale obruč u kome nije bilo snaga NOV? Ili da odustanu od daljih ofanzivnih operacija i da brane one pozicije koje još drže, pri čemu je već veoma bogato iskustvo ukazivalo na to da se time pružaju uslovi NOV da počesno uništava jednu za drugom njihovu poziciju, ili da vrše pregrupaciju snaga i da pripremaju novu ofanzivu. Ali je ne-

slobodne teritorije, već da se manevrom otkači od njemačkih snaga koje izvode ofanzivu i da preduzme prodor u Srbiju. Da bi izvršila taj zadatak divizija je na svom lijevom krilu primila odbranu sa ciljem da spriječi brz prodor Nijemaca od Pljevalja i Prijepolja ka Tari i da omogući izvlačenje snaga sa svog desnog krila u zapadni dio Sandžaka, da bi potom napustila odbranu i na lijevom krilu izvlačeći se ka Četini, odakle je produžila marš ka Priboju i dalje na sjever.

zгода bila u tome što je zahtijeva za ofanzivama na raznim pravcima bilo uvijek više nego raspoloživih snaga. Iako su, naprimjer, Nijemci u dvema pomenutim operacijama u istočnoj Bosni krajem 1943 godine bili angažovali veoma krupne snage uspjeh je izostao. Obe operacije nisu trajale ni pun mjesec dana, ali je to za njemačko komandovanje bio suviše dug vremenski period, jer je već bila planirana operacija protiv krupnih snaga NOV u zapadnoj i srednjoj Bosni koje su, držeći pod svojom kontrolom bezmalo cijelu teritoriju pomenutih oblasti i sve komunikacije, dovele u pitanje mogućnost odbrane jadranske obale. Novih snaga za tu operaciju Nijemci nisu imali. Oni su u njoj morali da angažuju glavninu onih snaga s kojima su izvodili pomenute operacije u istočnoj Bosni. Time je u ovoj oblasti bila uspostavljena normalna situacija — 3 korpus i udarna grupa 2 i 5 divizije preuzele su ponovo inicijativu. Takva situacija je u ovoj oblasti vladala nekoliko narednih mjeseci. Slični odnosi bili su i na drugim dijelovima jugoslovenskog ratišta. Najbolji primjer je zapadna i dio srednje Bosne, gdje je bila glavnina NOV sa Vrhovnim štabom od ljeta 1943 godine. Tu su naše snage imale inicijativu sve do kraja 1943 godine, postigavši vrlo krupne uspjehe. U januaru 1944 godine preduzeli su Nijemci ofanzivu koja je trajala oko mjesec dana, da bi zatim sve do 25 maja snage NOV opet imale punu inicijativu. One su, primjenjujući princip koncentracije snaga, mogle da uništavaju jednu okupatorsko-kvislinšku poziciju za drugom, uspostavljajući ubrzo kontrolu i ondje gdje su Nijemci u toku ofanzive stvorili svoja uporišta.

4. ODBRANBENA DEJSTVA U OKRUŽENJU

Bilo je situacija u kojima pojedine jedinice ili grupacije NOV nisu mogle primjeniti princip dekoncentracije i zabacivanja za leđa glavnim neprijateljskim snagama koje su izvodile ofanzivu, mada bi to, s obzirom na nepovljan odnos snaga i druge uslove, bio najbolji način pariranja ofanzive, već su nastavljale sa odbranbenim dejstvima čak i pod veoma nepovoljnim uslovima. Čime je to bilo uslov-

ljeno? Ako analiziramo najpoznatije primjere vidjećemo da je to dolazilo uglavnom iz dva razloga. Prvi je opterećenost snaga NOV velikim i teško pokretnim bolnicama, koje su im u najvećem stepenu otežavale pokretljivost i umanjivale manevarske mogućnosti. Već je ranije istaknuto da se uslijed teškoća oko zbrinjavanja ranjenika i bolesnika i evakuacije bolnica ponekad stvarala takva situacija u kojoj su snage NOV vodile rješavajuće odbranbene borbe. Prvi poznatiji primjer za ovo imamo u posljednjoj fazi Treće okupatorsko-kvislinške ofanzive protiv glavnine oko Vrhovnog štaba krajem maja i u prvoj polovini juna 1942 godine, kada su zadržavajuće odbranbene borbe na polukružnom frontu u Sandžaku i Crnoj Gori, koje su upočetku vođene radi izvlačenja jedinica ka Zelengori, prerasle u uporne odbranbene borbe na frontu od Uloga do s. Goransko radi obezbjeđenja evakuacije bolnice od s. Goransko, preko sela Stabna i Izgori i od Mratinja ka Zelengori. Svakako su najpoznatiji primjeri bitke na Neretvi i Sutjesci u toku Četvrte i Pete ofanzive. Drugi razlog zbog koga je dolazilo do produženja odbranbenih borbi i pod izrazito nepovoljnim uslovima proizilazio je iz neophodnosti da se dio snaga angažuje u odbrani da bi stvorio vrijeme i prostor za izvođenje protivofanzive glavninom ne protiv glavnine snaga koje izvode ofanzivu, već na pravcu koji je nudio najpovoljnije uslove za razvijanje vlastite ofanzive. Prvi poznatiji primjer za ovo imamo u već ranije pomenutoj ofanzivi na dio slobodne teritorije u Bosni i Dalmaciji u periodu oktobar-novembar 1942 godine. U drugoj fazi te ofanzive dok su krupne okupatorsko-kvislinške snage izvodile ofanzivu na prostoriji Mrkonjić Grad—Jajce—Gornji Vakuf—Prozor—Duvno—Posušje—Sinj da bi razbile glavninu snaga NOV, koja se po procjeni njihovih komandi nalazila na prostoriji Livno—Duvno—Janj, Vrhovni štab donio je odluku da pomoćnim snagama zadržava i usporava dejstvo snaga koje izvode ofanzivu, a da sa glavnim pristupi izvođenju Bihačke operacije. Svakako je za ovo najpoznatiji primjer produženje odbrane 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa u posljednjoj fazi operacije „Vajs-1“ u Četvrtoj ofanzivi radi stvaranja povoljnih uslova za razvijanje protivofanzive Glavne operativne grupe ka jugoistoku.

Radi boljeg razumjevanja uslova pod kojima je dolazilo do ove faze odbranbenih dejstava razmotrimo primjer Četvrte ofanzive. Postupci snaga NOV u prvoj njenoj fazi odraz su tendencije da se ofanziva razbije već upočetku i da se okupatorske komande primoraju da odustanu od realizacije ciljeva koje su ofanzivom postavile. Kombinacijom odbranbenih i aktivnih dejstava u taktičkim i operativnim razmjerama snage NOV — kako one koje su se našle na pravcima udara okupatorsko-kvislinških snaga tako i one koje su bile u njihovoj pozadini — težile su da spriječe prodore neprijatelja na slobodnu teritoriju i da odlučno tuku pojedine njegove kolone. Tu fazu razvitka odbranbene operacije već smo ranije načelno razmotrili i vidjeli njene osnovne karakteristike. Ukoliko su bili povoljni uslovi za realizaciju pomenute tendencije, dejstva su postepeno i sve izrazitije ukazivala na to da okupatorsko-kvislinške snage sve više gube inicijativu, a da NOV postepeno lomi udarnu snagu napadača, spriječava da se dejstva razvijaju po njegovom planu i postepeno preuzima inicijativu koja joj osigurava slamanje ofanzive bilo protivudarom na glavne snage bilo prelaskom u aktivna dejstva na čitavoj prostorijskoj na kojoj se izvodi ofanziva. Kada su uslovi nepovoljni onda — suprotno tome — neprijateljske snage sve više razvijaju svoju inicijativu i uporedo s tim jedinicama NOV nameću sve više svoju volju, koja se prije svega izražava u tome što borbe poprimaju sve izrazitiji frontalni karakter, a aktivna dejstva svode se sve više na „zapušavanje rupa“, lokalne protivnapade ili protivudare s ciljem da se povrati izgubljena taktička pozicija ili zadrži prodor neprijatelja na najopasnijem pravcu u operativnom pogledu. Takav karakter primala su sve izrazitije dejstva u prvoj fazi Četvrte ofanzive. Pojedine divizije 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa prestale su ubrzo dejstvovati kao manevarske grupe čije bi se odbranbene sposobnosti izražavale u prvom redu snažnim i neprekidnim aktivnim dejstvima taktičkih i operativnih razmjera i sve su se više vezivale za pojedine linije fronta. Nekoliko planiranih protivudara, osobito na karlovačkom pravcu, koji su imali za cilj da donesu bitnu izmjenju u operativnoj situaciji ostali su bez uspjeha, a snage za njih koncentrisane (u početku

8-ma divizija i dvije primorsko-goranske brigade, a od 25 januara i 7-ma divizija) sve su se više vezivale za frontalnu odbranu na pojedinim linijama. Takav razvitak operacije pokazao je Vrhovnom štabu da raspoloživim snagama nije moguće razbiti ofanzivu i da bi dalje uporno insistiranje na tome dovelo do još krućeg vezivanja snaga za frontalne borbe u kojima bi one pretrpile neuspjeh. To je bio momenat za novu odluku o dejstvu snaga NOV, koja se, kako smo ranije vidjeli, mogla bazirati na primjeni principa dekoncentracije i zabacivanja za leđa snagama koje izvode ofanzivu, da bi se zatim prešlo na ofanzivna dejstva ili — ako su uslovi to diktirali — za nastavljanje zadržavajuće odbrane pomoćnim snagama da bi se stvorilo vrijeme i prostor za protivofanzivu na najpovoljnijem pravcu. Ovo drugo primjenjivano je u Četvrtoj ofanzivi. Vrhovni štab je u prvoj fazi te ofanzive raspolagao sa četiri divizije koje nisu bile angažovane u odbranbenim borbama, što mu je omogućilo da formira operativnu grupu kojom je mogao, uprkos velike ofanzive sračunate na uništenje osnovnog žarišta NOP i njegovih glavnih oružanih snaga, pristupiti realizaciji svoga ofanzivnog plana koji je bio donesen neposredno pred Četvrtu ofanzivu, kada se o toj ofanzivi u Vrhovnom štabu još nije znalo. Naime, kada je u novembru 1942 godine sa uspjehom bio izvršen strategijski plan Vrhovnog štaba o prodoru iz Crne Gore u zapadnu Bosnu i kada su u zapadnom dijelu zemlje bile ostvarene prve rješavajuće pobjede NOP koje su se prije svega ogledale u stvaranju NOV i AVNOJ-a, stvoreni su bili povoljni uslovi za postepeno prodiranje glavnine snaga NOV na istok ka Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji u cilju rješenja situacije i u tim dijelovima zemlje u korist NOP-a. Prodor 1 i 3 divizije kroz srednju Bosnu ka dolini rijeke Bosne u periodu novembar—decembar 1942 godine bio je prvi korak u realizaciji toga plana. Taj plan nije pretrpio suštinsku izmjenu uslijed Četvrtе ofanzive, već je samo modificiran u pogledu izbora pravca prodora i pojedinih njegovih etapa, a njegovo izvođenje vremenski pospješeno. Sada je njegovo izvođenje imalo još jednu svrhu — da se udarom ka jugoistoku kompromituje ofanziva kako sa jednog šireg vojno-političkog gledišta (bučnom propagandom ofanzive okupator je že-

lio da se i u zemlji i inostranstvu stvori utisak o razbijanju NOP-a, o kome su upravo u tom periodu prve značajnije vijesti otpočele prodirati u svijet) tako i radi toga da se okupacione komande primoraju da prekinu ofanzivu i svoje snage bace protiv Glavne operativne grupe, radi spasavajna pozicija koje će ona ugroziti. Utoliko je planirana operacija i imala karakter protivofanzive.

Zbog toga poslije 27 januara Vrhovni štab prenosi težište svojih napora ka jugoistoku, a odbranbena dejstva 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa primaju tada pomoćnu ulogu. Produženje odbranbenih borbi imalo je u tom momentu novi smisao — zadržati što duže glavninu neprijateljskih snaga da bi se stvorili uslovi za pripremu, a zatim i izvođenje protivofanzive. Pri tome je i velika Centralna bolnica koja se nalazila na planini Grmeču diktirala da hrvatski i bosanski korpus nastave sa odbranom, jer je trebalo osigurati vrijeme za njenu evakuaciju. Vrhovni štab je odlučio da glavni dio bolnice, uslijed toga što je bila neposredno ugrožena, krene sa Glavnom operativnom grupom.

Tako je nastala situacija u kojoj su 1 hrvatski i 1 bosanski korpus i pored sasvim nepovoljnih uslova produžili upornu odbranu bez izgleda da tuku glavne neprijateljske snage.

Čime se u operativnom pogledu karakterišu odbranbena dejstva jedinica NOV u tim uslovima?

Prvo, time što su okupaciono-kvislinške snage potiskivanjem jedinica NOV na pojedinim pravcima manje ili više ostvarile kontinuirani front i osigurale čvrstinu borbenog poretka, držeći inicijativu i djelujući na liniji realizacije konačnih ciljeva postavljenih ofanzivom.

Drugo, time što angažovanje u borbama protiv koncentrisanih snaga koje izvode ofanzivu nema sada za cilj da se te snage ili odlučno tuku ili da se puštanjem u slobodnu teritoriju razvlače, da bi se aktivnim dejstvima na bokove i u pozadinu njihova planska dejstva paralisala, a time i njihova ofanziva kompromitovala, već što duže zadržavanje i vezivanje glavnine tih snaga primjenom uporne odbrane, za račun ofanzivne akcije svoje glavnine.

Treće, time što su jedinice NOV u najvećem stepenu izgubile operativnu slobodu i vezale se za front i frontalnu odbranu, gubeći sposobnost za manevarska dejstva. Svjesnim „podmetanjem“ jedinica na pravce ofanzivnog zamaha napadača teži se da se za što duže vrijeme brani jedna za drugom linija fronta, a manevar snagama po unutarnjim pravcima sve više dobija smisao „zapušavanja rupa“ tamo gdje nadmoćnije snage napadača prijetu da izvrše prodor u dubinu koji bi ugrozio stabilnost cjelokupne odbrane.

Time se karakterište odbrana snaga hrvatskog i bosanskog korpusa od posljednjih dana januara pa do završnih borbi u operaciji „Vajs-1“, odnosno za bosanski korpus do završnih borbi u operaciji „Vajs-2“. Bitno je kao osnovnu karakteristiku njihovih dejstava u tom periodu istaći težnju da se po mogućstvu zatvori svaki pravac i da se na taj način održi, što duže čvrstina čitave linije fronta. Svaki je prodor na datom pravcu vodio kompromitovanju tako postavljene odbrane. Kada je, naprimjer, 7 SS divizija potisnula na svom glavnom udaru 8 diviziju ka Bihaću 7 divizija koja je desno od nje takođe zatvarala pravac ka Bihaću morala je da napusti odbranu i da se povuče na desnu obalu Une jer bi bila otsječena. S obzirom da se pred njom nisu nalazile glavne njemačke snage ona se u takvoj situaciji mogla, vjerovatno bez većih gubitaka, prebaciti na sjever — u dubinu Korduna i Banije — i na taj način ostati za leđima neprijatelja. Ali ona je ovoga puta morala da dejstvuje u duhu osnovnog operativnog zadatka, tj. da se i dalje frontalno povlači i da ponovo organizuje odbranu koja će predstavljati dio jedinstvenog odbranbenog fronta oba korpusa. Kasniji prodori neprijatelja na pravcu Bosanska Krupa—Benakovac i Bihać—Ripački Klanac kompromitovali su odbranu Podgrmeča, isto kao što je prodor 7 SS divizije sa Ripačkog Klanca ka Bosanskom Petrovcu kompromitovao odbranu na pravcu Sanski Most—Bravsko—Bosanski Petrovac i cjelokupnu odbranu Grmeča, što je dovelo do odluke o povlačenju svih snaga radi obrazovanja novog fronta na liniji Kulen Vakuf—Oštrelj—Ribnik—Mrkonjić Grad, na kojoj je trebalo nastaviti sa zatvaranjem svih pravaca radi spriječavanja brzih prodora krupnih ne-

prijateljskih snaga ka jugoistoku, gdje je otpočela protivofanziva Glavne operativne grupe.

U ovom periodu manevri po unutrašnjim pravcima nemaju za cilj da se napadač odlučno tuče, kakav su karakter nosili upočetku (ubacivanje primorsko-goranskih brigada na karlovački pravac, a zatim i 7 divizije, izvlačenje glavnine 4 divizije sa Kozare u svojstvu „udarne manevarske grupe“), već se sve više primjenjuju u cilju „zapušavanja rupa“ i stabilizacije odbrane na ugroženim pravcima (izvlačenje 7 divizije na Ripački Klanac, manevrovanje snaga 4 divizije u Podgrmeču itd.).

Na sličan način razvijala se i operacija na Neretvi od onog momenta kada je, radi gubitka u vremenu koji je uslijedio zbog sporosti u transportu Centralne bolnice iz Bosanske Krajine u doliu Rame, Glavna operativna grupa izgubila inicijativu i kada se njena ofanziva ugasila, a ona bila primorana da prihvati odbranu da bi osigurala vrijeme za prebacivanje bolnice. Dok se bolnica prikupljala i vodile borbe za zauzimanje Konjica neprijatelj je angažovao jače snage od Sarajeva, Bugojna, Mostara i Kalinovika sa ciljem da u okuci Neretve i dolini Rame okruži i razbije Glavnu operativnu grupu. Od 21 februara na svim pravcima jedinice ove grupe prelaze u odbranu u težnji da spriječe prodore neprijateljskih snaga. Upočetku se ističe nastojanje da se aktivnim dejstvima neprijateljske snage na pojedinim pravcima (i osobito na pravcu Sarajevo—Konjic i Bugojno—Gornji Vakuf—Prozor) razbiju i odbace, a kasnije, s obzirom na veoma nepovoljan odnos snaga, jedinice NOV na tim pravcima vezuju se za upornu odbranu, koja sve više dobija karakter otsudne frontalne odbrane, a manevri po unutrašnjim pravcima (angažovanje pojedinih brigada 7 divizije i, posebno, 1 dalmatinske brigade) imaju za svrhu stabilizovanje fronta na otsjecima koji su ugroženi.

Uslijed vanredno nepovoljnih uslova — relativno mali operacijski prostor, velika, nepokretna bolnica, zemljište koje je vanredno otežavalo manevr, posebno nepovoljan odnos snaga — operacija u Petoj ofanzivi već poslije nekoliko dana dobila je takav karakter. To potvrđuje povlačenje izvršeno u toku 19 i 20 maja koje je imalo za cilj skra-

čivanje odbranbenog fronta da bi se što bolje zatvorili mnogobrojni pravci a, takođe, i početni manevri po unutrašnjim pravcima (1 proleterska, 7 krajiška brigada itd.), koji su imali za cilj da se pariraju prodori neprijatelja na najosjetljivijim pravcima. Kasnije borbe do 28 maja imaju sve izrazitije takav karakter (ako donekle izuzmemo događaje na fočanskom pravcu gdje je Vrhovni štab pokušao da, koristeći uspješan protivnapad 1 proleterske brigade od Čelebića, tuče otsudno neprijateljske snage i osigura dovoljno širok prostor za izvlačenje čitave grupe). Poslije tih borbi (24 i 25 maja) sve do 28 maja snage NOV vezuju se za upornu odbranu na pravcima glavnih udara neprijatelja. Onda kada je razvitak operacije ulazio u fazu koja je imala gore izložene karakteristike sve su više dolazile do izražaja prednosti okupatorsko-kvislinških snaga. Te prednosti ogledale su se u sljedećem.

Prvo. Kako su borbe sve više primale frontalni karakter to je brojna i tehnička nadmoćnost, a tim i vještina i iskustvo u vođenju takvih borbi, sve više dolazila do izražaja. U takvim uslovima podrška artiljerije, avijacije i tenkovskih jedinica sve je više dobivala rješavajuću ulogu.

Drugo. Korišćenjem modernih transportnih sredstava i sredstava veze neprijatelj je imao daleko povoljnije uslove u pogledu manevrovanja trupama i pravovremenog reagiranja na promjene u operativnoj situaciji.

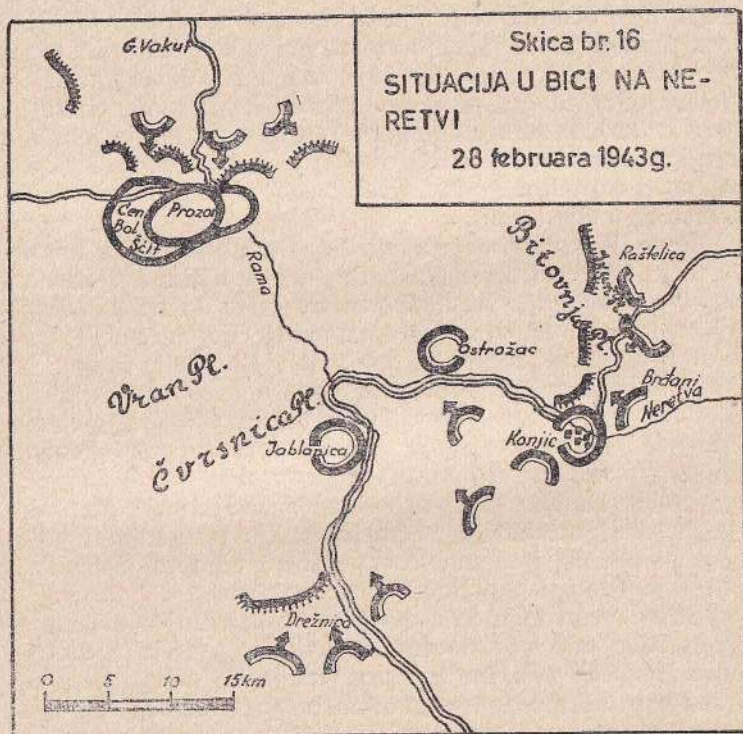
Treće. Daleko bolji uslovi za snabdjevanje životnim i borbenim potrebama, za zbrinjavanje ranjenika i bolesnika a, takođe, i mogućnost smjene i odmora pružali su krupne prednosti neprijateljskim snagama.

Zbog svega toga odbrana pojedinih jedinica ili grupa-cija NOV u takvim uslovima dolazila je uvijek u pitanje. Samo izuzetno velikim žrtvama, krajnjim zalaganjem jedinica i pravilnim rukovođenjem bilo je moguće osigurati realizaciju postavljenog cilja. Čime su se u operativnom pogledu karakterisala dejstva u takvim uslovima?

Redovno su poslije višednevnih upornih bojeva na svim pravcima izložene prednosti okupatorsko-kvislinških snaga dolazile do izražaja u tom smislu što su one uspjevale da postepeno ostvaruju sve uže okruženje, prijeteći da ovladavanjem pozicijama odlučujućeg operativnog značaja

ostvare taktički obruč oko snaga NOV i pristupe njihovom uništenju.

Takva je situacija nastala u Bici na Neretvi 28 februara (skica br. 16). Toga dana, poslije ubacivanja 717 divizije na najosjetljiviji pravac Gornji Vakuf—Prozor bila je potpuno uzdrmana njegova odbrana i postalo je jasno da raspoložive snage na tom pravcu nisu više u mogućnosti da spriječe

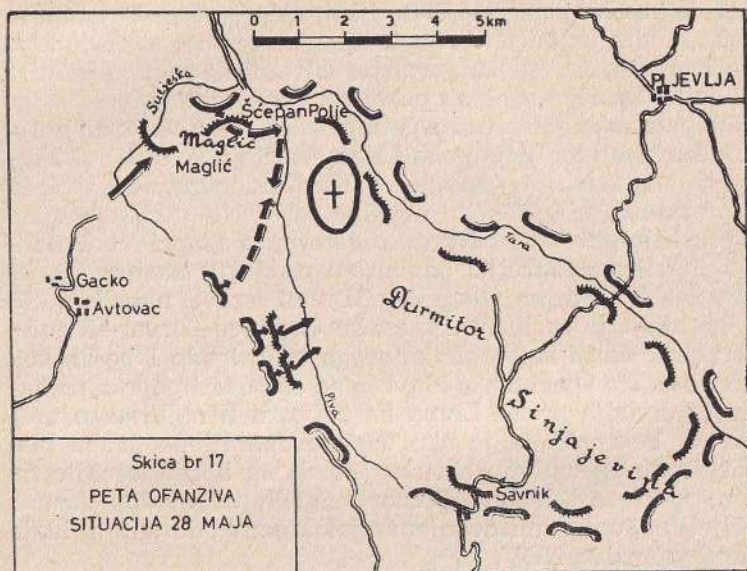

prodor u dolinu Rame gdje se nalazila Centralna bolnica sa 3.250 ranjenika i bolesnika. Sem toga, uspjeh neprijatelja na tom pravcu doveo bi do cijepanja snaga Glavne operativne grupe. Još 26 februara 1 proleterska divizija napustila je pod pritiskom odbranu Ivan-Sedla i povukla se

dublje ka Konjicu. Neprijateljske snage sa tog pravca, ojačane novim jedinicama, nastavljale su uporno sa napadima ka Konjicu, na čiji su garnizon bili obustavljeni napadi 3 divizije. Sporije, ali ipak postepeno su napredovale i snage od Mostara ka Jablanici, a četnici su se već u velikom broju koncentrisali na lijevoj obali Neretve, koju su dijelovi 2 divizije napuštali. U Bosanskoj Krajini operacija „Vajs-2“ 28 februara ulazila je u završnu fazu. Nijemci su uspjeli da razbiju odbranu 1 bosanskog korpusa na pravcu Bosanski Petrovac—Oštrelj i odmah su produžili nastupanje ka Drvaru. Pravce ka Glamoču i Livnu ispred napada 7 SS i 369 divizije sa linije Bosansko Grahovo—Drvar—Ključ—Mrkonjić Grad zatvarale su svega tri brigade 1 bosanskog korpusa, što znači da je bilo realno očekivati pojavu pomenutih divizija preko Livna ka Prozoru u najkraćem vremenu. To znači da je oko Glavne operativne grupe bilo ostvareno operativno okruženje i da su borbe, osobito na pravcu Gornji Vakuf—Prozor, ulazile u završnu fazu i prijetile kompromitovanjem cjelokupne odbrane i ideje protivofanzive NOV.

U Petoj ofanzivi 28 maja njemačka komanda ocijenila je da je oko Glavne operativne grupe bio ostvaren jedinstven obruč, da je ona sabijena na usku prostoriju i da postoje svi uslovi da se pristupi njenom uništenju. Toga dana njemački front protezao se desnom obalom Tare od njenog ušća do sela Dobrilovine, a odavde preko grebena Sinjajevine do Gornje Morače i lijevom obalom Komarnice i Pive do sela Brljeva na padinama pl. Bioč (skica br. 17). Jedino je još ostalo da snage 118 divizije dejstvom sa dva pravca — iz doline Sutjeske ka Vučevu i od sela Brljeva ka selu Mratinju — ovladaju lijevom obalom Pive na dijelu od sela Brljeva do Šćepan—Polja. Ukoliko bi i to bilo izvršeno sudbina Glavne operativne grupe bila bi vjerovatno zapečaćena. Uviđajući značaj zatvaranja ovog preostalog dijela kanjona Pive 118 divizija je za 29 maj planirala dejstva pravcima s. Čurevo—Koritnik—Vučevo—s.Kruševo i s.Br-ljevo—Javorak (Pivski) — s. Mratinje.

Slična situacija nastala je u završnoj fazi operacije „Vajs-1“ kada su snage 7 SS divizije na pravcu Bihać—Bosanski Petrovac izvršile prodor kroz položaje 7 baniske

divizije na Ripačkom Klancu i nastavile nadiranje ka Bosanskom Petrovcu. Time su njemačke snage postigle odlučujući uspjeh na liniji realizacije plana svoje komande od 30. januara za rasjecanje slobodne teritorije u Bosanskoj Krajini i za okruženje jedinica NOV na planini Grmeču. Šestog februara bio je pred 7 SS divizijom otvoren put za Bosanski Petrovac. Istovremeno su jake njemačke snage sa zapada i sjevera otpočele stezati obruč oko Grmeča. U situaciji kada su već bile evakuisane bolnice sa Grmeča i kada je trebalo ponovo organizovati novu liniju fronta pred njemačkim snagama da bi se i dalje zadržavali njihovi prodori ka jugoistoku radi stvaranja uslova za protivofanzivu, jedino pravilno rješenje bilo je napustiti odbranu Grmeča i time izbjeći potpuno okruženje. Vrhovni štab je i izdao takvo naređenje, ali su se tri brigade 4. divizije ipak zadržale na Grmeču rješene da brane zbjeg od 20.000 ljudi, žena i djece.

Navedeni primjeri pokazuju da je razvoj operacije ušao u onu fazu kada su neprijateljske snage uglavnom osigurale operativno okruženje i kada ulažu napore da stezanjem obruča ili rasjecanjem okruženih snaga pristupe njihovom neposrednom uništenju, tj. realizaciji krajnjeg cilja svoje ofanzive. Sa stanovišta snaga koje se nalaze u okruženju to je krajnji momenat da se pristupi organizaciji i izvođenju proboja.

5. ORGANIZACIJA I IZVOĐENJE OPERATIVNOG PROBOJA

Osnovni problemi koje je komanda snaga NOV u takvoj situaciji morala riješiti bili su očuvanje čvrstine borbenog poretka i osiguranje potrebne slobode manevra. To je bio preduslov za uspješno izvođenje proboja. Te probleme trebalo je rješavati u uslovima koji su se posebno karakterisali prisustvom brojnih i teško pokretnih bolnica. Taj faktor činio je u najvećem stepenu borbe u okruženju i izvođenje proboja specifičnim. Kada bi se njegov uticaj zanemario postojala bi opasnost da se o pojedinim rješenjima i postupcima komandovanja NOV dobije pogrešna pretstava i da se o njima donesu zaključci koji ne bi bili odgovarajući. Tako, naprimjer, u Bici na Neretvi Glavna operativna grupa brojala je ukupno 21.000 boraca, a bolnica za koju je vodila tu bitku 3.250 ranjenika i bolesnika. U Petoj ofanzivi broj boraca grupe smanjio se na ispod 15.000, iako su u njen sastav pristigle dvije brigade iz istočne Bosne, a broj ranjenika i bolesnika popeo se na 4.500. Brzina dejstva koja pretstavlja bitan faktor u proboju i izvlačenju snaga kroz ostvarenu brešu na obruču bila je veoma umanjena uslijed sporosti bolnice pogotovu kada se radilo o onako teškom zemljištu kakvo je bilo u ova dva slučaja.

Dvadeset osmog februara u operativnoj situaciji čiji su osnovni elementi gore istaknuti Vrhovni štab donio je odluku da pristupi proboju na istom onom opštem pravcu koji je planiran i ranije kao pravac protivofanzive — preko Neretve i dalje ka Drini. To je bilo moguće jer je bilo završeno prebacivanje Centralne bolnice iz Bosanske Krajine

u dolinu Rame. Ali prethodno je trebalo povratiti čvrstinu borbenog poretka i operativnu slobodu, koja je, krajnjim angažovanjem svih snaga, uključujući i rezerve, u zapušivanju rupa na pojedinim pravcima, bila izgubljena. Zbog toga Vrhovni štab donosi odluku da prethodno parira neprijateljske uspjehe na najopasnijem pravcu — Gornji Vakuf—Prozor i da na taj način osigura i vrijeme i prostor za izvođenje proboja. Potrebne snage za protivudar na tom pravcu Vrhovni štab obezbjeđuje skraćanjem fronta na pravcima Sarajevo—Konjic i Mostar—Jablanica i skidanjem snaga sa tih pravaca. Na taj način pored dviju brigada koje su ubačene već 28 februara na pravac Gornji Vakuf—Prozor radi pariranja prodora koje je neprijatelj izvršio, na ovaj pravac do 2 marta prebačene su još tri brigade. Na taj način 3 marta u protivudar je prešlo osam brigada, dok su dvije zatvarale pravac od Sarajeva, jedna bila u rezervi, a dijelovi 9 divizije zatvarali pravac od Mostara. U toku 3 i 4 marta glavnina snaga, dejstvujući krajnjom odlučnošću, razbila je skoro dva puta brojno jače njemačke snage primoravši ih na neuredno otstupanje ka Bugojnu. Tako su stvoreni uslovi za organizaciju i izvođenje proboja.

Dvadeset osmog maja Vrhovni štab odlučio je da pristupi izvršenju proboja opštim pravcem preko Zelengore na širokom ostsjeku od izvornog dijela Sutjeske do njenog ušća u Drinu. Ali je za obezbjeđenje proboja bilo potrebno duže vrijeme da bi se izvršila pregrupacija snaga i osiguralo vrijeme za prebacivanje bolnice sa Pivske Planine, što je zahtijevalo stabilizaciju situacije na svim pravcima i posebno na pravcima s. Brljevo—Javorak (Pivski) — s. Mratinje, radi obezbjeđenja jednog od dva preostala prelaza preko Pive kod s. Mratinja i Popov Most—Vučevo, na kome su njemačke snage upravo bile preduzele napad s ciljem da posjednu lijevu obalu donjeg toka Pive sa prelazom kod s. Donje Kruševo. Zbog toga su 7 krajiška, 10 hercegovačka i 4 proleterska bile upućene u protivnapad pravcem s. Mratinje—Javorak (Pivski) — s. Brljevo, sa zadatkom da osujete pokušaj Nijemaca da sa tog pravca ovladaju Mratinjem i mostom preko Pive u njegovoj blizini. Tridesetog maja, kada su njemačke snage, nastupajući iz s. Brljeva izbijale ka Javorku, dijelovi 7 krajiške brigade upućene

usiljenim maršem sa Pivske Planine preko kanjona Pive stižu u Javorak i u susretnoj borbi odbacuju Nijemce ka Brljevu. Pristizanjem ostalih brigada u toku 30 i 31 maja situacija je na ovom pravcu bila stabilizovana. Drinska operativna grupa bila je angažovana u teškim odbranbenim borbama na Vučevu, spriječavajući sve do 30 maja prodore Nijemaca na ovu visoravan. Do toga dana Nijemci su imali i tu inicijativu. Dvadeset devetog maja ujutro oni su na tome pravcu bili postigli krupan uspjeh u prodoru na Vučevo. Napadom iz s. Čureva potisli su Majevičku brigadu i ovladali Stožerima (k 1450), odakle ih je odbacila 6 istočnobosanska brigada. Tako je borba za Vučevo bila riješena. Konačno je propao njemački pokušaj zatvaranja donjeg toka Pive, a snage Glavne operativne grupe stvorile su povoljne uslove za izvođenje proboja. Zatvaranjem pravca od s. Brljeva ka s. Mratinju i upornim zadržavajućim borbama 3 i 7 divizije na Komarnici, grebenu Sinjajevine i na Tari stvoreni su povoljni uslovi za proboj.

Studija ovih i drugih sličnih primjera iz Narodnooslobodilačkog rata ukazuje na nekoliko osnovnih načela i postupaka kojim su se komande NOV rukovodile u organizaciji i izvođenju proboja. Ukratko ćemo ih ovdje razmotriti.

Prilikom izbora pravca proboja treba istaći tri faktora koji su bitno uticali na odluku.

Prvo, težilo se, kao i svugdje gdje se radilo o probou, da se pronađe najslabije mjesto u obruču. Pri tome se nije radilo samo o takvom pravcu na kome bi neprijateljske snage bile malobrojnije, već ponekad, kada su u ofanzivi uzimale učešća pored okupatorskih i kvislinške snage, i o pravcima na kojima se nalaze snage slabije borbene vrijednosti. Ovo je bio veoma značajan faktor, naprimjer, prilikom izbora pravca proboja u Bici na Neretvi. Neretva predstavlja sama po sebi ozbiljnu prepreku koju bi trupe veće borbene vrijednosti mogle veoma uspješno zatvoriti. Ali činjenica da su se na njenoj lijevoj obali koncentrisali četnici, bez obzira na njihov broj bila je vanredno povoljan faktor za izvršenje proboja. I u Petoj ofanzivi, poslije neuspjelog pokušaja proboja na pravcu Foče, za pravac proboja

izabran je onaj dio obruča gdje su njemačke snage bile u datom momentu najslabije.

Drugo, značajan faktor koji je uticao na izbor pravca proboja bilo je zemljište i uslovi koje je ono nudilo za razvijanje snaga, vođenje borbe, organizaciju pokreta i izvođenje manevara. Važno je uočiti da snage NOV teže da proboj vrše na što povoljnijem zemljištu. Primjeri Bitke na Neretvi i u Petoj ofanzivi to najbolje potvrđuju. I u jednom i u drugom slučaju radilo se o teškom, ispresjecanom planinskom i krasnom zemljištu, koje nije išlo u prilog jedinicama NOV, već im je otežavalo manevar, transport bolnice, snabdijevanje itd. Uostalom, pokušaji da se otvori prolaz preko Konjica, odnosno preko Foče to najbolje potvrđuju. Na oba ta pravca zemljište je pitomije i sa boljim komunikacijama. Pa i kasnije izabrani pravci to potvrđuju: povoljni uslovi za transport Centralne bolnice od Prozora drumom do Jablanice, povoljni uslovi za izgradnju pontonskog mosta na Neretvi, mogućnost ovlađivanja grebenom Prenja i korišćenja jedine staze preko njega, uz relativno povoljne uslove za postavljanje bočnih obezbjeđenja ka Neretvi sa obe strane izabranog pravca; u situaciji kakva je nastala poslije 28 maja jedini pravac koji je nudio najosnovnije uslove za proboj bio je onaj koji sa prostorijske Maglića i Vučeva izvodi u dolinu Sutjeske ka Zelengori, pored toga što je Vučevo u datoj situaciji predstavljalo jedini povoljan zemljišni ostsjek na okruženoj prostorijskoj za pregrupaciju i razvoj snaga i što je nudilo kakve-takve uslove za manevar i transport bolnice.

Treće, pri izboru pravca proboja moralo se voditi računa i o tome kakve će se perspektive otvoriti pred snagama koje izvrše proboj u pogledu njihovih daljih dejstava. Pošto je redovno poslije proboja slijedila ofanzivna upotreba snaga unaprijed je trebalo voditi računa o tome gdje će izvesti izabrani pravac i kakvi će se uslovi stvoriti za razvijanje ofanzivnih dejstava. Ovaj faktor imao je širi značaj upravo radi toga što su pojedine jedinice ili grupacije NOV imale uvijek pred sobom određene vojno-političke zadatke koje su rješavale ofanzivnim dejstvima. Zbog toga nije bilo svejedno gdje će se one naći poslije izlaska iz obruča. Ovdje se nije radilo samo o Glavnoj operativnoj

grupi, čiji su pravci proboja uvijek bili motivisani i zadacima koji joj pretstoje poslije neprijateljske ofanzive, već i o drugim snagama koje bi se našle u sličnoj situaciji (primjer 12 korpusa za vrijeme njemačke ofanzive u julu i avgustu 1944 godine, 14 slovenačke divizije u borbama za probijanje u Štajersku početkom 1944 godine itd.).

Na drugom mjestu značajno je istaći težnju da se proboj vrši na što širem otsjeku, kako bi se obezbijedila što veća brzina izvlačenja snaga, što više mogućnosti za manevar, što manje uslova za neprijateljske pokušaje zatvaranja breše pritiskom s fronta i posebno na bokovima, prostreljivanja borbenog poretka pri izvlačenju i, što je bilo od posebnog značaja, da bi se što više izbjeglo gomilanje trupa i bolnica koje su pretstavljale povoljne objekte za dejstvo artiljerije i, pogotovo, avijacije, jer se ova neprekidno nalazila na bojištu, dejstvujući pod najpovoljnijim uslovima s obzirom na odsustvo svake protivavionske odbrane. Zbog toga je prva odluka o probouju u Petoj ofanzivi predviđala dejstva na relativno širokom otseku — od izvornog dijela Sutjeske do njenog ušća u Drinu — na frontu od preko 20 km, s tim što bi se daljim prodiranjem iz doline Sutjeske preko Zelengore taj front sve više širio. Slično je bilo i na Neretvi. Bilo je planirano da se odmah poslije njenog forsiranja front proboja širi — da se pored glavnog pravca Jablanica—Boračko Jezero—s.Glavatičevo odmah ubace snage za proboj preko grebena Prenja ka selima G. i D. Zimlje i dalje ka Nevesinjskom Polju. Kasnijim razvojem događaja i na Sutjesci i na Neretvi Vrhovni štab bio je primoran da postepeno sužava otsjek proboja, jer je pritisak neprijatelja brzo rastao i ukazivao da bi angažovanje snaga na više taktičkih pravaca moglo dovesti do neuspjeha proboja u cjelini. Uslijed toga proboj je u oba slučaja vršen na uskom otsjeku, u zahvatu jedne jedine planinske staze.

Prilikom grupisanja snaga, pored onih opštevažjećih načela — da se grupišu nadmoćnije snage na izabranom pravcu proboja i da se odrede dovoljno jake snage u zaštitnici — ovdje treba posebno istaći specifičan uticaj nekih faktora.

Prvo, nadmoćnost na izabranom pravcu nije se izražavala prije svega u brojnom i materijalno-tehničkom odnosu snaga, jer je takav odnos u uslovima vanredno nepovoljnog opšteg odnosa bilo nemoguće ostvariti (u momentu proboja odnos snaga na Neretvi bio je 70.000 : 20.000, a u Petoj ofanzivi blizu 100.000 : 15.000 u broju boraca, a o odnosu u materijalno-tehničkom pogledu ne treba ni govoriti). Otud je pojam nadmoćnosti osobito u ovakvim situacijama kod NOV izražavan drugim veličinama: kvalitetom angažovanih jedinica i njihovom rješenošću da zadatak izvrše. To, naravno, ne znači da se nije nastojalo da se postigne i što povoljniji odnos makar u broju boraca (tako, naprimjer, dok je opšti odnos u pješadiskim jedinicama u Petoj ofanzivi pred proboj bio 52 neprijateljska bataljona prema 16 brigada, na pravcu proboja bio je 7 bataljona prema 8 brigada ili otprilike 1:1 u broju boraca).

Drugo, jedinice NOV su se skoro redovno baš u najotudnijem momentu, kada su pristupale izvođenju proboja, lišavale i ono malo artiljerije, minobacača, tenkova itd., kojim su do tada raspolagale. Druga proleterska divizija je u probodu na Neretvi iskoristila tenkove i artiljeriju samo u početnim borbama — u zauzimanju Jablanice, da bi pri forsiranju Neretve i poslije toga bila lišena njihove podrške. Četa tenkova, divizion haubica i baterija brdskih topova bili su bačeni u kanjon Neretve jer ih nije bilo moguće dalje transportovati. Isto su tako jedinice na Vučevu, neposredno pred stupanje u borbu za razbijanje obruča na Sutjesci, zakopale topove, minobacače i mitraljeze, da bi se rasteretile za izvođenje marševa i manevara, jer se veći značaj pridavao brzini nego vatrenoj moći.

Treće, pregrupacija snaga za proboj tekla je veoma sporo. Tome je osnovni uzrok bio težak teren, primitivna sredstva veze, dejstvo neprijateljske avijacije, koja je skoro neprekidnom kontrolom zemljišta otkrivala kolone na maršu i dejstvom sa malih visina nanosila im krupne gubitke, znatno uspostavljaajući pokret jedinica. Pored toga na brzinu u izvođenju pregrupacije negativno je uticalo smjenjivanje jedinica, pogotovo kada se ima u vidu da se u rezervi nije raspolagalo često ni najminimalnijim snagama. To reljefno pokazuje primjer izvlačenja snaga sa

pravca Gornji Vakuf—Bugojno poslije uspješnog protivudara. Treća krajiška i 3 sandžačka i dva bataljona 16 baniske brigade morala su najprije preuzeti položaje ostalih šest brigada da bi ove mogle da krenu na svoje zadatke u pretstojećem proboju. To i sporost u maršovanju, zajedno sa pritiskom neprijatelja na svim pravcima kojeg su se jedinice morale rasteretiti (3 divizija, naprimjer, morala je da prethodno izvede napad na 718 diviziju, koja je poslije povlačenja 1 divizije sa pravca Ivan Sedlo, preduzela nastupanje i izbila na lijevu obalu Neretvice, sužujući na taj način prostor za pregrupaciju i izvlačenje bolnice ka okuci Neretve, da bi zatim pristupila izvršenju zadatka u proboju), dovelo je do toga da se pregrupacija snaga koja je otpočela 5-tog završila tek 10 marta. Još je teža situacija u tom pogledu bila u Petoj ofanzivi poslije odluke da se proboj izvrši preko Sutjeske. Smjena i pokreti jedinica oduzeli su veoma mnogo vremena u situaciji kada je vrijeme, s obzirom na povoljne uslove na Sutjesci, trebalo brže iskoristiti, jer su i Nijemci pravilno ocijenili uzroke neuspjeha svojih snaga u borbama za Vučevo do 29 maja i već su toga dana preduzeli mjere da dovoljno jakim snagama zatvore Sutjesku. Pošto su imali povoljnije uslove za pregrupisanje snaga, izražene osobito u modernim sredstvima veze u transportu, oni će u toku narednih dana ne samo očuvati raniji odnos snaga na pravcu proboja nego će ga i poboljšati.

Četvrto, specifičan uticaj na čitav plan proboja i posebno na mogućnosti brze pregrupacije snaga i stvaranja nadmoćnosti imala je glomazna i teško pokretna bolnica. Računajući na mogućnosti njenog transporta nju je trebalo uvijek i neposredno štiti dovoljno jakim snagama i čestim angažovanjem čitavih bataljona i brigada za njeno prenošenje. Ako bi se pri razmatranju problema organizacije proboja taj element ispustio iz vida onda ne bi bilo moguće razumjeti sve ono što se u takvim situacijama događalo — ni sporost u pregrupaciji snaga, ni grupisanje snaga sa karakterističnim zadržavanjem suviše jakih zaštitnica, pa često, ni pojedinih odluka za izlaz iz okruženja.

Peto, u takvim uslovima prilikom odluke za grupisanje rezerve skoro redovno nisu određivane, jer su uvijek

sve snage bile angažovane u prvoj liniji. Kada se osjećala potreba za njima — kada je trebalo parirati neki uspjeh neprijatelja koji bi mogao dovesti do kompromitovanja proboja — skidane su jedinice sa onih tačaka na kojima je situacija bila povoljnija, što je imalo negativan uticaj na izvođenje proboja, ali je u datim uslovima predstavljalo jedino mogući izlaz.

I, najzad, nekoliko osnovnih karakteristika u izvođenju proboja i postupaka koji su obično primjenjivani.

Jedinice koje izvode proboj primjenjivale su one postupke koji su karakteristični za napadna dejstva snaga NOV. Kad je god bilo moguće napadi su izvođeni noću da bi se umanjile prednosti neprijatelja u artiljeriji, avijaciji i vatrenoj moći uopšte, da bi se izvršilo tajno podilaženje i postiglo iznenađenje, omogućilo dejstvo bombaških grupa na glavne otporne tačke, manevar u bok i pozadinu i uopšte bliska, iznenadna borba u kojoj su dolazile do izražaja prednosti jedinica NOV. Upravo zbog toga moglo bi se slobodno tvrditi da uspjeh onih snaga koje treba da stvore brešu u obruču, nije nikada dolazio u pitanje, sem u izrazito teškim uslovima kakvi su bili oni u kojima se našla 3 divizija na Sutjesci poslije 10 juna. Pa i kod nje se nije postavljalo pitanje samog proboja, već mogućnosti izvlačenja ogromne bolnice. Sam primjer proboja 1 dalmatinske brigade ove divizije 11 juna pokazuje da se divizija mogla energičnim dejstvom na izabranom pravcu u toku noći izvući iz obruča, ali stvoriti brešu i održati je za vrijeme dok se ne izvuče bolnica u situaciji kada su se oko divizije nalazile četiri kompletne okupatorske divizije nije bilo moguće.

Poučan je proboj 2 proleterske divizije u Bici na Neretvi. Pošto je energičnim napadom razbila četnike u Jablanici i njome ovladala u toku 5 i 6 marta 2 dalmatinska brigada izvršila je pripreme za forsiranje Neretve, čiju su lijevu obalu utvrdile i posjele četničke snage. Bombaška grupa je noću 6/7 marta prešla Neretvu preko porušenog mosta kod Jablanice i iznenadnim dejstvom bombama uništila četničke snage u prvim bunkerima na drugoj obali, a potom, ojačavana novim borcima, nastavila dalje napade.

U svanuće 7 marta već je na lijevoj obali bila 2 proleterska i dva bataljona 2 dalmatinske brigade, koji su u toku dana energičnim dejstvom razbili četničke položaje po dubini i obezbijedili mostobran za prelaz ostalih snaga i bolnice.⁹²⁾

Rad jedinica određenih za proboj na Sutjesci razvijao se drukčije. Ustvari je na Sutjesci već od ranije dejstvom dijelova Drinske operativne grupe bio očuvan dio njenog kanjona od s. Suhe pa do s. Tjentišta. U početku Nijemci i nisu tome pridavali veći značaj, jer je njihov cilj bio, kako smo ranije vidjeli, da dejstvom iz doline donjeg toka Sutjeske ka Vučevu i od s. Brljeva ka Mratinju i dalje ka Vučevu zatvore ne Sutjesku, već donji tok Pive. Pošto je taj pokušaj u borbama od 30 maja bio osujećen, njemačka komanda je svu svoju pažnju prenijela na Sutjesku, s ciljem da ovlada njenim kanjonom i da dejstvom 7 SS divizije preko Maglića i Volujaka zatvori obruč oko Glavne operativne grupe na novoj liniji. Ali su Nijemci bili u zakašnjenju, jer su 31 maja snage Drinske operativne grupe preuzele inicijativu i otpočele napade na njemačke pozicije u dolini Sutjeske od s. Tjentišta do njenog ušća u Drinu u cilju otvaranja predviđenog širokog prolaza za snage grupe i bolnicu. Na taj način Nijemci nisu mogli da napadaju da bi zatvorili postojeći prolaz na Sutjesci, već su bili primorani da brane onaj dio njenog kanjona koji su već držali. Međutim, ni snage koje su učestvovala u napadima nisu bile dovoljno jake da bi izvršile postavljeni zadatak (tri malobrojne brigade prema četiri njemačka bataljona). Napadi su donosili djelimične rezultate koje su Nijemci protivnapadima parirali. Izgubili su mostobran na desnoj

⁹²⁾ U već pomenutom članku „Borbe i proboj 19 divizije iz okruženja“ o radu jedinica koje su vršile proboj kaže se:

„Pokreti jedinica u napad izvršeni su kako je bilo predviđeno, ali vatra nije otvarana sve dok se jedinice nisu približile na jurišno otstojanje od neprijateljskog položaja. Čim je primetio približavanje, neprijatelj je otvorio brzu paljbu iz svih raspoloživih vatrenih sredstava. Bataljoni 5 brigade (1, 2 i 4) nisu otvarali vatru sve dok nisu prišli na otstojanje od 20—40 m; tada su napali bombama i jakom pušcanom vatrom, zatim izvršili juriš na položaj neprijatelja. Razvila se borba prsa u prsa. Iznenađen brzom i jakom vatrom, neprijatelj je napustio svoje položaje i dao se u panično bekstvo, ostavivši deo teškog naoružanja.“

obali Sutjeske na liniji Mrkalje—Čurevo, ali su ostali gospodari njene lijeve obale. Borbe su se vodile danonočno od 31 maja do 3 juna. Ovdje se već negativno odrazila sporost pregrupacije snaga. Prva proleterska brigada je sa pravca Foča—Čelebić stigla na Vučevo tek 1 juna, a 3 krajiška brigada je i dalje ostala na tom pravcu, čekajući da je smjeni 7 divizija. Naređenje za prebacivanje 1 proleterske brigade na Vučevo izdato je 28 maja. Dok je naređenje do nje stiglo, dok je izvršena smjena njenih jedinica i dok su one savladale kanjon Pive izgubljena su četiri dana! Neuspjeh proširenja breše na Sutjesci pao je istovremeno sa neuspjehom proboja pravcem s.Brljevo—s.Stabna—s.Grab. Dio Operativne grupe (4 proleterska, 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada) bio je prinuđen da 2 juna obustavi napad i pređe u odbranu jer su njemačke snage na tom pravcu bile ojačane 1 juna 13 pukom 7 SS divizije. Tako je propao prvi pokušaj proboja Glavne operativne grupe širokim frontom preko Sutjeske. Situacija 3 juna bila je veoma kritična. Do toga dana u praksi se ispoljio negativan uticaj svih onih faktora koje smo gore izložili. Glavna operativna grupa nije mogla da prati tempo operacije koji je diktirao neprijatelj, njeni manevri su zakašnjavali i ona je gubila inicijativu koju je bila osigurala nekoliko dana ranije uspjehom na Vučevu i na pravcu s.Brljeva. Sa svih strana osjećao se pojačan pritisak ka Vučevu, koji je uslijedio kao rezultat izvršene pregrupacije njemačkih snaga — 7 SS divizija prešla je u nastupanje pravcem s.Brljevo—s.Mratinje i pravcima koji iz izvornog dijela Sutjeske vode preko Maglića ka Vučevu i niz dolinu Sutjeske. Tako se oko snaga koje su izvodile proboj postepeno obrazovao novi обруč, koga prije nekoliko dana nije bilo.

To je bio momenat za novo rješenje koje bi odgovaralo nastaloj situaciji. Očigledno je da je samo ona odluka koja bi proizlazila prvenstveno iz zahtjeva da se dejstvuje što brže mogla osigurati izvršenje teškog zadatka koji je stajao pred Glavnom operativnom grupom. U tome i jeste suština odluke Vrhovnog štaba od 3 juna o podjeli grupe i o proboju preko Sutjeske na užem otsjeku. U stvarnoj situaciji kakva je bila 3 juna jedino su postojali izvjesni realni uslovi da se osigura sprovođenje takve odluke. Oni su se

ogledali prije svega u činjenici da je do 3 juna na Vučevu bilo koncentrisano dovoljno snaga koje su mogle održati postojeći prelaz na Sutjesci i obezbijediti proboj na Zelenogoru i dalje ka Miljevini.

Na taj način proboj na Sutjesci 3 juna prerastao je u borbe za već ostvareni mostobran na njenoj lijevoj obali pri čemu su snage NOV težile da ga aktivnim dejstvom i odbranom na oba boka najprije prošire, a zatim osiguraju, a njemačke snage pritiskom na bokove da ga likvidiraju.

Borbe za bočno obezbjeđenje izvršenog proboja odlikovale su se naročitom žestinom, jer su okupatorsko-kvilišne snage ulagale krajnje napore da zatvore brešu koju su u njihovom rasporedu uspjele da osiguraju jedinice NOV. Prostor na kome je izvršen proboj i na Neretvi i na Sutjesci bio je toliko stiješnjen da su snage NOV koje su vršile obezbjeđenja bokova bile prinuđene da prelaze u napade da bi ga proširile i da bi ga rasteretile od pritiska. Već je pomenut napad 3 divizije u toku 9 i 10 marta na rijeci Neretvici, kojom je trebalo rasteretiti lijevi bok Glavne operativne grupe u početku proboja na Neretvi. To je bio jedini način da 3 divizija preuzme svoj dalji zadatak — obezbjeđenje lijevog boka snagama koje su izvodile proboj pravcem Jablanica—Boračko Jezero—s.Glavatičevo od pritiska njemačkih snaga iz doline Neretve i osobito iz Konjica. Slično je bilo i na Sutjesci prvih dana po obrazovanju mostobrana na njenoj lijevoj obali. Prva proleterska divizija bila je prinuđena da se duže vrijeme zadrži na tome mostobranu i da obustavi dalje prodiranje kroz Zelenogoru, da bi napadima na liniji s.Popov Most—Borovno (k 819) — Košur (k 787) odbacila njemačke snage dalje na sjever i oslobodila od pritiska stazu s.Tjentište—s.Krekovi—Milin Klade (k 1001) — Lučke Kolibe i na taj način obezbijedila desni bok za izvlačenje ostalih dijelova tom stazom pod što povoljnijim uslovima. Ovi napadi produžili su se sve do 5 juna i donijeli samo djelimične rezultate: očišćeno je Borovno i na taj način osigurana staza koja sa Dragoš—Sedla vodi selu Tjentištu, ali Košur je i dalje ostao u rukama neprijatelja. Tih dana bjesnile su žestoke borbe i na lijevom boku glavnine — na liniji Maglić (k 2386)—Kolibe Prijedor —s.Suha—Donje i Gornje Bare—Planinica (k 1723)—Crkvine.

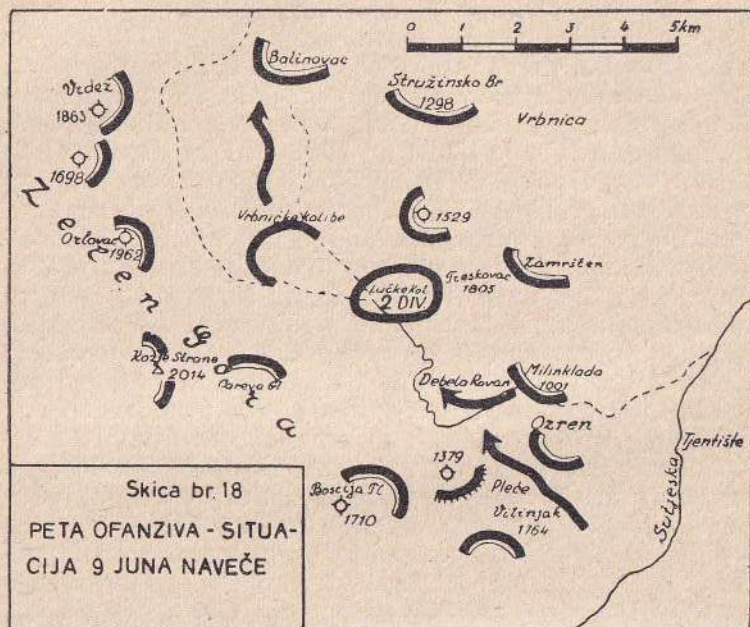
Osobito dramatične borbe razvile su se na liniji Gornje i Donje Bare—Planinica (k 1723)—Crkvine u kojima je 2 dalmatinska brigada odbijala napade daleko nadmoćnijih snaga njemačke borbene grupe „Anaker“, koja je težila pošto-poto da se probije preko Vilinjaka (tt 1764) i Ozrena (k 1405), da bi se spojila sa snagama na Košuru i na taj način zatvorila prolaz preko Sutjeske.

Kako su stizale nove jedinice na mjesto proboja one su smjenjivale dijelove grupe određene za proboj, da bi ove mogle nastaviti dalje napade na pravcu proboja. Ali značajno je zapaziti da su i na Neretvi, a osobito na Sutjesci angažovane snage za zaštitu bokova i pozadine bile veoma brojne. U tom smislu moglo bi se reći da je glavna bitka za vrijeme proboja vođena na bokovima. U probouju na Neretvi bile su angažovane samo četiri brigade, a sve druge snage (12 brigada) bile su upotrebljene za zaštitu bokova i bolnice. Poslije 5 juna u daljem probouju sa mostobrana na Sutjesci učestvovala su samo dvije brigade, dok je šest brigada bilo angažovano na obezbjeđenju bokova.

Sporost je značajna karakteristika dejstva jedinica NOV u proboujima kakvi su bili na Neretvi i Sutjesci. To je bilo uslovljeno ranije izloženim faktorima (sporost u prebacivanju jedinica, snažan pritisak neprijatelja, ogromna bolnica). U toku višednevnih borbi na bokovima se postepeno obrazovao sve širi front, jer je neprijatelj ubacivao nove snage i izvodio manevre da bi slomio odbranu jedinica NOV. Tako se na Neretvi od njene okuke kod Rame do sela Donja Bijela poslije 10 marta obrazovao front dugačak preko 20 km na kome su jedinice NOV štatile upornim odbranbenim borbama lijevi bok na pravcu proboja, a na Sutjesci stvoren je poslije 5 juna front na oba boka u dužini od preko 10 km. Nijemci su poslije 30 maja ubacivali jednu jedinicu za drugom na mjesto proboja. Pored 7 SS i 118 divizije koje su vršile pritisak na bokove sa juga i sjevera — najprije iz doline Sutjeske, da bi zatim postepeno proširile front duboko u Zelengoru — oni su izvukli čitavu 369 diviziju preko Foče i angažovali je na Zelengori. Već 8 juna njene snage izbile su na liniju s.Vrbnica—Stružinsko Brdo (k 1928)—Balinovac—Konjske Vode—Oštri Kuk sa za-

datkom da sa te linije pređu u nastupanje na jugoistok, da se svojim krilima spoje sa snagama 7 SS i 118 divizije i na taj način zatvore novi обруч oko Glavne operativne grupe. Ova divizija izbila je na pomenutu liniju prije nego što je grupa za proboj mogla da nastavi prodiranje kroz Zelengoru. Slično je bilo i na Neretvi. Okupatorsko—kvislinške snage pokušale su, poslije neuspjeha da Glavnoj operativnoj grupi spriječe forsiranje Neretve, da se konsoliduju na liniji južne padine Bjelašnice—s.Glavatičevo—greben Prenja, planirajući da sa ove linije pređu u protivnapad i nabace snage NOV na dolinu Neretve ka Konjicu i Ostrošcu. Sporost, koju jedinice NOV nisu mogle izbjeći dovela je u oba slučaja do novog okruženja i do proboja novih linija. Dok je pomenuti обруч na Neretvi bio posljednji, Glavna operativna grupa bila je primorana da se poslije proboja na Balinovcu, probija i na drumu Foča—Kalinovik. Ustvari se ona od Sutjeske pa kroz Zelengoru sve do druma Foča—Kalinovik nalazila neprekidno u okruženju, držeći jedan uzak i dubok koridor koga je uporno branila na bokovima, pomjerajući cjelokupni borbeni poredak naprijed, saobrazno uspjesima koje su postizale snage na čelu. Devetog juna Nijemci su oko Glavne operativne grupe bili ponovo zatvorili обруч čiji je prečnik po dubini (Balinovac—Vilinjak) iznosio oko 8, a po širini 3—4 km (skica br. 18).

Na kraju treba istaći još dvije posebne karakteristike borbi NOV u okruženju i proboju. Prva je ubitačno dejstvo neprijateljske avijacije. U situaciji kada su brojne jedinice i razne pozadinske ustanove a posebno bolnice bile prikupljene na maloj prostorijski avijacija je imala idealne uslove za dejstvo. Ona se u grupama od 5, 10, 20 pa i više aviona neprekidno nalazila na bojištu tukući jedinice na položaju i u pokretu. U takvim uslovima skoro nijedan pokret po danu nije prošao bez dejstva avijacije. Mitraljeskom vatrom sa minimalnih visina i zasipanjem čitave prostorije sitnim protivpješadiskim bombama avijacija je nanosila velike gubitke, osobito jedinicama u pokretu i na zastancima. Dešavalo se da je jednim bombardovanjem izbacivala iz stroja čitave čete. Pored gubitaka, avijacija je takvim dejstvom umanjivala manevarske sposobnosti

jedinica i doprinosila povećanju ionako karakteristične sporosti u uslovima okruženja i izvođenja proboja. Druga karakteristika su izvanredni naponi koje su jedinice NOV podnosile u takvim borbama. Boreći se bez smjene i prelazeći iz borbe u marš i iz marša u borbu ljudstvo se brzo iscrpljivalo. U takvim uslovima je redovno nestajalo hrane, pa i onda kada se nečim raspolagalo nije se imalo vremena za njeno spremanje. Danima i noćima vođene su borbe bez krova nad glavom. Zbog svega toga fizička sposobnost je brzo opadala, ponekad do te mjere da su se jedinice kretale dva i tri puta sporije nego obično, da su se najprije pojedinačno, a zatim sve više, javljali slučajevi potpune iznemoglosti, izostajanja iza kolona, masovnih halucinacija, pa i umiranja od napora. To je upravo u najvećem stepenu umanjivalo borbenu sposobnost jedinica NOV. Za ovo je karakterističan primjer marš 1 bataljona 7 krajiške brigade sa Pivske Planine na Javorak (Pivski) 30 maja.

Bataljon je u sastavu brigade sa položaja na istočnim padinama Sinjajevine izvršio usiljeni marš ka Gackom (75 km vazdušne linije), učestvovao tamo u borbama na pravcu Gacko—Goransko do 29 maja, povlačeći se ka Pivi, koju je noću 29/30 maja prešao kod ušća Vrbnice, a već ujutro 30 maja krenuo usiljenim maršem preko Pivske Planine, prešao Pivu na mestu kod sela Mratinja i popeo se na Javorak (Pivski) da bi spriječio njemačkim snagama da od sela Brljeva preko Javorka izbiju u Mratinje. Kad je poslije podne kolona bataljona stigla do Javorka u njoj je bio samo 41 čovjek od oko 200 ljudi koliko je bataljon brojao. Svi drugi su uslijed umora i iscrpenosti zaostali i izbijali gore po grupama do kasno u noć. Zbog toga ne bi bilo moguće razumjeti i pravilno ocjeniti sve ono što se događalo u ovakvim uslovima ako se ne bi imao u vidu uticaj ovoga faktora na dejstva NOR.⁹³⁾

⁹³⁾ U NOR ima niz manjih i manje poznatih primjera borbi u okruženju i proboja. Ali su Bitke na Neretvi i Sutjesci uveliko specifične u tom pogledu iz više razloga: tu se radilo o dejstvu glavne snage NOV, o velikoj masi okupatorsko-kvislinških snaga koje su u njima angažovane, o opterećenosti snaga NOV velikim bolnicama itd. Treba, takođe, istaći da su poslije Četvrte i Pete ofanzive bogato korišćena iskustva iz njih i da se još snažnije isticao zahtjev da se izbjegava primanje nametnutih borbi pod nepovoljnim uslovima, da se jače grupacije dekoncentrišu ako dođe do neprijateljske ofanzive, da se dekoncentrišu bolnice itd. Sem toga, poslije ovih ofanziva znatno se izmjenio i odnos snaga, tako da okupator nije više mogao ostvarivati onako povoljan odnos u svojim ofanzivnim operacijama kao ranije, niti je mogao za duže vrijeme angažovati koncentrisane snage u operaciji na jednom području, jer su mu bile potrebne i na drugim pravcima. Ima, međutim, i kasnije dosta primjera borbi u okruženju i proboja manjih jedinica — divizija, grupa brigada i brigada. One u mnogo čemu podsjećaju na izložene borbe u Četvrtoj i Petoj ofanzivi. Takav je već pomenuti primjer sa 14 i 19 divizijom. Osobito su česti slučajevi okruženja i proboja u Sloveniji, gdje je okupator držao mnogobrojne, gušće raspoređene garnizone, čijim snagama je stajala na raspolaganju i gušća mreža komunikacija. Koliko su često slovenačke snage NOV padale u okruženje reljefno pokazuje rasprava F. Sajea „Borbe NOV Slovenije od juna 1943 godine do kapitulacije Italije“ objavljena u Vojnoistoriskom glasniku br. 3/1953.

II

KARAKTERISTIKE TAKTIČKIH POSTUPAKA U ODBRANI

1. PRVI KONTAKT NA BOJIŠTU

Najčešća forma prvog kontakta na bojištu bio je iznenađni vatreni udar branioca po snagama napadača koje su prodirale određenim pravcem. Ovo su nametali ranije izloženi postupci snaga NOV u pripremama i organizaciji odbrane. Pustivši napadača, koji je najčešće nastupao u jednoj ili više kolona, na blisko otstojanje, jedinica koja ima zadatak da spriječi njegov prodor na dati znak starješine otvarala je najveću vatru sa ciljem da se neprijatelju nanesu što veći gubici, da se pokoleba i da se na taj način stvore povoljni uslovi za prelazak u aktivno dejstvo. Ima mnogo primjera koji pokazuju da je ovakav vatreni udar imao rješavajuću ulogu, jer napadač, pretrpivši gubitke, nije bio u stanju da konsoliduje svoje snage i da se razvije za napad. Kod njega je nastupalo kolebanje i dezorganizacija, što je pretstavljalo veoma povoljan uslov za aktivno dejstvo branioca, koji je takav momenat skoro redovno i koristio, prelazeći brzo i energično u juriš.

Pa i onda kada je napadač, pretpostavljajući gdje se nalaze položaji snaga NOV ili imajući o njima podatke, nastupao opreznije, dejstvujući artiljerijom, minobacačima i avijacijom, kad je god bilo moguće jedinica se pritajila na položajima, da bi pustila napadačevu pješadiju na što manje otstojanje i da bi je razbila kombinovanim vatrenim udarom i jurišem.

Radilo se, dakle, o tipičnoj partizanskoj zasjedi. Kad je god bilo moguće snage NOV su je koristile, jer im je ona donosila najviše rezultata uz najmanje žrtava.⁹⁴⁾

Kakav je uticaj ovakav oblik prvog kontakta imao na tok boja u cjelini i kakvi su bili njegovi rezultati?

Onda kada se radilo o slabijim snagama skoro se redovno događalo da su bile uništene, razbijene ili uz gubitke primorane na povlačenje. U takvim slučajevima često se time borba i završavala, jer je neprijatelj konačno odustajao od daljeg napada. Do ovoga je veoma često do-

⁹⁴⁾ O nastojanju jedinica NOV da njihov prvi kontakt sa napadačem dobije takvu formu svjedoče mnogobrojni podaci iz dokumentacije. Za ilustraciju toga pogledajmo sljedećih nekoliko fragmenata iz izvještaja štaba 1 hrvatskog korpusa od 28 februara 1943 godine o borbama 6 divizije u toku Četvrtе ofanzive.

„2. II neprijatelj je krenuo iz Mazina prema G. Lapcu u namjeri da zauzme Zavišića Vršinu i na taj način obezbijedi izvlačenje oštećenog tenka. Jedan bataljon ove brigade pustio je neprijatelja na domet bliske pješadijske vatre i tom prilikom nanio mu gubitke — najmanje 10 mrtvih i 10 ranjenih. Na našoj strani nije bilo gubitaka...“

„5. II neprijatelj je izvršio pokret u pravcu položaja ove brigade. Jedan bataljon ove brigade pustio je neprijatelja na otstojanje od 100 m. pa potom otvorio plotun iz pušaka i mitraljesku vatru iz automatskih oruđa. Gubici kod neprijatelja bili su 30 mrtvih i veći broj ranjenih.“

„...Snage ove bigade dobile su zadatak da neprijatelja puste na vrlo blisko otstojanje i tada da otvore vatru. Jedinice su se pridržavale toga naređenja i nanijele su neprijatelju gubitke oko 20 mrtvih i 40 ranjenih...“

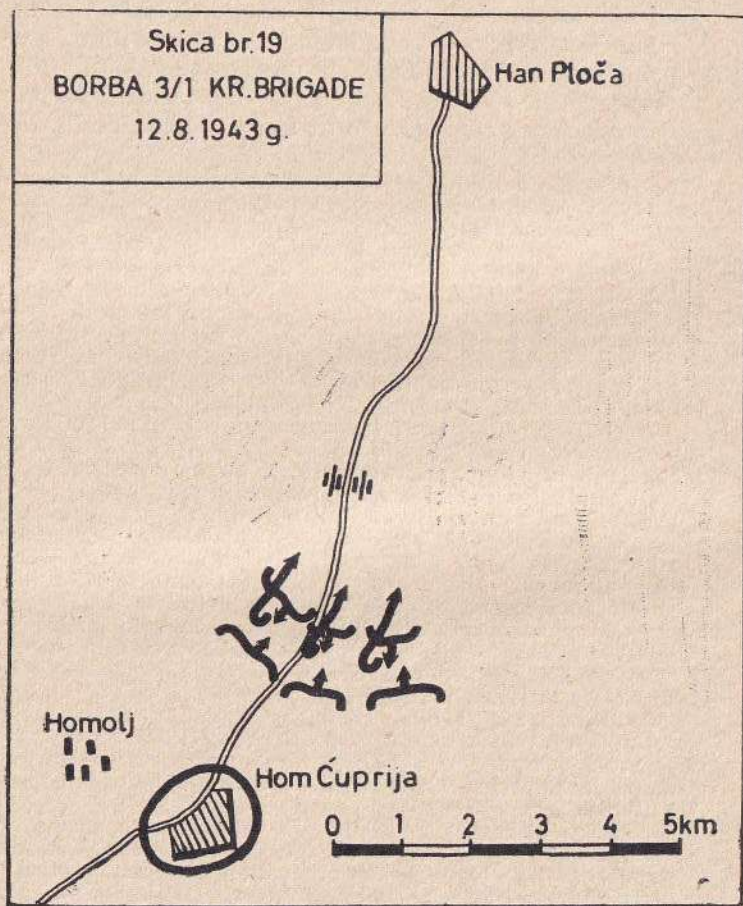
„...Jačina neprijatelja bila je oko 1050 vojnika. Neprijatelj je pušten na bliska otstojanja i tučen žestokom vatrom iz automatskih oruđa i pušaka. Gubici kod neprijatelja bili su oko 70 mrtvih i 105 ranjenih...“

„Neprijatelj je bio pušten na otstojanje od 100 m., a zatim obasut žestokom vatrom. Neprijatelj je u paničnom bjegstvu ostavio materijal natovaren na mazgama i uspio da pobjegne prema Vrtačama na Boričevcu, gdje se je odmah i utvrdio.“

„Oko 16 časova neprijatelj je pokušao sa snagama od 1000 vojnika da se probije iz Kulen Vakufa prema G. Lapcu. Bataljon koji je bio u zasjedi propustio ga je i potom otvorio vatru sa boka i leđa. U ovoj borbi neprijatelj je bio razbijen ali je ipak uspio poslije dužeg vremena da zauzme izvjesne položaje i spriječi svoje potpuno uništenje. Gubici kod neprijatelja bili su oko 30 mrtvih i 40 ranjenih.“

Itđ. (Zbornik V/12, 89).

lazilo onda kada je neprijatelj preduzimao intervenciju iz susjednog ka napadnutom garnizonu ili kada je imao namjeru da napadom odbaci snage koje su mu ugrožavale neki značajni objekat. Od mnogobrojnih primjera navešćemo ovdje samo jedan.

Poslije poznate akcije 1 krajiške brigade na aerodrom u Rajlovcu kod Sarajeva avgusta 1943 godine njen 3 ba-

taljon bio je smješten u selu Homoljska Čuprija (skica br. 19). Doznavši za to neprijatelj je iz Sarajeva uputio jedan bataljon, ojačan baterijom topova, sa zadatkom da ga opkoli i uništi. Pošto je preko patrola otkrio pokret neprijatelja štab bataljona donio je odluku da ga sačeka u ravnicima ispred sela, da ga pusti na blisko otstojanje i dočeka vatrenim udarom i jurišem. Neprijatelj je nastupao sa pravca s. Han Ploče u kolonama i kad se približio selu otpočeo je artiljerijom dejstvovati po njemu. Kada su se čela njegovih kolona približila na blisko otstojanje bataljon je otvorio snažnu vatru i odmah krenuo na juriš. Neprijateljska pješadija je pretrpila teške gubitke i otpočela neuredno povlačenje bez otpora. Pokušaj da se dejstvom mitraljeza i topova situacija stabilizuje nije donio rezultata, pa je neprijatelj prešao u bjekstvo, pretrpivši gubitke od 84 poginula i 2 zarobljena. Zaplijenjeno je 12 puškomitraljeza, 23 automata, 2 pt topa itd. Bataljon je imao 1 mrtvog i 2 ranjena.⁹⁵⁾

Ukoliko je neprijatelj nastupao jačim snagama i ispoljavao veću upornost da bi ostvario postavljeni cilj ishod prvog kontakta na bojištu bio je drugačiji. Napadačeve snage mogle su pretrpiti i ozbiljne gubitke i biti odbačene, ali su one, same ili ojačane, ostajali na bojištu nastavljajući sa napadom. Međutim, uslijed pretrpljenih gubitaka i ostupanja njima je bilo potrebno duže ili kraće vrijeme za sređivanje, pregrupisanje i stvaranje plana napada i njegovog pripremanja (planiranje artiljerijske pripreme, obezbjeđenja učešća avijacije itd.). To znači da je napadač za izvjesno vrijeme ostajao neaktivan. Ovakav razvoj situacije osobito je karakterističan za borbe u većim neprijateljskim ofanzivama, u kojima su bile angažovane dovoljno jake snage i postojale mogućnosti, ako su to uslovi diktirali, da se pojedine taktičke grupe i ojačavaju. Kako se to u praksi razvijalo pokazaće ovaj primjer:

U Četvrtoj ofanzivi na pravcu Sanski Most—Vrhpolje i dalje za Bosanski Petrovac napadao je 749 puk 717 divi-

⁹⁵⁾ Borba je prikazana prema članku D. Đukića „Borbe 3 bataljona 1 krajiške brigade oko sela Homoljska Čuprija“ („Vojni glasnik“ — 9/49).

zije. Pošto je u borbama do 22 januara uspio forsirati Sanu kod Vrhpolja i ovladati ovim selom ujutro 23 januara razvio se za napad na položaje ispred sela Peći, na kojima su se nalazile jedinice 2-gog bataljona 1 krajiške brigade. Bataljon je pustio napadačevu pješadiju na blisko otstojanje, a zatim iznenadnim bliskim vatrenim udarom i silovitim jurišem razbio i u neredu odbacio prvi ešelon pješadije. Jedna četa uspjela je da odbaci neprijateljske dijelove do artiljerije, ali se morala povući uslijed snažne vatre drugog ešalona pješadije. Poslije ovoga bataljon je obustavio protivnapad, a neprijateljske snage su se zadržale na dostignutim položajima pripremajući novi napad za sljedeći dan.⁹⁶⁾

Kombinujući iznenadne vatrene prepade sa jurišima jedinice NOV su u odbrani uspjevale da razbijaju višednevne pokušaje neprijateljskih snaga da izvrše prodor na određenom pravcu, nanoseći im teške gubitke.⁹⁷⁾

⁹⁶⁾ Zbornik IV/9, 117 i 118.

⁹⁷⁾ Kako je to u praksi izgledalo ilustrovaće ovi fragmenti iz bojne relacije 2 domobranskog korpusa za mjesec decembar 1942 godine, koji se odnose na višednevne borbe oko Sanskog Mosta, čiji su garnizon sredinom decembra napadale snage 1 bosanskog korpusa, obezbjeđujući napad dijelom snaga sa pravca Prijedora:

„17.XII. Naše postrojbe, koje su iz Prijedora upućene ka Sanskom Mostu za uspostavljanje veze, napadnute su kod s. Ališići (13 J Prijedora) od jačih snaga partizana (oko 800 ljudi sa 6 bacača i 10 teških strojnica) i morale se povući ka s. Zecovi (7 J Prijedora).

Vlastiti gubitci: 1 poginuli i 5 ranjenih domobrana.

Njemački gubitci: 3 poginula, 8 ranjenih i 5 nestalih vojnika...

18. XII. Ponovo je poduzeto nadiranje od Prijedora ka Sanskom Mostu u cilju uspostavljanja veze. Kod s. Mitrovića (12 J Prijedora) sukobili su se naše snage sa jednom skupinom partizana jačine oko 800 ljudi sa dosta automatskog naoružanja. Poslije kraće borbe naše su se snage morale povući ka s. Kecmani (6 J Prijedora) uslijed opasnosti obkoljavanja.

Vlastiti gubitci: 5 poginulih i 10 ranjenih domobrana.

Njemački gubitci: 17 ranjenih vojnika...

19.XII. Postrojbe određene za uspostavljanje veze sa Sanskim Mostom izvršile su ponovo pokrete i kod s. Marijani (4 J Rudnika Ljubije) poslije slabije borbe, sa manjim dielovima partizana uspjele da se zadrže kod s. Rasavaca, dočim se jedna skupina — poslije jakih borbi kod s. Gačani (8 J Prijedora) morala povući u Priedor.

Vlastiti gubitci: 1 poginuli i 2 ranjena domobrana.

I, najzad, ako je napadač suviše nadmoćan, on je uspjevao da održi čvrstinu borbenog poretka, odbijao juriš branioca i produžavao sa napadom ubacujući nove snage u prvu liniju. Kada se radilo o mnogo nadmoćnijim napadačevim snagama koje nastupaju dubljim borbenim poretkom i na većoj širini fronta ponekad nije bilo oportuno poslije vatrenog udara prelaziti na juriš, jer je to dovodilo do nepotrebnih gubitaka i neuspjeha. Interesantno je, međutim, istaći da je kombinacija bliskog vatrenog udara i juriša bila toliko česta pojava u odbranbenim dejstvima jedinica NOV da se ona često primjenjivala i onda kada uslova za to nije bilo. Ponekad je to bila posljedica nedovoljno procjenjene situacije i nesnalazljivosti u momentu koji je zahtijevao neki cjelishodniji postupak.⁹⁸⁾

U takvim uslovima nastajala je taktička situacija u kojoj je neprijatelj bio u povoljnom položaju da izvodi organizovani napad, koristeći nadmoćnost u pješadiji i drugim rodovima.

Njemački gubitci: 1 častnik i 3 vojnika poginuli, 5 vojnika ranjenih i 18 nestalih, 1 laka i 2 teške strojnice izgubljene“ (Zbornik IV/8, 253).

Iz izvještaja 3 bataljona 1 krajiške brigade koji je objavljen u istom Zborniku pod brojem 204 vidi se da je borbu kod s. Mitrovića protiv njemačko-ustaških snaga vodio ovaj bataljon ojačan jednom četom 3 bataljona 4 krajiške brigade, što znači da se nije radilo o „800 ljudi“ kako se gore navodi, već najviše o 300 boraca.

⁹⁸⁾ O tome štab 8 divizije 6 marta 1943 godine u svojoj analizi rada divizije za vrijeme Četvrte ofanzive navodi sljedeće zaključke:

„Juriš je imao svoje vojničke prednosti, t.j. onemogućavao je manevrisanje neprijateljske premoćnije pješadijske vatre, a i vatre teških oruđa. U njima smo imali srazmjerno manje gubitaka. — To je bilo tamo gdje su oni bili koliko mnogo dobro pripremljeni i upotrebljeni gdje je situacija zahtjevala. Ali smo mi juriš, radi svojih vojničkih nedostataka, upotrebljavali i tamo gdje se neprijatelja moglo tući i drugim taktičkim potezima. Osim toga su se juriši vršili bez potrebne pripreme. —

Mi u budućnosti ne smijemo dozvoliti da radi naših vojničkih nedostataka vršimo juriše i onda kada oni nisu pripremljeni, i kad se neprijatelju i drugim taktičkim radnjama mogu nanijeti jači udarci i sa manje žrtava“ (Zbornik V/13, 12).

2. TOK NAPADA I NJEGOVE KARAKTERISTIKE

Onda kada je neprijatelju pošlo za rukom da savlada posljedice iznenadnog udara braniočevih snaga — bilo da se zadržao na položajima, prikupio, sredio i pripremio svoje jedinice za napad, bilo da mu je pošlo za rukom da odbije prvi udarac i odmah produži sa nastupanjem — on je nastojao da napad izvodi onako kako će njegova preimućstva najbolje doći do izražaja. Ukratko rečeno radilo se o tome da se napad izvodi po svim onim osnovnim karakteristikama napada u normalnim, frontalnim uslovima — da se obrazuje dublji borbeni poredak, da se juriš pješadije prethodno obezbijedi artiljeriskom i aviopripremom, da se osigura podrška tenkova, da se primjenjuje obuhvatni i obilazni manevar i koriste slabije posjednuti dijelovi fronta itd.

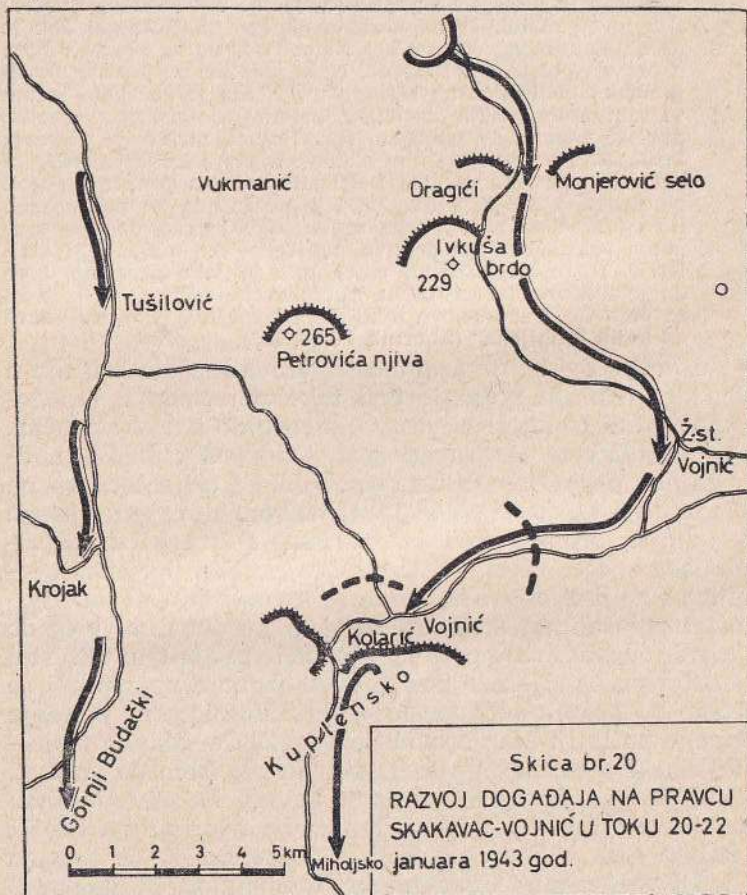
Dočekati takav napad za snage NOV značilo bi „podmetnuti se pod udar nadmoćnijeg neprijatelja“, primiti frontalnu borbu pod nepovoljnim uslovima, odreći se inicijative i slobode akcije i pokoriti se volji napadača. Takvu borbu jedinice NOV su izbjegavale jer je to bilo suprotno osnovnim koncepcijama njenog ratovanja. Sama praksa je mnogo puta potvrdila da primanje takve borbe donosi pretjerane gubitke i neuspjeh. Brojno nadmoćnije snage podržane artiljerijom, minobacačima, tenkovima i avijacijom nije bilo moguće zadržati na određenom položaju orijentacijom na pasivan otpor i na protivdejstva čiji bi cilj bio pariranje uspjeha napadača na pojedinim ostsjecima branjenog položaja, jer su za takva protivdejstva potrebne jače rezerve i podrška svih rodova koje brojno i tehnički slabije snage NOV nisu mogle obezbijediti.

Prelazeći u napad neprijatelj je skoro redovno osiguravao uspjeh na onom pravcu koji je bio najpovoljniji za upotrebu tenkova i artiljerije. Otud je glavni udar obično išao duž komunikacija. U tom slučaju je odbrana položaja skoro redovno dolazila u pitanje. Kako je to u praksi izgledalo pokazaće primjer iz odbrane 1 proleTERSKE brigade na pravcu Ivan Sedlo—Konjic u Bici na Neretvi. U izvještaju štaba 1 proleTERSKE divizije borba u toku 22 februara opisana je ovako:

„...u 9 časova neprijateljska artiljerija od Raštelice počela je brзом paljbom tući položaje I Brigade iznad s. Bradina — zapadno od komunikacije. Neprijateljska avijacija bila je vrlo aktivna. Posle jednog sata jake paljbe i avionske djelatnosti, neprijateljska glavčina oko 1500 Nemaca, ustaša i manji deo domobrana počela se spuštati od Ivan Sedla ka Bradini; leva pobočnica jačine 600 Nemaca i ustaša išla je od malog Ivana kosama istočno od Bradine; dok je desna pobočnica, jačine 200 Nemaca krenula preko Vihora u pravcu položaja I Brigade. Naše jedinice su pustile neprijateljsku pobočnicu na 150 metara i tada je dočekale jakom vatrom automatskih oruda. Neprijatelj je pretrpeo znatne gubitke i panično pobjegao ostavljajući mrtve na terenu. Posle ovoga neprijatelj je skoncentrisao jaku artiljerisku i bacačku vatra na položaj I Brigade koje su ponovo otpočeli bombardovati i sa 9 aviona. Na položajima su postavljena jako razređena automatska oruda, dok je glavčina po grupama zaklonjena od dejstva neprijateljske avijacije i artiljerije. No, neprijateljska vatra bila je jako precizna, tako da je redovno izbacivala iz stroja svako naše oruđe čim bi se pojavilo. Tako smo u toku dana izgubili 8 p. mitraljezaca od kojih 4 ubijena“ (Zbornik IV/10, 173).

Bilo bi, dakle, nerazumno angažovati snage brigade u otsudnoj odbrani položaja pod takvim uslovima. Mnogobrojni drugi primjeri iz prakse dovode do istog zaključka. Bilo je iluzorno pokušavati spriječiti prodor daleko nadmoćnijih snaga frontalnim rasporedom i orijentacijom na odbranu posjednutih položaja. U takvom slučaju uvijek je dolazilo do proboja odbrane, pa često i do toga da neprijateljske snage, prodirući u dubinu preteču pocjepane jedinice i ne dozvoljavaju im da se konsoliduju ni na sljedećim položajima. Izvještaj štaba 5 kordunaške brigade o njenim dejstvima u periodu operacije „Vajs-1“ u Četvrtoj ofanzivi pruža sljedeće podatke: 20 januara neprijatelj se probio na pravcu s.Skakavac—želj. st.Vojnić kroz položaje brigade na liniji Manjerović Selo—s. Zjača—Mandić Selo—s.Okić (skica br. 20); pošto je neprijatelj izbio do želj. st. Vojnić brigadi je naređeno da se povuče ka selu Vojniću; međutim, „uslijed brzog napredovanja neprijatelja I i III bataljon nisu iste večeri došli u sastav Brigade“, a samo 2 i 4 bataljon su se povukli ka Vojniću; za 21 januar 2 bataljon je imao da se postavi kod s.Vojišnice, a 4 oko s.Kolarića, ali oni ovaj zadatak nisu izvršili jer je jedna neprijateljska kolona već izbila u s.Vojnić pa su bili prinuđeni da se povuku južno od sela; u toku 22 januara bri-

gada je zauzela nove položaje južno od s.Vojnić, ali kako je neprijatelj na glavnom pravcu uspio da prodre do s.Gornji Budački, brigada je dobila naređenje da se povuče dalje na jug.⁹⁹⁾

⁹⁹⁾ Evo još nekoliko primjera:

U izvještaju Štaba 5 divizije od 24 januara 1943 godine o borbama na pravcu Sanski Most—Bosanski Petrovac u Četvrtoj ofanzivi stoji:

Znači da je nadmoćniji napadač, dejstvujući duž komunikacija glavnim snagama i šireći front, ubacujući snage na pomoćne pravce, stvarao povoljne uslove za razbijanje odbrane.

„Jutros je neprijatelj jačim snagama, uz artiljerisku i minobacačku pripremu i pomoću tenkova, napao naše položaje, i uspio da odbaci dijelove VII brigade od Peći, tako da je došao u bok i snagama I brigade, koje su poslije grčevite borbe morale da se povuku nazad na Krasulje“ (Zbornik IV/9, 123).

Dio izvještaja 12 slavonske brigade od 28 decembra 1942 godine o radu njenih jedinica na obezbjeđenju napada na garnizon u Orljavcu glasi:

„III udarni bataljon već oko 8 časova bio je napadnut od neprijatelja koji je nadirao cestom iz Požege. Bili su odbijeni uz gubitke od 12-torice. Drugi napad bio je ponovljen već u 11 časova. Ovom prilikom napad je bio mnogo žešći i naše su se jedinice morale povući na drugi položaj, jer je neprijatelj iz prvog napada otkrio njihov položaj. Neprijatelj je osim toga ovom prilikom nadirao sa nekoliko strana: Slobodštine, Deževaca i cestom. Jedinice su vještijim manevrima uspjele da osujete prodor i ubiju 6 bandita. Poslije toga jedinice su bile tučene teškim minobacačima, topovima kao i avionom koji je bacio nekoliko bombi“ (Zbornik V/10, 86).

Slično se opisuje borba 6 kordunaške brigade 23 januara 1943 godine na glavnom udaru 7 SS divizije u Četvrtoj ofanzivi:

„23.I. Neprijatelj je počeo nadirati iz sela Točka u tri kolone. I i II bataljon je pustio neprijateljske kolone da uđu u raspored našeg položaja i to na oko 100 metara. Oba bataljona otvorila su strahovitu vatru iz mitraljeza i pušaka u neprijateljske kolone i odbila neprijatelja na njegove polazne položaje. Poslije kratkog vremena, neprijateljske formacije aviona od 10 bombardera i jednog izviđačkog aviona počele su strahovito bombardovati naše položaje. Naši borci i tada ostali su na svojim pozicijama. Neprijatelj je koristio bombardovanje naših položaja i počeo nadirati i podilaziti našim položajima. Stalnim bombardovanjem iz vazduha i sa zemlje naših položaja neprijatelju je uspelo da prođre u naš položaj. Tada je nastala borba prsa u prsa. Bombardovanje i mitraljiranje iz vazduha trajalo je 1 sat i 45 minuta. Neprijatelju je uspelo da zauzme jednu kotu koja je dominirala našim položajima. Naše snage su se povukle na rezervne prihvatne položaje i to na položaje rijeke Glinice i V. Lisac.

U toj borbi na Veljunu, na strani neprijatelja bilo je oko 200 mrtvih njemačkih vojnika i velik broj ranjenih.

Na našoj strani bilo je 21 mrtav i 28 ranjenih drugova, sve iz I bataljona“ (Zbornik V/11, 122).

Kakve su postupke snage NOV u takvim uslovima primjenjivale da bi se efikasno suprotstavile napadaču i da bi mu spriječile ostvarenje cilja? Studija ratne prakse pokazuje da se redovno radilo o takvim postupcima kojim su jedinice NOV u izvršavanju odbranbenih zadataka težile da izbjegnu organizovani napad, odnosno da izbjegnu primanje frontalne borbe koju nadmoćne napadačeve snage žele da im nametnu, kako bi u najvećem stepenu izbjegle da se pokore volji neprijatelja i sačuvale vlastitu inicijativu, jer je to bio osnovni preduslov da same odlučujuće utiču na karakter borbenih dejstava i na fizionomiju boja u cjelini. Njihovi postupci imali su za cilj da borbena dejstva ne prime karakter kontinuirane frontalne borbe, tj. onakve borbe kakvu je želio napadač, već karakter rješavajućih kratkotrajnih sudara i bliske, pokretne borbe u kojoj će inicijativa pripasti njima, i u kojoj će doći do izražaja njihova preimućstva, a preimućstva napadača izražena u broju i tehnici biti paralisana.

Takav, rješavajući uticaj na fizionomiju boja bilo je, razumije se, moguće ostvariti samo primjenom postupaka koji bi osigurali da glavnina snaga branioca u rješavajućim momentima uvijek bude sposobna da preuzme inicijativu i da aktivno dejstvuje. Kratko rečeno trebalo je braniti se napadajući.

Mnogobrojni su oblici dejstava kroz koje su jedinice NOV primjenjivale takve koncepcije u izvršavanju odbranbenih zadataka i makar koliko ih iznijeli ne bi iscrpli to bogatstvo i šarenilo toliko karakteristično za dejstva u toku Narodnooslobodilačkog rata. Moguće je, međutim, te raznovrsne oblike dejstava grupisati prema srodnosti taktičkih postupaka koji su primjenjivani u raznim uslovima, čija bi nam razmatranja i upoređenja omogućila da sagledamo osnovne karakteristike taktičkih postupaka snaga NOV koje su izvršavale odbranbene zadatke.

3. MJERE U OKVIRU BRANJENOG POLOŽAJA

Podimo najprije od postupaka koji su po formi najbliži onima koje smo već upoznali analizirajući karakteristike i rezultate prvog kontakta na bojištu.

Veoma su često snage koje su izvodile odbranu, pošto su u prvom kontaktu primorale napadača da stane ili otstupi, da bi se sredio i izvršio pripremu za ogranizovani napad, i dalje ostajale na istim položajima, ne mjenjajući ništa u svom borbenom poretku i ideji dejstva. S obzirom da je na njihove položaje, koje je napadač otkrio u prvom kontaktu, slijedila artiljeriska, a veoma često i aviopriprema, bitno pitanje bilo je kako paralisati njen uspjeh i održati čvrstinu borbenog poretka, obezbjeđujući ponovo uslove za izvođenje bliskog vatrenog udara kombinovanog sa protivjurišem u momentu kada napadačeva pješadija pređe na juriš.

Uvijek kada su položaji bili povoljni, kada se nije računalo na veće gubitke od artiljerije, minobacača i avijacije i kada su takav postupak diktirali drugi uslovi (kada se morala uporno braniti posljednja linija) jedinice NOV bi se pritajile na položaju sve do trenutka kada napadačeva pješadija podiđe na blisko otstojanje, da bi zatim snažnim vatrenim udarom i aktivnim dejstvom ponovo razbile njen juriš. Budući da za vrijeme podilaženja nije trpila vatru, napadačeva pješadija je često dobivala utisak da su snage NOV napustile položaj, pa se događalo da nastupa neoprezno i nedovoljno razvijena (ponekad ne u streljačkom stroju već u manjim kolonama, koje su bile podesniji objekat pretstojećeg vatrenog udara).

Štab 3 krajiške brigade ovako opisuje jednu borbu svoga 1 bataljona oktobra 1942 godine na pravcu s. Vrhpolje—s. Peći: jedinice 1 bataljona držale su položaje na desnom krilu brigade u s. Peći; oko 13 časova neprijatelj je otpočeo tući njegove položaje „jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom“, ali je bataljon vatru izdržao, pustio napadačevu pješadiju na blisko otstojanje i snažnim „plotunom“ nanio joj velike gubitke i primorao je da se povuče i pređe u odbranu.¹⁰⁰⁾

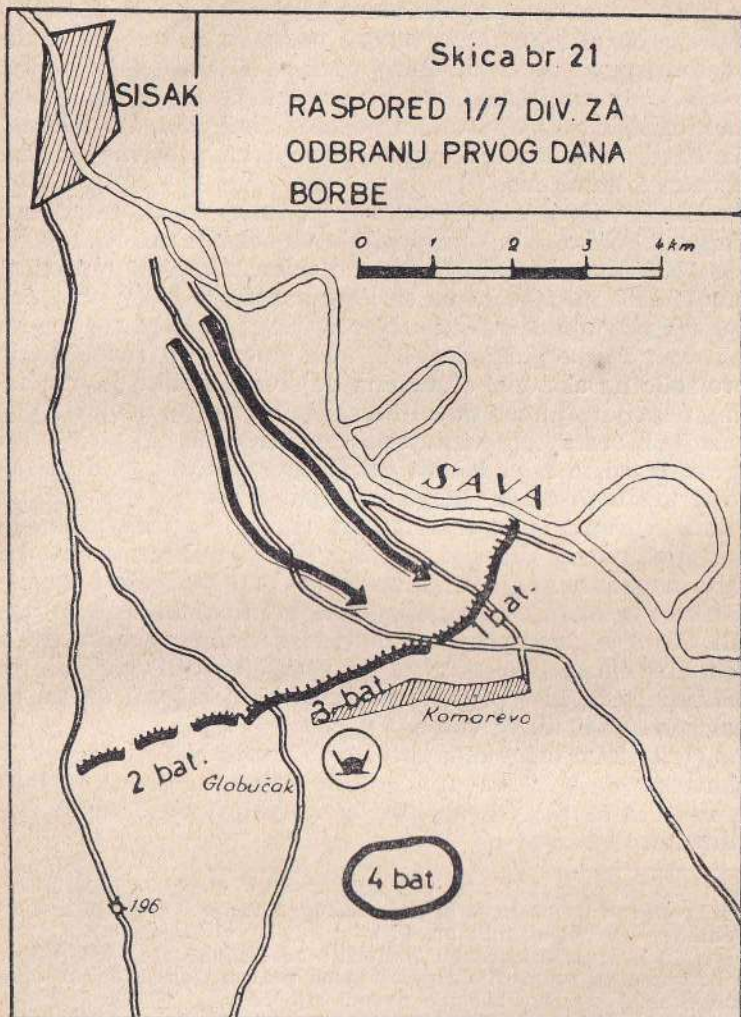
Ovakav ishod organizovanog napada, kako mnogobrojni primjeri pokazuju, često se ponavljao po 2, 3 pa i više puta, što je bio dokaz da neprijatelj nije imao dovoljno snaga

¹⁰⁰⁾ Izvještaj Štaba 3 krajiške brigade od 13 oktobra 1942 godine — Zbornik IV/7, 124.

kojima bi obezbijedio stabilnost borbenog poretka u napadu kroz sve njegove faze, već je još upočetku prve faze gubio inicijativu i bio primoran da ga obustavlja.

Isto tako nije bio rijedak slučaj da se snage branioca za vrijeme artiljeriske i aviopripreme povlače pozadi položaja na kojima su prvi put dočekale napadačevu pješadiju, ostavljajući na njima samo osmatrače, a često veći ili manji broj automatskih oruđa. Takav postupak primjenjivan je kad je napadač raspolagao brojnom artiljerijom i avijacijom, kada je preciznim dejstvom prijetio da nanese krupne gubitke jedinicama na položaju i kada su postojali povoljni zemljišni uslovi za brzo i prikriveno posjedanje položaja prije nego što bi napadačeva pješadija na njih izbila (na primjer, izvlačenje na zadnji nagib ako su položaji bili na grebenu ili neposredno ispod njega, kao što je bio slučaj sa 1 brigadom 6 divizije u odbrani položaja na Rašetinoj Strani kod s. Mazina u toku operacije „Vajs-1“ i na pravcu Gornji Vakuf—Prozor u Bici na Neretvi o čemu se govori u Zborniku IV/10, 155).

Ponekad se pribjegavalo izmjenama u grupisanju snaga na istom položaju da bi se postiglo iznenađenje i parirao eventualno novi manevar napadačevih snaga. Obično, kada napad duž komunikacije uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije nije donio uspjeh, napadač je pokušavao da izvodi manevar težeći da obiđe ili obuhvati bok braniočevih snaga. Zbog toga su promjene u grupisanju u odbrani ponekad dobro došle. Za ovo je svakako poučan primjer trodnevne odbrane 1 brigade 7 divizije u septembru 1944 godine na pravcu Sisak—Sunja. Prvog dana borbe (skica br. 21) brigada je bila raspoređena glavnom u ravnici s jedne i s druge strane drumu ispred s. Komarevo. Dva pokušaja napada duž drumu i neposredno lijevo i desno od njega u toku prvog dana pretrpjela su neuspjeh. U toku noći štab brigade izvršio je izmjenu u grupisanju snaga na taj način što je 1 bataljon povukao sa desne strane drumu, skraćujući front 3 bataljona na centru na otkjenu s. Komarevo—s. Klobučak. To je učinjeno zbog toga što se pretpostavljalo da će neprijatelj najprije pokušati da ovlada dominantnim položajima u rejonu pomenutih sela. Sutradan je neprijatelj zaista preduzeo napad glavnom snaga

na otkus Komarevo—Klobučak i poslije uporne borbe bio odbačen. Poslije toga, pripremajući brigadu za odbranu i u toku sljedećeg dana, štab brigade odlučuje da još više po-

jača lijevo krilo, gdje je odbrana bila slabija, a pretpostavljalo se da bi neprijatelj mogao pokušati sa dubljim obuhvatom njegovog boka. Zbog toga su dijelovi 4 bataljona postavljeni na položaje od lugarske kuće do k 196, s tim da mogu parirati eventualni pokušaj obuhvata, ali, takođe, da bataljon može biti upotrebljen i za protivnapad na ostsjeku 2 bataljona.¹⁰¹⁾

Dalji razvoj napada zavisio je, prije svega, od odnosa snaga. Ukoliko su u tom pogledu uslovi bili povoljni jedinice NOV su, lomeći postepeno udarnu snagu napadača, preuzimale inicijativu pa se konačno uloga branioca i napadača potpuno izmjenila. Neprijatelj je bio primoran na odbranu ili na povlačenje. U tom slučaju su snage NOV prelazile na aktivna, ofanzivna dejstva. Ukoliko je, međutim, neprijatelj imao dovoljno snaga i, štaviše, dovlačio pojačanja iz rezervi, pomenuti postupci NOV su bili postepeno prevaziđeni, a napadačeva inicijativa dolazila je do izražaja. Često je odnos snaga postajao takav da malobrojne jedinice nisu mogle računati na znatnije rezultate svoga vatrenog udara. Ukoliko je njima i bio donekle zaustavljen juriš napadačeve pješadije ona bi se brzo pribrala i produžila sa nastupanjem, a protivjuriši branioca bi se brzo gasili. Često je jaka i precizna artiljeriska i minobacačka vatra bila dovoljna da zaustavi takav protivjuriš ili su jedinice, odbivši juriš, bile primorane da se brzo izvuku da ne bi pale pod udar takve vatre.¹⁰²⁾

U takvim uslovima, ukoliko su snage NOV i dalje bile obavezne da spriječavaju prodor neprijatelja na datom pravcu to se moglo osigurati samo primjenom novih postupaka.

¹⁰¹⁾ Primjer koji je prikazan prema članku Lj. Kljajića: „Odbranbena borba Prve brigade Sedme divizije — septembar 1944 godine“ — Vojni glasnik br. 4/56.

¹⁰²⁾ U izvještaju Štabu 7 divizije od 26 februara 1943 godine o borbama na svom dijelu položaja na pravcu Gornji Vakuf—Prozor, Štab 3 krajiške brigade navodi sljedeće:

„Odmah zatim, krenulo je oko 100 Njemaca i nešto ustaša u pravcu naših položaja. Pripustivši im prethodnice na 20 koraka, naši su ih pobili, dok su ostali pobjegli ka Vakufu. Bacači i artiljerija su brzo paljbom prekopali k 915 Orlišće, ali su se naši blagovremeno povukli za nešto unazad — bez žrtava“ (Zbornik IV/10, 162).

4. POVLAČENJE NA NOVE POLOŽAJE

Drugi oblik izbjegavanja organizovanog napada i primanja frontalne borbe bilo je prekidanje frontalnog dodira koji je napadač uspio da nametne da bi se snage povukle na nove, podesne položaje u dubini branjenog pravca. U ranijim razmatranjima vidjeli smo da su se jedinice NOV u postavljanju svoje odbrane — bilo da se radi o osiguranju aktivnog dejstva glavnih snaga ili o spriječavanju prodora pojedinih taktičkih grupa za vrijeme neprijateljskih ofanziva — rukovodile zahtjevom da se osigura što veća dubina branjenog pravca, jer se time obezbjeđivala mogućnost primjene najraznovrsnijih manevara, sve do povlačenja na nove položaje. Kada se postavljalo pitanje da li nastaviti odbranu položaja i pod izrazito nepovoljnim uslovima ili ih napustiti da bi posjeli novi, na kojima je bilo moguće postići sve one povoljne uslove koji su omogućavali primjenu izloženih postupaka u prvom kontaktu onda je redovno prihvatano ovo drugo. To je proizilazilo iz osnovne koncepcije ratovanja NOV koja je bila na snazi sve dok se odnos snaga nije bitno izmjenio u njenu korist (do završne faze rata), a koja se izražavala pravilom da se ne primaju rješavajuće borbe u ono vrijeme, na onom mjestu i na onakav način kako to želi neprijatelj, već da se njemu takve borbe nameću pod povoljnim uslovima za svoje snage. Jer, kakav se ishod borbe mogao očekivati u trenutku kada se u neposrednom frontalnom dodiru našu malobrojne lake, pješadijske jedinice NOV vezane za položaj i daleko i brojno i tehnički nadmoćne snage napadačeve pješadije koja uz podršku avijacije, tenkova i artiljerije izvodi juriš? Svakako negativan po jedinice NOV i one su takvu borbu morale izbjeći kad je god to bilo moguće. Dejstvom artiljerijske i minobacačke vatre, avijacije, prodorom tenkova, uklinjavanjem pješadije itd. borbeni poredak branioca bio je do te mjere uzdrman da sa raspoloživim snagama nije bilo moguće preduzeti efikasne mjere za njegovu konsolidaciju. Prema tome, u cjelini gledano opisani otpor jedinica i njihovo povlačenje na nove položaje potsjeća na neke osnovne odlike zadržavajuće odbrane u frontalnom ratovanju. Primjera takvih odbrana u NOR ima veoma

mного ili, bolje rečeno, takav karakter imala su odbranena dejstva onih jedinica koje su dobijale zadatak da spriječavaju brze prodore, kako bi stvorile prostor i vrijeme za obezbjeđenje napada glavnine ili za njeno izvlačenje i pregrupaciju, za evakuaciju naroda i bolnica, za pripremu protivofanzive ili proboja itd. Bitno je, dakle, da se jedinice u takvim uslovima nisu zalagale do krajnjih mogućnosti i po svaku cijenu, a stepen upornosti u odbrani zavisio je od konkretnih uslova.

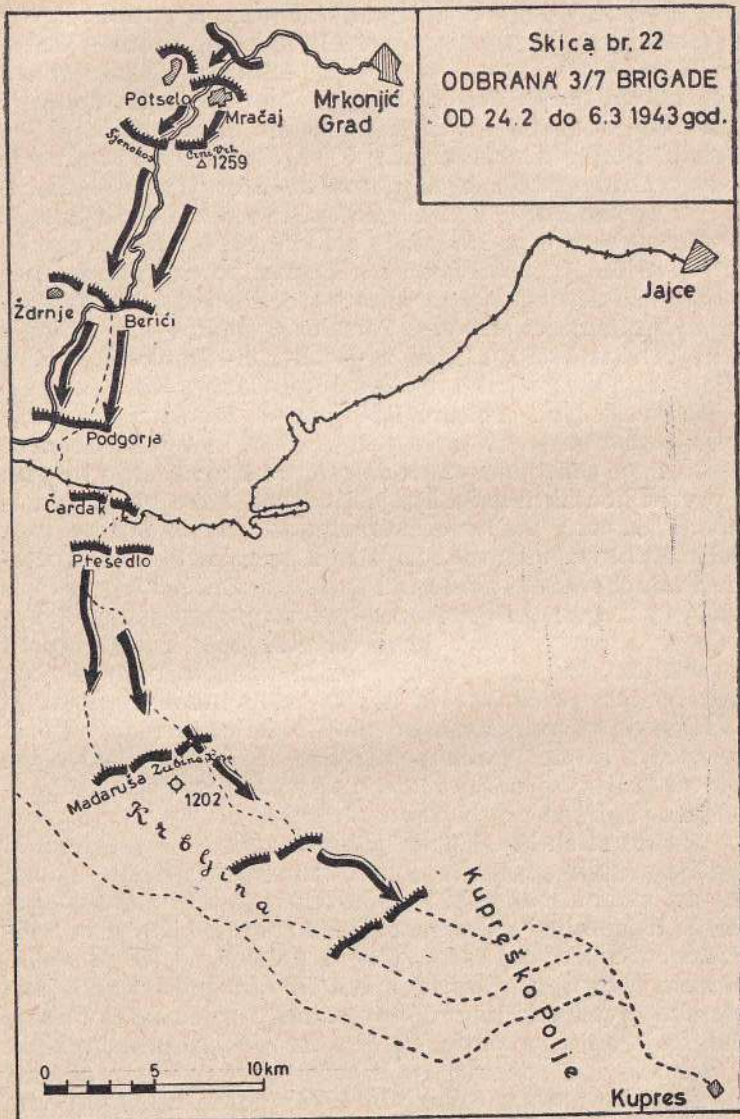
Zavisno od uslova i stepena upornosti koji se zahtjeva od jedinica u odbrani, do napuštanja položaja da bi se posjeli novi moglo je doći odmah poslije ranije opisanog prvog kontakta ili tek pošto su snage koje se brane pokušale aktivnim dejstvima slomiti napad i preoteti inicijativu. Do povlačenja poslije prvog kontakta dolazilo je: kada su neuporedivo slabije snage, razvučene na širokom frontu da bi zatvorile sve pravce kojima nastupa neprijatelj, imale zadatak da usporavaju njegovo nadiranje; kada se jedinica na koju su neprijateljske snage preduzele napad nastojala da odlijepi, ali joj to, uslijed brzog prodiranja tih snaga nije polazilo za rukom, pa je bila prinuđena da glavninom ili dijelom snaga izvodi odbranbene borbe zadržavajućeg karaktera i, najzad, onda kada se dio snaga postavljao na pravac glavnog udara napadača sa zadatkom da ga zadržavajućim borbama uvlači u klopku i stvara povoljne uslove za udar glavnine snaga na njegove bokove i pozadinu. Za sve to ima veoma mnogo primjera.

Za prvi slučaj poučan je primjer odbrane nekih brigada 1 bosanskog korpusa u operaciji „Vajs-2“ — drugoj fazi Četvrte ofanzive. Ovaj korpus imao je zadatak da na frontu od oko 200 km — na liniji Donji Vakuf—Jajce—Mrkonjić Grad—Ključ—Bosanski Petrovac—Kulen — Vakuf—Knin — sprečava prodor neprijateljskih snaga ka Glamoču, Livnu i dalje ka Prozoru, kako bi obezbijedio evakuaciju Centralne bolnice pravcem Drvar—Livno—Prozor i ofanzivu Glavne operativne grupe u dolini Neretve. Za izvršenje ovog zadatka bilo je angažovano šest brigada. Na tom frontu napadale su dvije kompletne njemačke divizije (7 SS i 369), sa nekim kvislinškim jedinicama. Bilo je tu ukupno blizu 40.000 vojnika, tako da je odnos u broju bo-

raca bio 7 : 1 u korist neprijatelja. Sedma krajiška brigada je, naprimjer, zatvarala pravce koji sa linije Ribnik—Mrkonjić Grad—Jajce izvode na jug ka Mliništu, Glamočkom i Kupreškom Polju. Prirodno je da ona nije mogla upornije i za duže vrijeme sprečavati prodore jačih dijelova 369 divizije i 3 planinske brigade. Njen 3 bataljon zatvarao je pravac Mrkonjić Grad—s.Podrašnica—ž. st. Čardak—Krblijina—Kupreško Polje, vodeći odbranbene borbe u periodu od 24 februara do 6 marta (skica br. 22). Na dubini od oko 60 km bataljon je pružao otpor neuporedivo nadmoćnim neprijateljskim snagama na niz uzastopnih položaja na sljedećim linijama: s.Mrača—s.Potselo, Sjenokos—s. Štrbina—Crni Vrh (tt 1259), s.Zdrinje — s.Berići—Stankovi Vrh, u s.Podgoriji, na Čardaku, na Presedlu, Zubina Kosa (k 1202) — Madaruša i na grebenu Krblijine pl. Bataljon je obično u toku noći posjedao nove položaje, da bi ujutru dočekao napadačeve snage, nastojeći da osigura iznenađenje i da im u prvom kontaktu zada što jači udarac, kako bi ih primorao da zastanu, srede se i razviju za napad. Poslije toga uslijedio bi organizovani napad uz podršku brdske artiljerije i minobacača, a ponekad i avijacije, a pored toga neprijatelj je uvijek pribjegavao manevru, natkriljavajući bokove bataljona, pa se ovaj nakon dužeg ili kraćeg otpora u toku dana morao izvlačiti, da bi ponovo, u toku noći, zauzeo nove položaje. Na nekim od pomenutih položaja bataljon je vatrom nastojao da što duže vremena zadrži napadača, a na nekim položajima je, koristeći povoljne uslove, prelazio poslije vatrenog prepada sa bliskog otstojanja u uspješne protivjuriše.

Za drugi slučaj — kada jedinica želi da se odlijepi od neprijateljskih snaga koje preduzimaju ofanzivu — ima, takođe, veoma mnogo primjera: odbrana 5 divizije u operaciji „Kugelblic“ u decembru 1944 godine, kada je iz Sandžaka otstupala u istočnu Bosnu našavši se na glavnom udaru u ovoj njemačkoj ofanzivi, odbranbene borbe 1 proleterske divizije u junu 1944 godine u rejonu Travnika i planine Vranice, a zatim jedinica na njenom desnom krilu u Sandžaku u operaciji „Ribecal“ avgusta iste godine, borbe 12 korpusa u toku jula 1944 godine itd. U takvim borbama jedinice su obično isturale pojedine brigade, ba-

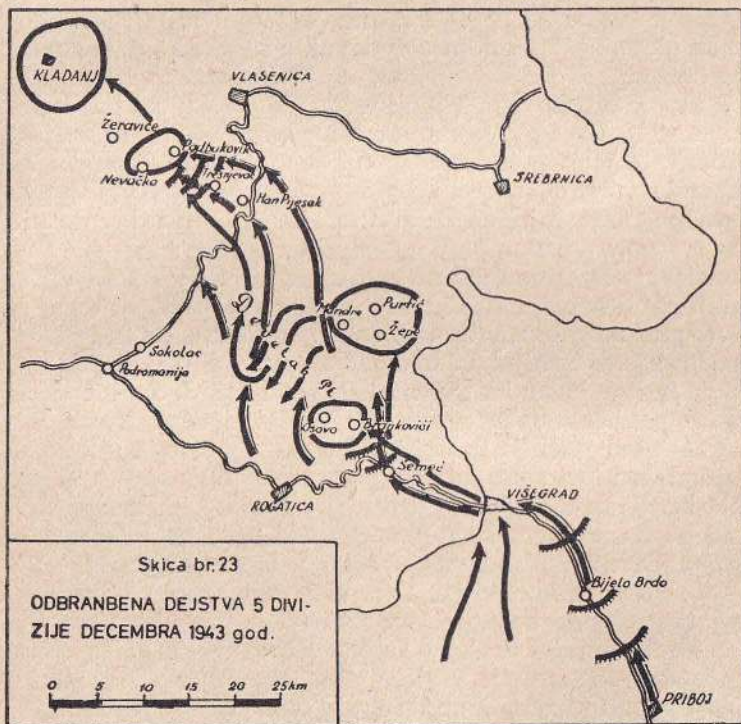
Skica br. 22
 ODBRANA 3/7 BRIGADE
 OD 24.2 do 6.3 1943 god.

taljone ili čete koje su imale zadatak da zadržavaju neprijateljske snage kako bi stvorile vrijeme da se glavнина odlijepi i pripremi za ofanzivna dejstva u drugom pravcu.

Karakteristike borbi i, posebno, mjesto i odlika odbrane u takvim uslovima reljefno se vide na pomenutom primjeru 5 divizije.

Pošto je prepad 1 brdske divizije potpuno uspio prema 2 proleterskoj diviziji na pravcu Sjenica—Prijepolje, prvobitna riješenost da se pokušaji neprijateljskih prodora kroz Sandžak slome nije više imala nikakve realne osnove. Jedinice 1 brdske divizije brzo su se probile u Čajniče i Goražde (skica br. 23), pa su i mjere 5 divizije da nešto ozbilj-

nije preduzme za zaustavljanje daljeg prodora zakasnile. Sav njen otpor sveo se na to da se uspori prodiranje Nije-

maca kako bi se divizija prikupila i preko Višegrada povukla u istočnu Bosnu. Taj manevar divizije obezbjeđuje njena 4 brigada zaštitničkim odbranbenim borbama na nekoliko uzastopnih položaja na pravcu Priboj—Bijelo Brdo—Višegrad. Desetog decembra 5 divizija je u pokretu od Višegrada na sjever. Njena glavnina razmjestila se u rejon s.Žepe—s.Mandre—s.Purtići—s.Godenje. Prva brigada je zadržana južnije — glavninom u rejonu s.Brankovići—s.Strmac—s.Osovo, s tim što je dvije čete iz 1 bataljona isturila na položaje u s. Semeć sa zadatkom da izviđaju ka Višegradu i zadržavaju prodiranje snaga 1 brdske divizije. Dvanaestog decembra ove čete primile su borbu sa dijelovima 1 brdske divizije i, vodeći zadržavajuću odbranu, povlačile se ka glavnini. Padom mraka povukle su se do s.Brankovići. S obzirom na veliku nadmoćnost Nijemaca čete se nisu odlučnije angažovale. Najčešće su dejstvovalе zasjedama, da bi se, pošto su izvršile vatreni prepad na neprijateljske prednje dijelove, izvukle na nove položaje. Ponekad su otvarale vatru i sa većih otstojanja da bi primorali napadača na razvijanje, da dejstvuje artiljerijom itd. i da mu na taj način usporavaju prodiranje. Za to vrijeme štab divizije je ispitivao situaciju tražeći najbolji način da se odlijepi od neprijatelja koji je nadirao sa juga, kako bi sa divizijom mogao pristupiti izvršenju ofanzivnog zadatka — prodiranje u Srbiju. U toku 13 decembra i 1 brigada se povukla na sjever ka glavnini. Noću 14/15 decembra divizija je pokušala da se preko planine Devetaka i drumu Rogatica—Podromanija prebaci na jug u rejon Foče, ali se 15 decembra ujutro na južnim padinama Devetaka sukobila sa 1 brdskom divizijom i u oštroj susretnoj borbi bila prinuđena da se izvuče na Devetak. Noću 15/16 i u toku 16 decembra divizija se probila preko drumu Sokolac—Han Pijesak. Dok se glavnina izvlačila ka istoku njeni slabiji dijelovi neprekidno su vodili zaštitničke borbe. Osamnaestog decembra divizija je bila u rejonu Kladanj—Žeravice, s tim što su brigade isturile svoje dijelove ka drumu Vlasenica—Han Pijesak sa zadatkom da prate dalje mjere glavnih neprijateljskih snaga i da zadržavaju njihove prodore ka zapadu, kako bi diviziji stvorile potrebno vrijeme i prostor za manevar u duhu njenog ofanzivnog zadatka. Tako je

1 brigada čija je glavnina bila u rejonu s. Nevačka—s. Podbukovik isturila svoja dva bataljona ka Han-Pijesku. Na zasjede ovih bataljona u rejonu s. Trešnjevac naišla je jača njemačka kolona, kojoj su iznenadnom bliskom vatrom bataljoni nanijeli gubitke, da bi se, zatim, postepeno povlačili ka s. Žeravica, zadržavajući vatrom nadiranje neprijatelja. Takve borbe vođene su sve do kraja decembra, kada se divizija uspjela izvući iz kontakta i krenuti na jug ka Foči.

5. AKTIVNA DEJSTVA BRANIIOCA

Onda kada su jedinice dobivale zadatak da uporno brane određene položaje, raznovrsni oblici aktivnih dejstava imali su za svrhu da se parališu pokušaji napadača da obostranim dejstvima nametne onakvu fizionomiju boja kakvu on želi i da se na bojištu stvore takvi odnosi koji bi odgovarali i išli u prilog braniocu. Bliže rečeno — aktivna dejstva imala su za cilj da se izbjegne primanje organizovanog napada i vođenje dugotrajne frontalne borbe u kojoj bi snage NOV imale podređenu ulogu i da borba primi karakter kratkotrajnih rješavajućih sudara u kojima bi se brzo mjenjale uloge napadača i branioca, sa tendencijom da snage NOV preotmu inicijativu i da se na rješavajućim tačkama i u rješavajućem momentu one javljaju kao napadač. Otud su komande i štabovi jedinica NOV cjelokupnoj situaciji na bojištu i promjenama koje u toku razvoja boja nastaju prilazile prije svega sa stanovišta mogućnosti izvođenja protivnapada i sve njihove mjere kojima su nastojale da utiču na tok boja bile su motivisane težnjom da se takve mogućnosti ostvare. U praksi su primjenjivane najraznovrsnije forme da bi se to postiglo. Niti je moguće niti je potrebno da se sve te forme ovdje razmatraju. Bitno je da ovdje što je moguće vjernije uočimo njihov smisao i da istaknemo osnovne karakteristike taktičkih situacija do kojih je na bojištu dolazilo zahvaljujući njihovoj primjeni. U tom pogledu ističe se nekoliko osnovnih varijanti.

Prvo. Čest je u praksi bio slučaj da su se slabije snage na pravcu glavnog udara napadača, braneći se sa više ili

manje upornosti, povlačile puštajući napadače u dubinu, čime su se stvarali povoljni uslovi da se glavninom pređe u protivnapad na njegove otkrivene bokove. Na taj način napadač je „upadao u klopku“.

Drugo. Kada je napadač uspio da održi čvrstinu svoga borbenog poretka i da odbranu na datim položajima dovede u pitanje često se uz zaštitničke borbe pristupalo izvlačenju glavnine snaga iz neposrednog dodira da bi se, zatim, poslije izvršenih priprema u povoljnom trenutku prešlo u protivnapad na jedan ili oba boka napadačevih glavnih snaga.

Treće. Kada se raspolagalo jačim rezervama ili je bilo moguće blagovremenim skidanjem snaga sa manje ugroženog pravca intervenirati tamo gdje je napadač bio na putu da postigne odlučujući uspjeh, uvijek je dominirala težnja da se takve snage upotrebe kao nosioci aktivnog dejstva cjelokupnog borbenog poretka.

Četvrto. Poslije manje ili više uporne odbrane u toku dana pred večer se pristupalo pripremama za aktivna dejstva u toku noći u kojima su, zavisno od postavljenog cilja, mogle da budu angažovane sve snage ili samo manji dijelovi.

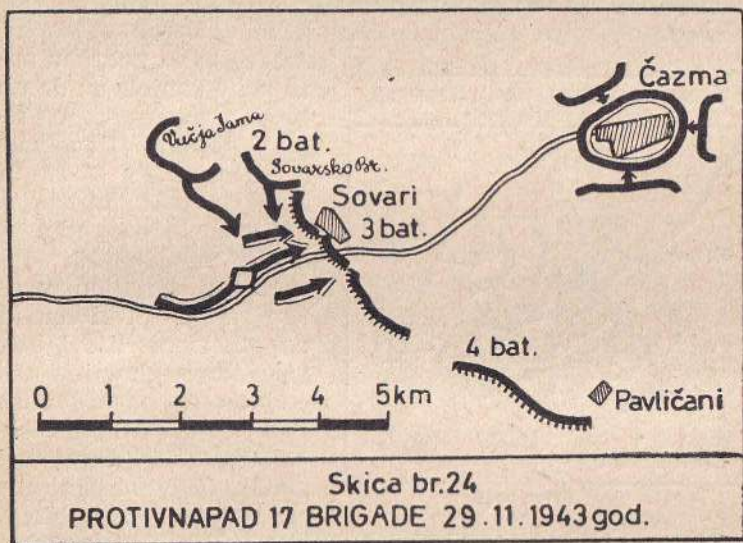
Peto. Kada su postojali povoljni uslovi dio snaga ubacivan je u taktičku dubinu napadača sa ciljem da mu aktivnim dejstvima nanese gubitke i da za duže ili kraće vrijeme dio ili glavne njegove snage veže za sebe.

Primjenjujući takve postupke snage NOV su ostvarivale svoj uticaj na fizionomiju boja i u situaciji kada više nisu bile u mogućnosti da kombinacijom iznenadnog vatrene udara i protivjuriša spriječavaju napadaču prodor kroz njihove položaje. U tome se ispoljavala njihova inicijativa i sloboda akcije. Mnogobrojni primjeri pokazuju da su one na taj način sa zaista neznatnim izuzecima izvršavale postavljene odbranbene zadatke.

Razmotrimo sada nekoliko karakterističnih primjera koji će pružiti bližu sliku o karakteru aktivnih dejstava snaga NOV u odbrani. Oni će ilustrovati raznovrsnost i bogatstvo primjenjenih formi, snalažljivost i inicijativu komandi i njihove izvanredne sposobnosti da se prilagode svakoj konkretnoj situaciji i da nađu njeno cjelishodno rje-

šenje, rukovodeći se pritom uvijek i dosljedno opštevažnim shvatanjima i koncepcijama odbranbenih dejstava NOV.

Prilikom napada 28 slavonske divizije na garnizon Čazmu njena 17 brigada dobila je zadatak da napad osigura sa pravca Ivanić—Grada odakle se očekivala neprijateljska intervencija. Dvadeset osmog novembra 1943 godine brigada je posjela položaje na liniji Vučja Jama (k 187) — s.Sovari—lijeva obala potoka Liplenice—s.Pavličani (skica br. 24). Na drumu, u rejonu s. Sovari, neposredno ispred položaja, izvršeno je zaprečavanje, jer se predviđalo da će

neprijatelj napadati uz podršku tenkova. Prvi i drugi napad u toku 28 i 29 novembra bili su odbijeni. Ubacivši svježe snage, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, neprijatelj je 29 novembra oko 12 časova otpočeo i treći napad. Glavne njegove snage postepeno su potiskivale bataljon

koji se branio na drumu. Za to vrijeme desnokrilni bataljon iz rejona Vučje Jame prešao je u protivnapad na otkriveni lijevi bok i pozadinu neprijatelja koji je napadao duž drumu. U tom momentu je i bataljon s fronta prešao u napad. Neprijatelj je bio potisnut i razbijen. Ubijeno je 139, a zarobljeno 70 vojnika i oficira. Zaplijenjeno je između ostalog: 4 topa, 36 mitraljeza i puškomitraljeza, 171 puška, 17 kamiona itd. Brigada je imala 7 poginulih i 15 ranjenih. Ostaci neprijateljskih snaga su panično oступili ka Ivačić-Gradu. Neprijatelj je odustao od daljih napada na ovom pravcu.¹⁰³⁾

Trećeg dana napada — 7 aprila 1943 godine — dva italijanska bataljona ojačana sa oko 500 četnika, napadajući pravcem Knin—Kijevo na položaje 3 i 4 bataljona 2 ličke brigade na liniji s.Bornići—s.Milojevići—s.Tutus (skica br.

Skica br.25

25), uz jaku podršku artiljerije uspjela su da na svom pravcu glavnog udara potisnu lijevokrilni bataljon. U trenutku kada je taktičko rješenje trebalo da padne u korist neprijatelja desnokrilni bataljon prešao je u protivnapad na otkriveni lijevi bok i pozadinu glavnine napadačevih snaga i ubrzo u cjelini izmjenio situaciju. Energičnim napadom čitav borbeni porredak neprijatelja bio je poljuljan. Nastala je panika i neorganizovano oступanje. Rezultat: 200 izbačenih iz stroja i izgubljeno 2 topa, 2 minobacača, 4 mitraljeza, 29 motornih vozila itd. Brigada je imala 15 poginulih i ranjenih.¹⁰⁴⁾

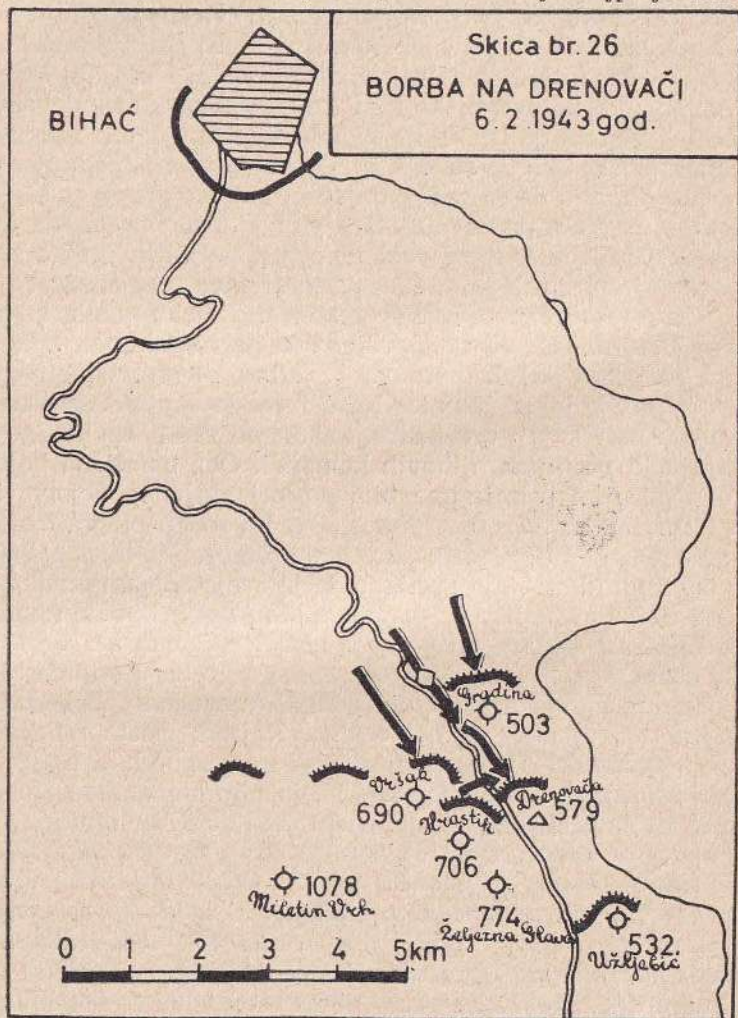
¹⁰³⁾ Tok borbe je izložen prema članku M. Joke i S. Šarunca „Dva primera aktivnosti u odbrani“ („Vojni glasnik“ 4—5/52).

¹⁰⁴⁾ Tok borbe je izložen prema članku B. Nikolića „Borba 3 i 4 bataljona 2 ličke brigade na Polači — avgust 1943“ („Vojni glasnik“ — 1/50).

Interesantno je zapaziti da je napadač i onda kada je otkrio položaje branioca i s njim ostvario neposredan dodir, kako pokazuju oba ova primjera, skoro sve snage usmjerio u napad na jednom pravcu, što mu se u oba slučaja žestoko osvetilo. Međutim, tu se nije radilo o nekoj slučajnoj kardinalnoj pogreški onih koji su tim snagama komandovali. Mi smo već ranije istakli da se neprijatelju, s jedne strane, uvijek žurilo bilo da se radi o intervenciji ka napadnutom garnizonu, bilo da se radi o dejstvu taktičke grupe na jednom od pravaca preduzete ofanzive i, s druge strane, da je njemu i radi te žurbe i radi mnogo povoljnijih uslova za korišćenje vlastitih tehničkih preimućstava (bez obzira radilo se o ravničastom, manevarskom ili brdsko-planinskom zemljištu) daleko više odgovaralo da nastupa koncentrisanim snagama duž komunikacija. Istina, stvorena taktička situacija u kojoj su jedinice NOV izvodile uspješne protivnapade uvijek je i posljedica, kako smo već vidjeli, odgovarajućih postupak njihovih komandi. Oba bataljona koja su u gornjim primjerima bila nosioci aktivnog dejstva i postavljena su tako da u datoj situaciji mogu odigrati baš takvu ulogu. Uostalom postavlja se pitanje šta bi napadač u izloženim bojevima postigao da je svoje snage razvukao na 6 ili 7 km (koliko je približno bio širok front na kome su bile raspoređene snage branioca) i napadao na čitavoj toj širini. U tom slučaju bi se zapleo u borbe u kojima bi, s obzirom na postupke jedinica NOV, mogućnost da se postigne cilj bila još manje realna. Najzad, zaista mnogobrojni takvi ili slični primjeri koji su se gomilali u toku rata pružali su i okupatorsko-kvislinškim komandama mogućnost da preispitaju svoje postupke i da ih koriguju.

Šestog februara 1943 godine u toku Četvrte ofanzive 5 brigada razbila je pokušaj puka 7 SS divizije da izvrši prodor pravcem Bihać—Donji Lapac. Brigada je posjela podesne položaje po dubini duž drumu koji vodi istočnim padinama planine Plješevice. Njene jedinice zaposjele su: Gradinu (k 505), Drenovaču (tt 579), Užljebić (k 532), Vršak (k 690), Hrastik (k 705) i sjeverne padine Miletin-Vrha (k 1078) (skica br. 26). Za vrijeme podilaženja neprijatelja

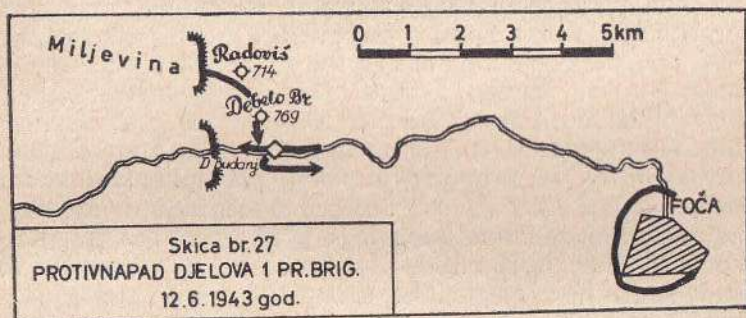
četa sa Gradine povučena je odlukom štaba bataljona na padine Željezne Glave (k 774). Do borbe je najprije došlo

između desne neprijateljske pobočnice i dijelova brigade na Vršku. Odmah zatim glavnina snaga uz podršku artilje-

rije i tenkova izvršila je napad na Drenovaču, pa su se uskoro dijelovi brigade povukli ka Željeznoj Glavi. U trenutku kada je neprijatelj izlazio na Drenovaču četa koja se nalazila na Hrastiku izvršila je juriš na njegov desni bok, nanijela mu gubitke i izazvala kolebanje i otkretanje. Zatim su i sve druge jedinice brigade prešle u protivnapad. Neprijatelj je bio razbijen i odbačen. Od poraza su ga spasili tenkovi koji su mu šttili otkretnicu¹⁰⁵⁾

Dvanaestog juna 1943 godine, poslije proboja preko Zelengore dva bataljona 1 proleterske brigade, dobivši zadatak da zatvore drum Foča—Miljevina i osujete pokušaj prodora sa pravca Foče, posjela su položaje u rejonu s. D. Budanj i visove zapadno od Debelog Brda (k 763) i Radoviša (k 714) (skica br. 27). Već istog dana predveče nepri-

jatelj je otpočeo sa napadom, kome je prethodilo jače dejstvo artiljerije i nekoliko naleta jedne eskadrile aviona. Napadala je motorizovana grupa duž drumu. U trenutku kada se oštra borba yodila za položaje na drumu u rejonu s. D. Budanj bataljon sa lijevog krila izvršio je bočni manevar preko Debelog Brda i napadom na desni bok primorao napadača na otkretanje. Odmah zatim bataljon se izvukao preko Debelog Brda na svoje prvobitne položaje. Uzoru 13 juna neprijatelj je preduzeo novi napad, pripre-

¹⁰⁵⁾ Podaci prema izvještaju 5 brigade od 8 februara 1943 godine (Zbornik V/12, 24).

mivši ga dejstvom jedne eskadrile „Štuka“ po Debelom Brdu na kome, međutim, nije bilo nikog. Svi pokušaji prodora u toku 13 i 14 juna na ovom pravcu ostali su bez rezultata.¹⁰⁶⁾

U dnevnom izvještaju njemačke 718 divizije od 23/24 februara 1943 godine ovako je ukratko opisan protivnapad koji je primorao borbenu grupu „Fogl“ da se odrekne napada na pravcu Gornji Vakuf—Prozor u Bici na Neretvi i da pređe u odbranu: 23 februara prije podne grupa je prelazeći u napad iz rejona G. Vakufa uspjela da u „ogorčenoj borbi“ zauzme liniju: s.Kuti—s.Jelače—s.Mračaj—k. 957 — Baba (k 810) — k 870 ali su u podne otpočeli jaki protivnapadi frontalno i sa oba boka — od s. Voljice i od Oštri Vrat (k 1195), pa je grupa bila prinuđena da pređe u odbranu.¹⁰⁷⁾

Svi ovi i većina drugih primjera pokazuju da su nosioci protivnapada bile jedinice sa prve linije. To je, očigledno, bilo moguće zbog toga što se uvijek radilo o obostranom dejstvu većih ili manjih taktičkih grupa koje su imale otkrivene bokove i što su jedinice NOV, koristeći tu okolnost, bile u mogućnosti da, saobrazno osnovnim koncepcijama ratovanja NOV, primjenjuju takve postupke koji su im osiguravali i inicijativu i postizanje uspjeha u izvršenju odbranbenog zadatka. Zbog toga je i razumljivo da su rezerve bile neophodne ili da bi dobro došle, prije svega, onda kada su iscrpene mogućnosti aktivnih dejstava čitavim borbenim poretkom, do čega je dolazilo u situaciji kada daleko nadmoćniji napadač svojim prodorima primora snage odbrane da se vežu za liniju fronta, za zatvaranje pravaca, za „zapušivanje rupa“ i da se do kraja potčine volji napadača. Do toga je dolazilo onda kada su jedinice NOV bile isuviše slabe da bi aktivnim dejstvima mogle odlučnije da utiču na fizionomiju boja pa su, vodeći zadržavajuću odbranu, otstupale ili su upornom odbranom posljednjim snagama spriječavale prodore neprijatelja. Ali je uvijek, pa i u tak-

¹⁰⁶⁾ Primjer je izložen prema članku T. Parezanovića „Borbe Prve proleterske brigade u Petoj neprijateljskoj ofanzivi“ („Vojnoistorijski glasnik“ — 4/53).

¹⁰⁷⁾ Zbornik IV/10, 290.

vim uslovima, snagama koje izvode odbranu ostajala još jedna izvanredno značajna mogućnost. Radi se o korišćenju noći za izvođenje aktivnih dejstava, koja kao i protivnapadi u toku dana, imaju za cilj da se ispoljava uticaj na fizionomiju boja i vodi borba za inicijativu. Razmotrimo karakteristike noćnih dejstava jedinica NOV u odbrani.

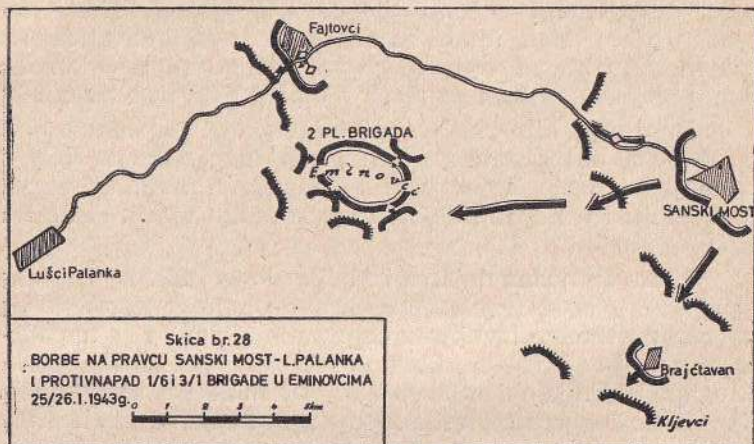
Ranije je bilo riječi o uslovima koje je pružala noć, s obzirom na ograničene mogućnosti napadača da koristi svoja tehnička preimućstva i s obzirom na prednosti lakih, pokretnih i u noćnim dejstvima vanredno vještih jedinica NOV.

Kako su noćna dejstva izvodile skoro redovno iste one snage koje su se u toku dana branile, bilo je potrebno da se one prethodno izvuku iz neposrednog dodira sa napadačem, da bi se izvršilo njihovo grupisanje prema ideji protivnapada. To je obično izvođeno padom mraka na taj način što se dio snaga ostavljao na položaju. Ponekad je glavna snaga izvlačena i u toku dana. Do toga je najčešće dolazilo onda kada je angažovanje u odbrani, s obzirom na nepovoljan odnos snaga i druge uslove, bilo necjelishodno. U takvim uslovima borbena dejstva su u toku dana imala karakter manje ili više uporne zadržavajuće, pokretne odbrane, a u toku noći jedinice NOV su preuzimale inicijativu. Zavisno od situacije protivnapadi noću mogli su imati različitu namjenu.

Uvijek kada su uslovi bili povoljni težilo se da se napadačeve snage otsudno tuku. Takvi uslovi stvarali su se obično onda kada je taktička grupa koja vrši napad prodirući u dubinu ostala izolovana, bez veze sa susjedima, bez podrške artiljerije koja je izostala, u nepovoljnijem rasporedu itd. Evo nekoliko karakterističnih primjera.

U Četvrtoj ofanzivi neprijateljske snage iz šireg rejona Sanskog Mosta uporno su pokušavale da prodru drumom Sanski Most—Lušci Palanka. Poslije pet dana borbi, 25 januara, napadajući na više pravaca, te snage uspjele su da izbiju na liniju s.Fajtovci—s.Eminovci—s.Brajić Tavan. U s.Fajtovce izvršila je prodor jedna kolona ojačana četom tenkova, a u s. Eminovce 2 planinska brigada (skica br. 28). Dvadeset petog januara predveče štabovi 1, 6 i 3 ba-

taljona 1 krajiške brigade, čije su jedinice izvodile odbranu na dijelu fronta od drumu Sanski Most—Lušci Palanka pa

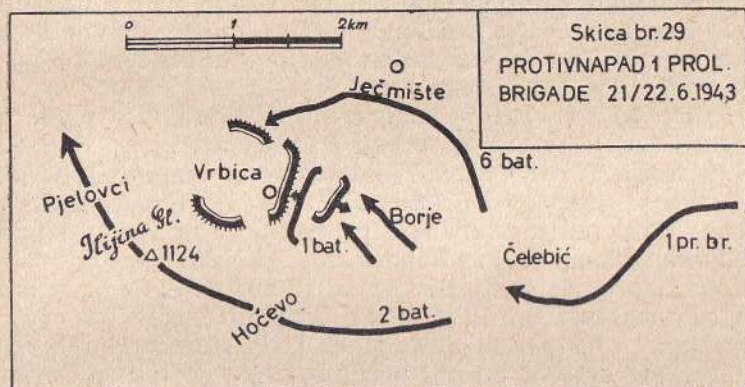

udesno do s.Kljevci, donijeli su odluku da izvrše noćni napad na 2 planinsku brigadu koja je predveče toga dana prikupljena u s.Eminovcima, s namjerom da tu prenoći da bi ujutro produžila napad. Brigada se kružno obezbijedila, držeći svoje dijelove na povoljnim položajima oko sela. Ideja i plan noćnog napada izrađeni su na bazi opštevažićih načela u noćnim napadima NOV — iznenadni koncentrični noćni napad, sa težnjom da se neprijateljske snage pocjepaju, da im se onemogući organizovan otpor i da se počesno razbiju. Početak napada predviđen je za 20.30 časova. Napad je izveden po planu i neprijatelj je bio razbijen. Koristeći noć svaka četa je podišla na blisko otstojanje i otpočela napad dejstvom bombaških grupa i jurišem na pojedine otporne tačke. Neprijatelj nije izdržao i bio je već kroz jedan sat rastrojen. Pored izbačenih iz stroja izgubio je 30 mitralježa, 4 brdska i 1 protivtenkovski top, više minobacača, svu komoru sa velikim količinama municije itd. Njegovi ostaci panično su pobjegli u Sanski Most.¹⁰⁸⁾

U Petoj ofanzivi 21 maja 1943 godine prešao je u napad 13 puk 4 planinske brigade pravcem Humić—Trovrh—

¹⁰⁸⁾ Podaci iz Zbornika IV/9, 132, 140 i 234.

s.Borje—s.Čelebić (skica br. 29). Napad puka podržavala su dva divizionarna artiljerije iz rejona s.Barakovac, s.Biokovi. Pravac su branile 6 istočnobosanska i 1 majevička brigada. Pred napadom nadmoćnijih snaga one su izvodile zadržavajuću odbranu povlačeći se ka Čelebiću. U 19.45 časova neprijateljske snage izbile su pred selo Borje. U tom momentu uslijedio je protivnapad 1 bataljona 1 proleterske brigade koji je toga trenutka izbio sa pravca Čelebića, maršujući na čelu brigade koja je po naređenju Vrhovnog štaba imala da iz rejona s.Šahović izvrši usiljeni marš ka Čele-

biću u cilju pojačanja snaga na tom pravcu. Uz efikasnu podršku minobacača bataljon je prešao u silovit juriš na 2 bataljon 13 puka koji je nastupao u prvom ešelonu. Neprijatelj nije izdržao ovaj juriš i otstupio je u neredu. Komandant 13 puka je razvio 1 bataljon iz drugog ešelona na liniji s.Vrbica—s.Štetići, prihvatio razbijeni bataljon i odlučio da na toj liniji organizuje kružnu odbranu u toku noći da bi sutradan odatle produžio napad ka Čelebiću. Uskoro su stigli i ostali bataljoni 1 proleterske brigade. Njen štab je odlučio da, koristeći uspjeh 1 bataljona, pređe u noćni napad sa ciljem razbijanja neprijatelja i prodora ka Trovrhu. Prvi bataljon imao je zadatak da napada sa fronta, 6 bataljon obuhvatno preko s. Ječmišta u lijevi bok i pozadinu, a 2 bataljon obuhvatno pravcem s.Hoćevo—Ilijina Glava (tt 1124)—s.Pjelovci u desni bok i pozadinu. Na-

pad je otpočeo oko 21 čas. Koristeći noć jedinice su se prikriveno privlačile neprijateljskim položajima i razbijale ih silovitim jurišima i dejstvom bombaških grupa. Poslije 20 minuta 13 puk bio je razbijen, a njegovi dijelovi panično su bježali ne pružajući otpor sve do Trovrha.¹⁰⁹⁾

U toku dana 22 januara 1943 godine snage 369 divizije nastavile su sa upornim napadima na čitavom frontu. Treći bataljon 369 puka uspio je da potisne snage Baniskog odreda iz sela Balinac. Noću 22/23 januara odred je, ojačan jednim bataljonom 7 baniske brigade, izvršio noćni napad na pomenuti bataljon u s. Balinac, razbio ga i odbacio u s. Donje Selište nanijevši mu gubitke od 70 mrtvih i 32 zarobljena. Pored toga zaplijenjeno je 2 minobacača, 5 puškomitraljeza, 15 pušaka itd.¹¹⁰⁾

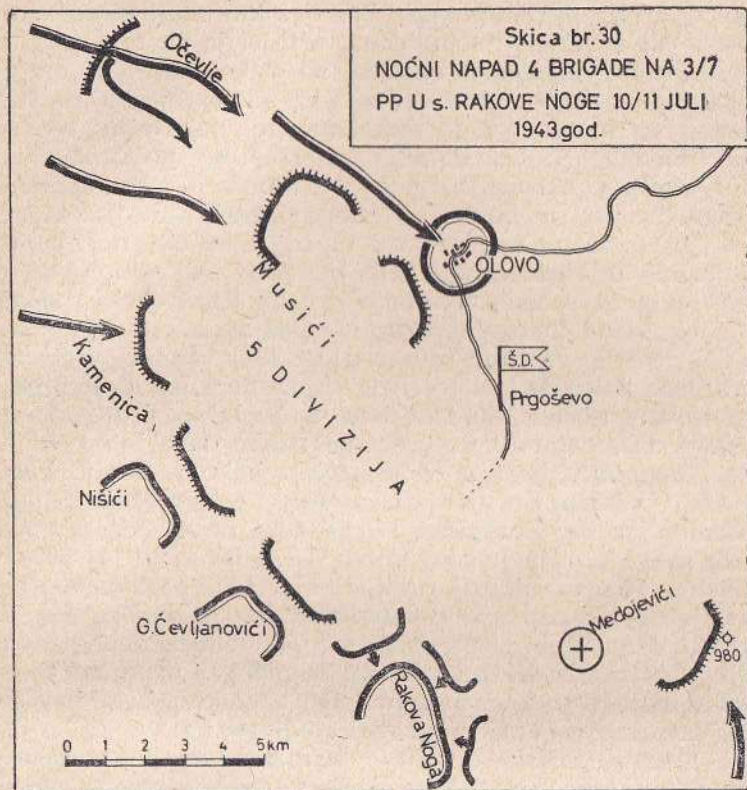
Do 10 jula 1943 godine nastupajući sa više pravaca neprijatelj je postepeno ostvario okruženje oko 5 divizije u rejonu južno od Olova. Sa zapada preko planine Zvijezde nastupale su snage 7 SS divizije, a sa juga domobranski 7 puk. Ovaj puk nastupao je po bataljonima i do 10 jula naveče izbio na liniju s. Rakova Noga—s. Nišići (skica br. 30). Četvrta brigada 5 divizije izvela je noću 10/11 jula noćni napad na 3 bataljon 13 puka u s. Rakova Noga, koji se ovdje prikupio s namjerom da prenoći da bi sutradan produžio napad. U kratkoj noćnoj borbi bataljon je bio savladan. Zarobljeno je 270 vojnika, a 100 ih je poginulo. Prema neprijateljskom izvještaju bataljon je izgubio 325 pušaka, 12 mitraljeza i 3 minobacača. Izgubio je, pored toga, i svu komoru sa rezervom hrane i municije.¹¹¹⁾

Izloženi primjeri pokazuju da su se pojedine taktičke grupe napadača, prodirući na samostalnim pravcima često izlagale opasnosti da noćnim, koncentričnim napadom jedinica NOV budu razbijene. One su u taktičkom pogledu bile često potpuno izolovane i nije bilo nikakvih uslova da im se pruži brza i efikasna pomoć. Uslijed toga padom

¹⁰⁹⁾ Podaci iz izvještaja 4 planinske brigade (Zbornik IV/14, 311 i 314), izvještaja artiljeriskog puka (Zbornik IV/14, 304) i članka pukovnika T. Parezanovića „Borbe 1 proleterske brigade u Petoj ofanzivi“ — Vojnoistorijski glasnik br. 3/53.

¹¹⁰⁾ Zbornik V/11, 67.

¹¹¹⁾ Zbornik IV/15, 113, 166, 187 i 269.

mraka bile su prinuđene da se prikupljaju, utvrđuju i pripremaju za kružnu odbranu. Ali kako su jedinice NOV noćnim napadima bile u stanju da uništavaju i posade po naseljenim mjestima koje su se utvrđivale i izgrađivale svoj odbranbeni sistem kroz duži period to su imale još povoljnije uslove da razbiju snage koje su se za odbranu pripremile na brzu ruku. Primjer sa pravca Foča—Čelebić osobito jasno pokazuje djelovanje ranije pomenute protivvrječnosti između zahtjeva za brzinom dejstva i nužnosti da se snage osiguraju. Dijelovi 4 planinske brigade u borbama za Trovrvh ujutro 21 maja imali su efikasnu podršku artiljeriskog

puka, čiji su vatreni položaji bili 4—5 km udaljeni od Trovrha, ali kasnije, u toku dana, artiljerija se nije mogla brzo kretati naprijed s obzirom na teško zemljište, pa je pješadija u borbama od Trovrha do s.Borja ostala sasvim bez njene podrške, što je svakako veoma nepovoljno djelovalo na mogućnost odbijanja pretstojećeg protivnapada.

Ukoliko je napadač mnogo nadmoćniji i nastupa na širem frontu sa gušćim i dubljim borbenim poretkom uslova za noćne napade koji bi imali za cilj razbijanje pojedinih taktičkih grupa bilo je manje. Ali su upravo u takvim slučajevima noćni napadi imali daleko veći značaj s obzirom na mnogo teže uslove pod kojima su jedinice NOV izvodile odbranu u toku dana. Teško je bilo zadržati branjene položaje kada je daleko jači napadač izvodio organizovani napad isto tako kao što je bilo daleko manje uslova da se aktivnim dejstvima u toku dana bitno utiče na fizionomiju boja u onom smislu kako je ranije bilo riječi. U takvim slučajevima najviše se moglo očekivati od noćnih napada. Energičan i iznenadni noćni napad i na jače snage pružao je mogućnost da se iskoriste prednosti vlastitih snaga u bliskoj, noćnoj borbi, da bi se neprijatelju nanijeli gubici, da bi se preoteo značajan položaj izgubljen u toku dana, da bi se povratilo što više zemljišta, pogotovo ako je preostala dubina bila isuviše mala za primjenu manevra, da bi se napadaču zadao udar zbog koga bi se morao bar izvjesno vrijeme pribirati i sređivati itd.

Kada su jedinice NOV bile primorane da izvode dugotrajnije uporne odbranbene borbe na pojedinim pravcima onda je osnovna karakteristika njihovih postupaka bila u tome da su danju, gubeći postepeno zemljište, izvodile upornu i aktivnu odbranu da bi noću prelazile u odlučnije napade u kojima su preotimale izgubljeno zemljište i primoravale napadača da se ponovo bori za iste one položaje koje je u toku prethodnog dana već bio osvojio. Ponekad su noćni napadi imali demonstrativni karakter, sa ciljem da se napadačeve snage uznemiruju, da im se nanesu gubici i da se iznuravaju. Evo nekoliko karakterističnih primjera.

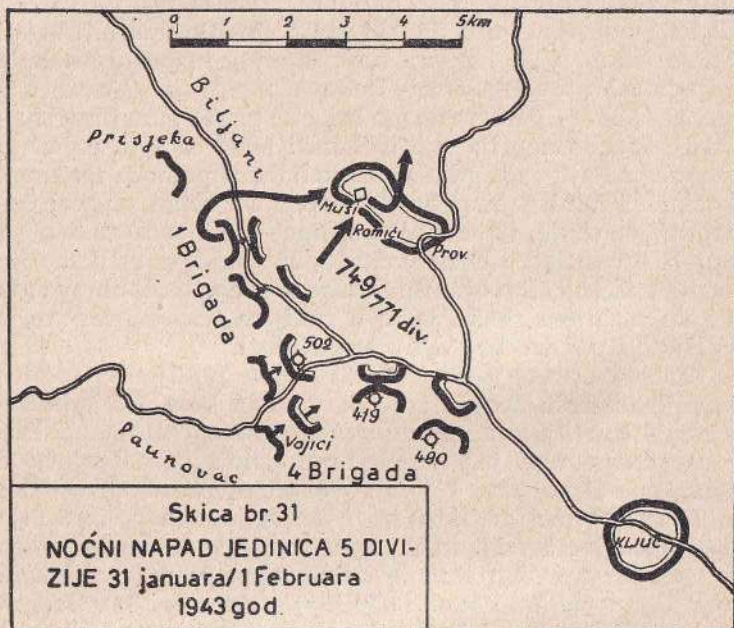
Iz izvještaja 1 bosanskog korpusa o borbama u prvoj fazi Četvrte ofanzive vidi se da je 6 krajiška brigada i pored uporne odbrane u toku 20 januara bila prinuđena da se

povuče sa važnih položaja na Đedovači i Brajić-Tavanu ispred neprijatelja koji je nastupao iz Sanskog Mosta. Međutim, ona je noću 20/21 januara izvršila protivnapad i odbacila neprijatelja u Sanski Most. Poslije upornih borbi u toku 21, 22 i 23 januara neprijatelj je uspio da ovlada linijom s.Fajtovci—s.Umci—Đedovača—s.Brajić Tavan. U toku noći 23/24 januara snage brigade prešle su u protivnapad i odbacile neprijatelja u Sanski Most sa svih položaja izuzev iz s.Fajtovaca gdje se uspio održati pomoću tenkova. U toku 25 januara neprijatelj je ponovo uspio zauzeti pomenute položaje, a sa linije s.Umci—Đedovača razvio je uspjeh i ovladao s.Eminovci. 25/26 januara uslijedio je noćni napad na čitavoj liniji. Isturene snage na Eminovcima bile su razbijene, kako je to u ranijem tekstu izloženo, a neprijatelj ponovo bačen u Sanski Most.¹¹²⁾

Trideset prvog januara 1943 godine poslije dvadesetodnevni upornih borbi njemačka kolona koja je imala zadatak da izvrši prodor pravcem Sanski Most—Bosanski Petrovac nalazila se još uvijek pred položajima dijelova 5 divizije na Paunovcu. I pored svakodnevnih napada podržanih tenkovima, artiljerijom i avijacijom ta kolona nije uspjela da izvrši zadatak. Trideset prvog januara jake snage uz podršku tenkova uspjele su da zauzmu prve položaje ispod Paunovca na kotama 470 i 402 (skica br. 31). Padom mraka jedinice 5 divizije preduzele su protivnapad. Plan se sastojao u tome da se pomoćnim snagama izvrši napad na položaje koji su u toku dana izgubljeni, a glavninom da se napadnu rezerve i artiljerija u s.Ramiću. Energičnim dejstvom neprijateljska pješadija bila je zbačena sa položaja na kotama 470 i 402, pa se povukla ka tenkovima koji su je zaštitili. Snage koje su se noću ubacile u pozadinu ka selu Ramići naišle su na dva legionara od kojih su dobili znake raspoznavanja, pa su, koristeći ih, ušle u selo i tukle neprijatelja po kućama. Pored toga što su neprijatelju nanele gubitke u ljudstvu i materijalu, ove jedinice su zarobile i 4 ispravna tenka, ali ih nisu spalile pošto nisu imale benzinskih flaša, već su ih samo djelimično oštetile.

¹¹²⁾ Zbornik IV/9, 101, 113, 114, 121, 125 i 132.

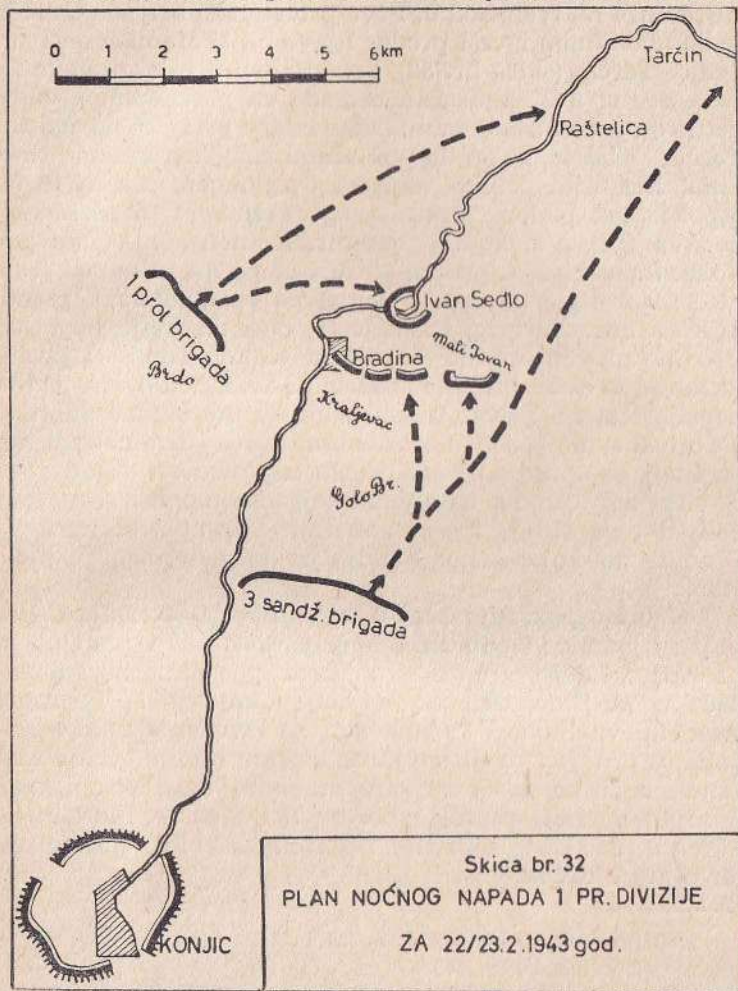
Neprijatelj se u toku 1 februara sređivao i toga dana nije napadao.¹¹³⁾

Zatvarajući veoma osjetljiv pravac Sarajevo—Konjic u Bici na Neretvi 1 proleterska divizija je aktivna dejstva izvodila skoro isključivo noću. Drugi napad noću 20/21 februara imao je odbranbeni karakter. Preduzet je da bi se osigurali povoljniji položaji prema Sarajevu u situaciji kada su napadi neprijatelja u toku 20 februara bili odbijeni. Dvadeset prvog februara uslijedio je snažan napad neprijatelja kome je prethodila artiljeriska i aviopriprema. Napad je nastavljen i u toku 22 februara, kada je neprijatelju pošlo za rukom da zauzme liniju Ivan Sedlo—Mali Ivan, odakle je dio snaga predveče uspio da prodre u Konjic i da ojača njegovu posadu. Glavnina snaga zadržala se na pomenutoj liniji s namjerom da nastavi prodiranje i potiski-

¹¹³⁾ Zbornik IV/10, 6.

vanje snaga Glavne operativne grupe na jug. Ba bi spriječio prodor tih snaga i osigurao sa tog pravca napad 3 divizije na Konjic štab 1 proleterske divizije odlučio se da noću

22/23 februara izvede noćni napad na liniju Ivan Sedlo—Mali Ivan sa ciljem odbacivanja neprijatelja i izbijanja u

prostor Raštelića—Ivan Sedlo. Ideja se stastojala u izvode-
nju dvostrukog obuhvatnog manevra glavninom i istovrem-
nog napada pomoćnim snagama protiv neprijatelja u
s. Bradini i na Ivan-Sedlu. Prva proleterska brigada trebalo
je da glavninom izvrši prodor lijevo od komunikacije Ivan
Sedlo—Tarčin (skica br. 32), ostavljajući manje dijelove na
Ivan-Sedlu, a 3 sandžačka brigada da glavninom prodire
desno od pomenute komunikacije i da je presječe na otcjku
Tarčin—Pazarić, s tim da pomoćnim snagama zauzme Bra-
dinu. Međutim prikupljanje za ovaj napad moglo je da
otpočne tek padom mraka zbog snažnog i neprekidnog
dejstva avijacije, koja je jedinicama nanosila velike gu-
bitke. Zakasnivši u prikupljanju i pripremi za napad jedi-
nice nisu stigle da izvrše napad po predviđenom planu.
Treća sandžačka brigada uspjela je tek da izbije južno od
Bradine na liniju Brdo—Kratjevac—Golo Brdo, a 1 prole-
terska je sa dva bataljona prodrila na Ivan Sedlo, iznenadila
neprijatelja i u prvom naletu nanijela mu znatne gubitke,
osvojivši samo jedan dio bunkera. Daleko nadmoćniji ne-
prijatelj se ubrzo sudio i pružio organizovan otpor, zau-
stavivši dalji prodor bataljona, koji nisu mogli biti ojačani
uslijed toga što je rezerva morala biti upotrebljena ka
Bradini do koje snage Sandžačke brigade nisu uspjele
stići.¹¹⁴⁾

Kao što pokazuje ovaj primjer bilo je situacija u ko-
jima su jedinice u odbrani bile orijentisane skoro isključivo
na aktivna dejstva noću, s obzirom na nadmoćnost napa-
dača i, posebno, dejstva avijacije „koja je spriječavala
svaki dnevni pokret i manevar“.¹¹⁵⁾ Izvođenje noćnih na-
pada sa primjenom složenijih manevara bilo je takođe ote-
žano s obzirom da su se pripreme za njih u situaciji kada
je trebalo vršiti znatniju pregrupaciju snaga otezale do
kasno u noć. Zbog toga su i noćni napadi bili ponekad ne-
dovoljno efikasni.¹¹⁶⁾

¹¹⁴⁾ Zbornik IV/10, 128, 137, 138 i 173.

¹¹⁵⁾ Zbornik IV/10, 173.

¹¹⁶⁾ U pismu političkog komesara i načelnika štaba 1 prole-
terske divizije od 23 februara 1943 godine komandantu divizije
navodi se sljedeće:

U takvim uslovima noćni napadi izvođeni sa manje ili više upornosti primali su često demonstrativni karakter sa ciljem da se neprijatelj uznemiruje, da mu se nanose gubici, kako bi mu se otežalo produženje napada sljedećeg dana. Takav karakter imali su noćni napadi 1 proleterske divizije poslije 23 februara na Ivan-Sedu. „U cilju što efikasnijeg zatvaranja pravca na Konjicu, kaže se u izvještaju 1 proleterske divizije od 28 februara 1943 godine,¹¹⁷⁾ naredili smo: 1 Brigada da izvrši demonstrativni napad manjim delovima u neprijateljski desni bok; Sandžačka da izvrši uporniju akciju u cilju likvidacije neprijateljskih isturenih delova, težeći što dubljem prodoru unapred.“ Ali je i napad Sandžačke brigade, uslijed njenog povlačenja sa istočne na zapadnu stranu komunikacije pod pritiskom neprijatelja u toku 23 februara, dobio demonstrativni karakter. Ovakvi noćni napadi izvedeni su i noću 24/25, 25/26 i 26/27 februara.¹¹⁸⁾

Na ovakvu noćnu aktivnost jedinica NOV nailazimo u svim onim slučajevima kada se radilo o višednevnim borbama u kojima su one krajnjim zalaganjem i upornošću izvršavale svoje odbranbene zadatke. Tako, naprimjer, štab 7 baniske divizije na kraju svog izvještaja od 24 februara 1943 godine o borbama na pravcu Gornji Vakuf—Prozor kaže da će i „noćas opet kao i prošle noći preduzeti lokalne napade na neprijatelja“.¹¹⁹⁾ Slično je bilo na svim pravcima u većim okupatorsko-kvislinškim ofanzivama.¹²⁰⁾

„Mi danju ne možemo vršiti potrebna manevrovanja i pojačavanja snaga na ugroženim sektorima. Neprijateljska avijacija je vrlo aktivna i to baš duž naših položaja duž komunikacije. Naš rad je ograničen na uzastopno zadržavanje neprijatelja od strane naših manjih delova koje se zateknu na dotičnom mestu. Ovakav način nije dovoljno efikasan. Ustvari, jače zadržavanje i uništavanje neprijatelja možemo izvoditi samo noću i to dosta kasno, pošto se i same pripreme i prikupljanja jedinica mogu izvoditi takođe noću“ (Zbornik IV/10, 138).

¹¹⁷⁾ Zbornik IV/10, 173.

¹¹⁸⁾ Zbornik IV/10, 158, 161 i 173.

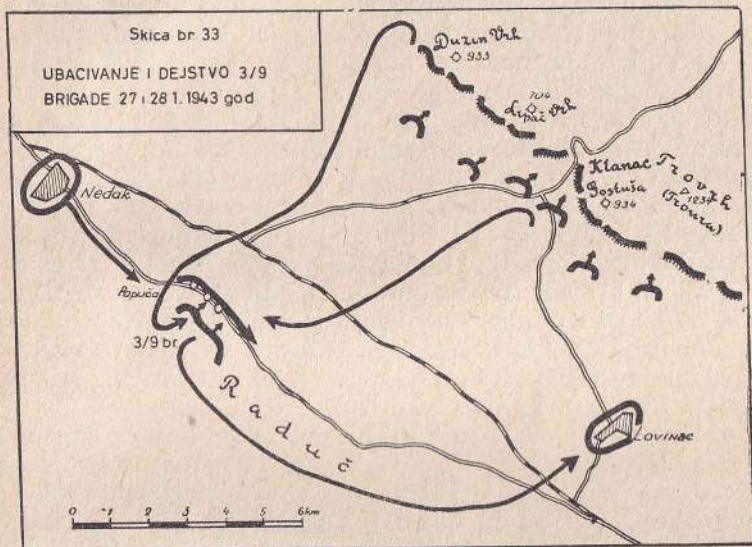
¹¹⁹⁾ Zbornik IV/10, 145.

¹²⁰⁾ Nedostatak dokumentacije i šturost podataka o pojedinim dejstvima u najvećem broju sačuvanih dokumenata otežava da se na bazi njih izvrši detaljnija rekonstrukcija tih dejstava i da se

Vidjeli smo da se kod svih noćnih protivnapada težilo postizanju iznenađenja primjenom koncentričnog dejstva, pri čemu su skoro redovno glavne ili pomoćne snage imale zadatak da napadnu neprijatelja s boka i iz pozadine. Ponekad je takav napad, kako pokazuje primjer noćnog napada 5 divizije uoči 1 februara 1943 godine i 1 divizije noću 22/23 februara, bio usmjeren na veću dubinu u cilju razbijanja rezervi, štabova, artiljerije, tenkova itd. ili otsjecanja glavnine snaga. Pored ovakvih oblika napada jedinice u odbrani su u povoljnim uslovima u toku noći ubacivale dio snaga u neposrednu pozadinu neprijateljskih snaga sa ciljem uništenja pozadinskih baza na koje se naslanjaju te snage, postvaljanja zasjeda na pravcima dotura i evakuacije itd. Takva dejstva unosila su zabunu kod neprijatelja i ponekad imala za posljedicu da je on dio svojih glavnih snaga sa fronta povlačio u pozadinu. Poučan primjer je ubacivanje 3 bataljona 9 ličke brigade na drum Lovinac—Gospić. Izvedeći upornu aktivnu odbranu na pravcu Lovinac—Udbina ova brigada je uspjela da u danonoćnim borbama od 20 do 26 januara 1943 godine spriječi prodor južne kolone italijanske divizije „Re“ preko Pločanskog Klanca. Ona je držala položaje na liniji Đurin Vrh (k 833)—Lipač Vrh (k 794), Gostuša (k 934), Trouura (tt 1234) (skica br. 33). Za čitavo vrijeme tih borbi neprijatelj je intenzivno koristio drum i željezničku prugu Lovinac—Gospić udaljene na ovom otsjeku 5—7 km iza fronta na Pločanskom Klancu. Dvadeset šestog januara štab brigade izdao je 3 bataljonu naređenje da se u toku iduće noći ubaci u pozadinu neprijatelja sa zadatkom da između s.Raduča i s.Papuče postavi zasjedu. Bataljon je naređenje izvršio i u 11 časova 27 januara dočekaao auto-kolonu, spalio 7 kamiona i izbacio iz stroja oko 150 neprijateljskih vojnika. Bataljon se odmah izvukao, a neprijatelj je na mjesto

kroz to sagleda mjesto i karakter noćnih napada. Svuda gdje se u dokumentima daje malo širi pregled odbranbenih dejstava nije teško uočiti vanredno široku primjenu noćnih napada. To osobito potvrđuju: izvještaj 6 divizije o radu divizije u toku Četvrtе ofanzive (Zbornik V/13, 50), izvještaji 4 i 5 divizije (Zbornik IV/9 i IV/10), pomenuti izvještaji 7 baniske i 1 proleterske iz iste ofanzive, izvještaji 3 divizije iz defanzivnih borbi u periodu jun—avgust 1944 godine (Zbornik III/8) itd.

zasjede uputio iz sastava kolone koja je napadala na Pločanski Klanac dvije čete pješadije i jednu četvu tenkova, a iz posade u selu Medak još dvije čete. Sljedeće noći isti bataljon je izvršio prepad na Lovinac, izbacio slabije neprijateljske snage iz mjesta i ostao u njemu do jutra.¹²¹⁾

Aktivna dejstva noću u odbrani izvođena su po svim onim načelima koja su jedinice NOV primjenjivale u noćnim napadima. Tu, prije svega, treba istaći težnju da se postigne iznenađenje, da se neprijatelju nametne bliska noćna borba, da se najšire koriste bombaške i jurišne grupe, da se napada koncentrično sa ciljem cijepanja jedinstva odbrane. Uslovi pod kojima su izvođena noćna aktivna dejstva u odbrani razlikovali su se u mnogo čemu od onih kada su snage NOV imale inicijativu i izvodile ofanzavna dejstva. Razmotrimo te razlike.

Prvo, one se javljaju u pogledu mogućnosti stvaranja povoljnog odnosa snaga. Kada su pojedine grupacije ili jedinice NOV u ofanzivi one imaju punu slobodu u izboru

¹²¹⁾ Zbornik V/11, 197 i V/13, 50.

objekta i pravca napada i istovremeno široke mogućnosti u prikupljanju dovoljno jakih snaga za njegovo izvođenje. U odbrani takve mogućnosti su uveliko ograničene kako u pogledu izbora objekta i pravca napada tako i u pogledu obezbjeđenja povoljnog odnosa snaga. Napadati se moralo u okviru datog položaja, na, obično, nadmoćnije snage napadača onim istim snagama koje izvode odbranu. Otud je rijetko u kom noćnom napadu postignut bar približno onaj odnos snaga i u broju boraca koji je obično ostvarivan kada su snage NOV bile u ofanzivi. Tako je odnos snaga u broju boraca u nekim izloženim primjerima bio: u noćnom napadu na 2 planinsku brigadu u s.Eminovci 25/26 januara 1943 godine, 2,5 : 1 u korist neprijatelja, na pravcu Čelebić—Foča 21/22 maja 1943 godine 2 : 1 u korist neprijatelja, u selu Rakova Noga 10/11 jula 1943 godine 1 : 1,5 u korist 4 krajiške brigade, na Paunovcu 31 januar/1 februar 1943 godine 1 : 1 i isto tako na Ivan—Sedlu 22/23 februara 1943 godine itd. U odnosu snaga u naoružanju, naročito u artiljeriji, minobacačima i municiji ne treba ni govoriti, jer je uvijek išao neuporedivo u korist neprijatelja.

Drugo, drugačiji su bili i uslovi za postizanje iznenađenja. Neprijatelj je, imajući bogato iskustvo, uvijek računao na mogućnost noćnog napada. Istina, svaki okupatorsko-kvislinški garnizon pretpostavljao je mogućnost takvog napada, ali srazmjerno udaljenosti jedinica NOV od njega zavisila je i njegova budnost. Otud su ove, koncentrišući se tajno, i sa udaljenosti od 50 pa i 100 km, obezbjeđivale skoro redovno postizanje iznenađenja. Za vrijeme neprijateljskih ofanziva, međutim, svaka taktačka grupa je padom mraka računala sa noćnim napadom branioca i preduzimala je opsežne mjere obezbjeđenja. Jedinice su obično napuštale neke slabije položaje, koncentrisale se u veće grupe na povoljnijem dijelu položaja, organizovale kružnu odbranu itd. Otud se ponekad događalo da snage NOV nisu ni mogle tačno ustanoviti gdje se nalaze i koliko su gdje jake neprijateljske snage. Prilikom noćnih napada, kada su jedinice NOV u ofanzivi, prikupljanju podataka o neprijatelju, njegovom rasporedu itd. poklanjala se naročita pažnja, jer je to bio bitan uslov za uspjeh takvog napada.

Treće, vremena za pripreme ostajalo je vrlo malo, s obzirom da su u napad obično išle iste one jedinice koje su izvodile odbranu. Trebalo je izraditi plan dejstva, izvršiti pregrupaciju snaga, koja je često zahtijevala izvođenje dužih noćnih marševa, osigurati vrijeme za izdavanje hrane itd. Sve se to najčešće moralo obaviti tek po padu mraka, pa je napad obično počinjao kasno u noć. Zbog toga su često jedinice zakašnjavale, a ponekad nisu ni stizale na određeni zadatak. To je ograničavalo mogućnost dubljeg manevra i bitno uticalo na plan noćnog napada.

Četvrto, uslijed nadmoćnosti napadačevih snaga noćni napad je morao imati više karakter prepada, sa težnjom da se za što kraće vrijeme ostvari postavljeni cilj. Uslova da se borba nastavi i u toku dana skoro redovno nije bilo, kao što je to bio slučaj onda kada su jedinice NOV bile u ofanzivi i kada su se njihovi napadi, koje su otpočinjale noću, produžavali i u toku sljedećeg dana, pa često trajali i po više dana. Sem toga, uvijek se moralo računati na to da će neprijatelj ujutro nastaviti sa napadom, pa su jedinice morale zauzeti položaje na kojima bi ga mogle efikasno dočekati. Utoliko su i razmjere i ciljevi koji su postavljeni noćnim napadom bili ograničeni.

I, peto, od jedinica koje su učestvovala u noćnom napadu zahtijevalo se krajnje nâprezanje. One su poslije borbi u toku dana prelazile u noćni napad, da bi ponovo sutradan posjele položaje i dočekale napad neprijatelja. To je diktirao odnos snaga koji je po njih uvijek bio nepovoljan, a veoma često i vanredno nepovoljan, tako da nije bilo moguće stvarati rezerve, koje bi se koristile za smjenu jedinica. To naravno ne znači da se nije preduzimalo sve da bi se jedinice što manje zamarale i da bi im se omogućio odmor. Ponekad su na račun gubitka zemljišta glavnina snaga ili njihovi dijelovi izvlačeni u pozadinu da bi se odmorili. Ali je sve to ipak bilo nedovoljno.

Zbog svega toga noćni napadi u odbranbenim dejstvima nisu uvijek donosili očekivane rezultate i posmatrano u cjelini rezultati postizani u njima bili su slabiji od onih koji su postizani u noćnim napadima koje izvode snage NOV kada se nalaze u ofanzivi.

6. O REZULTATIMA AKTIVNIH DEJSTAVA BRANIOCA

Kada se načelno razmatraju rezultati koje su jedinice NOV postizale u odbrani primjenom opisanih aktivnih dejstava nužno je poći od cilja koji se odbranom postavljao. Nije se radilo o tome da se po svaku cijenu sačuva branjeno zemljište i da se slomi napad, odnosno da se odbranom stvore uslovi za razbijanje napadačevih snaga, već o tome da se stvori potrebno vrijeme za pregrupaciju snaga, za evakuaciju bolnice i naroda, za obezbjeđenje aktivnog dejstva glavnih snaga itd. U onom momentu kada je to bilo postignuto, dalje vezivanje snaga za odbranu gubilo je svrhu, one su izvršile svoj zadatak i izvlačile su se iz borbe. Ako su pomoćne snage zadržale prodor neprijatelja iz susjednog garnizona za sve vrijeme dok su glavne snage vodile borbu za uništenje napadnutog garnizona one su izvršile svoj zadatak. Ukoliko su postojali uslovi da se oslobođeno mjesto zadrži ili je to iz raznih razloga bilo nužno onda je bilo mogućnosti da se snage koje su do tada obezbjeđivale napad ojačaju onim koje su napadale, pa se taktička situacija mijenjala u korist jedinica koje su se branile. Slično je bilo i onda kada je jedna jedinica u toku ofanzivne operacije neprijatelja zatvarala određeni pravac, jer je takav zadatak bio redovno uslovljen potrebom obezbjeđenja evakuacije bolnice, naroda, izvođenja pregrupacije snaga itd.

S tog stanovišta posmatrana aktivna dejstva u odbrani donosila su skoro redovno pozitivne rezultate. Zavisno od date taktičke situacije konačno rješenje moglo je biti postignuto jednim ili nizom protivnapada u određenim vremenskim razmacima.

Naveli smo primjere koji pokazuju da su ponekad jedinice NOV već u prvom dodiru na bojištu preotimale inicijativu i prelazile na aktivno dejstvo, koje se završavalo razbijanjem napadačevih snaga i njihovim odustajanjem od daljeg napada. Ukoliko se radilo o neuporedivo nadmoćnijem napadaču koji je, i u slučaju da pretrpi ozbiljniji udarac, nastavlja sa napadom, ostvarenje krajnjeg cilja odbrane postizano je nizom uzastopnih aktivnih dejstava branioca. Svako takvo dejstvo primoravalo je napadača da za kraće ili duže vrijeme obustavi napad da bi sredio jedi-

nice, otklonio posljedice napada branioca, izvršio pregrupaciju snaga, pripremio novi napad, dovukao pojačanja itd. Evo nekoliko primjera.

O odbranbenim borbama 5 divizije na pravcu Sanski Most—Vrhpolje—Bravsko u operaciji „Vajs—1“ Četvrte ofanzive nemamo potpunih podataka. Iz onih dnevnih izvještaja koji su sačuvani vidi se sljedeće: 20 januara južna kolona 717 divizije poslije oštore borbe uspjela je zauzeti Vrhpolje i prebaciti dio snaga preko Sane. Dvadeset drugog i dvadeset trećeg januara neprijatelj je dovlačio snage za produženje napada i vođene su samo manje borbe. Dvadeset trećeg januara napad je odbijen protivnapadom 1 krajiške brigade. Dvadeset četvrtog januara neprijatelj je uspio potisnuti snage divizije i one su bile primorane da se povuku i zauzmu nove položaje. Dvadeset sedmog januara napad neprijatelja je slomljen protivnapadom. Noću 27/28 januara izveden je noćni napad, u kome su neprijatelju naneseni znatni gubici. Dvadeset osmog i dvadeset devetog januara neprijatelj se sređivao i nije preduzimao napad. Trideset prvog januara neprijatelj je preduzeo napad i uspio djelimično potisnuti jedinice divizije. Noću 31 januar/1 februar jedinice divizije izvele su ranije opisani noćni napad. Iz izvještaja od 3 februara vidi se da situacija na bojištu nije bila izmjenjena i da su snage divizije noću 2/3 februara ponovo izvele noćni napad itd.¹²²⁾

Zadatak pomenute kolone prema planu operacije „Vajs—1“ bio je da izvrši brz prodor za Bosanski Petrovac i da se tu spoji sa 7 SS divizijom. Ali iz izloženih događaja vidi se da ona to nije uspjela ostvariti. Iz njemačkih dnevnih izvještaja vidi se da je ova kolona (749 puk 717 divizije) sporo napredovala zbog snažnog otpora i da je 31 januara, ojačana 202 tenkovskim bataljonom (bez jedne čete) i 1 baterijom, ponovo izvršila bezuspješan napad, zbog čega je naređeno da se kolona ponovo ojača „koliko je više moguće“ jedinicama 737 puka radi prodora ka Bosanskom Petrovcu. Ali je uspjeh postignut tek onda kada su

¹²²⁾ Zbornik IV/9, 106, 118, 123, 136, 144, 153 i IV/10, 6 i 18.

snage 7 SS divizije došle iza leđa 5 diviziji nastupajući od Bosanskog Petrovca preko Bravska.¹²³⁾

Time je 5 divizija izvršila svoj odbranbeni zadatak. Neprijatelj nije uspio izvršiti prodor sve dotle dok sa Grmeča nisu bile evakuisane bolnice i dok su snage hrvatskog i bosanskog korpusa na svim drugim pravcima izvršavale isti zadatak — zadržavanje neprijateljskih snaga dok se ne izvrše pripreme za protivofanzivu i ne riješe problemi slobodne teritorije (evakuacija bolnica, naroda i njegove imovine itd.).

Južna kolona divizije „Sassari“ koja je imala zadatak da u okviru operacije „Vajs—1“ prodre pravcem Lovinac—Udbina—Korjenica, uslijed mnogobrojnih aktivnih dejstava 9 brigade 6 divizije od 20 do 29 januara, ne samo da nije postigla nikakve rezultate već je potpuno izgubila inicijativu. U dnevnom izvještaju komande italijanskog 5 armijskog korpusa za 29 januar za dejstva ove kolone kaže se: „Južna kolona suprotstavlja se protivniku na poznatim položajima“, što znači da se ta kolona poslije perioda od 9 dana branila, a ne napadala.¹²⁴⁾

Protivnapad ojačane 7 baniske divizije u toku 24 februara na pravcu Gornji Vakuf—Prozor, o kome je ranije bilo govora, prisilio je grupu „Fogl“ da pređe u odbranu. Njemačko komandovanje je iz procjene situacije došlo do zaključka da ovu grupu mora znatno ojačati da bi ona mogla produžiti napad. Zato je naređeno prebacivanje glavnine 717 divizije na ovaj pravac, a za to vrijeme u toku 25 i 26 februara grupa „Fogl“ bila je u odbrani. Zadatak koji je upočetku primila ova grupa — da još 21 februara prodre u Prozor — nije bio izvršen.¹²⁵⁾

¹²³⁾ Zbornik IV/10, 179, 187 i 191.

¹²⁴⁾ Zbornik V/11, 215.

¹²⁵⁾ General Ljubo Vučković, koji je u Petoj ofanzivi bio komandant 2 dalmatinske brigade o odbrani ove brigade na Barama, između ostalog, kaže:

„Na Barama Njemci su obično izjutra otpočinjali svoju artiljerisku, a nekoliko puta i avijacisku pripremu... Međutim, naši noćni napadi gotovo redovno su im kvarili planove i odgađali početak njihovog napada...“ („Vojno delo“ — 6/51, str. 13).

Prema tome, primjenom aktivnih dejstava u odbrani jedinice NOV obezbjeđivale su rješavajuće prednosti koje su se ogledale u ispoljavanju bitnog uticaja na fizionomiju boja i u obezbjeđenju vremena i prostora, kao osnovnog cilja koji se postavljao pred snage koje prelaze u odbranu.

Već je načelno bilo riječi o uticaju koji su jedinice NOV vršile na fizionomiju boja primjenom opisanih postupaka i o značaju toga. Ovdje treba istaći da je primjena tih postupaka istovremeno odgovarala i zahtjevu da se odbranbena dejstva izvode sa što manje gubitaka. U odbrani su jedinice NOV trpile prosječno više gubitaka nego u napadu. Ali praksa potvrđuje da su one više gubitaka imale onda kada su se branile sa položaja nego kada su izvodile aktivna protivdejstva. To je i razumljivo ako se ima u vidu brojna i tehnička nadmoćnost napadača, njegova neuporedivo veća vatrena moć i, posebno, dejstva njegove artiljerije, avijacije i tenkova. U bliskim, kratkotrajnim sudarima koje su jedinice NOV nametale napadaču kada su prelazile u protivnapade gubici su uvijek bili manji. O tome svjedoče mnogobrojni primjeri. Izvještaj 1 proleterske divizije o njenoj odbrani na pravcu Sarajevo—Konjic pruža sljedeće podatke o gubicima 1 proleterske brigade: za vrijeme neprijateljskog napada u toku 21 februara imala je 9 poginulih i 16 ranjenih i to najvećim dijelom od avijacije i artiljerije, a sutradan artiljerija i avijacija nanijeli su joj gubitke od 6 mrtvih i 14 ranjenih, od kojih 8 puškomitraljezaca; u noćnom napadu 22/23 februara ista brigada imala je svega 3 mrtva i 12 ranjenih, iako su dva njena bataljona vodila blisku noćnu borbu protiv daleko nadmoćnijeg i dobro utvrđenog neprijatelja na Ivan-Sedlu u kojoj su uspjeli da zauzmu dio bunkera i rovova.¹²⁶⁾ Istovremeno su i neprijatelju nanošeni veći gubici u protivnapadima u poređenju sa gubicima koje je trpio od vatre sa odbranbenih položaja.

Značajno je istaći da su jedinice NOV aktivnim dejstvima stvarale i izvjesne povoljne uslove za predah i odmor. Ono vrijeme koje je napadaču bilo potrebno da se sredi i otkloni posljedice protivnapada i da se pripremi

¹²⁶⁾ Zbornik IV/10, 173.

za produženje napada, jedinice NOV su djelimično mogle koristiti za odmor. Mada su one i dalje morale ostati većim ili manjim dijelom na položajima ipak je stvoreno vrijeme pružalo uslove da se dio snaga odmori, a dio koji je ostao na položaju predahne, primi hranu, municiju i da se postara za evakuaciju ranjenika i t.sl.

Izloženi prikaz postupaka NOV u odbrani dovodi do zaključka da se odbranbena dejstva NOV ne mogu svesti pod onaj uobičajeni pojam „aktivne odbarne“ koja je, poslije Drugog svjetskog rata toliko isticana nad „pasivnom odbranom“. Bitne razlike javljaju se na prvom mjestu u svrsi i ciljevima aktivnosti u jednoj i drugoj odbrani. U odbrani u „normalnim“, frontalnim uslovima svrha aktivnosti prvenstveno se sastojala u tome da se pariraju uspjesi koje je napadač postigao u pojedinim fazama napada, tj. da se aktivnim dejstvom otklone one posljedice koje su bile uslovljene činjenicom da je napad jači od odbrane, dok je u odbrani jedinica NOV, kako smo vidjeli, svrha aktivnosti bila prvenstveno u tome da se izbjegne primanje podređene uloge i da se uopšte izbjegne organizovani napad. Uostalom, čitavo shvatanje odbrane — od toga pod kakvim je uslovima ona primana do toga kakvi su se ciljevi njome željeli postići — ukazuje da je svaka analogija bespredmetna. Za armiju koja se borila na frontu i čiji su se postupci zasnivali na načelima frontalnog ratovanja primjena opisanih postupaka NOV vodila bi neuspjehu isto tako kao što bi snage NOV pretrpele poraz da su pokušale primjenjivati načela odbrane koja su važila za frontalno ratovanje. Aktivnost u odbarni jedinica NOV imala je druge izvore i uslovljenost od one u frontalnom ratovanju. To saznanje ima ne samo istoriski ili teoretski već i neposredni praktični značaj kada se radi o ispitivanju mogućnosti korišćenja iskustava iz minulih ratova. Ako se o tome ne bi vodilo računa moglo bi se doći do zaključaka čiju ispravnost praksa ne bi potvrdila.

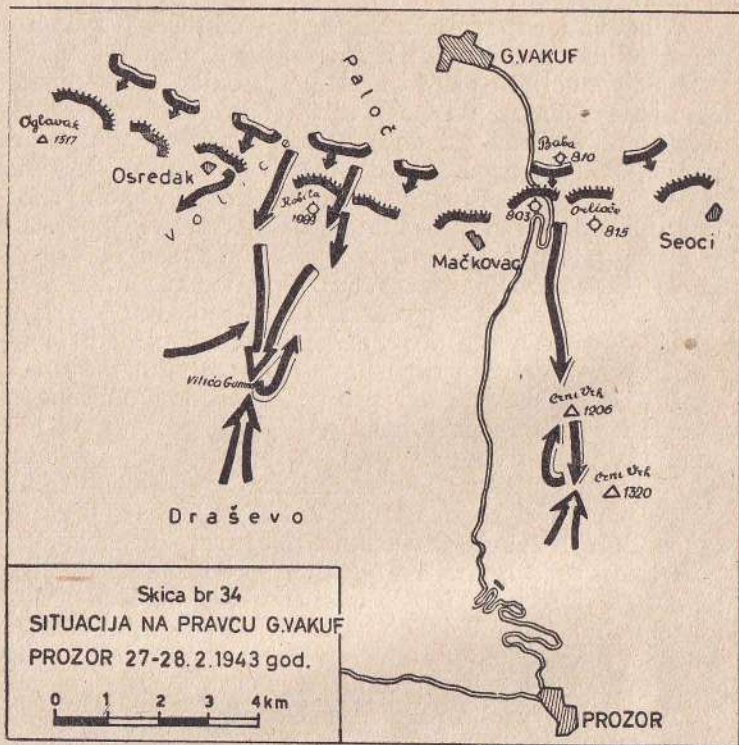
7. OSNOVNE KARAKTERISTIKE POSTUPAKA
U OTSUDNOJ ODBRANI

U izrazito nepovoljnim uslovima taktički postupci u odbrani odlikovali su se nekim specifičnostima. Do takvih izrazito nepovoljnih uslova dolazilo je onda kada su jedinice imale zadatak da nastave sa odbranom određenog pravca i onda kada su, uslijed toga što brane posljednji povoljan položaj pred neuporedivo nadmoćnim snagama napadača, u najvećem stepenu gubile slobodu akcije i inicijativu i vezivale se za otsudnu odbranu. Takvi uslovi nisu bili česta pojava u NOR i do njih je ponekad dolazilo u rješavajućim borbama grupacija NOV u okruženju i izvođenju proboja, kao što je slučaj sa Bitkama na Neretvi i Sutjesci. Već smo ranije sa operativne tačke gledišta razmotrili karakteristike tih uslova i operativnih postupaka snaga NOV. Razmatrajući primjere otsudne odbrane sa stanovišta taktičkih postupaka treba poći od toga da je u pomenutoj operativnoj situaciji povoljno rješenje ponekad jedino bilo moguće postići otsudnim zalaganjem pojedinih jedinica. Primjeri za to su odbrana 7 baniske divizije na pravcu Gornji Vakuf—Prozor u drugoj fazi —u periodu od 27 februara do 2 marta 1943 godine — odbrana 7 krajiške brigade na pravcu Brljevo—Javorak u vremenu od 2 do 5 juna, 2 dalmatinske brigade na Gornjim i Donjim Barama od 5 do 9 juna, dijelovi 4 crnogorske na položajima Ljubin Grob 10 juna itd. u Petoj ofanzivi.

Taktička situacija na pravcu Gornji Vakuf—Prozor 27 februara ujutro bila je ovakva (skica br. 34):

Sedma baniska divizija, sa 1 dalmatinskom brigadom držala je položaje na liniji: s.Seoci—Orlišće (k 915) — k 803—s.Mačkovac—Kobila (k 1083)—s.Osredak—Oglavak (tt 1517). Toga jutra Nijemci su pored borbene grupe „Fogl“ i 1 ustaške brigade u napad uveli 717 diviziju. S obzirom na ranije neuspjehe da prodor izvrši duž drumu, koji je bio razoren i dobro branjen sa podesnih položaja u visini serpentina kod k 803, Nijemci su se odlučili da glavni udar nanesu parvcem s.Paloč—Vilić Gumno—Draševo, tj. na lijevo krilo 7 baniske brigade na Kobili (k 1083) i na njen spoj sa 8 baniskom brigadom u s.Volice. Iza pomenute

linije odbrane diviziji je za manevar ostao mali prostor čija je dubina iznosila oko 7 km (od linije k 803—Kobila do

linije Makljen—Draševó). Ovlađivanjem linijom Makljen—Draševó Nijemci bi postigli svoj cilj — došli bi do Centralne bolnice koja se nalazila lijevo i desno od drumá Prozor—s.Rumbóci i razbili bi dejstvom ka Prozoru jedinstvo Glavne operativne grupe, a time i osujetili mogućnost njenog manevara preko Neretve. Odnos u broju boraca bio je u cjelini oko 3,5 : 1 u korist neprijatelja, dok je na pravcu glavnog udara bio još nepovoljniji po jedinice 7 baniske divizije. U pogledu vatrene moći taj odnos bio je još daleko nepovoljniji. I, što je najgore, jedinice 7 baniske divizije i 1 dalmatinske brigade bile su u dotadašnjim borbama

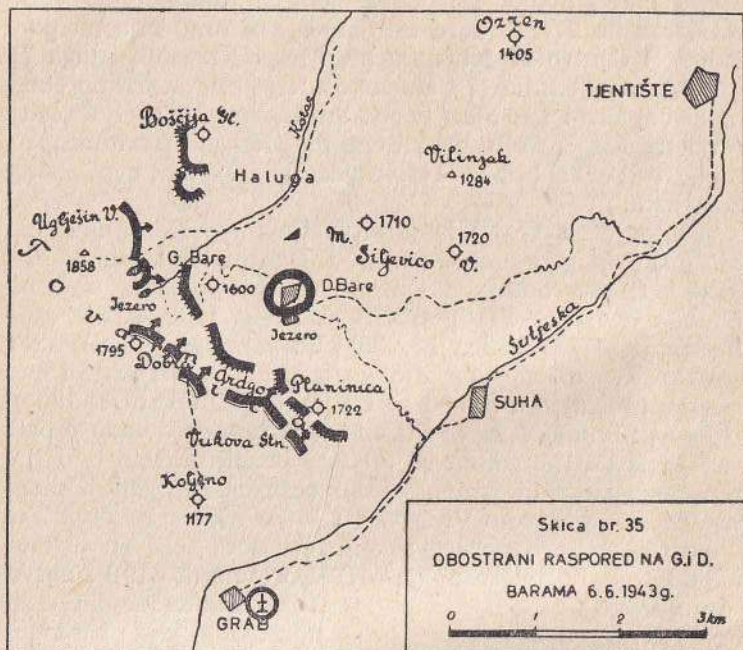
veoma iscrpene. One su se loše hranile, borile su se bez smjene i odmora i provodile dane i noći na snijegu bez krova nad glavom. Iscrpenost je bila tolika da je već u borbama do 27 februara bilo slučajeva umiranja na položaju.¹²⁷⁾ Ujutro 27 februara pred napad svježih snaga 717 divizije sve jedinice 7 baniske divizije bile su rasporedene na prvoj liniji i u toku borbe angažovane u spriječavanju prodora. One su bile prinuđene da prihvate frontalnu, nametnutu borbu i da se čvrsto vežu za odbranu svake stope zemljišta.

Istovjetna ovoj bila je situacija na položajima 2 dalmatinske brigade na Gornjim i Donjim Barama od 6—8 juna u Petoj ofanzivi. Ona je držala položaje na liniji Boščija Glava (k 1710)—Gornje Bare—k 1600—Ardov—Planinica (k 1722) (skica br. 35). Borbena grupa „Anaker“ sastava dva ojačana bataljona, uz podršku avijacije i artiljerije, prešla je u napad sa linije Uglješin Vrh (tt 1858)—Dobra (k 1795)—Vukova Stijena sa ciljem da ovlada prostorom G. i D. Bara i da se odavde probije desno u dolinu Sutjeske, kako bi izmanevisali odbranu u njenoj klisuri kod Suhe, i pravcem Vilinjak (tt 1764)—Ozren (k 1405) radi spajanja sa borbenom grupom „Gertler“ (čiji su dijelovi napadali sa linije Košur (k 787)—Borovno (k 819)) i zatvaranja prolaza na Sutjesci koji su kontrolisale snage Glavne operativne grupe. Odnos u broju boraca bio je 4 : 1 u korist Nijemaca, pa se kasnije, ulaskom u borbu još jednog njemačkog bataljona (izviđački bataljon 118 divizije), popeo na 6 : 1. Druga dalmatinska brigada bila je u ranijim borbama na grebenu Sinjajevine i u toku pokreta ka Sutjesci

¹²⁷⁾ Štab 7 divizije u izvještaju od 24 februara javlja da su noću 23/24 februara na položaju na Kobili umrla tri borca iz 8 brigade, a u izvještaju od 25 februara potvrđuje da je ljekarskim pregledom konstatovano da je uzrok njihove smrti bila iscrpenost (Zbornik IV/10, 145 i 153). U izvještaju štaba 8 baniske brigade od 1 marta kaže se:

„Borbena duh naših jedinica bio je već sasvim opao, a zbog bolesti i zime broj boraca u našim jedinicama smanjio se gotovo za 50%. Svi ljudi slabe odjeće i obuće izbačeni su iz stroja, nekima su promrzle noge, nokti otpadali sa nogu, a neki opet uslijed fizičke slabosti i iznemoglosti padali u nesvijest, i nisu se mogli kretati putem“ (Zbornik IV/11, 5).

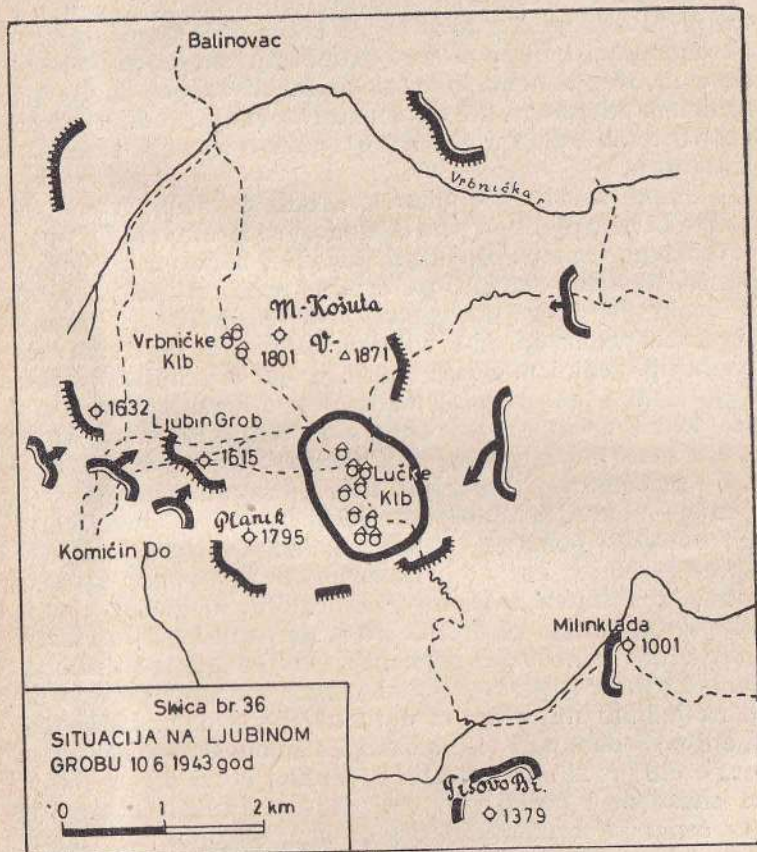
izmorena i njeni borci ušli su u borbe na Barama potpuno iscrpeni. Pomenutu liniju morali su, međutim, otsudno

braniti jer je tek pretstojalo izvlačenje snaga Glavne operativne grupe preko Sutjeske, kroz prolaz koji je bio širok svega oko 8 km (od Košura do Bara).

U Bici na Sutjesci dijelovi 4 crnogorske brigade u toku 10 juna imali su zadatak da na položajima k 1623—Ljubin Grob—k 1615 spriječe prodor Nijemaca od Orlovače (k 1960) i Kapičina Dola ka stazi koja vodi od Lučkih Koliba za Balinovac — jedinoj stazi kojom je u toku noći 10/11 juna imala da prođe glavnina Glavne operativne grupe (skica br. 36). Kako se staza nalazila neposredno iza pomenute linije, ostupanja nije moglo biti. Položaje na Ljubin-Grobu posjela je 2 četa 4 bataljona 4 proleterske brigade. Napadao je 2 bataljon 738 puka 118 divizije uz podršku artiljerije i avijacije. Brojno stanje čete bilo je 40 ljudi.

U takvoj taktičkoj situaciji jedinice su bile vezane za otsudnu odbranu položaja. Ukoliko je odnos snaga bio, kao u izloženim primjerima, krajnje nepovoljan, jedinica se morala vezati za frontalnu odbranu i zatvaranje svakog pravca kojim bi napadač mogao pokušati da je izmanevariše. Zato su i rezerve, ukoliko su postojale, bile odmah angažovane i jedinica je kroz čitavo vrijeme bez njih ostajala.

Širina fronta je u takvim uslovima uvijek bila preko svake uobičajene norme, jer je brojno i tehnički nadmoćniji na-

padač pokušajima da obuhvatom i obilaskom probije odbranu razvlaćio front, razvlaćeci time i borbeni poredak jedinica koje se brane. Tako je front 2 dalmatinske brigade, koja je imala blizu 500 boraca, na Gornjim i Donjim Barama iznosio 7 km, što znači da je svaki bataljon, čije je brojno stanje bilo od 130—150 boraca, imao da brani otsjek od oko 1,5 km. Slično je bilo i u svim drugim primjerima.

O dubini odbrane u takvim uslovima pogotovo nije moglo biti govora. A to znači da takva otsudna odbrana ni po organizaciji, ni po planu i grupisanju snaga, ni po načelima izvođenja nema nikakve sličnosti sa otsudnom, pozicionom odbranom u frontalnom ratovanju. Jedina je sličnost u tome što se u oba slučaja radi o njenom otsudnom karakteru.

Pretežna orijentacija u takvoj odbrani na pasivan otpor vodila bi neuspjehu. Njena otsudnost se izražavala i u upornijem otporu sa položaja, ali, još više, u povećanoj aktivnosti. Analiza pomenutih i drugih primjera pokazuje da je svaki neprijateljski napad, koji je dovodio u pitanje sigurnost odbrane bio odbijen aktivnim dejstvom napadnutih jedinica. Svaki snažniji juriš odbijan je protivjurišem, svaki pokušaj manevra protivmanevrom. To je bio jedini način da se očuvaju položaji. Pri tome treba uočiti značajnu ulogu pojedinih automatskih i drugih oruđa — puškomitraljeza, teških mitraljeza, minobacača, artiljerije — u odbijanju neprijateljskih juriša sa dobro izabranih vatrenih položaja, ulogu solidnog vatrenog dejstva ispred prednjeg kraja, organizovanjem unakrsne i zasedne vatre, stvaranjem vatrenih džakova itd. Međutim, neprijateljska avijacija koja je dejstvovala sa najmanjih visina, artiljerija i minobacači nanosili su velike gubitke tim oruđima i njihovoj posluži. Otud veoma mnogo primjera da se za jednim mitraljezom u toku jednog dana borbe izmjeni po jedan, pa i više nišandžija i pomoćnika. Međutim ostaje činjenica da su hrabri i odvažni borci bili u stanju da snažnom i preciznom vatrom sa najbližih otstojanja (pri čemu je posebno dolazila do izražaja upotreba ručnih granata), odbiju juriš daleko brojnije napadačeve pješadije. O tome svjedoče mnogobrojni primjeri iz prakse. Druga četa 4 bataljona 4 proleterske brigade u pomenutoj

borbi na Ljubin-Grobu u toku 10 juna odbila je više juriša možda i deset puta jačih snaga snažnom i bliskom vatrom. Takvi primjeri pokazuju izvanredan i presudan značaj uvjerenja boraca i starješina u mogućnost odbijanja juriša jačeg napadača kada se on dočeka efikasnom vatrom sa bliskog otstojanja i kada se odlučno i uporno ostane na položaju.¹²⁸⁾

Što se aktivnih dejstava tiče treba istaći nekoliko osnovnih formi i specifičnosti.

Na prvom mjestu je protivjuriš. Uvijek kada su postojali povoljni uslovi jedinica je poslije vatrenog udara, koristeći pometnju koja je nastala kod napadača, prelazila u protivjuriš. Svrha protivjuriša sastojala se u tome da se u najkritičnijem momentu napadaču oduzme inicijativa. Najveća kriza odbrane nastala je onda kada je napadačeva pješadija, poslije podilaženja na 50—100 m, prelazila u juriš. Takav juriš nije uvijek bilo moguće odbiti vatrom sa položaja, jer je postojala opasnost da se napadačeva pješadija na nekom otkjenu uklini u odbranu, da ovlada dijelom položaja i da na taj način, osvojivši dominantne tačke, širi uspjeh po dubini i širini. Sem toga, ako bi ona uslijed snažnog vatrenog dejstva, i bila prinuđena da zalegne nastajala bi situacija koja ne bi išla u prilog braniocu, jer bi napadač imao ponovo mogućnosti da mu dejstvom minobacača, topova neposredne podrške, mitraljeza itd. nanese gubitke i podrži produženje juriša. U takvom slučaju nije bila dovoljna rješenost da se uporno ostane na položaju, već da se, poslije uspješnog vatrenog udara, protivjurišem napadačeva pješadija odbaci što dublje, da joj se nanese što veći gubici, pa i da se pokuša preoteti neka značajna tačka na njenom polaznom položaju. Iskustvo iz pomenutih i drugih primjera pokazuje da su takvi protivjuriši često donosili pozitivne rezultate. Druga četa 4 bataljona 4 pro-

¹²⁸⁾ U izvještaju štabu 2 proleterske divizije od 3 marta 1943 godine o borbama na Vilića Gumnu 2 marta 1943 godine kaže se:

„...Drugi bataljon ove brigade (— 4 proleterske, primjedba — P. M.) izdržao je 11 neprijateljskih juriša, a zatim, na bajonet, prešao u protivjuriš sa ostalim bataljonima. Borba se čitava tri sata vodila prsa u prsa. Neprijatelj je odbačen natrag...“ (Zbornik IV/11, 15).

leterske brigade je na Ljubinom Grobu u toku 10 juna nekoliko puta rješavala situaciju protivjurišem. Evo kako je u radu „Uloga II Dalmatinske brigade u V ofanzivi“ opisan jedan takav protivjuriš u toku borbi 7 juna na Barama:

„Treća neprijateljska kolona napadala je položaj Planinice, koju je držao 1 bataljon... Kad su se Nijemci približili, bataljon je izvršio juriš. Povala se teška borba prsa u prsa. Situaciju je olakšala 2 četa, koja je neprijatelju udarila u lijevi bok. Poslije sat i po žestoke borbe bataljon je uspio da potisne neprijatelja...“¹²⁹)

Ako se neprijateljska pješadija i uspjela da uklini na dijelu fronta često je najbolje rješenje bilo preći što prije u energičan protivjuriš dok se neprijatelj još nije konsolidovao i proširio proboj i dok su postojali povoljni uslovi da se izvrši i frontalni i bočni juriš na one njegove dijelove koji su se uklinili.

Značajno je istaći da je odluka za protivjuriš uvijek bila stvar komandira vodova, četa ili bataljona na čije položaje neprijatelj vrši juriš i djelo njihove inicijative. Takve odluke nisu očekivane odozgo. Niti je za to bilo vremena, a niti potrebe. I borci i starješine bili su vaspitani u duhu inicijative i stvaralačkog odnosa prema zadacima a, zatim, i u duhu shvatanja i koncepcija NOV o postupcima u odbrani i onda kada je po svaku cijenu trebalo održati dodijeljeni položaj. Sem toga, inicijativa smjelog borca i, pogotovo, komandira odjeljenja, voda ili čete — bačena ručna granata sa borbenim pokličem i jurišem ka neprijatelju — vraćala je samopouzdanje jedinici u trenutku kada je izgledalo da je povlačenje jedini izlaz i ona je skoro bez izuzetka takvu inicijativu prihvatala. To je mnogo puta, kako sama praksa pokazuje, imalo rješavajući uticaj na držanje jedinice i na tok borbe u trenutku najveće krize. Takva inicijativa je izvanredno brzo mijenjala psihološko raspoloženje jedinice. Onda kada je već bio riješen da se povuče, kada je sva njegova pažnja bila koncentrisana na to kako da se što prije izvuče iz neposrednog kontakta sa neprijateljem, kada se osjećao slabijim od njega i trenutno

¹²⁹) O. Egić „Uloga II Dalmatinske brigade u V ofanzivi“ („Istoriski zapisi“, 1—2/56, Cetinje).

nadjačan, borac se okretao i išao za primjerom onoga koji se još nije osjetio pobjeđenim i koji je pozivao na protivjuriš. To je bilo osobito karakteristično za jedinice NOV kako zbog toga što su one pretstavljale takve borbene kolektive koji su počivali ne na nekim pravnim normama i mjerama prinude već na samosvjesnom angažovanju svakog pojedinca u borbi i na jedinstvu interesa boračkog i rukovodećeg sastava, pa otud i na visoko razvijenom osjećanju dužnosti prema kolektivu, tako i zbog odnosa boračkog i rukovodećeg sastava prema borbenim zadacima i njihovog vaspitanja u duhu stvaralaštva i inicijative u svim borbenim situacijama.

Do intervencije više komande dolazilo je onda kada je jedinica u odbrani iscrpla sva sredstva u odbijanju napada i kada je bila primorana da se povlači. U takvim uslovima organizovani su protivnapadi na pravcu gdje je napadač postizao uspjeh. Kako, međutim, nikada u takvim uslovima nije bilo rezervi, snage koje su angažovane u napadu bile su jedinice — susjedi, koje su mogle bočnim dejstvom intervenisati protiv neprijatelja koji je uspio izvršiti prodor ili, često, dijelovi koji su skidani sa manje ugroženih položaja. Radilo se, dakle, o manevru snagama sa prve linije. Pored toga, na ugroženi ostsjek koncentrisana je vatra minobacača, topova i teških mitraljeza. Ali je skoro uvijek, sem u slučaju kada je bila razbijena i desetkovana, u protivnapad išla i ona jedinica čiji je ostsjek odbrane bio ugrožen ili probijen. Kada su Nijemci uspjeli da izvrše proboj na ostsjeku odbrane jednog bataljona 2 dalmatinske brigade na Barama „brzom koncentracijom minobacačke i mitraljeske vatre u tom pravcu i snažnim protivnapadom *tog istog bataljona* (— podvučeno u originalu — P. M.), potpomognutog jednom četom drugog bataljona (koja je tada skinuta sa u tom momentu manje važnog položaja) ponovo je povraćen izgubljeni položaj“.¹³⁰⁾

¹³⁰⁾ Lj. Vučković: „Male armije i neka pitanja odbrane na širokom frontu“ („Vojno delo“ — 6/51).

U pomenutom radu O. Egić ovako opisuje protivnapad izvršen na pravcu Ardov—Donje Bare po podne 7 juna:

„Kolona koja je napadala na Ardov (druga) uspjela je u prvom naletu jakom mitraljeskom i minobacačkom vatrom da potisne 4 bataljon sa prednjeg kraja odbrane, odbacivši

Bez obzira na to što je neprijatelj bio neuporedivo nadmoćniji on nije mogao istovremeno odlučno napadati na čitavom frontu, već je, kao i obično što se čini u napadu, usmjeravao svoje napore na izabranom, glavnom pravcu. Nailazeći na uporan otpor on je često bio primoran da u toku višednevnih borbi mijenja ideju i plan dejstva, da vrši pregrupaciju snaga i da glavni udar nanosi drugim pravcem. Na pravcu Gornji Vakuf—Prozor do 25 februara glavni udar Nijemaca išao je duž drumu. Dvadeset sedmog februara, kada je u boj uvedena 717 divizija glavni udar usmjeren je pravcem Gornji Vakuf—Kobila (k 1301)—Vilića Gumno—Draševo, a pomoćnim pravcem Baba (k 810)—Crni Vrh (tt 1206)—Crni Vrh (tt 1370). Slično je na G. i D. Barama: jednom su Nijemci nanosili glavni udar pravcem Uglješin Vrh (tt 1858)—Gornje Bare—Donje Bare, a drugi put pravcem Vukova Stijena—Donje Bare. Zbog toga je branilac imao mogućnosti da u toku boja dio snaga sa manje ugroženog pravca angažuje tamo gdje se vodi rješavajuća borba — na pravcu glavnog udara — isto tako

ga 300—400 metara... Protivnapad 4 bataljona nije uspio. Bataljon je bio primoran da se povuče na proplanak šume južno od Jezera Donjih Bara, zaustavljajući se na toj liniji. To je bila najpodesnija linija s koje se neprijatelj mogao zaustaviti... Neprijatelj je i dalje napadao iako je trpio ozbiljne gubitke. Usljed njegovog žestokog napada postojala je opasnost da položaj brigade bude presječen na dva dijela i da neprijatelj izbije u rejon Donjih Bara i dalje prema Sutjesci.

Uviđajući ozbiljnost situacije, štab Druge dalmatinske brigade donio je oko 13 časova odluku da 4 bataljon ne smije dulje otstupati, već da mitraljeskom vatrom i protivudarima zaustavi neprijatelja, te uz pomoć 3 bataljona povрати izgubljeni položaj; da 1 bataljon sa svojih položaja bočnom vatrom tuče neprijatelja, koji je zabio klin u položaj 4 bataljona i da na taj način pomogne da se odbaci neprijatelj; da prateća četa hitno pojača 4 bataljon s dva mitraljeza, a minobacačkom vatrom potpomogne njegov protivnapad.

Protivnapad 4 bataljona počeo je u određeno vrijeme. Nijemci su se uporno držali na zauzetoj liniji i nijesu popuštali, ali poduhvaćeni bočnom vatrom 1 i 3 bataljona i koncentričnom vatrom minobacača prateće čete, bili su primorani na otstupanje. Poslije dvočasovne borbe bataljon je uspio da odbaci Nijemce ka Dobru i uspostavi prvobitni položaj pretrpjevši ozbiljne gubitke.“

kao što je mogao manji dio snaga ostaviti na susjednom pravcu na koji je usmjeren pomoćni udar da bi glavninom intervenisao u bok glavnih napadačevih snaga koje su izvršile prodor. U tom smislu izrazito pokretna i aktivna odbrana jedinica čiji su borci i starješine, uvijek kad je to bilo potrebno i moguće, bili spremni da se aktivno angažuju i na frontu svoje susjedne jedinice, mogla je biti izvanredno žilava i veoma efikasna u odbijanju napada koji je izvođen po principu grupisanja snaga na glavnom i pomoćnom pravcu. U gore izloženom primjeru vidi se da je napadač na glavnom udaru upočetku, dok još nije ovladao položajem, imao ispred sebe samo jedan (4) bataljon, ali kada je ovladao njegovim položajem i uklinio se na tom pravcu onda je protiv sebe imao još dva (1 i 3) bataljona, koji su ga tukli bočno. Ova dva bataljona su dijelom snaga kontrolisali svoj položaj ili odbijali napad slabijih dijelova neprijatelja, a glavne snage usmjerili protiv napadača na otsjeku 1 bataljona.

I, najzad, aktivnost u odbrani koja je imala otsudan karakter ogledala se i u noćnim napadima. Ponekad su takvi napadi preduzimani u cilju da se od napadača preotmu značajne taktičke pozicije, da bi se njihovim posjedanjem stvorili povoljniji uslovi za izvođenje odbrane. Upravo je odbrana 2 dalmatinske brigade na Barama za ovo veoma lijep primjer. Nijemci su, izuzev Planinice (k 1722), držali čitav masiv Tovarnice sa dominirajućim tačkama na Uglješin-Visu (tt 1858) i Dobroj (k 1795). Njihovi polazni položaji nadvisivali su položaje brigade i bili su, s obzirom da se radilo o planinskom zemljištu, podesni za izvođenje napada. Da je 2 dalmatinska brigada uspjela zauzeti greben Tovarnice njemački napadi tim pravcem ne bi bili mogući ili bi se razvijali neuspješno kao i oni dolinom Sutjeske od s. Graba ka s. Suhoj. Zbog toga je 2 dalmatinska brigada izvršila više noćnih napada na Ug^lješin Vrh i Dobru, ali ni u jednom slučaju oni nisu donijeli potpun uspjeh. Noćni napadi su i u uslovima otsudne odbrane preduzimani u cilju uznemiravanja, iscrpljivanja i nanošenja gubitaka neprijatelju, kako bi se što više umanjila njegova napadna moć i kako bi se u njegove redove unijelo što više nesigurnosti, nespokojsstva i uvjerenja da je njegov

protivnik snažan i žilav i da takođe ima ofanzivne namjere. Sve je to imalo negativan uticaj na fizičku kondiciju i na psihologiju neprijateljskih vojnika. Nijemci, koji inače nisu skloni da hvale svoje protivnike, isticali su vanredne teškoće u borbama koje su im nametale jedinice NOV.¹³¹⁾ Iskustvo je pokazalo da su i najkvalitetnije njemačke jedinice, uslijed aktivnosti i upornosti jedinica NOV, bez obzira na neuporediva preimućstva, nastupale sa mnogo opreznosti, sistematičnosti, ispitivanja i to više što je jedinica NOV koja se branila ispoljavala veći stepen aktivnosti.

Kada jedinice nisu više bile u stanju da održe branjene položaje, a situacija diktilrala da se oni i dalje po svaku cijenu drže, jedini izlaz bilo je ubacivanje novih snaga. Takva se situacija stvorila na pravcu Gornji Vakuf—Makljen 1 marta. Na glavnom udaru — ka Vilića Gumnu Nijemci su probili odbranu jedinica 7 divizije i one nisu više bile u stanju da zaustave neprijatelja. Sličan uspjeh postigli su Nijemci istovremeno na pravcu Crni Vrh (tt 1206)—Makljen. Situaciju su spasle jedinice 4 proleter-ske, 3 krajiške i 2 proleter-ske brigade koje su po naređenju Vrhovnog štaba prebačene iz doline Neretve. Energičnim protivnapadima neprijatelj je bio odbačen i njegov napad slomljen. Slično Vrhovni štab interveniše sa Majevičkom brigadom radi pojačanja odbrane 2 dalmatinske brigade na Barama 8 juna.

Na kraju treba istaći da su gubici jedinica u otsudnoj odbrani bili daleko veći nego u ranije opisanim oblicima

¹³¹⁾ U svom izvještaju o toku i rezultatima Pete ofanzive, komandant njemačkih snaga koje su u njoj učestvovala, general Liters, između ostalog, kaže:

„...Komunistima je uvijek polazilo za rukom da izjednače svoj nedostatak teškog naoružanja i da koristeći mrak, maglu i kišu dođu na otstojanje bliske borbe, prsa u prsa. Pri ovome su se pokazali kao fanatični, krajnje uporni, dobri borci...“

„Zbog osjećaja da su slabije od neprijatelja, koji se borio podmuklo — trupe često nisu težile da nerazjašnjene situacije rješavaju napadom, već su pribjegavale kružnoj odbrani, borbenom postupku, koji je neprijatelju dozvoljavao punu slobodu rada“ (Mikrofilm originala u arhivu Vojnoistoriskog instituta JNA).

odbrane, što je sasvim prirodno ako se imaju u vidu uslovi pod kojima se takva odbrana vodila. Tako je, naprimjer, samo u toku 10 juna u borbi na Ljubin-Grobu četa 4 proleterske brigade od 40 boraca i rukovodilaca imala 27 poginulih, 3 četa 4 bataljona 7 krajiške brigade u borbama kod Rataja 13 juna, braneći dio položaja ka Kalinoviku za vrijeme proboja Glavne operativne grupe iz Zelengore u Petoj ofanzivi, izgubila je 30 od 45 boraca koliko je imala kada je ušla u borbu, 2 dalmatinska brigada je za 4 dana borbi na Barama izgubila polovinu svoga sastava, 7 baniška divizija, čija je odbrana na pravcu Gornji Vakuf—Prozor u Bici na Neretvi već poslije 21 februara primila karakter otsudne odbrane, pretrpila je, takođe, veoma velike gubitke, koji su se peli u nekim jedinicama i do 50% itd.

ZAKLJUČAK

Radeći na ovoj studiji nastojao sam da što je moguće vjernije i objektivnije prikažem odbranu Narodnooslobodilačke vojske. Zato, ako sam ponegdje i isticao značaj nekih postupaka ili uopšte istina do kojih sam dolazio sa stanovišta iskustava i pouka za savremene uslove, ta studija pretstavlja prilog izučavanju ratne vještine koju je primjenjivala i izgrađivala naša Armija u toku Oslobođilačke borbe i Revolucije. Utoliko je ona isključivo prilog istoriji ratne vještine.

Nema sumnje da je izučavanje opisane odbrane sa stanovišta iskustava i pouka za budućnost predmet posebnog istraživanja, kao što je nesumnjivo i to da takvom istraživanju, ukoliko se želi da ono bude naučno i da osigura što je moguće vjerodostojnije zaključke, mora prethoditi studiozno istraživanje ratne prakse, što je predmet ovoga rada. Ukoliko bi taj rad mogao biti i prilog za uopštavanje iskustava i pouka minulih ratova za savremene uslove.

Ipak mi se čini da bi na kraju ove studije bilo i opravdano i korisno da istaknem nekoliko najosnovnijih zaključaka do kojih sam došao u procesu izučavanja odbrane NOV. Evo tih zaključaka:

Prvo, sama činjenica da je jedna armija, koja je nastajala u procesu širenja masovnog oružanog ustanka iz partizanskih odreda, mogla pri vanredno nepovoljnom odnosu snaga u datim istoriskim uslovima izgraditi takvu doktrinu i na temelju nje takav metod ratovanja u kome je i odbrana zauzimala istaknuto mjesto, pretstavlja izvanredno značajnu pouku. Istina da je jedna armija, koja se

rađala u procesu partizanskog rata, uspješno izvodila odbranbene operacije i bojeve, stvarno pretstavljala ono čime je NOR obogatio riznicu teorije ratne vještine. Njome je izgubilo na snazi ovještalo pravilo, toliko puta potvrđeno praksom oslobodilačkih i revolucionarnih borbi u historiji koje su u osnovi nosile partizanski karakter — da su snage koje su ustajale u tu borbu redovno bile tučene kada su se laćale odbrane. A to znači da je iskustvo NOR, zajedno sa iskustvom niza oslobodilačkih i revolucionarnih ratova ove savremene epohe, ukazalo na nove, do tada nepoznate mogućnosti u organizaciji i vođenju takvih ratova.

Drugo, ova studija u kojoj sam pokušao da kolikotoliko uopštim našu ratnu praksu što se odbrane tiče, nedvosmisleno pokazuje da je jedno od najznačajnijih pravila u pripremanju i izvođenju odbranbenih operacija i bojeva izbjegavanje svakog šablona u izboru postupaka. Ustvari, čitav ovaj pokušaj uopštavanja i, prema tome, iznalaženja nekakve šeme po kojoj se ta odbrana pripremala i izvodila, dovodi nas do zaključka da su svi postupci bili duboko prožeti antišematskim duhom. Opštezakonito bilo je samo nekoliko pravila: određena shvatanja slobodne teritorije i njene odbrane, zahtjev da se odbarna načelno izbjegava i da se onaj ko je izvodi što prije otrese uloge branioca, i, s obzirom na to, da odbrana mora da nosi u najvećoj mogućoj mjeri pečat aktivnosti. A što se tiče postupaka u postavljanju i izvođenju odbrane, kako pokazuje ova studija, vladalo je izvanredno šarenilo. Njihovo razmatranje uvjerava nas u to da je nemogućnost stvaranja odgovarajućih šema odbrane sve manja ukoliko su odnos snaga i drugi uslovi po određenu armiju nepovoljniji. Nije slučajno da su, naprimjer, sovjetska ili američka armija u toku prošlog rata, na bazi iskustava iz ratne prakse i svojih mogućnosti, izgradile dvije poznate šeme odbrane — otsudnu i zadržavajuću i da su ih u toku i neposredno poslije rata formulisale u svojim borbenim pravilima. Očigledno je da mi ni takve ni bilo kakve druge šeme ne bismo mogli formulisati na temelju onoga što je u ovoj studiji izloženo. A to ima bitnih reperkusija u odnosu na rješavanje i shvatanje mnogih ključnih problema za armiju koja očekuje da bi u eventualnom ratu mogla biti brojno i materijalno-

tehnički inferiornija ili, štaviše, mnogo inferiornija. Ono što se kao konkretan zaključak nameće iz studije odbrane NOV, bilo bi, po mom mišljenju, to da što je mogućnost izrade odgovarajućih šema manja to orijentacija na razvijanju stvaralačke inicijative u okviru jasno formulisanih osnovnih shvatanja i koncepcija kod cjelokupnog sastava oružane sile i, naravno, prvenstveno kod njenog rukovodećeg sastava, mora biti veća. Karakter dejstava u NOR-u u cjelini i, posebno, karakter defanzivnih i odbranbenih dejstava uslovio je upravo u tom pogledu bitne razlike između borca i starješine — počev od najnižih, pa do najviših — NOV i velikih armija. U pripremanju i izvođenju odbrane kod prvih je odlučujuću ulogu igralo stvaralaštvo, inicijativa i inventivnost, a kod drugih svestrani tehnički proračuni i rješenja u okviru poznate šeme, što je imalo za cilj da se prema detaljno razrađenom planu osigura skladan rad svakog dijela mehanizma odbrane od borca i čete do korpusa i armije.

Treće, onih nekoliko gore pomenutih pravila koja su uopštena i istaknuta u ovoj studiji privlačila su i privlače pažnju onih koji se bave izučavanjem NOR-a sa stanovišta iskustava i pouka za budućnost. Zajedno uzeta ona pretstavljaju osnovnu koncepciju NOV u odnosu na odbranu. Izložena shvatanja odbrane, shvatanja problema slobodne teritorije sa stanovišta njene odbrane i, s tim u vezi, onakvo rješenje problema prostora, shvatanje uloge manevra i, posebno, aktivnosti u odbrani, saobraznost organizacije vojske ratnim i borbenim postupcima i, najzad, jedna konstantna evolucija po svim pitanjima koja odražava svestrano jačanje NOV u odnosu na njene protivnike toliko su danas, s obzirom na sveukupnost uslova pod kojima bi se vodio eventualni budući rat, značajna da ih je nemoguće mimoći u razmatranju odgovarajućih problema. Na pitanje u kakvom je stepenu moguće koristiti iskustva i pouke u tom pogledu, moguće je dati odgovor tek nakon svestranog izučavanja savremenih uslova, jer bi to omogućilo da se uoči ono što je prevaziđeno i ono što je i dalje ostalo aktuelno.

Četvrto, pri izučavanju metoda ratovanja NOV u cjelini pa prema tome i njene odbrane nikada ne treba

ispustiti iz vida činjenicu da je osnova za izgradnju toga metoda bila u odgovarajućim moralnim kvalitetima te vojske i da su svi drugi faktori kao što su broj i tehnika, organizacija, opremljenost i izvježbanost trupe i sposobnost komandnog kadra, odnos snaga, prostor i vrijeme i drugi imali sekundaran značaj. Toliko je u NOR-u bila presudna uloga moralnog faktora u odnosu na sve druge faktore da bi svako zanemarivanje toga vodilo pogrešnim zaključcima bilo da se radi o izučavanju ratne vještine NOV, bilo da se radi o uopštavanju iskustava i pouka iz NOR-a za budućnost. U našim savremenim uslovima znatno je izmjenjena uloga pojedinih pomenutih osnovnih faktora i otud sva složenost korišćenja tih iskustava i pouka. Ali i pored svega toga mislim da će za nas uloga moralnog faktora ostati i dalje presudna i da u tome treba tražiti bitne dodirne tačke između NOR-a i eventualnog budućeg rata, koji bi nam bio nametnut, a time i osnovu za uspješno korišćenje njegovih iskustava i pouka.

SADRŽAJ

Strana

PREDGOVOR	---	5
-----------	-----	---

Prvi dio

MJESTO ODBRANE U DEJSTVIMA NOV

I. POJAVA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I KARAKTER NJENOG RATOVANJA	---	13
I. USLOVI POD KOJIMA JE NOV PRIMALA ODBRANU		24
1. Obezbjedenje ofanzivnog dejstva	---	24
2. Slobodna teritorija i problem njene odbrane	---	26
3. Odbranbena dejstva u okruženju	---	35

Drugi dio

OSNOVNE KARAKTERISTIKE OFANZIVNIH DEJSTAVA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH SNAGA

I. FAKTORI KOJI SU OPREDIJELILI KARAKTER OFANZIVNIH DEJSTAVA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH SNAGA	---	41
II. O KARAKTERU OFANZIVNIH DEJSTAVA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH SNAGA	---	48
1. Ideja i plan ofanzivne operacije	---	48
2. Neke osnovne specifičnosti taktičkih postupaka	---	61
3. Uloga rodova vojske i službi u napadu	---	71

Treći dio

PRIPREMA I ORGANIZACIJA ODBRANE

I. PRIPREMA I ORGANIZACIJA ODBRANBENE OPERACIJE	---	81
---	-----	----

1. Cilj i osnovna ideja odbranbene operacije	— — —	81
2. Grupisanje snaga	— — — — —	84
3. Uloga rodova i službi u odbranbenoj operaciji	— —	94
4. O komandovanju u odbranbenoj operaciji	— — —	99
II. PRIPREMA I ORGANIZACIJA ODBRANBENOG BOJA		101
1. Ideja u odbrani i borbeni poredak	— — — — —	101
2. Izbor, posjedanje i fortifikacisko uređenje položaja	—	113
3. Zaprečavanje i protivtenkovska odbrana	— — — —	117
4. Organizacija vatrenog sistema	— — — — —	120
5. Mjere bezbjednosti u odbrani	— — — — —	122
6. Uloga rodova i službi u odbrani	— — — — —	125
Uloga pješadije	— — — — —	127
Uloga artiljerije, minobacača i inženjerije	— —	129
Uloga pozadinskih službi	— — — — —	133
Veza i komandovanje	— — — — —	139
Mjere za održavanje borbenog morala	— — —	146

Četvrti dio

**POSTUPCI NOV U RAZBIJANJU
OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH OFANZIVA**

I. TOK I REZULTATI ODBRANBENE OPERACIJE	— —	169
1. Postupci u pripremnom periodu	— — — — —	170
2. Protivudar i aktivna dejstva	— — — — —	175
3. Izvlačenje snaga iz šireg okruženja	— — — — —	187
4. Odbranbena dejstva u okruženju	— — — — —	194
5. Organizacija i izvođenje operativnog proboja	— — —	205
II. KARAKTERISTIKE TAKTIČKIH POSTUPAKA U OD- BRANI	— — — — —	220
1. Prvi kontakt na bojištu	— — — — —	220
2. Tok napada i njegove karakteristike	— — — — —	226
3. Mjere u okviru branjenog položaja	— — — — —	230
4. Povlačenje na nove položaje	— — — — —	235
5. Aktivna dejstva branioca	— — — — —	241
6. O rezultatima aktivnih dejstava branioca	— — — —	264
7. Osnovne karakteristike postupaka u otsudnoj odbrani	— — — — —	269
ZAKLJUČAK	— — — — —	282

PERO MORAČA
ODBRANA U NOR-u

*

Jezičku redakciju izvršio
Miodrag Živanović

*

Tehnički urednik
major
Slobodan Mitić

*

Korektori
Aleksić Veljko
Đurić Olivera

*

Štampanje završeno juna 1959 godine
Tiraž: 3.000

Štampa Novinsko-izdavačko i štamparsko preduzeće „Kultura“,
Beograd, Moše Pijade 29